Василь

КОМЕНДАР

Лікарські рослини Карпат

Дикорослі та культурні

"На рослини
треба дивитись
як на необхідну ланку
в існуванні життя –
не лише людини,
але й усіх живих істот.
Захищаючи рослину,
ми при цьому
захищаємо життя".

Василь Комендар

Ужгород
Видавництво «Мистецька Лінія»
2007

Василь
КОМЕНДАР

доктор біологічних наук,
професор,
академік Академії наук Вищої школи України,
заслужений діяч науки і техніки України

Лікарські рослини КАРПАТ

Дикорослі та культурні

Третє видання, доповнене і перероблене

ББК 28.581
К – 63
УДК 581.9 : 502.7

У книзі розповідається про дикорослі та деякі культивовані лікарські рослини Українських Карпат і прилеглих територій, їх застосування в народній і науковій медицині. До кожної рослини подано латинську, українську, російську назви та місцеві синоніми, ботанічну та фармакологічну характеристики рослин, способи лікування, час і місце збирання, а з основних — і їх розведення.

Для широкого кола читачів — лікарів, біологів, заготівельників лікарських рослин, — для всіх, хто цікавиться флорою Карпат та її застосуванням у медицині.

Рецензент:
М.І.Фатула,
доктор медичних наук,
професор кафедри факультетської терапії
Ужгородського національного університету,
заслужений лікар України

Окрема подяка
голові Закарпатської обласної адміністрації
О.О.Гаваші та *В.В.Шафару*

Видання здійснено за рахунок коштів,
передбачених на книговидання Програмою підтримки засобів масової інформації,
засновниками яких є органи виконавчої влади та місцевого самоврядування,
освітянських та дитячих видань, засобів масової інформації, що сприяють
розвитку мов і культур національних меншин України,
а також видання творів закарпатських авторів на 2006 рік

ISBN 966-8764-37-4

Вступ

Минуло 46 років з часу виходу в світ першого і 36 років — другого видання книги «Лікарські рослини». За цей час на адресу автора та видавництва надійшло багато відгуків, зауважень на книгу, а також побажань перевидати її. Автор врахував побажання читачів. Нове видання розширено, з одного боку, за рахунок опису ще більше ніж 50 видів лікарських рослин, з іншого — характеристика рослин збагачена за рахунок найновіших відомостей про них.

У пропонованому читачеві третьому виданні книжки враховано прохання і пропозиції читачів з численних відгуків, рецензій на друге видання. В «Додатках» наведено рецепти найбільш поширених і складних хвороб.

Серед дикорослих рослин Карпат тільки судинних нараховується понад тисяча видів. Близько 400 видів мають лікувальні властивості. Провадиться промислова заготівля деяких важливих лікарських рослин.

Люди ще в глибоку давнину помітили, що в багатьох рослинах прихована цілюща сила, і тому почали випробовувати їх для лікування найрізноманітніших хвороб. Інстинкт вибіркового використання рослин і мінералів дістала людина від своїх пращурів. Багато «природних ліків» вперше відкрили тварини. Так поступово стала розвиватися народна медицина. Люди відчули, що лікувальні трави не тільки допомагають у лікуванні хвороб, але й впливають на їх самопочутя і загальний стан психіки. Біологічно активні речовини і фітонциди здатні регулювати приплив крові до судин головного мозку і знижувати надмірну напругу в ситуаціях стресу. На актуальність вивчення і введення в практичну медицину народного і традиційного лікування, зокрема у фітотерапії, вказує багато вчених у галузі медицини як нашої, так і інших країн світу.

Народна медицина в західних областях України теж має свою історію. Іноземні загарбники мало дбали про охорону здоров'я людей. Населення, не маючи змоги платити приватним лікарям, змушене було вдаватися до народної медицини. Багато дикорослих рослин, які застосовували в народній медицині, полегшували страждання хворих, сприяли їх вилікуванню, але використовувались і такі, які цілком не діяли. До того ж, лікування рослинами ґрунтувалось на забобонному уявленні про їхню «чудодійну» силу. Люди і тепер вірять, що рослини мають свій день і годину, коли їх можна збирати (деякі — лише на свято Івана Купала, інші — при повному місяці тощо). Лікуванням хворих займалися знахарі, ворожбити, монахи, які тримали в секреті свої методи лікування, бо вбачали в цьому насамперед наживу. Колись існувало багато повір'їв, пов'язаних з лікарськими рослинами. В гірських місцевостях, наприклад, люди вірили, ніби тільки фантастичні красні дівки, які ходять по горах, знають про лікувальну силу кожної рослини і що передавати «секрети» лікування вони можуть лише ворожбитам. Якщо ж цей секрет стане загальновідомим, рослина нібито втратить свою цілющу силу. Пояснюється це тим, що люди не мали достатніх знань, щоб пояснити лікувальні властивості рослин і приписували це чуду. І жили ці повір'я довго, бо віками мучились горяни в темряві і безпросвітті іноземних панівників.

Багато древніх способів лікування були небезпечними. Наприклад, павутина, яку раніше прикладали до рани, тільки забруднювала її. Проте повсякденний досвід підказував людям, вносив свої корективи. Так, протягом тисячоліть для лікування випробувано майже всі рослини.

Досвід лікування рослинами народна медицина вивчала ще дуже слабо, особливо в західних областях України, а тому є надбанням невеликої кількості людей. Вивчення та узагальнення цього досвіду допоможе виявити нові, цінні для наукової медицини лікарські рослини, а також покінчити з залишками забобонів і знахарства.

У книзі описано близько 350 видів лікарських рослин. Частина з них застосовується як в науковій, так і в народній медицині, частина — тільки в народній. Крім даних особистих досліджень розповсюдження і запасів лікарських рослин у Карпатах та досвіду народної медицини, автор при написанні кни-

ги використав також гербарій Ужгородського національного університету та численні літературні джерела.

Фармакологічну характеристику плауна баранця, його хімічний склад та застосування в медицині написали доценти М.О.Травінська і А.Г.Каляпін.

Авторами характеристик окремих лікарських рослин є спеціалісти, які проводять з ними наукові дослідження. Зокрема, автором опису білоцвіту літнього є к.б. н. В.І.Сабадош, білоцвіту весняного — к.б.н. Н.В.Шумська, женьшеню — к.б.н. В.В.Матяш, золотушника звичайного — Т.Орлова, видів роду гадючника к.б. н. І.В.Бесеганич, соняшника десятипелюсткового — Л.І.Янцо, ромашки лікарської — д-р, доц. Л.Репчак (Словаччина), д-р, професор, Р.Гончарів — керівник науково-дослідної лабораторії, зав.кафедри біології Кошицького університету (Словаччина), лаванди і лавандину — М.С.Йовжій.

Синоніміку місцевих назв лікарських рослин склав, в основному, відомий мовник і фольклорист, невтомний збирач народних говірок М.А.Грицак. Консультації з фармакологічної характеристики та застосування рослин у медицині надавав д.б.н., професор М.І.Фатула.

Усім автор виносить щиру подяку.

У цьому, третьому, виданні книги більше уваги, ніж у попередніх двох, зосереджено на описові технології вирощування окремих рослин. **Тепер нам слід задовольняти потреби в лікарській рослинній сировині за рахунок вирощування рослин у культурі, а дикорослі лікарські рослини в природі — берегти як цінний насінний генофонд.**

У книзі, крім лікарських рослин, що природно зростають в Українських Карпатах, описано ряд цінних культурних рослин, екзотів, бур'янів, які є лікарськими.

Вважаю за приємний обов'язок відзначити ті цінні зауваження, пропозиції і поради, які надавали в процесі редагування попередніх двох видань: першого — заслужений лікар УРСР, професор О.В.Фединець і другого — доктор медичних наук, професор О.М. Кишко.

Зауваження на книжку просимо надсилати на адресу:
88000 м. Ужгород, пл.Жупанатська, 15/4,
видавництво «Мистецька Лінія».

ТЕХНІКА ЗБИРАННЯ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

Загальні правила. Лікарськими називають ті рослини, які містять в собі цілющі речовини: алкалоїди і глікозиди, сапоніни, ферменти, гормони, дубильні речовини, ефірну олію, вуглеводи, фітонциди, органічні кислоти та їх солі, вітаміни тощо. Всі, хто збирає лікарські рослини, повинні вміти відрізняти їх від споріднених з ними видів, які не мають лікувального значення. Для цього необхідно знати всі ознаки, характерні тій чи іншій лікарській рослині, як, наприклад, будову квітів, форму листків, характер росту тощо. Необхідно знати також місця зростання потрібних лікарських рослин, які їх частини і в який час збирати. Річ у тім, що певні хімічні речовини, які обумовлюють лікувальну властивість рослини, звичайно знаходяться лише в окремих їх органах, підземних (коренях, кореневищах, цибулинах, бульбах) чи надземних (стеблах, листках, корі, квітках, плодах). Таким чином, різні частини однієї й тієї ж рослини мають іноді й різне лікувальне значення.

Протягом року хімічний склад рослини змінюється. Деякі речовини вона то накопичує, то інтенсивно використовує для свого розвитку. Так, трав'янисті багаторічні рослини, підземні корені яких складаються з цибулини і кореневища, протягом літа нагромаджують поживні речовини, а весною витрачають їх на утворення нових надземних гонів. Періодично змінюються не тільки запаси поживних речовин, а й їх хімічний склад.

Цибулини, бульбоцибулини і кореневища рекомендують збирати восени або на початку весни, бруньки — навесні, в період найбільшого набубнявіння, тобто тоді, коли рекомендовані частини рослини досягнуть певної стадії свого розвитку.

Щоб рослини не втрачали лікувальних властивостей, найкраще збирати їх у суху сонячну погоду, коли спаде роса. При цьому уважно стежити, щоб рослини не були пошкоджені гнилизною, комахами, черв'яками, щоб мали властивий їм колір.

При заготівлі сировини можна користуватися ножицями, серпом, копалкою, лопатою, ножем.

Рослини укладають у кошики, ящики, мішки або іншу тару. При цьому їх не можна м'яти або туго набивати. Тара повинна бути цілком чистою і сухою.

Заготовлена сировина повинна зберегти всі лікувальні речовини, для чого її потрібно якнайшвидше висушити. Найкраще це робити на горищі під залізним дахом, де є протяг, у клуні чи в інших приміщеннях, куди не проникає сонячне світло, а також у спеціально обладнаних сушарках, у печах з температурою, не вищою ніж 30–50° С.

Слід пам'ятати, що, як правило, заготовлену сировину ніколи не сушать на сонці, тому що воно руйнує листкову зелень, викликає пожовтіння листків, вивітрювання ефірної олії, руйнування ряду лікувальних речовин.

Найновіші способи сушіння рослинного матеріалу засновані на фізико-хімічних процесах. Це перш за все сушіння інфрачервоними променями, тобто променями, які мають більшу довжину хвилі, ніж видиме світло, і незвичайно високу температуру.

Підготовлену до сушіння сировину розкладають тонким шаром на чистих простирадлах, полотнищах, спеціальних решітках, рогожках тощо.

Жива рослина містить у собі органічні речовини — ферменти або ензими, з допомогою яких у ній відбуваються складні хімічні процеси. У відмираючій рослині вони різко прискорюють процес розкладання цілющих речовин — глікозидів, алкалоїдів, вітамінів, в результаті чого знижується їх лікувальна властивість. Своєчасне ж видалення вологи оберігає лікарські рослини від шкідливого впливу цих ферментів. Таким чином, сушіння є одним з найважливіших етапів у справі заготівлі якісних лікарських рослин. Треба мати на увазі ще одне правило: висушена сировина повинна по можливості зберегти свій природний вигляд і колір.

Збирання і сушіння окремих частин рослини

Бруньки (Gemnae) збирають ранньою весною, коли вони повністю набубнявіють, тобто коли в рослині почнеться сокорух, їх зрізують ножем або ножицями і легенько укладають у мішки і козуби. Сушать тонким шаром, часто перемішуючи, в добре провітрюваному приміщенні без доступу сонця.

Кору (Cortex) збирають також весною, з настанням сокоруху, до розпускання листків. Зрізують її з гілок і молодих стовбурів, на яких на рівній віддалі (через 16–24 см) гострим ножем роблять кільцюваті надрізи. Збирають кору в ящики, мішки, кошики. Сушать на вільному повітрі, під накриттям, розстеленою в один ряд. Доброякісною вважається кора, яка зберегла властивий їй колір, без червоточин і не пріла.

Квітки (Flos, Flores) збирають на початку цвітіння, але не тоді, коли вони починають в'янути. Зрізують ножицями, спеціальними граблями, гребінцями або ж обережно зривають руками. Збирають квітки в кошики, ящики, козуби, укладаючи їх пухко. Мішки для цього не придатні. Сушать розстеленими тонким шаром, обов'язково в тіні, в добре провітрюваному приміщенні або під залізною покрівлею.

Доброякісними вважаються квітки, які зберегли властивий їм колір, вигляд, запах і смак, не пошкоджені вогкістю, комахами, без сторонніх домішок і не покришені.

Листки (Folia) збирають здебільшого до або на початку цвітіння. Зривають руками, зрізують ножем чи ножицями. Іноді зрізують всю надземну частину рослини, а потім обривають листки. Для збирання листків використовують ту саму тару, що й для квіток. Перед сушінням листки очищають від стебел, черешків (якщо вони не потрібні) та інших сторонніх домішок, розкладають тонким шаром і сушать. Іноді їх зв'язують у невеличкі пучки або нанизують на нитку й підвішують.

Доброякісним вважається сухе не побите листя, яке добре зберегло природний вигляд, властивий йому колір, запах і смак, не пошкоджене гниллю, комахами, черв'яками тощо.

При заготівлі трави (Herba) зрізують (ножем чи серпом) всю надземну частину рослини на початку або під час повного

цвітіння. Тару використовують ту саму, що й для квітів, сушать теж так само. Доброякісними вважаються сухі трави, що зберегли природний колір і властивий їм запах та смак, не пошкоджені гниллю й комахами, без сторонніх домішок і якнайменше покришені.

Корені, кореневища (Radix et Rhizoma) та бульби (Tuber) збирають в одно- і дворічних рослин восени, а в багаторічних — восени і весною. Викопують їх ножем або лопатою, старанно обчищають від землі, промивають у холодній воді. З деяких рослин відрізують головний стрижневий дерев'янистий корінь. Дуже великі корені та кореневища перед сушінням розрізують на частини.

Сушать на вільному повітрі або на горищах чи в печах, розклавши тонким шаром, з сушарні при температурі, не вищій ніж 40–50° С, щоб очистити від пороху, землі та інших сторонніх домішок, висушене коріння струшують на решеті. Доброякісним вважається сухе коріння, що зберегло природний запах і смак, не пріле й не дерев'янисте. Для збирання використовують мішки, ящики, кошики і козуби.

Плоди та насіння (Fructus et Semina) збирають цілком стиглими, цілими і зразу ж сушать на вільному повітрі або в сушарні. Плоди й насіння укладають у мішки, ягоди — у тверду тару (ящики, кошики, козуби).

Доброякісними вважаються свіжозібрані стиглі плоди, насіння і ягоди, які зберегли відповідний вигляд, запах і смак, не пошкоджені комахами, без будь-яких сторонніх домішок.

Зберігання висушених рослин

Лікарські рослини треба зберігати в сухому, добре провітрюваному з помірною температурою приміщенні, куди не проникають сонячне проміння, пил та комахи. Рослини для зберігання укладають у дерев'яні ящики, зсередини викладені чистим папером, або в бляшані чи скляні банки, які щільно закривають. Висушену кору та деякі корені можна зберігати в підвішених мішках або на стелажах. На тарі повинна бути назва рослини і дата заготівлі.

Рослини з сильним запахом слід зберігати осторонь, отруйні й сильнодіючі (листки дурману, беладони, скополії, кореневища чемериці) — у відокремленому приміщенні.

Охорона лікарських рослин і боротьба з неправильним збиранням

Всі, хто заготовляє лікарську сировину, повинні знати, що рослини розмножуються насінням або з допомогою кореневищ, кореневої порослі, надземними повзучими пагонами, цибулинами, бульбоцибулинами. Виходячи з цього, частину рослин в районах збирання необхідно залишати для дальшого розмноження. Якщо рослини однорічні і розмножуються насінням, то певну кількість їх залишають незайманою, щоб вони достигли і дали сходи нового покоління. Якщо рослини розмножуються з допомогою коренів, то надземну частину можна збирати підряд, але слідкувати, щоб не пошкодити коренів, які продовжать свій ріст і дадуть нову поросль.

При заготівлі коренів, кореневищ, цибулин, бульб частина рослин залишається обов'язково для обнасінення і поновлення.

Кору збирають, по можливості, на ділянках, призначених для вирубування, або ж із рослин, які не мають особливої цінності. Не можна обламувати сучків і гілок.

Деякі рослини слід повністю виключити з господарського користування, як, наприклад, тирлич жовтий і крапчастий (Gentiana lutea L. і G. punctata L., по-місцевому гінзура). Вони занесені до Червоної книги України, і тому їх оголошено заповідними. Це дуже рідкісні рослини не тільки Закарпаття, а й в межах усього ареалу (крім Швейцарії). Природні зарості тирличу жовтого на полонинах доцільно використати під насінники з метою його ширшого розведення в культурі.

Запаси тирличу жовтого в Українських Карпатах з кожним роком зменшуються, що загрожує повним зникненням цієї рослини. Необхідна роз'яснювальна робота серед населення гірських районів для того, щоб воно змінило традицію щорічного масового збирання кореневищ тирличу в Іван-день (свято Івана Купала), що припадає на 7 липня, на його охорону.

Кореневища тирличу містять речовини, що збуджують апетит, а отже, придають людині сили, тому в народі склалося повір'я про цю рослину як чудодійну. Горілчані настої кореневищ тирличу п'ють при внутрішніх хворобах, особливо в області черевної порожнини. Тепер вже відпала потреба у використанні цієї

рослини для лікування, тому що в аптеках можна завжди придбати ефективні ліки для боротьби з цими хворобами. Отже, слід розширити досліди з розведення тирличу та ряду інших цінних лікарських рослин з допомогою насіння.

На кафедрі ботаніки Ужгородського національного університету науковий співробітник К.М.Кишко проводила дослідження, зв'язані з пошуками альтернативної рослини (замінника). На думку автора, найбільш близьким за фармакологічними особливостями до тирличу жовтого є тирлич ваточниковидний (Gentiana asclepiadea L.).

Особливим повинно бути наше ставлення до арніки гірської (Arnica montana L.). В останні десятиріччя запаси цієї рослини значно зменшились, з одного боку, в результаті хижацької заготівлі, з іншого — внаслідок застосування хижацької технології для поліпшення гірських і високогірних лук з допомогою гербіцидів. Арніку гірську занесено до Червоної книги України недарма. Природні зарості арніки слід залишати як насіннєвий генофонд, а необхідну кількість сировини отримувати від культури арніки.

Під загрозою зникнення — і пізньоцвіт осінній та ряд інших рослин. Усім заготівельникам і збиральникам треба пам'ятати: зелений скарб — загальний набуток, наше багатство, яке потрібно цінувати і зберегти на майбутнє, розумно використовуючи і не знищуючи по-хижацьки.

З подібним підходом до використання лікарських сировинних ресурсів у 1993 р. автор ознайомився у Швейцарії.

Культура лікарських рослин. Деякі види рослин, які є цінною лікарською сировиною, як уже зазначалося, трапляються в Карпатах дуже рідко, а деяких і зовсім немає. А умови для них сприятливі. Тому необхідно якнайшвидше взятися за їх розведення. На Закарпатті та Прикарпатті, наприклад, можна широко культивувати тирлич жовтий, арніку гірську й багато інших корисних лікарських рослин. Методи розведення деяких з них, час і строки сівби, основні агроправила описано при характеристиці рослини.

Для розведення лікарських рослин можна широко використовувати пришкільні ділянки, садівний і насіннєвий матеріал заготовляти безпосередньо з дикорослих лікарських рослин, а також з ботанічних садів країни.

Розводити лікарські рослини можна на приватних землях, фермах, держлісгоспах. Економічно ця галузь господарства дуже прибуткова. Можна створювати кооперативи для вирощування лікарських рослин. На Закарпатті, в Іршавському районі, в с.Кушниця створено господарство для заготівлі і вирощування лікарських рослин.

У даній книзі велику увагу приділено технології вирощування лікарських рослин. Для цього використано як досвід розведення лікарських рослин кафедрою ботаніки Ужгородського національного університету, отриманий під час виконання госпдоговірних тематик, так і цитовані в тексті літературні джерела.

Як виготовляють ліки

У домашніх умовах, за порадою лікарів, користуються різними методами виготовлення ліків з лікарських рослин (крім отруйних та сильнодіючих).

Настоянки і відвари — це водні витяжки з лікарської сировини. Настоянки виготовляють переважно з листків, квіток і трави, а відвари — з коренів, кореневищ і кори.

Висушену траву, листки, стебла, квітки попередньо подрібнюють на частинки не більше 5 мм, корені стебла, кору — до 3 мм; плоди і насіння — до 0,5 мм. Виготовляють ліки в емальованому або фарфоровому посуді. Подрібнені частини заливають водою кімнатної температури, закривають кришкою і прогрівають над кип'яченою водою: настої — протягом 15 хв., а відвари — 30 хв., часто помішуючи. Після цього охолоджують при кімнатній температурі: настої — не менше 45 хв., відвари — 10 хв. Далі проціджують: спочатку через цідило, віджимаючи залишки рослин, потім через вату. До відвару додають воду відповідно до обсягу.

Звичайно настої й відвари готують з розрахунку 1:10, тобто з 10 вагових частин лікарської сировини одержують 100 об'ємних частин настою або відвару. Ці лікарські форми швидко псуються, тому їх зберігають у прохолодному місці не більше 3–4 днів.

Настойки виготовляють на спирту. Лікарську сировину заливають 70-градусним спиртом і настоюють при кімнатній температурі протягом 7 днів.

Звичайно на одну вагову частину рослини беруть 5 об'ємних частин рідини; сильнодіючі настої роблять з розрахунку 1:10. Настоюють їх кілька днів при температурі, не вищій ніж 8° С, після чого фільтрують. Готові настої повинні бути прозорими.

Ліки, виготовлені в домашніх умовах, потрібно вживати обережно. Навіть ті з них, які виготовлені з цілком безпечних лікарських рослин, можуть завдати шкоди, якщо їх вживати без призначення лікаря.

Ще в XV столітті відомий лікар-учений Парацельс попереджав, що ніщо не позбавлене отруйності і все є лікувальним. Тільки доза робить речовину отрутою або ліками.

ОПИС ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

РІЖКИ, РІЖКИ МАТКОВІ (Claviceps purpurea (Fries.) Tul.).

Російська назва — спорынья, маточные рожки; місцева — бабка, булавочниця червона, вимук, головенька, головня, житниця, жито голодне, жито чорне, затік, зерно дике, зуб баб'ячий, какарудза, какарудза саморідна, мамка, матиця, матка, матка житня, матка збіжева, маток, мончар, мучар, мучаник, мучник, намеледь, намелець, намелюх, намелюх житний, намель, омилок, омолок, пиріжки солодкі, пиріжки чорні, попір, поспір, приспір, приспір багритоголовок, ржанець, ржиця, ріжки чорні, сир дикий, сить, сніта, снітий, снітиця, солодуш, спір, спірець, спориня, споринь, хліб старий, шаленець, шалій, шпіж, шпорець.

Отруйний паразитний гриб з родини Glavicipitaceae. Точніше, це споживальна стадія (так званий склероцій) паразитного гриба, який має дуже складний цикл розвитку. З'являється, в основному, на житі, рідше — на пшениці й інших культурах та дикорослих злаках у вигляді щільних чорно-фіолетових утворень — ріжків, які виступають з луски колоска чи волоті злаків під час достигання. Вони довгасті, тупотригранні, з обох кінців звужені.

Ріжки завдають великої шкоди. Вони отруюють хліба, тому споживати хліб, випечений з борошна, зара-

женого ними, **небезпечно**. Поряд з цим ріжки є цінною лікарською сировиною.

Поширені ріжки скрізь, де є посіви злакових, особливо жита. Холодна й вогка погода дуже сприятлива для їх розвитку.

Застосування. Ріжки відомі в медицині під назвою Secale cornutum і є важливою загальновизнаною лікарською сировиною. Основні цілющі речовини ріжків — алкалоїди: ерготоксин, арготамін, ергозин, ергометрин; аміни і амінокислоти — гістамін, тирамін, фенілетиламін. Крім того, ріжки містять у собі жирну олію, ергостерин, органічні кислоти.

Ріжки сприяють звуженню кровоносних судин, підвищують кров'яний тиск і посилюють скорочення матки. Вони мають кровоспинну властивість. Рекомендуються переважно при маткових кровотечах.

Збирання. Заготовляють ріжки одразу після обмолоту жита, під час сортування зерна. Найбільш чистою і високоякісною вважається сировина, зібрана безпосередньо в полі, на пні.

Негайно після збору ріжки сушать у добре провітрюваному приміщенні під накриттям.

Раніше ріжки траплялися на всій території України, їх заготовляли у великій кількості. З удосконаленням агротехніки (очищення зерна перед посівом, боротьба із шкідниками тощо) ріжки майже повністю зникли з полів, тому виникло питання про виведення їх в культурі. Роботи з польової культури ріжків проведено у ВІЛР[1]. Його дослідні станції внаслідок роботи вивели високоалкалоїдні різновидності ріжків. Щоб заразити колос жита, його затискують між дерев'яними дощечками, одна з яких — з голками, а інша оббита повстю, що просякнута суспензією спор. Внаслідок цього всередину проколених квіток потрапляють спори гриба. Зараження здійснюють на початку колосіння в прохолодний час доби. Визрівання ріжків настає через 5–6 днів після зараження, що збігається з початком періоду воскової стиглості зерна. Для розведення ріжків проводять стрічковий посів жита на невеликих ділянках, і ріжки в міру достигання збирають вручну. На великих ділянках заражене ріжками жито збирають комбайном.

---

[1]Всесоюзний інститут лікарських рослин у Московській області.

ЧАГА (Inonotus obliquus (Pers.) Pil. (Polyporus Fr.).

Російська назва — чага (берёзовый гриб); місцева — гриб, урода.

Збудник чаги досі точно не встановлено. Деякі мікологи вважають, що чагу викликає гриб Phellinus igniarius (L. ex Fr.) f. sterilis Van. (Boletus ingniarius L.).

Нарости гриба з родини трутовикових (Polyporaceae). Зовні чорні, важкі, досить великі, жовноподібні, з дуже зритою і потрісканою поверхнею. Досягають до 0,5 м довжини і 2 кг ваги. Внутрішня тканина наросту дуже тверда, темно-коричнева. Розвиваються нарости чаги на живих дорослих стовбурах берези, рідше — вільхи, горобини, в'яза. Трапляється поодиноко в Європейській частині, особливо в Білорусії та Східному Сибіру.

Застосування. Використовують плодове тіло гриба (тільки з берези). В хімічному відношенні гриб мало вивчений. Містить хромогенний поліфенолкарбоновий комплекс. Вживається як симптоматичний засіб для лікування злоякісних пухлин шлунка, сечових шляхів, легенів, а також для лікування шлунково-кишкових хвороб. Хромогенні речовини чаги стимулюють ферментні і кровоносні системи хворих на рак, що посилює їхній опір захворюванню.

Гриб не токсичний.

А.Ф.Гаммерман та інші (1963) пропонують у домашніх умовах застосовувати чагу так: якщо гриб сухий, його розм'якшують, для чого заливають холодною переварeною водою на 4 години. Після цього пропускають через м'ясорубку або розтирають. На 1 частину подрібненого гриба дають 5 частин кип'яченої води (50°C, не вище) і настоюють протягом 5–8 годин, після чого його відтискають і до одержаної рідини додають воду, в якій гриб замочувався. Так приготовлений настій може зберігатися 4 дні. Вживають 3 склянки на добу в кілька прийомів за півгодини до їди.

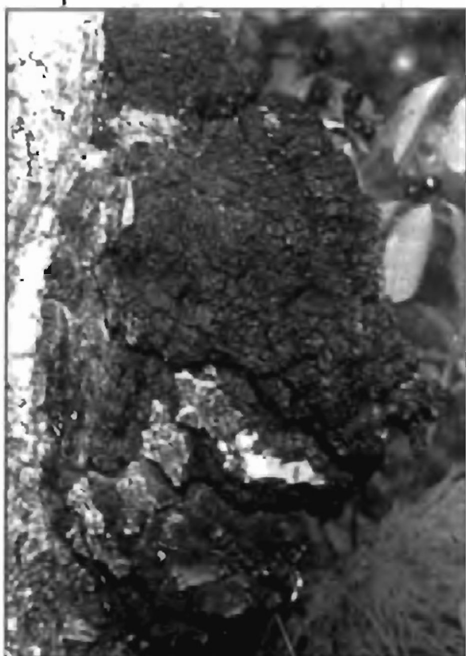

Аптеки випускають для хворих (гриб чаги зник) виготовлений екстракт «Бефунгін».

Збирання. Нарости гриба збивають з дерева сокирою, обчищають від кори. Збирати чагу можна цілий рік.

ІСЛАНДСЬКИЙ МОХ (Cetraria islandica (L.) Ach.).

Російська назва — исландский мох; місцева — границя, граничка, грань, грань зелена, жар, кучерник, легковець, легковець-границя, легковець ісландський, лишайник ісландський, мох, мох ісландський, плюцник.

Листоподібнокущовий лишайник з родини пармелійових (Parmeliaceae) заввишки до 10–15 см. Слань його прямостояча або піднесена, прикріплена до ґрунту або іншого субстрату з допомогою коротких ниткоподібних причіпок. Біля основи звужена, жолобкувата або трубчастозгорнена, вгорі розширена, з жолобкуватими або майже плоскими лопатями. Лопаті голі, по краях з короткими війками. Свіжа слань м'якошкіряста, біля основи світла, зверху темніша, оливково-зелена або зеленувато-сіра.

Це гірська піщано-лісова рослина. Росте на бідних ґрунтах, на відкритих і напіввідкритих місцях. Особливо багато ісландського моху в альпійському поясі, серед трав'янистих або чагарникових рослин (на гірських хребтах Чорногори в Гуцульських Альпах, у Горганах, на Боржавських полонинах).

Застосування. З лікувальною метою використовують усю слань лишайника (Lichen islandicus), яка містить в собі понад 70% вуглеводів, серед яких найбільшу питому вагу має лишайниковий крохмаль (ліхенін), а також кристалічні гіркі речовини — центрарин, нафтохінон, фумарову та інші кислоти, камедь, цукор, білки, жири,

вітаміни С, В, йод і бор, антибіотики — протоліхестеринову та уснінову кислоти, які вбивають туберкульозні бактерії.

Для одержання крохмалю слань лишайника кладуть в окріп й охолоджують.

Близько двохсот років тому мох широко використовувався ісландцями. Його давали виснаженим хворим як харчувальний засіб і для регулювання діяльності шлунково-кишкового тракту. Ісландський мох діє обволікаюче на слизові оболонки, а тому його п'ють при розладі кишківника, атонії шлунка, хронічних запорах, відсутності апетиту і захворюваннях легенів (туберкульоз), при бронхітах і бронхіальній астмі; посилює імунну систему організму.

Відвар ісландського моху при охолодженні дає густу слизисту масу, яка має вигляд холодцю. На заварку слід брати 2 чайні ложки на 2 склянки холодної води, довести до кипіння, охолодити і пити протягом дня ковтками. Або 20–50 г сировини облити 3/4 л окропу і варити півгодини; одержаний відвар пити протягом дня.

З лишайників виробляють препарат «Бінан» (натрієва сіль уснінової кислоти), який застосовують як зовнішнє при гнійних ранах і опіках, алергічних висипах (А.Ф.Гаммерман та ін., 1963).

Збирання. Збирають лишайник протягом усього літа. Очищають від сторонніх домішок і сушать на відкритому повітрі.

За останні десятиріччя лишайник посилено, по-хижацьки, знищується людиною, і виникає загроза повного його знищення в Українських Карпатах, бо в Україні він росте тільки там.

Зокрема, майже повністю знищено лишайник на Говерлі, полонині Рівна та інших горах.

«МОХ» ДУБОВИЙ (Evernia prunastri (L.) Ach).

Російська назва — «мох» дубовый; місцева — вовкуни, мох.

Кущистий лишайник з родини ромалинових (Ramalinaceae), його неправильно називають мохом. Слань лишайника прямостояча або звисла, жовтувато- або сірувато-зелена з вилчасторозгалуженими то вузькими, то широкими лопатями, краї яких висаджені білими кутками соредіїв.

Росте як епіфіт на стовбурах і товстих гілках різних дерев (дуба, ясена, клена, липи тощо). Запаси невеликі.

Застосування. Слань (Lichen quercus) містить евернінову кислоту та її ефіри, смоли, віск, жири. Вживається як засіб для збудження апетиту, при запорах тощо.

Збирання. Заготовляють слань рано навесні (квітень) або восени (вересень–жовтень), знімаючи її з гілок вручну або зішкрібуючи ножем. Сушать у добре провітрюваних приміщеннях.

ЗОЗУЛИН ЛЬОН (Polytrichum commune Hedw.).

Російська назва — кукушкин лён; місцева — мох.

Цей мох належить до родини політрихових (Polytrichaceae). Стебла (заввишки 30–40 см) утворюють досить потужні дернини. Нижні листочки дрібні, лусковидні, доверху поступово збільшуються і сидять густо. Мають явно виражену зеленувату листкову пластинку. На стеблах утворюються коробочки з досить довгою ніжкою. Поширений на вологих і мокрих місцях, у лісах, на болотах, іноді на полонинах у великій кількості.

Збирають протягом усього літа. Надземна частина зозулиного льону використовується здавна при маткових кровотечах, запаленні легенів, при кашлю. Відваром моху миють голову при випаданні волосся, діючі речовини не відомі. Під назвою Adiantum aureum свіжа рослина використовується для виготовлення екстракту, що застосовується в гомеопатії.

ТОРФОВИЙ, АБО БІЛИЙ, МОХ. СФАГНУМ (Sphagnum sp.).

Російська назва — сфагнум торфяной, белый мох; місцева — мох.

Дрібні болотяні трав'янисті рослини, належать до родини сфагнових мохів (Sphagnaceae).

За зовнішніми ознаками, особливо за будовою стебла і листків, їх розміром, кольором, а також місцезнаходженням, розрізняють багато видів сфагнуму.

Білий мох являє собою стебельце з короткими, тонкими, рідкими гілочками, які частково звисають униз. У верхній частині стебла гілочки густо вбрані в головку. Гілки вкриті дрібними листочками. На стеблі теж є листочки, але рідші. Мохи бувають різного забарвлення: майже білі, жовтуваті, зеленкуваті, рожеві, червоні, коричневі і часто утворюють дуже барвистий килим.

Ростуть переважно на торфовищах і є основним компонентом рослинності. На Закарпатті спостерігаються в Іршавському, Міжгірському, Воловецькому, Рахівському районах на багатьох лісових, лучних і полонинних болотах. Великі запаси сфагнових мохів на торфових болотах є в Івано-Франківській, Житомирській та інших областях України.

Застосування. Білий мох служить перев'язувальним засобом (містить у собі клітковину, білкові речовини, мінеральні і фенолоподібні речовини — сфагнол, що мають антисептичні властивості). Добре вбирає вологу і разом з тим швидко випаровує її, таким чином швидко заліковує рани. В хірургічній практиці мох обшивають одним шаром марлі і прикладають до рани. Мохові подушечки перед використанням треба стерилізувати. В медицині використовується і сфагнова торфова підстилка, яка являє собою віддерті та злежані шари моху, що недостатньо розклався.

Збирання. Білий мох можна збирати з травня до вересня вручну чи з допомогою вил. Як тільки мох витягнено з болота, з нього відразу потрібно відтиснути воду. Сушити на сонці, на вітрі або на звичайній печі при температурі близько 50°C.

ПЛАУН БУЛАВОВИДНИЙ (Lycopodium clavatum L.).

Російська назва — плаун булавовидный; місцева — баранець, гончар, гостечник, дереза, дерибас, дерча, деряба, диреч, жовтило, звадник, колдунник, колотник, лапка куряча, лиций, матник, митник, незайманник, нитота, опоясник, падиволос, пелех, пелешатник, пелешник, перех, пилочник, плазун звичайний, плознь, пнознь, поясник, прядики, п'ядик митник, п'ядич, п'ядич булавовидний, п'ядич митник, п'ядич пелешник, п'ядники, розвильник, сварник, тисина.

Вічнозелена багаторічна спорова рослина з родини плаунових (Lycopodiaceae). Стебло повзуче, зелене, гіллясте. Як і гілки, густо вкрите дрібними лінійно-ланцетними листочка-

ми, розташованими багатьма рядами. На кінцях гілок влітку з'являються два прямостоячі колоски, рідше — п'ять, з яких висипаються жовті порошкуваті спори.

Поширений у лісах, особливо у хвойних, на замшілих місцях між кущами, деревами, а також на лісових галявинах, узліссях. На Закарпатті трапляється в околицях сіл Нижня Розтока та Скотарське Воловецького району, на узліссі біля потоку в околицях Дубриничів Перечинського та Чорноголови Березнянського районів, на горі Обавський Камінь Свалявського району та в інших місцях. Значні запаси його в Івано-Франківській, Львівській та Житомирській областях.

Застосування. У медицині використовують спори плауна (Sporae lycopodii). Вони містять близько 50% олії, до складу якої входять олеїнова та деякі інші кислоти, а також фітостерин, гліцерин тощо. Спори застосовують як дитячу присипку та для виготовлення пілюль і різних ліків.

У народній медицині спори і надземну частину плауна вживають при захворюваннях печінки, дихальних шляхів, для присипки ран тощо; при лікуванні сечового міхура вживають через кожні дві години одну ложку меду, посипаного спорами плауна.

Збирання. Спороносні колоски плауна починають збирати наприкінці липня і продовжують до початку осені, коли вони цілком дозріють і набудуть жовтого кольору. В суху погоду спори плауна навіть при найменшому дотику обсипаються, тому їх слід збирати раннім ранком або у вологу погоду. Для збирання спороносних колосків можна використовувати ножиці, до нижнього леза яких припаяна металева коробка, а до верхнього — її кришка. Сушать колоски у звичайних печах при температурі 35–50°С, у кімнатах, або інших теплих приміщеннях, підклавши під колоски чисту підстилку. Після сушіння колоски просівають крізь густе волосяне або шовкове сито, щоб відокремити спори від колосків.

Можна також заготовляти спори інших плаунів, які поширені на Закарпатті: плауна колючого (L. annotium L.), який росте в ялинових лісах, плауна баранця (Huperzia selago), який росте в лісах, іноді на полонинах, і плауна альпійського (L. alpium L.), що трапляється на скелях, полонинах.

ПЛАУН БАРАНЕЦЬ, БАРАНЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ (Huperzia selago (L.) Bernh. ex Schrank (L.) Mert., syn. Lycopodium selago L.

Російська назва — плаун баранец; місцева — баранець, єлочка, камфора-зілля, любка куряча, нитота, п'ядич-плаун.

Багаторічна трав'яниста вічнозелена спорова рослина з родини баранцевих (Huperziaceae), 5–25 см заввишки, з прямостоячими стеблами, густо вкритими листками. Листки лінійно-ланцетні, гострі, тверді, цілокраї, іноді зубчасті, 5–7 мм завдовжки і 1–5 мм завширшки, розташовані густою спіраллю, яка утворює 8 поздовжніх рядів. На відміну від плауна булавовидного спороносних колосків не має, спори знаходяться в нирковидних спорангіях, розташованих у пазухах листків. На вершках стебел і пагонів розвиваються вкриті листочками бруньки, які восени відпадають. В.І.Чопик та Ю.І.Нікітін (1963, 1964) вказують на зростання в Карпатах двох форм плауна баранця L.s.v. recurvum Desv. і L. s. v. appresum Desv.

Плаун баранець росте окремими групками в зоні широколистяних лісів, починаючи з 500–600 м над рівнем моря до альпійської смуги (2000 м над р.м.). В лісах росте здебільшого на дуже зволожених і затінених замшілих місцях, схилах, полонинах, відкритих сонячних місцях, переважно кам'янисто-щебеневих субстратах.

Застосування. В медицині застосовується трава плауна баранця (Herba lycopodi segalo), в якій знайдено в основному три типи речовин: алкалоїди, мікроелементи і глікозиди.

Алкалоїд селягін з плауна баранця вперше виділив А.П.Орєхов 1934 року. І.Г.Швагер та П.Є.Розен-

цвейг 1964 року знайшли в баранці сім алкалоїдів (ликоподін, акрифолін та ін.).

За фізіологічною дією селягін, за даними В.Н.Ворошилова (1941), І.В.Стрельчука (1954), Я.Я.Мушинського (1956), Д.В.Панкова (1959), подібний до кураре і коніїну. Я.Я.Мушинський підкреслює його міотонічний ефект. Є. Міратинська-Ернестова довела, що селягін, подібно до пилокарпину і езернину, знижує внутрішній тиск очного яблука, 2-процентний розчин селягіну не викликає місцевого подразнення. При підшкірному введенні селягін у дозі 0,01 викликає сильну блювоту. В.І.Чопик та Ю.І.Нікітін зазначають, що алкалоїди з плауна баранця з молібдатом амонію в концентрованій сірчаній кислоті мають коричневий колір, що швидко переходить у блакитний, подібно до кодеїну і апоморфіну. Г.М.Першин зараховує селягін до сильнопаралітичних отрут.

І.В.Стрельчук (1954) шляхом спектрального аналізу після спалювання й озолення зелених частин рослини виділив понад 40 мікроелементів (магній, кремній, калій, кальцій, фосфор, натрій, амоній, хром, стронцій, золото, срібло тощо); такі ж елементи виділили В.І.Чопик та Ю.І.Нікітін (1963).

1954 року після токсикологічних досліджень на тваринах І.В.Стрельчук уперше запропонував застосовувати плаун баранець для лікування хворих хронічним алкоголізмом.

Крім того, плаун баранець дає непоганий ефект при лікуванні псоріазу (С.А. Леонтьєв, 1962), у боротьбі з курінням (І.В.Стрельчук, 1965–1966, М.О.Травінська та А.Г.Каляпін, 1966).

Для лікування хворих хронічним алкоголізмом застосовується свіжоприготований 5-процентний відвар плауна баранця (50–200 мл). Лікування починають після 3–5-денного утримання хворого від вживання алкогольних напоїв. Перед лікуванням хворий повинен пройти медичний огляд. Лікування проводять шляхом почергового вживання відвару баранця і алкогольних напоїв. Нудотно-блювотна реакція баранця триває кілька годин, загострюється черговим вживанням алкогольного напою, а також прополіскуванням ним рота і горла. Кількість алкоголь-баранцевих реакцій залежить від ступеня прояву алкоголізму, нервової системи, впливу алкоголь-баранцевих реакцій, від пере-

конаності пацієнта в необхідності лікування та його бажання вилікуватись.

Щодо ефективності лікування, то, за загальним визнанням, цей метод вважається найефективнішим і найменш шкідливим. Методика лікування хронічного алкоголізму баранцем докладно викладена З.Н.Болотовою і Н.С.Толстою у методичному листі «Лечение и профилактика хронического алкоголизма», Харків, 1968.

Слід зауважити, що трава баранця **отруйна** і при невмілому застосуванні може призвести до важкого отруєння, а іноді й до смерті.

Збирання. Збирають баранець у період достигання спор, що припадає на липень–серпень. В останні роки в Карпатах надмірно захопилися заготівлею баранця як заготівельні організації, так і окремі науковці. Не враховуються реальні запаси баранця і його біологія. Як відомо, спори плаунів після потрапляння в ґрунт проростають дуже повільно (протягом 3–7 років), тому є небезпека повного зникнення баранця в Карпатах. Заслуговує на увагу біологів штучне розмноження баранця у Карпатах.

ХВОЩ ПОЛЬОВИЙ (Equisetum arvense L.).

Російська назва — хвощ полевой; місцева — березка, брабулець, брадалець, брадолець, брадулець, бразулець, веретенце, гречка мишача, драбинка, драбинянка, драбулець, драгулець, дрябулець, євка, єлинка, івка, ілець, ільце, ївка, кобильник, куділка, лускавець, мариюнка, нюнька, падиволос, падиволос сухий (перший росток), перій чорний, пестиш, пестушки, прістка, пряска, прясна, прястка, прячка, скорпій, скрип, скрипей, скрипець, скріпій, смеречок жабій, смерічка, сосенка, сосенка польова, сосонка тінична, суховершок весняний, тінична, хвойка, хвойка польова, хвошка, хвощ тінична, чорноголов, ялинка, яличка.

Багаторічна спорова рослина з родини хвощових (Equisetaceae) зав-

вишки до 30–40 см. Навесну утворює соковиті світло-бурі стебла, що закінчуються спороносними колосками, які швидко відмирають. Улітку ж розвиваються зелені членисті безплідні гони. На стеблах є гілки з 4–5 глибокими борозенками з піхвами. Зубці (4–5) стеблових піхов чорні з білою облямівкою.

Росте як бур'ян в усій Західній Україні на полях, луках, біля канав, на берегах річок, у зріджених лісах. Запаси великі. Заготовляти можна десятками тонн.

Застосування. При лікуванні використовується надземна частина (Herba equiseti), яка містить у собі сапоніни, щавлеву, яблучну, акотинову або еквізетову кислоти, каротин (до 4,7 мг%), вітамін С (до 0,15%) і у великій кількості сполуки силіцію, флавоноїди.

Хвощ з давніх-давен славиться як добрий кровоспинний засіб. Його відвар (15–20 г на 200 г води) приймають як сечогінне, при лікуванні хвороб серця по столовій ложці три рази на день; при захворюваннях печінки, нирок, сечового міхура, при подагрі (0,5 г на 0,5 л води) — по столовій ложці на день. Обклади із свіжозвареного хвоща застосовують при лікуванні гнійних ран. Добрий ефект одержують при лікуванні атеросклерозу судин серця і головного мозку, уражень капілярних судин, сечокам'яній хворобі, при гострому і хронічному отруєнні свинцем та при дизентерії.

Збирання. Цінні надземні частини безплідних зелених літніх пагонів хвоща (Herba equiseti), які слід збирати в червні–серпні. Сушать їх на повітрі, зв'язаними в пучки.

БАГАТОНІЖКА ЗВИЧАЙНА (Polypodium vulgare L.).

Російська назва — многоножка; місцева — гащина, гищиця, кочедижник, многоножка, насерник, орляк, паперушина, папорот скельна, папоротник, папороть лісова, повз-солодич, повзинка, повзунка, солода, солодаш, солодець, солодиж, солодист, солодиця лісова, солодич, солідиш лісовий, солодишка, солодишкованець, солодищ, солодкованя, солодкувач, солодник, солодочкованець, солодош, солодушка, стоножець звичайний, чаполоч, чапороч.

Невелика папороть з повзучим кореневищем і перистороздільними листками. Належить до родини бататоніжкових (Polypodiaceae). Соруси на листках круглясті, без щитків, розміщені

на сегментах двома рядами по боках середньої жилки. З лікувальною метою використовуються кореневища.

Трапляється на скелях, кам'янистих місцях та біля основи дерев у лісах.

Застосування. Кореневище (Rhizoma polypodii) містить у собі дубильну і яблучну кислоти, гліциризин, сапонін, глікозиди, поліподин і самамбаїн, сапоніни, ситхтерин, кавову, лимонну, янтарну та інші кислоти, каучук. Відвар солодкого кореневища вживають у народній медицині при дитячих хворобах, бронхіальних катарах, хворобах печінки, серцевій астмі, як сечогінне, болетамувальне, а також як абортивний засіб.

Крім того, рослину використовують при ломоті в суглобах, подагрі, зовнішньо — при поліпах у носовій порожнині.

Збирання. Кореневища збирають у другій половині вересня або в першій половині березня.

ЩИТНИК ЧОЛОВІЧИЙ, ПАПОРОТЬ ЧОЛОВІЧА (Dryopteris filix-mas (L.) Schott.).

Російська назва — щитовник мужской, папоротник, папоротник мужской; місцева — блошник, брониця, глистник, зілля іванове, золотник, кочедижник, маточник, орляк, панна баба, папороть, паперушина, папора, папорка, папорок, папоротина, папорота, папоротник, папоротянка, папорот глисник, папороть глуха, папороть завойова, папороть корчова, папороть лісова, папороть одностебла, папороть шовкова, папорох, папороч, папрадь, перичка, сорокозуб.

Багаторічна трав'яниста спорова рослина з родини щитникових (Aspidaceae). Має дуже розвинене коротке товсте кореневище, яке несе пучок перисторозсічених листків. Листки сидять на коротких черешках, густо вкриті бурими плівками. З нижнього боку листків наприкінці літа розвиваються спорангії, що збирають-

ся в соруси і розташовуються в два ряди по боках середньої жилки.

Трапляється часто в букових, ялинових та дубових лісах.

Застосування. З лікувальною метою використовують кореневища (Rhizoma filicis maris). Вони містять папоротеву і флаваспидову кислоти, албаспидін і аспидол, що являють собою похідні флороглюцину та його вторинні й третинні гомологи. За останніми даними, діючим началом папороті є фільмарон. У кореневищі є також жирна й ефірна олії, смолисті й дубильні речовини.

Про лікувальні властивості папороті знали дуже давно. Папороть описували Діоскорид, Вергілій, Пліній і більш докладно — Авіценна (XI століття).

Тепер із кореневищ папороті одержують екстракт або неогаленовий препарат філіцилін, який застосовують від стрічкових глистів, гостриків, анкілостомів та інших, що паразитують в організмі людини і тварини.

Збирання. Заготовляють кореневища папороті ранньою весною або у вересні–жовтні, очищаючи їх від коренів, лусочок, сухих черешків. Сушать на горищах під залізним дахом або в інших приміщеннях, які добре провітрюються. Для прискореного і рівномірного сушіння кореневища необхідно розрізувати вздовж і впоперек на кілька частин.

ЛИСТОВИК СКОЛОПЕНДРОВИЙ (Phyllitis scolopendrium (L.) Newm., syn. Scolopendrium vulgare Sm.).

Російська назва — листовик сколопендровый; місцева — турецький язик, тур'язик.

Багаторічна папороть з родини аспленієвих (Aspleniaceae). Листки суцільні, довгасто-ланцетні, при основі серцевидні, черешок короткий. Соруси лінійні, зближені парами, розміщені впоперек пластинки. Кореневище коротке.

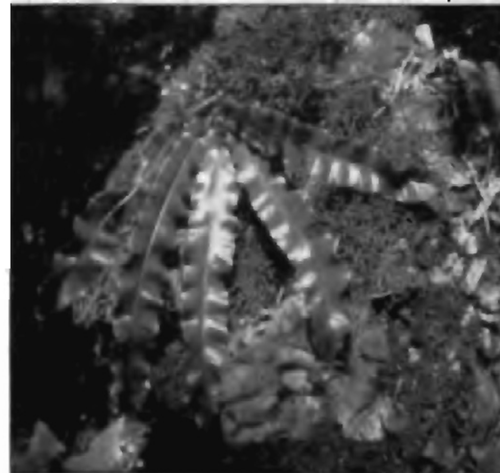

Трапляється, в основному, в лісах на затінених кам'янистих місцях у незначній кількості, тому **рослину слід взяти під охорону.**

Використовують всю надземну частину (Folium scolopendrii). У народній медицині Закарпаття відвар листків п'ють при туберкульозі легенів, як потогінне, сечогінне та відхаркувальне.

Збирають сировину з липня до серпня, сушать на горищі під залізним дахом або в приміщеннях, що добре провітрюються. Співвідношення сирої ваги листків до сухої 5:1.

ОРЛЯК ЗВИЧАЙНИЙ (Pteridium aquilinum (L.) Kuhn.).

Російська назва — орляк обыкновенный; місцева — папороть.

Багаторічна папороть заввишки 50–100 см, з повзучим дерев'янистим майже чорним кореневищем з родини невиразнолускових (Hypolepidaceae). Листки на довгих черешках, здебільшого в кільцях по три, шкірясті, світло-зелені, в обрисі яйцевидно-трикутні, двічі–тричі перисті. Весною молоді листки на вершку закручені, влітку по краях листка з'являються спорангії. Рослина вважається **отруйною**.

Росте в лісах, по чагарниках, на узліссях, післялісових луках по долинах річок купками або суцільними заростями.

Кореневище містить синильну й орляково-дубильну кислоти, алкалоїди, ефірну олію і птераквилин (Hoppe, 1958). При радикулітах сплять на свіжому листі орляка протягом двох тижнів.

Кореневище відварюють і п'ють при болях у шлунку. Відвар цієї рослини застосовують від стрічкових глистів, відвар надземної частини — при ломоті в суглобах, від кашлю (В.Г.Ніколаєва, 1964).

ГІНКГО ДВОЛОПАТЕВЕ (Ginkgo biloba L.).

Російська назва — гинкго двулопастный.

Дводомне реліктове дерево заввишки до 25 м, що належить до родини гінкгових (Ginkgoaceae), з листками, які опадають на зиму. Досягає віку 1000 років. Листки череш-

кові, шкірясті, віялоподібні з дихотомічним жилкуванням. Чоловічі квітки сережковидні з численними тичинками; жіночі — на довгих ніжках. Насіння кістянковидне, схоже на жовту сливу, з м'ясистою оболонкою. Цвіте у травні.

Походить з Китаю. Культивують у ботанічних садах, парках як декоративну рослину. На Закарпатті добре росте в низовині та передгір'ї, тому слід було б ширше використовувати її в зелених насадженнях.

З лікувальною метою використовують листя і плоди. Листя (Folia ginkgo bilobae) збирають протягом усього вегетаційного періоду. Після перших морозів збирають опалі плоди (Fructus ginkgo). Ядро слід відокремити від м'ясистої оболонки. Листя містить гінкгетин, кемпферол, кверцетин, білобетин та інші флавоноїди; аментофлавон, нонакозан, гексакозанол; ліноленову, хінну та гідрогінкголову кислоти; лактони, терпени, катехіни, віск, крохмаль, маннан, пентозан, В-ситостерин, жирну та ефірну олії.

Препарати з листя гінкго виявляють спазмолітичну, судиннорозширювальну, бактеріостатичну дію, підтверджено, що вони прискорюють кровообіг у периферійній та мозковій ділянках і сприяють постачанню кисню до них. Призначаються як активатор судин при артеріосклеротичній ангіопатії, діабетичних ушкодженнях судин з загрозою гангрени, при ушкодженнях судин нікотином у завзятих курців, при недостатньому кровопостачанні мозку, хворобі Рейно (спазми судин кінцівок), а також при бронхіальній астмі, геріатрії. Сік м'ясистої оболонки вживають від корости, лобкових вошей.

Відвар з 15 г сухого листя на 200 мл води варити 3 хвилини, настоювати 10 хвилин, пити тричі на день по третині склянки при склерозі судин мозку в людей похилого віку і венозній недостатності ніг, варикозному розширенні вен та при геморої.

ЯЛИЦЯ БІЛА (Abies alba Mill., syn. A. pectinata Lam. ey DC).

Російська назва — пихта белая; місцева — башта, гітинка, гонтяниця, гонтярка, свиркове дерево, єлина, єль, їлина, їль, свирка, свірка, свірок, сигла, смерек, смерека, смерека біла, шмерека, щогла, ялина, ялиця, ялиця звичайна, яличняк, яль, яль звичайна.

Хвойне дерево, досягає 30–35 м заввишки і 1,5 м у діаметрі, з родини соснових (Pinaceae). Листки (хвоїнки) лінійні, плоскі,

на нижньому боці з двома білуватими смужками. Розташовані правильно-гребінчасто. Шишки 10–15 см завдовжки і 2,5–4 см у діаметрі, прямостоячі, циліндричні, зі щільно прилеглими одна на одну шкірясто-здерев'янілими насінними і виступаючими з-під них покривними лусками. Після достигання насінини луски обпадають, але стрижень шишки ще довго лишається на дереві. Насінина з крилом.

Поширена ялиця біла в гірському лісовому поясі як домішка або невеличкими групами в ялинових, рідше букових, лісах.

У медицині використовують бруньки, зелені цьогорічні пагони, зелені нестиглі шишки, смолу (Folium, Turio et Resina abietis). Лікарська сировина містить ефірну олію (пінін, борнілацетат, вільний борнеол, камфен, бісаболен, дипентен, феландрен, хімонин). Олію отримують внаслідок перегонки водяною парою листків молодих пагонів або шишок ялиці. Ялицева олія має відхаркувальні, сечогінні, антисептичні властивості, пропонується при ревматизмі. Живиця являє собою розчин смоли (каніфолі (70%), в ефірній олії (скипидарі). Головними складовими частинами смоли є смоляні кислоти (до 50%) і резени.

У науковій медицині широке застосування мають препарати камфори. В народній медицині молоді хвоїнки і бруньки ялиці застосовують при цинзі, для лікування ревматизму, а також як сечогінний засіб; шишки застосовують для лікування бронхіальної астми, для попередження пролежнів, при зубному болю.

Інший вид цього роду — ялиця сибірська, що походить з Сибіру, набула величезного значення як джерело для одержання ефірної ялицевої олії, що використовується для виробництва камфори.

АРАЛІЯ ВИСОКА, А. МАНЬЧЖУРСЬКА (Aralia elata (Mig.) Seem., A. mandshurica Rupr. et Makin.).

Невелике дерево заввишки 1,5–5 м, що нагадує пальму і належить до родини аралієвих (Araliaceae). Стовбур прямий, тонкий, вкритий короткими колючками, закінчується на вершку кільцем з великих листків. Листки на довгих черешках, перистоскладні. Квітки дрібні зеленуваті, зібрані в довгі складні густі

волотовидні суцвіття (завдовжки 45 см). Плід — соковита синьо-чорна кістянка. В умовах України цвіте у липні.

У дикому стані росте на Далекому Сході, в Приморському, Хабаровському краях, на Корейському півострові, в Північно-Східному Китаї. Росте у вигляді підліска в листяних лісах.

Для лікування використовують корені, відібрані восени або ранньої весни з рослини 5–15-річного віку. З них виготовляють препарат «Сапарал». Аралія за біологічною дією близька до женьшеню. Корені містять тритерпенові сапоніни (аралозиди А, В, С), ефірну олію, смолисті речовини, білки, крохмаль, вуглеводи та алкалоїди. Препарати аралії мають стимулювальний вплив на центральну нервову систему, кардіотонічну, антистресорну та гіпоклікемічну властивості, поліпшують апетит, а також загальний стан хворих, стимулюють обмін речовин, підвищують розумову та фізичну працездатність, вживаються після контузії мозку, при астенічних станах, гіпотонічній хворобі, після важких захворювань, при облисінні, при червоному лишаю.

АКТИНІДІЯ ГОСТРА (Actinidia arguta (Sieb. et Zucc.) Planch. ex Miq.).

Витка ліана до 15 м завдовжки, з родини актинідієвих (Actinidiaceae). Листки цілісні, на коротких черешках, шкірясті, видовженоовальні або еліптичні, розміщуються чергово. Квітки правильні, п'ятипелюсткові, білі, запашні, дво-, інколи однодомні або полігамні, зібрані в щитковидні суцвіття. Плід — ягода зеленого кольору. Цвіте в липні.

Природно зростає на Далекому Сході. В Україні — здебільшого в ботанічних садах, на присадибних ділянках, розводять як плодоягідну рослину.

Лікувальне значення мають плоди, які містять 400–900 мг аскорбінової кислоти, цукри, органічні кислоти, мікроелементи, мінеральні солі. В листках і стеблах виявлено значну кількість флавоноїдів і сапонінів.

Лікувальне значення мають плоди й інших видів актинідій — а. коломікта, а. полігамна, а. пурпурова. В народній медицині ягоди актинідії вживають як болетамувальний, відхаркувальний, послаблювальний, глистогінний засіб, при порушенні обміну речовин, захворюванні легенів, бронхів, гастралгії,

при гіпо- і авітамінозах, нестачі вітаміну С, малокрів'ї, як загальнозміцнювальні засоби.

СКУМПІЯ ЗВИЧАЙНА, РАЙ-ДЕРЕВО (Cotinus coggigria Scop., syn. Rhus cotinus L.).

Російська назва — скумпия кожевенная.

Кущ або невелике (2–3 м заввишки) дерево родини сумахових (Anacardiaceae). Листки чергові, прості, оберненояйцевидні або еліптичні, цілокраї. Квітки дрібні, зеленуваті, зібрані в розлогі волоті (більшу частину суцвіття становлять недорозвинені квітки, квітконіжки яких після цвітіння видовжуються до 15–30 мм і покриваються довгими червонуватими або зеленуватими волосками). Цвіте в червні–липні. Плід — кістянка.

Розповсюджена в передгір'ях Криму і Кавказу, в Закавказзі. Вирощують як декоративний кущ у садах, парках, полезахисних лісонасадженнях, а також в зелених насадженнях Закарпаття.

Для лікування використовують листки (Folia cotini coggigriae). Збирають у період цвітіння до утворення плодів. Збирають листки без черешків. Сушать на вільному повітрі, в сушарці при температурі 50°С.

Листки містять галотамін (до 25%), елагову і вільну галову кислоти, флавоноїди, силіцієву кислоту, метиловий ефір галової кислоти, галактозид, глікозидні сполуки, ефірну олію (0,1–0,2%).

Має в'яжучу дію, протизапальні і антисептичні властивості. Як зовнішнє: для промивання гнійних ран при зубному болю, запаленні ясен, вуграх, інфекційних тріщинах куточків рота, відмороженнях, гноячкових висипах, пролежнях, геморої, білях у жінок, при діареї, дизентерії, як протиотрута при отруєнні алкалоїдами та солями важких металів.

МАСЛИНКА ВУЗЬКОЛИСТА (Elaeagnus angustifolia L.).

Російська назва — лох узколистный.

Кущ або невелике дерево (3–8 м заввишки) з колючими гілками з родини маслинкових (Elaeagnasae). Молоді пагони сріблясто-білі від сіруватих волосків, листки чергові, лінійно- або видовженоланцетні, цілокраї, сріблясті. Квітки двостатеві по 1–3 в пазухах листків, оцвітина чотирилопатева, дзвоникувата, зсе-

редини жовта, ззовні — сріблясте. Цвіте в червні, плоди достигають у серпні–вересні. Плід кісткоподібний.

Батьківщина маслинки — Кавказ, Середня Азія. Вирощують її по всій Україні як фітомеліоративну і декоративну рослину.

З лікувальною метою використовують плоди (Flores elaeagni), рідше — квітки (Flores elaeagni) і листки (Folia elaeagni). Листки збирають у червні–серпні, плоди — з моменту повної стиглості. Плоди містять дубильні й слизисті речовини, до 40% вуглеводів, органічні кислоти, білки до 10%, частки калію і фосфору. В листках є алкалоїд елеагнін, таніди і аскорбінова кислота (140–350 мг%), в квітках — ефірна олія (близько 0,3 %). Плоди використовують як в'яжучі та протизапальні засоби при проносах і катарах шлунково-кишкового тракту, при хворобах дихальних шляхів, від глистів, як сечогінний засіб при водянці. Препарати з сухого листя рослини застосовують як болетамувальний засіб при подагрі. Настій квіток п'ють при простудах та як засіб для поліпшення роботи серця.

ЕЛЕУТЕРОКОК КОЛЮЧИЙ (Eleutherococus senticosus (Rurp. et Makino) Maxim.).

Російська назва — элеутерококк колючий.

Високий, до 2–3 м, гіллястий кущ, що належить до родини аралієвих (Araliaceae), зі світло-чорними стеблами, суцільно вкритими тонкими колючками. Коренева система дуже розгалужена, до 30 м завдовжки. Листки довгочерешкові — п'ятипальчасто-роздільні; листочки еліптичні, по краях дрібнопильчасті. Квітки дрібні, на довгих тонких квітконіжках, зібрані в кулясті зонтичні суцвіття, тичинкові і двостатеві квітки блідо-фіолетові, маточкові — жовтяві. Плід — чорна куляста кістянка. Цвіте в липні–серпні.

Батьківщиною рослини є Далекий Схід, де вона зростає в кедрово-широколистяних лісах, у Приморському краї, Приамур'ї та на Південному Сахаліні. Рослина акліматизована в Україні, зокрема на Закарпатті.

У медицині використовуються кореневище і корені рослини (Rhizoma et Radix eleutherococci), які збирають восени. Сировину сушать на горищах при температурі 70–80° С. У рослині містяться фізіологічно активні речовини — глікозиди-елеутерозиди, що складаються з семи речовин. З коренів і кореневищ виготовляють

рідкий екстракт, який виявляє всі основні види дії, властиві препаратам женьшеню. Екстракт стимулює фізичну і розумову працездатність людини, підвищує опір організму проти несприятливих зовнішніх впливів, корисний як загальнозміцнювальний засіб після важких захворювань і операцій, знижує вміст цукру в крові.

Елеутерокок можна культивувати в Закарпатті у промислових масштабах, а також на городах і дачах.

ЯЛИНА ЗВИЧАЙНА, СМЕРЕКА (Picea abies (L.) Karst.).

Російська назва — ель обыкновенная; місцева — смерека, ялина.

Загальновідоме дерево, досягає 30–50 м заввишки, з родини соснових (Pinaceae). Росте у верхньому гірському лісовому поясі Карпат, утворюючи суцільні деревостани.

У хвої знайдено ефірну олію, аскорбінову кислоту (300–40 мг%), дубильні речовини, смолу (7–16%), мінеральні солі. Живиця (терпентин) — це розчин смоли (каніфолі) в ефірній олії (скипидарі). У дьогті містяться різні феноли.

Бруньки ялини звичайної мають лікувальні властивості. В Рахівському районі, згідно з даними В.М.Ільковича та досвідом місцевого населення, бруньки заготовляють ранньою весною до їх розпускання. Тонкими шарами закладають у скляний посуд, пересипаючи кожний шар цукром, і настоюють 3–4 тижні. В результаті утворюється ароматний сироп, який п'ють по 1 чайній ложці 3 рази на день при мікроінфарктах, міо- і ревмокардитах. Сировина ялини має відхаркувальну, подразнюючу шкіру властивість. У медицині використовують при захворюваннях дихальних шляхів.

Відвар бруньок, згідно з даними В.Г.Ніколаєвої (1964), п'ють при туберкульозі легенів. Смолу, яку одержують у результаті підсочування, переварюють із свинячим жиром, додають для більш твердої консистенції віск і добре перемішують. Одер-

жану таким способом мазь вживають при фурункульозі та інших наривах. Лапки ялини варять із сіллю і роблять ванни при радикуліті.

СОСНА ЗВИЧАЙНА (Pinus sylvestris L.).

Російська назва — сосна лесная, сосна обыкновенная; місцева — сосна.

Вічнозелене хвойне дерево, заввишки 30–35 м, 1,5 м у діаметрі, з родини соснових (Pinaceae). Листки пучками по два, вічнозелені, іноді сизуваті, тупуваті або загострені. Шишки поодинокі або по 2–3 на загнутих донизу ніжках, достигають на другий рік, досягаючи 2–7 см у довжину, 2–3 см в діаметрі. Цвіте в червні. Насіння достигає на другий–третій рік. Насінини крилаті.

На Закарпатті природні насадження сосни трапляються окремими невеличкими площами, вони є реліктовими і взяті під охорону. Значні лісові масиви сосна звичайна утворює на Поліссі. Поширена вона і в районі Ростоцько-Опільських лісів. У Прикарпатті соснові ліси трапляються рідко. Основну заготівлю сировини (бруньок) можна проводити у Волинській, Рівненській та Львівській областях.

Застосування. У медицині застосовують бруньки, хвою і живицю. Живиця, або терпентин (Ferebinthina), містить ефірну олію, смоляні кислоти (декстропимарову, левопимарову, палюстрову, або етилову); бруньки — до 0,36% ефірної олії, дубильні речовини, гірку речовину пиницикрин; хвоя — аскорбінову кислоту (0,1–0,3%), дубильні речовини, ефірну олію. Ефірна олія складається з пінену, терпінеолу, лимонену та ін.

Соснові бруньки застосовують у вигляді відвару, настою і наливки як відхаркувальний, дезінфікуючий і сечогінний засіб, а також для інгаляції при захворюваннях верхніх дихальних шляхів. Настої хвої застосовують для лікування цинги, екстракт — для лікувальних ванн, скипидар — при ревматизмі, невралгіях, подагрі, для інгаляцій.

Збирання. Бруньки збирають до початку розпукування (лютий–

березень). Найкраще це робити під час рубок догляду (проріджування). Сушити сировину слід у добре провітрюваних приміщеннях, на горищах, розкладаючи бруньки тонким шаром.

Застосування в медицині знаходить дьоготь — продукт сухої перегонки деревини сосни у вигляді 10–30%-ної мазі як зовнішній дезінфікуючий, протипаразитарний засіб при лікуванні шкірних хвороб (екземи), лускатного лишаю, корости.

ТУЯ ЗАХІДНА (Thuja occidentalis L.).

Російська назва — туя западная.

Однодомні дерева заввишки 12–20 м з родини кипарисових (Cupressaceae). Листки лускоподібні, розміщуються навхрест супротивно. Стовбур часто галузистий, крона вузька, пірамідальна.

Культивують тую західну в ботанічних садах, парках. Походить із східної частини Північної Америки.

Згідно з даними Г.М.Кадаєва (1963), у народній медицині настій з пагонів туї застосовується при каменях у печінці, нирках; при захворюваннях печінки, нирок, сечового міхура, при подагрі, ревматизмі, водянці, від глистів і бородавок. Рослина містить ефірну олію, у складі якої є туйон.

АКАЦІЯ БІЛА, РОБІНІЯ ЗВИЧАЙНА (Robinia pseudoacacia L.).

Російська назва — акация белая, робиния ложноакация; місцева — акація.

Загальновідома деревна рослина з родини бобових (Fabaceae). Населення багатьох районів нашої країни не уявляє собі своїх населених пунктів без білої акації. Але мало хто знає, що це високе (до 35 м) дерево, що належить до родини бобових (Fabaceae), з розгалуженою кроною і білосніжною шапкою ароматних квітів — одна з перших рослин, завезених в Європу з Нового Світу.

Понад 300 років тому французький ботанік В.Робен перебував у Північній Америці і, заворожений красою квітучої білої акації, вивіз її у Францію і посадив у Паризькому ботанічному саду, де дерево росте і до сьогодні й охороняється як реліквія. Карл Лінней на честь ученого дав роду, до якого належить акація, наукову назву — робінія. Згодом акація розповсюдилась по всій

Європі. Цвіте акація в травні–червні. Плоди достигають у вересні–жовтні.

У квітках знайдено глікозиди (робінін, акациїн, апігенін та ін.), ефірну олію, метиловий ефір, атранілову кислоту, індол, нерол, фарнезол, геліотропін, терпінеол, ліналол. Це напіврідка маса світло-жовтого кольору з приємним сильним запахом квіток акації, в шкірці міститъ жирну олію, фітостерин, токсичний протеїд робін, альдегіди і кетони.

Ефірну олію застосовують у парфумерній промисловості. Квітки використовують у медицині як протизапальне, відхаркувальне, жарознижувальне, при захворюваннях нирок, сечового міхура, при ниркокам'яній хворобі. Згідно з В.І.Чопиком та ін. (1983), у вітчизняній медицині квітки застосовували як в'яжучий і протиспазматичний засіб. Водяною настоянкою квіток акації з домішкою кореневищ лікували запалення сечового міхура. В німецькій народній медицині краплі спиртової настоянки кори молодих гілок пропонували при підвищеній кислотності шлункового соку.

Збирають квітки у травні–червні. Сушать у затінку, в добре провітрюваних місцях, на горищах.

БАРХАТ АМУРСЬКИЙ (Phellodendron amurense. Rupr.).

Російська назва — бархат амурский, амурское пробковое дерево.

Листопадне дерево до 26 м заввишки і 70 см у діаметрі, належить до родини рутових (Rutaceae). Кора досить товста, до 6 см. Якщо зняти її верхню частину, не пошкодивши при цьому живих луб'яних тканин, вона має здатність швидко нарощувати нові шари, які утворюються за короткий період часу. Пробка, одержана з них, значно вищої якості. Попелясто-сірий стовбур бархату чітко виділяється на фоні інших деревних порід і чагарників. Кора в нього оксамитна, шорсткувата на дотик, її легко розпізнати. Тому дерево і називається бархатистим. Учені називають його ще фелодендроном. Крона густа, листки непарнопірчасті. Квітки одностатеві (рослина дводомна). П'ятичленні, зібрані в китицевидні суцвіття, чашолистків 5, пелюсток 5, зеленуватих, з внутрішньої сторони опушених. Має 5 тичинок і недорозвинену маточку. Цвіте в червні–липні, плоди — кулясто-чорні кістянки. Висять вони на дереві, доки їх не з'їдять птахи.

Батьківщина бархату — Далекий Схід, Японія, Китай. Культивується у парках, в полезахисних лісонасадженнях України. На Закарпатті культивується як декоративне дерево в парках, дендраріях. Пробка з бархату не проникна для рідин і газів, пружна й еластична, не боїться кислот і лугів. Деревина бархату тверда, легка і міцна, темно-коричневого кольору з красивою структурою.

Бархат посідає почесне місце в зеленій аптеці. Лікувальні властивості цієї рослини відомі з давніх часів. Широко використовується у народній медицині. Населення далекосхідних регіонів Росії вважає його справжнім цілющим скарбом. Найсильнішу лікувальну дію має луб. З нього у фармацевтичній промисловості виділяють різні алкалоїди. Плоди містять флавоноїди та ефірну олію; кора коренів, стовбурів і гілок — флавоноїди, федламурин і амурендин, аскорбінову кислоту. З кори виготовляють тонізуючі, антисептичні, кровоспинні і жарознижувальні лікувальні препарати. Бархатом можна лікувати холецестит, дизентерію, туберкульоз, гальмувати розвиток хвороботворних для людини грибків. Плоди бархату — чудовий засіб проти глистів. Жителі приморського краю помічають, що навесні корови жадібно поїдають листя бархату, після чого молоко довго не скисає. Мазі і присипки з кори в Китаї застосовують для лікування екземи, а відвар і настойку з листя — туберкульозу кісток. У Японії корою з молодих гілок лікують хвороби шлунка, а відваром і настойками з листя — запалення легенів і плеври. Лубом бархату лікують дерматити і хронічні дерматомікози. Відвар кори — для полоскання при ангіні. Препарати з бархату знижують кров'яний тиск і вміст цукру у крові. Дуже цінується густий цілющий і ароматний мед бархату. Він має зеленкуватий колір і зберігається до 20 років.

Всі ці дані про лікарські властивості бархату амурського — результат багатьох науково-дослідних робіт медичних інститутів.

Технологія вирощування бархату амурського.

Розмножується насінням. Дослід показав, що на бідних ґрунтах бархат росте дуже повільно. Для успішного зростання йому потрібні ґрунти багаті, з достатнім запасом вологи. Його можна культивувати на свіжих і вологих ґрунтах у судібровах і дібровах. Порода ця не терпить застійного зволоження. В пер-

ші роки після посадки росте досить повільно і часто має кущовидну форму. Причина — весняні заморозки, які пошкоджують молоді пагони, а також ущільнення і задернення ґрунту. У 10-річному віці бархат досягає висоти 3–5 м, а в 50 років — 16–17 м.

Бархат висаджують частими рядами з шириною міжрядь 4 м і застосовують схеми змішування: один ряд бархату — один ряд низькорослих чагарникових порід (ліщина, калина, смородина, горобина). Ця рослина боїться пізніх весняних заморозків, тому розпускається досить пізно, у травні.

ГЛЕДИЧІЯ КОЛЮЧА (Gleditchia triacanthos L.).

Російська назва — гледичия обыкновенная; місцева — дерево терністе, терня христове.

Дерево заввишки до 40 м з темно-бурою корою, розгалуженою кроною і довгими розгалуженими колючками з родини цезальпінієвих (Caesalpiniaceae). Листки парнозірчасті, з 10–24 парами листочків, двічіпірчасті, з 8–16 парами листочків на кожній осі першого порядку. Квіткові китиці густі. Квітки різностатеві, полісиметричні. Чашечка з 5 чашолистків, віночок п'ятипелюстковий, тичинок 10, маточка, зросла з одного плодолистка. Плід — плоский біб, досягає 20–45 см завдовжки і до 5 см завширшки, зігнутохвилястий. На стеблі і гілках крони виростають досить довгі та гіллясті колючки (адвентивні гілки). Цвіте у травні–червні, плід достигає у вересні–жовтні.

Дерево культивують по всій Україні. Походить із Північної Америки.

Застосування. Молоді листки містять алкалоїд тріакантин (до 1%). Плоди містять флавонові сполуки, сапоніни, антраглікозиди, дубильні речовини, нафтохінон. Тріакантин діє спазмолітично на гладку мускулатуру (папавериноподібна дія), розширює судини, збуджує дихальний центр. Застосовується при спастичному коліті, хронічному холециститі, бронхіальній астмі та гіпертонічній хворобі. Медонос.

Збирання. Листки збирають до цвітіння в кінці квітня–травні, плоди — у вересні–жовтні.

ГОРІХ ГРЕЦЬКИЙ, Г. ВОЛОСЬКИЙ (Juglans regia L.).

Російська назва — орех грецкий; місцева — оріх, оріх волоський, оріх грецький.

Дерево заввишки до 30 м, з темно-сірою кіркою, з родини горіхових (Juglandaceae). Листки великі, непарноперисті, з 5–9 цілокраїми або слабозубчастими листочками. Тичинкові квітки зібрані у повислі сережки, що розвиваються на торішніх гілках. Маточкові квітки верхівкові або по дві–три. Плід — велика кістянка («горіх») розкривається двома стулками, з тонкими перегородками (насіння із зморшкуватою оболонкою), з м'ясистим, зеленуватим зовнішнім шаром оплодня. Цвіте у квітні–травні. Плоди достигають у серпні–вересні.

Розводять по всій Україні як плодове дерево, особливо добре почуває себе в низині та в передгір'ї Закарпаття. Походить з Балкан, Малої та Середньої Азії.

Застосування. З лікувальною метою застосовуються листки горіха (Folia juglandis), а також свіжі незрілі плоди і оплодень (Fructus et cortex-sen nucum juglandis). Листки містять флавоноїди: гіперозид, 3-арабінозид кверцетану, 3-арабінозид кемпферолу, а також гідроюглон, який легко окислюється в юглон; дубильні речовини (3–4%), мінеральні солі, аскорбінову кислоту, каротин (до 0,33 мг%), ефірну олію (0,03 мг%), вітаміни Р, В та інші речовини. Зелений оплодень нестиглих горіхів містить багато аскорбінової кислоти (1000–3000 мг%), більше, ніж у смородині та цитрусових, дубильні речовини (до 25%), барвну речовину юглон, яка має дуже виражені бактерицидні властивості.

Лікувальні властивості горіха грецького відомі ще з древніх часів. У XVI столітті військові лікарі застосовували листки як ранозагоювальні. В сучасній вітчизняній і зарубіжній медицині в препараті горіха грецького широко застосовуються листки, зібрані навесні і на початку літа. Водяний екстракт з листків і оплоднів має лікувальний вплив при деяких формах туберкульозу шкіри, гортані, туберкульозному лімфаденіті. До недавнього часу з оплоднів отримували препарати «Карнон» і «Юглон», що застосовувалися при туберкульозі шкіри, для лікування лишаїв, екзем, алергії та інших шкірних хвороб. Плоди використовують для дієтичного відновлювального харчування після важких захворювань. При підвищеній кислотності шлункового соку пропо-

нують з'їдати до 25–100 г ядер плодів. Насіння горіха використовують при лікуванні цукрового діабету, при хронічному ртутному отруєнні. Зелені горіхи — ефективний засіб при шлункових кольках, диспепсії. Відвар листків вживають всередину як загальнозміцнювальний засіб при знесиленні, запаленні лімфатичних залоз, скрофульозі, рахіті, шкірних хворобах, авітамінозах, алергії. Відвар листків використовують для ванн та обмивань при подагрі, рахіті, скрофульозі, різних хворобах шкіри, поліартриті. Ф.І.Мамчур (1984) пропонує виготувати настій з сухих листків горіха при запальних процесах горла, рота; лікуванні скрофульозу, рахіту: 1 столову ложку сухих листків горіха заливають 1 склянкою окропу і настоюють дві години в закритому посуді. Вживають настоянку по 1 чайній ложці тричі на день. У болгарській народній медицині зелені оплодні і листки горіха використовують для лікування багатьох хвороб. Крім перелічених вище хвороб, їх використовують при запаленнях і болю шлунка, кишок, сифілісі, геморої, вузликах у молочних залозах жінок та ін.

У грузинській народній медицині широко використовують перегородки плодів горіха для лікування міокардитів та мікроінфарктів: 1/3 обсягу подрібнених перегородок горіхів заливають 2/3 спирту. Суміш настоюють кілька днів, поки розчин не стане бурим. Вживають по чайній ложці три рази на день. Спиртовий розчин з чайної ложки виливають у склянку води і так п'ють.

ГІРКОКАШТАН ЗВИЧАЙНИЙ, КІНСЬКИЙ КАШТАН (Aesculus hippocastanum L.).

Російська назва — каштан конский; місцева — гистиня, жолузник, каштан.

Високе, гарне дерево з родини гіркокаштанових (Hippocastanaceae). Листки супротивні, довгочерешкові, пальчастоскладні. Квітки неправильні, білі або рожеві, зібрані в прямостоячі пірамідальні волоті. Цвіте у травні–червні. Плід — коробочка з дуже великим насінням.

Походить гіркокаштан з Південної Болгарії, Північної Греції. У нас розводять у парках, садах як декоративне дерево.

Застосування. З лікувальною метою використовують квітки (Flos hippocastani), насіння (Semen castanae equinae), а в народній медицині — й кору (Cortex hippocastani). Квітки містять глікозиди кемферолу і кверцетину (рутин), холін, пуринові похідні (аденозин, аденін, гванін), цукор, слиз, дубильні речовини; плоди — незначну кількість жиру (5–7%), глікозид ескулін, близько 8% білкових речовин, 24–28% сапоніну, 8–13% гірких і дубильних речовин, амінокислоту аргінін, протеолітичний ензим ерепсин та деякі інші речовини. В корі міститься близько 3% ескуліну (кумаринового глікозиду) і ескулетину, дубильні речовини, смола.

Сік із свіжих квіток каштана по 25–30 крапель на столову ложку води приймають 2 рази на день при розширенні та тромбозах вен і при запаленнях гемороїдальних вузлів. Екстракт з плодів каштана (aescusan) використовується при цих же хворобах.

Кора використовується як в'яжучий та жарознижувальний засіб; ескулін захищає від сонячного загару, добре діє і при ревматичних захворюваннях. Пропонується застосовувати всередину і ззовні при геморої, спазмах судин, катарах бронхів, при подагрі, ревматизмі та ішіасі, тромбофлебіті, розширенні вен, порушенні секреції жовчі тощо.

Після тривалого вживання соку з квіток каштана гемороїдальні болі припиняються і якщо хвороба не запущена, шишки зникають. З відвару кори гілок (50 г на 1 л води) роблять ванни при гемороїдальних кровотечах безпосередньо після випорожнення, коли шишки ще зовні (ванна прохолодна, протягом 15 хв.).

При маткових кровотечах, що виникли в період клімактерію або з інших причин (не пов'язаних із злоякісними новоутвореннями), відваром з кірки стиглого насіння каштана користуються для промивань (15 г кірки в 250–300 г води кип'ятять 10 хв. на слабкому вогні). Промивання роблять 2 рази на день.

Препарати есфлазид (aesflazidum), що містить есцин (з плодів), і флавозид (сума флавоноїдів з листків) застосовують у вигляді таблеток при флебітах, тромбофлебітах, геморої.

Збирання. Квітки заготовляють у травні–червні і сушать у закритих та добре провітрюваних місцях. Насіння збирають во-

сени, розкладають тонким шаром і сушать дуже обережно. Досушується насіння при температурі до 50°С.

ВІЛЬХА КЛЕЙКА, В. ЧОРНА (Alnus glutinosa (L.) Gaertn.).

Російська назва — ольха клейкая или чёрная; місцева — вільшка, ілька, олешине, олешняк, ульха, вульха.

Дерево з родини березових (Betulaceae), до 35 м заввишки, з темно-бурою тріщинуватою корою. Молоді гілки червоно-бурі, клейкі, зрідка з негустим опушенням. Бруньки клейкі на ніжках. Листки оберненояйцевидні або овальні, при основі ширококлиновидні, на верхівці закруглені, нерідко виїмчасті, з країв зубчастопилчасті. Тичинкові сережки 4–7 см завдовжки, зібрані по 3–5 у гроно. Маточкові — 1,2–2 см завдовжки, зібрані по 3–5 на ніжках. Плоди — сплюснуті горішки з дуже вузькими крилами. Цвіте в кінці березня–квітні.

Росте в долинах річок, на вологих берегах річок і потоків або заболочених місцях, біля джерел, ставків, у горах, на мокрих луках до висоти 500–600 м над рівнем моря. Трапляється звичайно в лісовому поясі. Часто утворює чисті ліси, де переважає тільки чорна вільха, площею в кілька гектарів.

ВІЛЬХА СІРА (Alnus incana (L.) Moench).

Російська назва — ольха серая; місцева — вульха біла.

Дерево до 20 м заввишки, з гладкою сірою корою. Коренева система поверхнева. Молоді гілки опушені, неклейкі. Листки чергові, яйцевидні або широкоеліптичні, на верхівці загострені, з країв гостроподвійнопилчасті, молоді — густо опушені, неклейкі, дорослі — зверху майже голі, зісподу негусто опушені. Квітки одностатеві, однодомні. Чоловічі (тичинкові) сережки зібрані по 3–5 у грона, жіночі (маточкові) — по 8–10. Плоди — горішки з густими перетинчастими крилами. Цвіте у березні–квітні; плоди достигають у жовтні, висипаються в лютому–березні.

Вільха сіра менш поширена. Росте на берегах гірських річок і струмків, у лісах, на узліссях. У горах трапляється до 900 м над рівнем моря, а місцями й вище — до 1000–1200 м.

Застосування. В медицині використовують шишки обох видів вільхи, які містять значну кількість дубильних речовин — танін (2,5%), галлову кислоту (3,7%). В листках знайдено флавонові глікозиди, а також кофейну, хлорогенову і протокатехинову кислоти. Кора містить дубильні речовини, тритерпеноїди, глютинон. З вільхи виготовляють препарат тихмелін (закріплювальний засіб).

Відвари і настойки з кори та шишок обох видів вільхи виявляють в'яжучу, протизапальну, частково кровоспинну дію; свіже листя служить потогінним засобом. Відвари й настої з шишок та молодої кори застовують у медицині при гострих і хронічних запаленнях кишок (ентеритах і колітах); у народній медицині настої вживають при різних захворюваннях шлунково-кишкового тракту, в тому числі й при дизентерії.

О.П.Попов при простудних захворюваннях (при суглобовому ревматизмі з запаленням та при подагрі), коли треба спітніти, пропонує застосовувати так звану «суху ванну» із свіжого молодого листя вільхи. Приготовлюють її так: свіже листя вільхи кладуть у глибоку діжку і накривають, щоб воно зігрілося від своєї теплоти, після чого хвора людина заривається в нього до шиї чи до пояса на 1 годину, не більше (скільки витерпить).

О.П.Попов пропонує легкий відвар з шишок у співвідношенні 4:200 або чайну ложку подрібнених шишок на склянку окропу вживати по півсклянки, а при дизентерії — по повній склянці 3–4 рази на день. Відвар з кори готують у співвідношенні 15:200 і приймають по столовій ложці 3–4 рази на день.

Збирають шишки вільхи восени і взимку (листопад–лютий). Спочатку їх пров'ялюють на сонці, далі досушують на горищах або під навісом, розстеляючи на дошках шаром в 5–10 см. Досушувати шишки можна і на печі. Висушену сировину — здерев'янілі шишки з розкритими лусочками темно-бурого або коричневого кольору — пакують у мішки по 10–20 кг і зберігають у сухому, добре провітрюваному приміщенні.

АЛОЕ ДЕРЕВОВИДНЕ (Aloe arborescens Mill.).

Російська назва — алоэ древовидное, столетник; місцева — алоя, столітник, сторічник.

Вічнозелена суккулентна деревовидна рослина, яка на батьківщині досягає 4 м заввишки, з родини лілійних (Liliaceae). Коренева система мичкувата. Від основи стебла часто розвивається багато бічних пагонів, які використовуються для вегетативного розмноження алое. Листки чергові, соковиті, м'ясисті, зближені у верхній частині стебел у вигляді розетки. Стеблообгортки зеленувато-сизі, мечовидні, зверху дещо ввігнуті, знизу — випуклі, 20–65 см завдовжки, 3–6 см завширшки і 12–15 мм завтовшки, по краях з хрящуватими зубцями.

У культурі цвіте в зимові місяці, але не регулярно. Насіння майже не утворює. Суцвіття — циліндрична китиця завдовжки 20–40 см, що сидить на довгому квітконосі. Квітки оранжеві. Плід — коробочка.

У дикому стані росте в Південній Африці, переважно в саванах Південно-Африканського Союзу. В Україні алое поширене як кімнатна рослина.

Застосування. З лікувальною метою використовуються свіжі листки або сік з них, відомий у фармацевтичній практиці під назвою «сабур». Сабур — злущена, затверділа маса темно-коричневого кольору із своєрідним запахом і гірким смаком. Містить глікозидну речовину алоїн, що є сумішшю зв'язаних і вільних антраглікозидів, які розпадаються на емодин і цукор. Крім того, сабур містить алое-смолу, ефірну олію й інші речовини.

Сабур відомий як сильнопроносний засіб. Використовується в пілюлях, витяжках, настоянках. Діє через 8–12 годин після приймання, посилює перистальтику товстих кишок.

У народній медицині, гомеопатії та ветеринарії сабур, як і самі листки алое, використовують при туберкульозі, наривах, лишаях, головному болю і багатьох інших хворобах.

Водяний екстракт з листків алое, виготовлений за методом Філатова, містить біогенні стимулятори, які підвищують захисні функції організму. Препарати, що містять біогенні стимулятори, застосовуються насамперед для тканинної терапії при багатьох очних і загальних захворюваннях (хронічні артрити, виразкова хвороба шлунка і дванадцятипалої кишки). Як зовнішнє сік алое

використовують при лікуванні опіків, трофічних виразок, абсцесів, як внутрішнє — при анацидних гастритах і колітах.

Збирання. Сабур приготовлюють різними способами. Звичайно роблять це так: добре розвинені листки зрізають біля основи і пресують (вичавлюють сік) або розташовують зрізаними кінцями вниз над широкими посудинами, куди сік з листків стікає сам. Для масового одержання сабуру сік з листків випарюють (у котлах) до сухого стану.

БЕРЕЗА БОРОДАВЧАСТА (Betula verrucosa Ehrh.).

Російська назва — берёза бородавчатая; місцева — береза.

Загальновідоме дерево з родини березових (Betulaceae), заввишки до 20 м. Цвіте у квітні — на початку травня.

Росте на лісосіках у дубових, іноді в розріджених букових, лісах як рослина-піонер.

Застосування. З лікувальною метою використовують бруньки (Gemnae betulae) і листя (Folia betulae), кору (Cortex betulae). У бруньках містяться ефірна олія, смолисті речовини, глюкоза й невелика кількість вітаміну С — до 70 мг%. У листках є значна кількість вітаміну С, до 3% сапоніну, 0,4–0,5% ефірної олії, смоли, бетулалбіну, 5–9% дубильних речовин пірокатехінової групи й невелика кількість нікотинової кислоти та глікозид бетулозиду. Листки берези застосовують як діуретичний засіб у вигляді настою або відвару при ревматизмі, хворобі нирок. Настій з листків пропонують при атеросклерозах, шкірних хворобах (лишаях, екземах тощо).

Настій з бруньок і листя берези (10–15 г на 200 г води) п'ють як сечогінне по столовій ложці 3–4 рази на день. У народній медицині застосовується також при спазмах та інших розладах шлунка, при ревматизмі («ломоті»). Відвар з бруньок діє жовчогінно. Водяні настоянки берези рекомендують як вітамінний засіб (вітамін С). Спиртна витяжка з бруньок сприяє росту волосся.

Гарячі ванни, заправлені настоєм з бруньок, застосовують при лікуванні гострих та хронічних екзем. Таблетки активованого березового вугілля («карболеум») використовують як адсорбент при отруєннях. У народній медицині березовий сік п'ють як загальнозміцнювальний засіб при фурункульозі, ангіні, анеміях (малокрів'ї), після поранень, при довго незагоювальних ра-

нах, трофічних виразках, каменях у жовчному міхурі, нирках. О.П.Попов (1967) пропонує при виразках шлунка і дванадцятипалої кишки брати 50 г бруньок берези, настоювати їх протягом 10 днів на 500 г горілки й одержаний настій пити по 1/2-й чайної ложки з водою 3 рази на день за 15–20 хв. до їди. Відвар з листків берези пропонується як засіб, що регулює функціональну діяльність жіночих статевих органів, при малих менструаціях. Згідно з О.Я.Губергріцом і М.І.Соломченком, 20-процентний настій з бруньок і листків у вигляді ванночок і тампонів використовують для лікування ерозії шийки матки та її запальних процесів; 20-процентний настій бруньок на 90°-ному спирті допомагає при тривалих виразках, пролежнях та інших захворюваннях шкіри.

Збирання. Бруньки збирають ранньою весною в період набубнявіння. Зрізують гілки з бруньками, зв'язують у пучки і сушать у добре провітрюваних приміщеннях або в сушарках при температурі 25–30°C. Сухі бруньки очищають від гілок і сміття. Листки берези збирають до або під час цвітіння, кору — навесні зі стовбурів і гілок.

ЕВКОМІЯ В'ЯЗОЛИСТА (Eucommia ulmoides Oliv.).

Російська назва — эвкомия.

Дерева досягають 20 м, з родини евкомієвих (Eucommiaceae). Листки чергові, черешкові, еліптичні або яйцевидні, біля основи ширококлиновидні або круглі, дрібнозубчасті, знизу опушені. Квітки одностатеві, без оцвітини. З'являються до розпускання листків або разом з ними в квітні. Плодоносять у вересні–жовтні. Плоди крилаті, виїмчасті на верхівці. В листках і корі є гутаперча.

Походить з Китаю. На Закарпатті розводять в Ужгороді, Мукачеві та в деяких інших населених пунктах.

Застосування. З лікувальною метою використовується кора, в якій є хлорогенова кислота, іридоїдальний глікозид аукубін, танін. У Китаї препарати з евкомії застосовують при лікуванні нирок, печінки, подагри, гіпертонії, а також як тонізуючий і збуджувальний засіб. В Абхазії, де евкомія широко культивується, відвар з кори п'ють при склерозі серця і набряку ніг. Останнім часом у Росії в Інституті експериментальної і хімічної терапії спир-

товими екстрактами з евкомії успішно лікують хворих з підвищеним кров'яним тиском.

Рідкий екстракт евкомії вживають по 15–20 крапель 3 рази на день, відвар з кори — по 1 столовій ложці, спиртову настойку — по 20–25 крапель 3 рази на день.

БУК ЛІСОВИЙ, БУК ЗВИЧАЙНИЙ (Fagus sylvatica L.).

Російська назва — бук лесной или европейский; місцева — бук, бучина, бучинарь, бучок, фат.

Дерево досягає до 30–40 м заввишки і 70–100 см у діаметрі. З родини букових (Fagaceae). Листки прості, квітки одностатеві. Плід — горіх, оточений повністю або лише при основі мисочкою. Цвіте у травні–червні, плоди достигають у вересні.

Росте в зоні Карпат у нижньому гірському лісовому поясі в межах висот 500–1320 м над рівнем моря.

У медицині використовують продукт перегонки букового дьогтю — креозит, що є сумішшю фенолів — гваяколу і креозолу. З деревини бука виділено етилгваякол, циклопентанон, лигноцеринову кислоту. В корі бука виявлено ванилозид, лимонну кислоту.

Букові горішки містять 23–28% жирної напіввисхлої олії, 23–30% азотистих речовин, крохмаль, цукор, клітковину, яблучну, лимонну кислоти, дубильні речовини, 150 мг% токоферолу, отруйний алкалоїд фагин.

Креозит застосовується зовні як припікаючий і обеззаражувальний засіб, всередину — при хронічних катарах дихальних шляхів і гнильних процесах у легенях.

ЯСЕН ЗВИЧАЙНИЙ (Fraxinus excelsior L.).

Російська назва — ясень обыкновенный; місцева — елем, єлем, падуб, фрасен, фрасень, ясенець, ясенина, ясенчук, ясень, ясина, ясинок, ясинь, ясін, ясінь.

Дерево до 8,5 м заввишки з родини маслинових (Oleaceae). Листки великі, непарноперисті, що складаються з 7–13 продовгувато-еліптичних загострених листочків. Квітки без оцвітини, з'являються раніше від листочків. Цвіте у квітні, плодоносить у вересні.

Росте в букових, дубових та мішаних лісах поодиноко, культивується.

У медицині використовують листки (Fraxini folium) і кору (Fraxini cortex). Рослина містить кумариноглікозид, фраксин, фенологлікозид сирингин, вітамін С, кверцетин, ефірну олію, дубильні речовини, маннит, інозит, яблучну кислоту.

Відвар з листків п'ють при радикулітах, як протиревматичний та сечогінний засіб. Згідно з Б.Йордановим та ін. (1972), листки ясена використовують ще при хворобах печінки, жовтяниці, нирковокам'яній хворобі, як протилихоманний, протиглисний засіб і як проносне при запорах.

В Ашгабадській фармакології (1991) наводяться відомості про те, що відвари кори, коренів і листя ясена використовуються при варикозних виразках, відкритих ранах, інтоксикації, а також як зміцнювальний, збуджувальний, болезаспокійливий засіб, при лікуванні захворювань статевої сфери — пухлинах матки, дисменореї, функціональних розладах і порушеннях розвитку матки (у вигляді таблеток «ТЕЕП»). Є показники бактерицидної дії екстрактів ясена.

І кору, і листки застосовують у вигляді гарячого настою: 3 чайні ложки подрібненої сировини заливають двома склянками окропу і залишають настоюватися 10 хвилин.

ЯБЛУНЯ ЛІСОВА (Malus sylvestris Mill.).

Російська назва — яблоня лесная; місцева — гірчиця, диканя, дикованя, дикуля, драпачка, драчка, квасниця, кислиця, лісковка, планка, планча, плюцканя, полівка, полявка, щуриця, яблінка-дичка, яблунь дика, яблонка, яблоня лісова, яблунина.

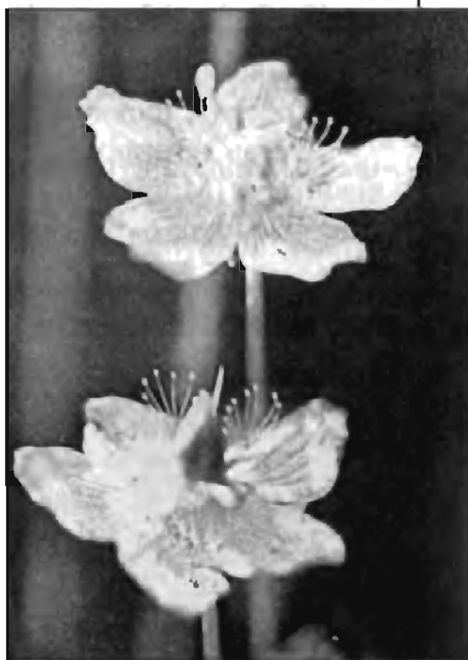

Загальновідомий дикорослий кущ або дерево заввишки до 10 м з родини розових (Rosaceae). Трапляється у світлих широколистяних і мішаних лісах, узліссях, чагарниках.

Цвіте у квітні–травні. Плід — яблуко 1,8–2,5 см в діаметрі, жовто-зелене, іноді червонувате, на смак дуже кисле.

Плоди яблуні містять вуглеводи, органічні кислоти (1,9%): яблучну,

винну, лимонну та ін.; каротиноїди і вітамін С (64,2 мг%); флавоноїди, ефірну олію, органічні сполуки заліза, фосфору.

У медицині використовуються плоди яблук, з яких виготовляють екстракт яблучнокислого заліза, який призначають при анемії. Чай із яблук п'ють при катарі шлунка, колітах, охриплості, сечокам'яній хворобі, подагрі, ревматизмі. При запорах їдять печені яблука. Цінним для здоров'я є сироп із листя. Дуже корисно вживати в їжу і плоди — яблука з яблуні домашньої (Malus domestica Borkh.).

Пам'ятаймо крилатий вислів Бенджаміна Франкліна: «... яблуко в день — і не потрібен лікар!» Цілющі властивості яблука пов'язані в першу чергу з тим, що воно багате яблучною кислотою, яка є у всіх клітинах нашого організму і відіграє важливу роль у перетворенні цукрів і жирів в аденозинтрифосфат — джерело енергії. Яблучна кислота допомагає організму ефективно виробляти аденозинтрифосфат навіть при низькому вмісті кисню. Якщо організм не отримує достатньої кількості яблучної кислоти, складний процес утворення аденозинтрифосфату не здійснюється належним чином. У такому випадку в м'язовій тканині може спостерігатися розщеплення білків, що призводить до появи болю в м'язах, послаблення м'язової функції і підвищення втомлюваності.

ШОВКОВИЦЯ БІЛА, Ш.ЧОРНА, ТУТОВЕ ДЕРЕВО (Morus alba L. et Morus nigra L.).

Російська назва — шелковица белая, тутовое дерево; місцева — еперка, шовковиця.

Дерева досягають до 20 м заввишки, належать до родини шовковицевих (Moraceae). Листки цілісні, біля основи зрізані або злегка серцевидні, округлояйцевидні, з гострою верхівкою. Квітки в циліндричних пазушних суцвіттях. Плід — кістянка. Окремі плоди завдяки зростанню соковитих оцвітин утворюють ягодоподібні білі або пурпурово-чорні супліддя. Цвіте в травні–червні.

Природно зростає шовковиця в Китаї, Японії, Індії, Малій Азії. У нас культивується в садах, парках, вуличних та пришляхових насадженнях.

Застосування. Згідно з даними Ф.І.Ібрагімова та В.С.Ібрагімової (1960), основним пігментом шовковиці є морин; у листках міститься до 3% каучуку, каротин, дубильні речовини, ефірна олія. Плоди містять глюкозу, кора — тригонеллин.

В Азербайджані сироп з плодів застосовують при серцево-судинних хворобах, як зміцнювальний засіб при малокрів'ї, при післяродових кровотечах, як кровоспинний при маткових кровотечах, при кропивниці і скарлатині. Свіжі плоди шовковиці білої використовують при виразці шлунка і дванадцятипалої кишки.

Сік свіжих листків шовковиці заспокоює зубний біль.

Суцвіття шовковиці застосовують при гіпохромній анемії, що пов'язана з гіпоцидним гастритом, при дискинезіях жовчновивідних шляхів за гіперкінетичним типом, при гострих ентероколітах, дизентерії, дисбактеріозах.

З листків і плодів роблять сироп. У китайській медицині кору коренів шовковиці застосовують при гіпертонії, а з домішкою інших лікарських рослин — при кашлі, бронхіальній астмі та бронхіті. Листки застосовують як протиглисне, як жарознижувальний засіб, при простудних захворюваннях, легких формах цукрового діабету, деяких шкірних захворюваннях. Кору стовбура застосовують як сечогінне та відхаркувальне, при епілепсії.

ОЛЕАНДР ЗВИЧАЙНИЙ (Nerium oleander L.).

Російська назва — олеандр обыкновенный; місцева — олеандер.

Кущ або невелике дерево (3–4 м заввишки) з родини барвінкових (Apocynaceae). Стебла розгалужені, з гладенькою корою. Листки вічнозелені, шкірясті, цілокраї, зісподу опушені. Квітки правильні, двостатеві, на довгих квітконіжках, зібрані у верхівкові півзонтики, віночок рожевий, рідше білий, зрослопелюстковий. Цвіте з червня до серпня. Плід — з двох листянок.

Рослина походить із Середземномор'я. У Криму розводять у відкритому ґрунті як декоративну. Вирощують її і як кімнатну. Рослина **отруйна**.

Для лікування використовують листки (Folia nerii oleandri), які заготовляють у жовтні–листопаді або у квітні; вони містять карде-

нолід олеандрин (0,06–0,15%), вперше відкритий Е.В.Пеликаном ще 1866 р., дигіталін, дезацетилолеандрин і олинерин, діуретично діючу речовину нериїн, флавоноїди (рутин, кемпферол-3 рамноглюкозид), урсолову кислоту. Олеандр вважається ефективним кардіотонічним засобом, який за своєю дією схожий на серцеві засоби наперстянки; препарати поліпшують серцеву діяльність, сповільнюють ритм серця, підвищують діурез, розширюють вінцеві судини, знижують тиск крові. Водяні екстракти мають противірусну активність, призначаються при тахіаритмії, серцевій недостатності, стенокардії, нервовому виснаженні, головному болю, епілепсії, безсонні, шкіряних хворобах (мокнуча екзема, лишай). Лікарські препарати: внутрішньо настій з листків (1 чайна ложка сировини на 500 мл окропу настоюють 1 годину, по 25–30 мл тричі на день до їди). Лікуватися можна з дозволу лікаря.

ТОПОЛЯ ЧОРНА, ОСОКІР (Populus nigra L.).

Російська назва — тополь чёрный, осокорь; місцева — тополя.

Дерево з родини вербових (Salicaceae), заввишки до 30 м. Молоді гілки жовті. Бруньки видовжено-яйцевидні, 1,5–2 см завдовжки і 4–5 мм завтовшки, загострені, голі, блискучі, клейкі від смолистої речовини, із своєрідним бальзамічним запахом. Листки майже трикутні або ромбічні, до верхівки коротко звужені, біля основи притуплені, по краях залозисто-пилчасті, зверху темно-зелені, блискучі, зісподу блідо-зелені. Квітки дрібні, одностатеві, дводомні, зібрані сережками. Плід — коробочка. Цвіте у квітні, до розпускання листків.

Росте на річкових заплавах, понад струмками і канавами. Тополя — декоративна рослина, в ряді місць культивується.

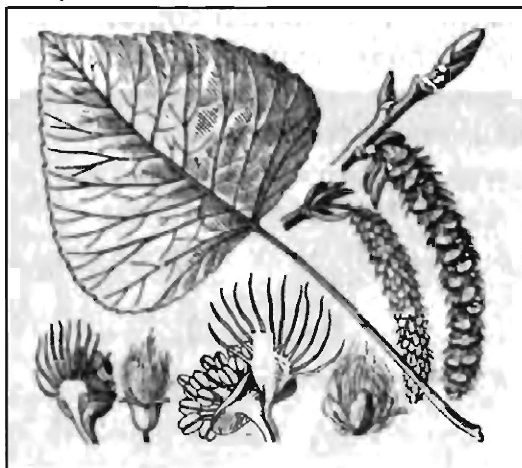

Застосування. Для лікування використовують бруньки тополі (Gemnae populi), які містять ефірну олію (0,5–0,7%), до її складу входять каріофіллен і сесквітерпени, яблучна і галлова кислоти, глікозиди популін і саліцин, аскорбінова кислота. В науковій

медицині мазь з бруньок тополі застосовують як болезаспокійливий і в'яжучий засіб при перев'язках. Препарати з бруньок (мазь, настій на олії, рідше — настойку) використовують для лікування ран, виразок, опіків, порізів, забитих місць, при свербежі, дерматиті. В народній медицині ліки з тополі застосовують як зовнішній засіб при геморою, хронічному ревматизмі, опіках, подагрі, як засіб для поліпшення росту волосся. За останні роки настої і відвари бруньок застосовуються для лікування аденоми простати.

Тополя — добрий медонос, дає пилок і клей. Бруньки виділяють клейку речовину, яку бджоли використовують при виробленні прополісу —цінної лікарської сировини.

Збирання. Бруньки заготовляють до цвітіння (квітень). Сушать у добре провітрюваному приміщенні, розкладаючи товстим шаром, після чого пакують у мішки.

ГОРОБИНА ЗВИЧАЙНА (Sorbus aucuparia L.).

Російська назва — рябина обыкновенная; місцева — берек, виспина, вограб, вонега, вонига, вораб, вораба, ворбина, воробиха, воряска, гораб, горба, горбина, гороб, гороба, горошник, грабина, лущина, ограб, ограба, ораба, оріб, оребина, оряба, орябина звичайна, орябка, раба, рабина, ріба, робина, ряб, рябина дика, рябка, ряботиння, рябчик, скорух, скоруха, скоруш, скоруша, скорушина, смердак, тарани, храбина, чуб, шкорух, юд, юда, юдик, юдина, яжембина, ярабина.

Невисоке дерево з родини розоцвітих (Rosaceae). Кора сіра. Листки чергові, непарноперисті. Квітки зібрані в щитовидні суцвіття. Плоди дрібні, майже круглі, ягодоподібні, червоні. Цвіте у травні–червні. Плодоносить у кінці серпня, вересні–жовтні.

Росте в лісах, гайках, серед чагарників, у садах і парках, а також у горах. Плодоносить тільки на відкритих сонячних місцях.

Застосування. З лікувальною метою викорис-

товують плоди горобини. Вони містять цукор, яблучну, лимонну, янтарну та інші кислоти, гіркі дубильні речовини (0,5%), вітамін С (до 20–40 мг%), вітамін Р та каротин (8 мг%), ружин, токоферол, рибофлавин, антоціани, ефірну олію. Плоди мають дієтичні властивості і входять до складу вітамінних зборів, їх використовують як профілактичний лікувальний вітамінний засіб. Свіжі плоди їдять, особливо після заморозків. Плоди знижують рівень холестерину в крові, підвищують резистентність кров'яних судин, їх використовують і при захворюваннях нирок та каменях у сечовивідних шляхах. Застосовуються при лікуванні цинги і як сечогінне. В народній медицині застосовують препарати з горобини і як протизапліднювальний, сечогінний та кровоспинний засіб (О.П.Попов).

Збирання. Збирають ягоди восени, до морозів, і сушать у печах або сушарках.

ЛИПА ДРІБНОЛИСТА (Tilia cordata Mill., syn. T. parvifolia Ehrh.).

Російська назва — липа мелколистная; місцева — липа.

Дерево першої величини з родини липових (Tiliaceae). Заввишки 26 м. Листки 3–7 см завдовжки. Квітки жовтувато-білі, по 5–7 у суцвітті. Плоди — горішки.

Трапляється, в основному, в дубових лісах, садах та парках.

ЛИПА ШИРОКОЛИСТА (T. plathyphyllos Scop.).

Російська назва — липа крупнолистная.

Дерево першої величини, до 30 м заввишки. Листки до 10 см завдовжки, знизу з м'яким зеленим опушенням. Квітки жовтувато-білі по 5–7 у суцвітті. Плоди — горішки.

Поширена липа в листяних лісах низини. Культивують у парках як декоративне дерево.

Застосування. З лікувальною метою використовують квітки, відомі під назвою «липовий цвіт». Вони мають слабкий специфічний запах, що залежить від наявності ефірної олії (до 0,5%), слиз, незначну кількість дубильних речовин, цукристі речовини. Крім того, липовий цвіт містить специфічний глікозид, який діє потогінно, флавоновий глікозид, сліди сапонінів і слизисту

речовину (Б.Йорданов, Б.Ніколов, А.Бойчинов, 1972). Листки липи містять у середньому 0,15% вітаміну С.

Липовий цвіт — один з давніх потогінних засобів. Липовий чай п'ють гарячим при простудах.

Збирання. Цвіте липа у другій половині червня протягом 10–15 днів. Збирати квітки потрібно під час масового цвітіння, коли спаде роса. Сушити на відкритому повітрі — в добре провітрюваних приміщеннях, під накриттям або на горищі, розкладаючи тонким шаром.

ДУБ ЗВИЧАЙНИЙ (Quercus robur L., syn. Q. pedunculata Ehrh.).

Російська назва — дуб черешчатый.

Дуб — загальновідоме дерево, що належить до родини букових (Fagaceae). Досягає заввишки 30–40 м. Плід — жолудь.

Поширений на рівнинах. У передгірній смузі трапляється дуб скельний (Q. petraea Liebl.).

Застосування. З лікувальною метою використовують кору дуба (Cartex quercus), яка містить у собі до 20% дубильних речовин, еллагову і галлусову кислоти, цукор, кверцит, вуглевод левулін, слиз, білкові речовини, крохмаль і мінеральні солі.

Дубова кора має в'яжучі і місцево-кровоспинні властивості. Відвар з дубової кори (20 г на 200 г води) вживається для полоскання ротової порожнини — при стоматитах, запаленні слизової оболонки та при ангінах; для промивань та примочок, при деяких шкірних захворюваннях та хірургічних втручаннях (для цього 400 г кори виварюють у кількох літрах води і дають до ванни). В народній медицині відвар з кори застосовується при лікуванні фурункулів на шиї. Для цього рушник змочують відваром і обв'язують шию. Крім того, відваром з кори лікують обморожені

та попечені місця, п'ють при кровохарканні, порушенні менструацій.

С.Я.Соколов, І.П.Замотаєв (1988) наводять дані про використання кори дуба при підвищеній пітливості стоп, кровотечах у шлунково-кишковому тракті, при отруєнні грибами, солями міді, олова, захворюваннях печінки і селезінки. Згадані автори пропонують такий спосіб і дози відвару кори дуба (Decotum corticis quercus): 20 г (2 столові ложки) сировини ставлять в емальований посуд, заливають 200 мл (1 склянка) гарячої води, закривають кришкою і нагрівають у кип'яченій воді (на водяній бані) 30 хв., охолоджують 10 хв. при кімнатній температурі, проціджують, відтискують сировину. Обсяг відвару, що залишився, доводять кип'яченою водою до 200 мл. Отриманий відвар зберігають у прохолодному місці не більше двох діб.

Сушені жолуді, очищені від лушпиння і потовчені на порошок, вживають при захворюванні сечового міхура і при проносах. З вилущених і підсмажених жолудів готують шлункову каву (на склянку окропу дають ложку потовчених жолудів), якою лікують рахіт, анемію і скрофульозних дітей. Вона корисна також нервовохворим та при сильних менструальних кровотечах. Вживати жолуді потрібно обережно, оскільки у великій кількості вони **отруйні**.

Збирання. Чим кора молодша, тим більше в ній дубильних речовин, тому збирають її тільки з молодих гонів і з тонких стовбурів. Найкраще це робити ранньою весною, під час сокоруху. Сушити кору потрібно під накриттям. Жолуді збирають у жовтні.

СОФОРА ЯПОНСЬКА (Sophora japonica L.).

Російська назва — японская акация, софора японская.

Дерево близько 20 м заввишки, з куполовидною кроною, подібне до білої акації, тільки без колючок, з родини метеликових (Fabaceae).

Кора стовбурів спорих дерев темно-сіра, гладка. Листки непарнопірчасті, складаються з 7–17 продовгуватих, гострих, зверху темно-зелених блискучих, знизу сизих, листочків. Квітки — великі крихкі метелики на короткоопушених квітконіжках. Плід — м'ясистий біб до 6 см завдовжки з перехватами між окремими насінниками (подібні до сочевиці), що плавають у жовтувато-

зеленому клейкому соку. Боби достигають у вересні і зимують на дереві. Цвіте рослина в липні–серпні. Розмножується насінням.

Дерево походить із Японії та Китаю. Культивують у садах і парках, уздовж вулиць, як декоративне медоносне дерево на півдні України, на Кавказі, в Казахстані. На Закарпатті добре зростає в Ужгороді та інших населених пунктах.

Застосування. У медицині застосовують квіти софори (Flores sophori). Найціннішою складовою частиною софори японської є флавоновий глікозид рутин. Особливо багато його нагромаджується в молодих частинах рослин. Максимальна його кількість (близько 20%) міститься в пуп'янках. Рутин, який виробляється з квітів і випускається в порошках і таблетках, застосовується з профілактичною метою, а також для лікування гіпо- та авітамінозу Р, при захворюваннях з порушеннями проникливості судин. З квітів софори одержують також кверцетин, дія якого аналогічна дії рутину.

Препарати з плодів софори японської виявляють бактерицидну дію проти золотистого стафілококу і кишкової палички. Настій плодів рослини готують із свіжозібраних бобів, які промивають перевареною водою, розрізають на кусочки (через насінину) і заливають у скляному посуді 56%-ним етиловим спиртом у співвідношенні 1:1 (якщо боби сухі — у співвідношенні 1:2) та настоюють, часто збовтуючи, 10 днів. Потім сировину відтискають, настій відстоюють, пропускають через вату та фільтрувальний папір. Одержують неотруйну, що не має побічної дії, настойку, яку вживають всередину (від 10 крапель до 1 чайної ложки 4–5 разів на день) для спинення внутрішньої кровотечі різного походження (також з профілактичною метою). Цю настойку вживають одночасно з аскорбіновою кислотою при стенокардії, гіпертонічній хворобі, цукровому діабеті, атеросклерозі, при захворюваннях нирок, геморагічному діабеті, виразковій хворобі шлунка й дванадцятипалої кишки, при гастриті, виразковому коліті, діареї, хворобах печінки, черевному тифі, сепсисі, тромбофлебіті, геморою, ревматизмі, інвазії гельмінтами, при дрібноточкових крововиливах токсичного походження (отруєнні миш'яковими сполуками, саліциатами тощо). 5–10%-ну настоянку пуп'янків квітів софори втирають у шкіру голови при

випаданні волосся. З неї роблять компреси при ячменях, грибкових захворюваннях шкіри, екземі. Настоянку закапують у ніс при нежитю, нею полощуть рот при зубному болю і запаленні ясен.

Ще в минулому столітті пуп'янки софори застосовували як народний засіб при екземі та інших шкірних захворюваннях. Однак тільки в наш час медично обґрунтовано цілющі властивості рослини. Першим серйозну увагу на софору японську звернув лікар В.В.Лисков із Криму. Він писав, що опіки першого і другого ступенів при лікуванні софорою загоюються протягом 5–6 днів. При опіках третього ступеня відбувається поступове рубцювання виразок, причому настоянка діє як болезаспокійлива. Вживається вона і для стерильних пов'язок при пораненнях. Корисна при забоях, фурункулах, карбункулах. При туберкульозі шкіри (вовчий лишай) викликає поступове загоювання шкіри обличчя. З успіхом використовується при лускатому лишаї — для промивання гнійних порожнин, зрощування при трофічних виразках, обмороженні, «ячменях» на повіках очей, хворобі ясен, грибкових захворюваннях, екземах і т.д.

Внутрішньо настій софори вживають при хворобі печінки, хронічних проносах, дизентерії, виразці шлунка і дванадцятипалої кишки, підвищеному тиску крові та стенокардії, коліті, гастриті, глистах, хронічних плевритах, внутрішніх кровотечах, туберкульозі легенів (у початковій стадії), а також для поліпшення апетиту і як снотворне.

Настій софори не токсичний, є добрим стимулятором, має антисептичні протизапальні властивості.

Для його приготування зібрані в середині вересня до грудня плоди треба вимити холодною кип'яченою водою, порізати, скласти у скляний посуд, залити горілкою у ваговому співвідношенні 1:2 (софора — горілка) і настоювати протягом 10 днів. Потім плоди відтискають, рідину фільтрують через вату: настій червоно-коричневого або оливкового кольору. З народного досвіду відомо, що краще приймати настій по 25–30 крапель тричі на день за 30 хвилин до їди і четвертий раз — на ніч, перед сном. Приймають так три тижні, а при необхідності після 10-денної перерви повторюють курс. Зберігати в прохолодному темному місці.

Відоме застосування спиртового настою плодів софори для зниження протромбіну в крові, при варикозних розширеннях вен. Було б помилково і навіть шкідливо вбачати в настою софори панацею, універсальний засіб, який допомагає в усіх випадках життя. Та водночас непростимо ігнорувати успішне застосування її в народній медицині.

У зв'язку з вищезгаданим доцільно садити софору японську для застосування її у лікувальних цілях, щоб вона приносила користь, поліпшуючи здоров'я людей.

Збирання. Квіти збирають у липні–серпні, плоди — у вересні–жовтні. Сушать у добре провітрюваних приміщеннях, на горищах. Зберігають у добре захованій від світла тарі. Строк придатності сировини — до двох років.

ЯЛІВЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ (Juniperus communis L.).

Російська назва — можжевельник обыкновенный; місцева — божевельник, боровиця, бужавельник, джарап, джарапин, дженепона, дженяпин, дженятник, джерапин, джереп, джерепий, джерепій, джеряпин, джерятин, джинипен, джиняга, джиняпа, джиняпина, джиняпинник, джинятник, джиряпа, джиряпин, джінятка, джіряпино, джірятин, джаряпин, дзвінятина, діряпин, єлевець, жарабник, жаранник, женєпин, женєпир, женіпен, женітин, жерапин, жерт, жиряпець, жіряб, жірябин, жіряпина, жірятин, жірятник, фіомак, ченіпин, череп, черябин, черяпін, чиняпень, чірямин, чіряпен, ялівець, ялінець, ялопух, ялувець.

Вічнозелені кущі, рідше дерева, заввишки до 2–4 м, з родини кипарисових (Cupressaceae). Листки голчасті, лінійно-шилоподібні, колючі, знизу з тупим широким кілем, розташовані кільцями, чорні з сизим нальотом або ж синьо-чорні. Складаються з трьох м'ясистих лусочок з жовто-бурою насіниною всередині. Цвіте у травні–червні, плоди достигають на другий рік восени.

Росте у великій кількості на узліссях та лісових галявинах, а також на

пасовищах. Особливо поширений в околицях Колочави, на пасовищах. Сировинні запаси великі.

На полонинах у великій кількості росте і високогірний ялівець сибірський (Juniperus sibirica Burg.).

Застосування. З лікувальною метою використовують плоди ялівцю (Bacceae seu fructus juniperi), які містять в собі 0,5–1,5% ефірної олії, значну кількість цукру (до 40%), переважно глюкозу, а також смолу, віск, органічні кислоти, інозит, гірку речовину юніперин.

Відвар з плодів (10–15 г на 200 г води) п'ють як сечогінне по столовій ложці 3–4 рази на день, а також для кращого травлення. Ефірна олія з плодів застосовується при невралгічних та ревматичних захворюваннях, має бактерицидні властивості. Ефірна олія і тирнінеол, який міститься в ній, посилюють фільтрацію в ниркових бульбочках і гальмують зворотну ресорбцію іонів натрію і хлору в звивистих канальцях нирок. Крім того, галенові препарати плодів підвищують виділення жовчі, посилюють секрецію шлункового соку, посилюють перистальтику кишок.

Ефірна олія з хвої вживається для лікування трихомонадних кольпітів.

Збирання. Заготовляють восени цілком стиглі плоди. Сушать їх на вільному повітрі, в повітках, на горищах. Не рекомендується сушити в печах.

БАРБАРИС ЗВИЧАЙНИЙ (Berberis vulgaris L.).

Російська назва — барбарис обыкновенный; місцева — байбарис, байбарис-кислич, барбарисник, дерево кисле, кислетка, кисянка, мокриш.

Кущ з родини барбарисових (Berberidaceae), 1,5–3 м заввишки, дуже розгалужений, з гілками, вкритими трироздільними колючками до 2 см завдовжки. Листки оберненояйцевидні, тонкі, пилчасто-зубчасті, звужені в черешок. Квітки зібрані у поникл і грона. Чашолистків, пелюсток і тичинок по шість. Пелюстки жовті. Цвіте у травні–червні. Плід — червона ягода, достигає у вересні–жовтні.

Росте серед чагарників, на узліссях, особливо на низині і в передгір'ї. Розводиться як декоративний чагарник.

Застосування. В медицині застосовуються корені (Berberidis radix), кора (Berberis cortex), листки (Berberidis folia) і плоди (Berberidis fructus).

У барбарисі виявлено алкалоїди: берберин, леонтин, пальмитин колумбамін, етрорицин, берберубин, оксикантин, леостодин. Про його лікувальні властивості знали ще древні вавилонці й індуси.

Берберин знижує артеріальний тиск і сповільнює серцеву діяльність, сприяє скороченню матки, застосовується при лікуванні лейшманіозу і малярії, знижує тонус жовчного міхура. При захворюваннях жовчного міхура (хронічний рецидивуючий холецистит, дискинезія жовчного міхура) препарати барбарису поліпшують відтік жовчі, знижують біль і запальні процеси. Листки вживають як кровоспинний і матковий засіб.

Відвар з кори або коріння готують у співвідношеннях 30:20, вживають при кровотечах по столовій ложці щогодини.

Препарати барбарису застосовують як жовчогінний засіб при гепатитах, гепатохолециститах, дискинезіях жовчних шляхів, жовчнокам'яній хворобі, що не ускладнена жовтяницею.

Збирання. Корені збирають ранньою весною (квітень) або пізно восени (жовтень–листопад). Лопатами розкопують ґрунт і оголюють корені куща з таким розрахунком, щоб можна було взяти не більше 1/4 частини коренів. Обрубані корені обтрушують від землі і промивають холодною водою.

Кору заготовляють у квітні–травні, в період сокоруху, кусками завдовжки 1–6 см.

Листки заготовляють після цвітіння (травень–липень), плоди — після достигання у вересні–жовтні.

ЛОМИНІС ЛОЗЯНИЙ (Clematis vitalba L.)

Російська назва — ломонос обыкновенный; місцева — бабивиня, бабиль, бабиневиня, бабиновиня, бабйовиня, баблявиня, баблядь, баббьовиня, беббьовиня, бабновиня, бородавник, бородавочник, бородавчиник, бородявник, винина, вино бабине, вино баблє, вино жабине, виноград лісний, виня, вінина бабина, жигучка, клематіс, лозинка, ломиніс, ломиніс звичайний, ломиніс просторний, ломонос, ломинус, пограd ключень, проскурник боровий.

Кущ з довгими лозяними гілками, досягає до 2–5 м заввишки, з родини жовтцевих (Ranunculaceae). Листки перисті, з яйцевидними, біля основи більш-менш серцевидними глибокозубчастими, рідше — цілокраїми частками. Квітки в щитковидних суцвіттях. Листочків оцвітини 4, білуватих, тупих, товстих, з обох боків опушених. Сім'янки білуваті, з довгими шовковисто-пухнастими носиками. Цвіте в червні–липні, плодоносить у липні–вересні.

Рослина **отруйна.**

Росте на узліссях та післялісових луках серед заростів чагарників і деревної порослі.

Застосування. В медицині використовують листки і квітки ломиноса. Усі частини рослини **отруйні**, бо містять алкалоїд клематин, в листках є речовина, схожа з анемонолом. Квітучі пагони містять 3,4% диоксикоричної кислоти і зелену смолу, в якій виявлено мелісову кислоту, мерициловий спирт та інші речовини. Квітки містять в собі 0,12% ефірної олії. В листках виявлено каротин — 6,9мг% на сиру вагу або 24 мг% на суху вагу.

Відвар з квіток і листків у народній медицині використовують як сечогінне і потогінне, як засіб при венеричних захворюваннях, кісткових пухлинах, головному болю, лишаях, корості. В гомеопатії використовують у вигляді спиртової витяжки при малярії, запаленні очей, запальних процесах сечового міхура, при злоякісних висипках, лишаях.

ЛІЩИНА ЗВИЧАЙНА (Corylus avellana L.).

Російська назва — лещина обыкновенная; місцева — алунє, воріх лісковий, горіх лісковий, горішина, горішник, лещина, ліска, ліщана, ліщаник, ліщаниця, ліщанка, ліщаня, ліщебник, ліщина, нук, нуси, оліщина, оріх лісковий, орішення, орішина, орішник.

Загальновідомий кущ, заввишки 3–7 м, з сірими округлими пагонами, з родини ліщинових (Corylaceae). Листки чергові, досить великі, округлі або оберненояйцевидні, на вершку з коротким загостренням. Біля основи серцевидні, по краях подвійнозубчасті. Крім того, у верхній частині з кількома великими зубцями, слабо опушені. Зверху темно-зелені, зісподу світліші. Плід — горіх з листковидною обгорткою. Цвіте до розпускання листків. Тичинкові квітки в повислих сережках, маточкові — у двоквіткових дихазіях. Цвіте в березні–квітні.

У медицині використовують листки, плоди і соки. Листки містять ефірну олію, пальмітинову кислоту, парафін, мирицитрозид, сахарозу (Hoppe, 1958). У плодах міститься 58–71% жирної олії, що належить до групи невисихаючих, 14–18% білків, 3–8% вуглеводів, каротин, тіамін, токоферол, солі заліза. В народній медицині плоди, звільнені від тонкої коричневої шкаралупи, використовують при нирковокам'яній хворобі і в суміші з медом — при анемії та ревматизмі. Відвар листя застосовують як сечогінне, при катарах кишок, при хворобах печінки, для полоскання горла, додають у ванну при геморої, при захворюваннях шкіри.

Крім того, у медицині застосовується і кора ліщини (Coryli cortex), яка містить ефірну олію, близько 10%, танідів, флобафени, легноцериловий спирт, бетулін. До складу ефірної олії входять парафін, пальмітинова кислота. З кори готують ванни для лікування геморою, а відвар п'ють при катарах кишок.

ГЛІД (Crataegus L.).

Російська назва — боярышник.

Колючі кущі або деревця з черговими перисто-лопатевими або роздільними листками й дрібними двостатевими квітками, зібраними в щитковидні суцвіття.

На Закарпатті росте два види глоду.

ГЛІД КОЛЮЧИЙ (C. oxyacantha L. p.p.).

Російська назва — боярышник колючий; місцева — бариня, бояриш-

ник, глів, гліг, глід звичайний, глід-колюх, глідина, глій, глог, глога, глогина, глогівка, глоговка, глод, глодина, глоєна, гложина, глоїна, глот, глюд звичайний, гльод, кряк логовий, ліг, ліжник, лог, лога, логіш, логиня, логинька, логівка, лоєна, оглід, серебрина.

Кущ або деревце з голими пагонами. Колючки нечисленні. Листки оберненояйцевидні з надрізно-пилчастими лопатями. Квітки білі або рожеві. Плід кулястий, темно-червоний. Цвіте у травні–червні.

Росте переважно на узліссі, в дубових лісах.

ГЛІД ОДНОМАТОЧКОВИЙ (C. monogyna Jacq.).

Російська назва — боярышник однопестиковый; місцева — бояришник, глидина, глід, глід звичайний, глід одностовпиковий, глід остролистий, гліт, глідина, глод, глодина, гложина, глоїна, глот.

Кущ або деревце. З родини розових (Rosaceae). Пагони голі. Колючки нечисленні. Квітки білі. Плід коричнево-червонуватий. Цвіте в червні.

Росте переважно на узліссях та в дубових підлісках.

Застосування. З лікувальною метою використовуються квітки й плоди глоду, рідше листки, які містять ефірну олію, гірку речовину кратегин, кратегусову кислоту, танін, триметиламін, виннокам'яну й лимонну кислоти, каротин, вітаміни С, Р.

Плоди, листки і квітки глоду широко застосовувались у минулому при різних захворюваннях, особливо серцевих. Препарати глоду у вигляді водяного настою і рідкого екстракту вживають при нервових захворюваннях, неврозах, гіпертонії.

Згідно з даними О.Я.Губергріца, глід здавна застосовується в народі при захворюваннях серця, ревматизмі, водянці, атеросклерозі, ожирінні, тиреотоксикозі, при нервових захворюваннях, що супроводжуються головним болем.

М.Д.Машковський вказує, що глід посилює

кровообіг у кінцевих судинах серця та в судинах мозку, підвищує чутливість серця до дії серцевих глікозидів.

С.А.Томілін доводить, що в малих дозах глід посилює серцеві скорочення, в більших — знімає спазми судин серця (грудна жаба), а також є добрим засобом при гіпертонії, неврозах, клімаксі.

Підвищені дози глоду позитивно впливають при безсонні, яке викликане нервовим збудженням.

Згідно з даними О.Я.Губергріца та М.І.Соломченка (1964), препарати з квіток глоду діють ефективніше, ніж препарати з плодів. Згадані автори пропонують таку методику виготовлення настойки: 1 частину свіжих квіток (зібраних у період розкриття) залити 10 частинами 70-градусного спирту і настояти при кімнатній температурі 7 днів. Вживати всередину по 15–80 крапель на склянку води. При безсонні і неврозах, ревматизмі цю дозу слід збільшити в 2–3 рази. Можна також користуватися 10-процентним водяним настоєм сухих квіток, але він менш ефективний.

Спиртовий настій з плодів (по 30–50 крапель 3 рази на день) або рідкий екстракт (по 20–30 крапель 3–4 рази на день) приймають до їжі при гіпертонії.

Збирання. Заготовляють плоди восени (вересень–жовтень) у період повного достигання. Сушать на відкритому повітрі або в сушарках. Квітки збирають у травні–червні.

ВОВЧІ ЯГОДИ, ВОВЧЕ ЛИКО

(Daphne mezereum L.).

Російська назва — волчье лыко, волчеягодник; місцева — вовчаличка, вовчатник, вовче личко, вовчинець, вовчинець звичайний, вовчиця, вовчник, дубочок, лупірник, лупірь, перець вовчий, перець дикий, нуд попова, ягідник, ягоди вовчі, ягоди вовчі червоні.

Кущ заввишки 50–150 см з родини тимелейових (Thymeleaceae). Ли-

стки цілісні. Квітки рожеві, пахучі, сидять двома–трьома пучками по боках гілок у пазухах маленьких яйцевидних покривних лусок. Плід — овальна червона кістянка.

Цвіте в квітні — першій половині червня, до появи листків.

Трапляється, в основному, в букових лісах Карпат, Полісся. Запаси цієї рослини за останні десятиріччя дуже виснажені. Через це рослина є кандидатом для занесення до Червоної книги України як рідкісний вид.

Застосування. Усі частини рослини, особливо кора й плоди, містять **дуже отруйну** речовину — дафнін, яка навіть у малих дозах може спричинити тяжке отруєння як у людей, так і в тварин. У корі міститься жовто-зелена отруйна смолиста речовина мезерин, що дуже подразнює шкіру. В народній медицині застосовується при ревматизмі, подагрі, невралгії, паралічах, тромбофлебітах. Клінічні випробування показали, що глікозиди рослини мають антикоагуляційну властивість. Отримано позитивні наслідки при лікуванні тромбофлебіту плодами. Рослина використовується в гомеопатії.

КРУШИНА ЛАМКА (Frangula alnus Mill., syn. Rhamnus frangula L.).

Російська назва — крушина ломкая; місцева — бован, болдан, болобан, дерево крухе, дерево песяче, жостар, жостір, жостір крихкий, зостір, крох, кроха, крух, крух саклак, круха, крухий, кручина, крушина, крушина крихка, крушник, медвежина, нарост, німина, пессядерево, саклак, саклак крух, саклак крушина, скорух чорний, скрух чорний, скрушина, собачанка, собачина, собачка, собачник, хробуст крихкий, черемша песяча, ягідки вовчі, ягоди собачі.

Високий кущ до 2 м заввишки з родини крушинових (Rhamnaceae) з темно-червоною або з червонувато-сірою корою і з черговими гілками без колючок. Листки чергові,

овальні або оберненояйцевидні, цілокраї, блискучі. Квітки дрібні, в пазушних пучках, зеленувато-білі. Плід — кістянка, не стиглий — червоний, стиглий — чорний. Цвіте у травні–червні.

Росте в широколистяних лісах, особливо на лісових галявинах, серед чагарників у порівняно невеликій кількості. Промислових запасів не має, отже, потрібно вводити рослину в культуру.

Застосування. З лікувальною метою використовується кора (Cortex frangulae). Вона містить антраглікозиди, похідні антрахінону, які при введенні в організм посилюють перистальтику товстих кишок. Основним діючим началом є глікозид франгулін, в корі є ще емодін, ізоемодін, хризофанова і франгулові кислоти, антраноли, рамнутоксин, сліди ефірної олії, смола, крохмаль, мінеральні солі, вітамін С.

Кора крушини — добрий проносний засіб. Рідкий екстракт кори вживається по 20–40 крапель, а відвар (15–30 г на 200 г води) — по 1 і 2 столові ложки на прийом.

Крім звичайних екстрактів і відварів, з кори виготовляють стандартизовані препарати «Франгулен», який рекомендується при хронічних запорах, і «Франгулаксин», що випускається в таблетках і містить до 8% зв'язуючих антрахінонів.

Слід застосовувати кору, яка лежала не менше року в сухому місці або нагрівалася при температурі 100° протягом години (свіжа кора спричинює нудоту і блювання).

Збирання. Заготовляють кору молодих стовбурів і гілок крушини в березні–квітні, до появи листків. У цей час вона містить найбільше діючих речовин. Сушать кору на вільному повітрі або під накриттям, не допускаючи вкладання трубок одна в одну.

КИЗИЛ СПРАВЖНІЙ (Cornus mas L.).

Російська назва — кизил обыкновенный; місцева — дерен, деренки.

Високий (2–5 м) кущ або невелике деревце з круглою кроною, з родини деренових (Cornaceae). Молоді пагони зеленувато-сірі, а старі вкриті сірою тріщинуватою корою. Листки супротивні, від яйцевидних до ланцетних, з черешком, вкритим, як і пластинка, притиснутими волосками; пластинка листка біля основи куляста або клиновидна, на вершку — гостра, цілокрая. Квітки дрібні (до 10 мм у діаметрі), золотисто-жовті, зібрані в зонтико-

видні суцвіття. У кожному суцвітті 5–9 квіток, оточених спільною чотирилистою обгорткою. Квітка 4–5-членна, двостатева, тичинок 4–5, маточка одна, зав'язь нижня. Цвіте в березні–квітні протягом 10–14 днів при середньодобовій температурі 8–12° до розпускання листків, що з'являються наприкінці цвітіння. Рослина перехреснозапильна. Плоди червоні, еліптичні чи циліндричної форми, достигають у серпні–вересні. Плодоносить кизил до 150 років. Плід — соковита кістянка. Маса плодів — 1,1–4,5 г. На кістянку припадає 7–20%. Росте кизил повільно, довговічний, доживає до 300 років. Урожай плодів з однієї рослини становить від 8 до 30 кг, залежно від віку і розвитку рослини, дорослі рослини у 20–30 років і старші дають від 50 до 100 кг плодів.

У природному стані кизил росте на Кавказі, в Криму, Молдові, Західній Європі. В Україні трапляється, крім Криму, в Прикарпатті, Черкаській та Кіровоградській областях, на Закарпатті — в районі Чорної гори на Виноградівщині і невелика кількість екземплярів — у Невицьких лісах. Тут має бути створений заповідник, а кизил — **занесено до Червоної книги України**. Кизил — середземноморський вид.

Застосування. Кизил є харчовою, вітамінізованою, медоносною, лікарською, деревинною, танідоносною, фарбувальною, декоративною рослиною. В медицині використовуються плоди (Fructus cornuti), листки (Folia cornuti), кора (Cortex cornuti). Плоди мають приємний кисло-солодкий смак. З кизилу готують соки, сиропи, екстракти, наливки, настойки, варення, джем, зефір, пастилу. На Кавказі з кизилу готують лаваш, який є добрим протицинготним і дієтичним засобом. Плоди містять до 10% цукрів, 2–3,5% органічних кислот (яблучну, лимонну, янтарну), дубильні і пектинові речовини, ефірну олію, близько 55 мг% аскорбінової кислоти. Мінеральних речовин у плодах кизилу 0,74%. В золі міститься K, Na, Ca, Me, Fe, P, S та інші елементи. Листки містять 6%

цукрів, 0,78% пектинових речовин, 0,51% протопектину. Кісточки кизилу містять до 34% олії.

Як плодове дерево, що має лікарські властивості і цінну деревину, кизил був відомий ще з древніх часів. Існує легенда, що в Римі на Палатинському горбі зі спису, яким Ромул накреслив межі майбутнього міста, виросло кизилове дерево. Гіппократ писав про в'яжучі властивості кизилових листків і про використання відвару з них при хворобах шлунка. Диоскорид і Пліній Старший також наводять кизил серед інших лікарських рослин. Овідій описує спосіб виготовлення варення з кизилу в поемі «Золотий вік».

У гомеопатії застосовують есенцію зі свіжої кори. В народній медицині плоди використовують, в основному, як засіб, що підвищує апетит, як протицинготне, жарознижувальне, тонізуюче, протитуберкульозне і в'яжуче; корені і кору — як протималярійне, як зовнішнє при фурункульозі. Особливе значення мають наявні в плодах біологічно активні речовини — катехін, антоціан, флавоноли, Р — активні сполуки, що нормалізують проникність і еластичність стінок кровоносних судин, підтримують нормальний кров'яний тиск, сприяють процесам кровотворення. Відвар сухих плодів та листків застосовують при шлунково-кишкових хворобах. У китайській народній медицині плоди кизилу використовують як загальнозміцнювальний, тонізуючий засіб, при туберкульозі легенів і кісток, при радикулоневралгії, гострому та хронічному циститі (Ф.І.Мамчур).

Свіжі плоди корисно вживати хворим на цукровий діабет.

З кори і листків кизилу добувають відмінну жовту фарбу.

Збирання. Збирають плоди у стадії повної стиглості (вересень–жовтень), складають у великі кошики і зразу ж відправляють на пункти переробки. Зібрані плоди зберігають при температурі 0–1°C до семи днів. Листки збирають влітку, кору — навесні та восени.

Агротехніка вирощування. Як уже зазначалося, природні зарості кизилу слід використовувати як цінний насіннєвий генофонд для створення нових плантацій. Кизил характеризується високою врожайністю і тому не вимагає якоїсь особливої агротехніки. Незважаючи на безсумнівну цінність, кизил до цього часу мало використовується в культурі. Крім вищезазначених лікуваль-

них і кормових властивостей, кизил завдяки здатності утворювати прикореневі паростки використовують для закріплення ярів, балок, а також для захисту ґрунтів від ерозії. Кизил — добрий медонос.

Розмножується насінням і вегетативно, вступає у фазу плодоношення на 6–8-й рік, а вегетативне розмноження — на 3–4-й рік.

Вегетативно розмножують кизил щепленням (окуліруванням), відсадками, живцями.

У природному стані кизил росте на бідних, кам'янистих, еродованих схилах. Кизил не вибагливий до ґрунтових умов, посухо-, зимостійкий, стійкий до грибкових захворювань і шкідників. Згідно з С.В.Клименко (1983, 1990), ґрунт під посадки кизилу, як і для інших культур, готується заздалегідь. Площу, яка відведена для посадки, переорюють з осені, вносять добрива. Площу живлення при розбивці згаданий вище автор пропонує 5х6, 6х6 м на добрих родючих ґрунтах, крони дерев у 20–25 років змикаються, строк достигання плодів у межах крон затягується. При посадці вздовж доріг і парканів відстань між рослинами в ряду слід планувати 3–4 м. Посадкові ями повинні бути в діаметрі 80–100 см, глибиною 70–60 см. Перед висадкою саджанців їх заповнюють верхнім родючим шаром землі в суміші з перегноєм і мінеральними добривами. Рослину краще садити навесні і восени. Пізні осінні посадки почувають себе гірше, ніж весняні. Пересаджувати рослини потрібно з грудкою ґрунту.

Щоб насіння проросло, його необхідно стратифікувати (20–28 місяців). Краще сіяти свіжозібране насіння (без підсушування) або з соплодом (м'якоттю) відразу ж після зняття з дерева плодів (у вересні–жовтні). Дружні (70–75%) сходи з'являються через 18 місяців після посіву. При сприятливих умовах насіння може зійти в невеликій кількості (11–20%) і наступної весни (І.М.Шайтан та ін., 1985).

Кращий спосіб передпосівної підготовки насіння — витримування протягом року у вологому мохові при постійному зволоженні й перемішуванні. Для цього в затіненому місці в ями завглибшки 40–50 см вміщують ящики з насінням кизилу, закладеним у мох. Ящики накривають поліетиленовою плівкою, насіння постійно зволожують і перемішують. Залежно від по-

годних умов насіння поливають раз на 3–5 днів. На зиму вкривають землею. У квітні відкривають ящики і висівають проросле насіння.

Як вже згадувалося, кизил — не вибагливий до ґрунту. Він не росте лише на засолених та заболочених ґрунтах, легко переносить різні ґрунти — сухі, кам'янисті, вапнисті, однак добре плодоносить на легких, багатих на поживні речовини, вапнистих, добре дренованих ґрунтах. Найкраще кизил росте на південно-західних і південно-східних схилах. У гори піднімається до 1200–1500 м н.р.м.

Вегетативно кизил розмножується відсаджуванням. При цьому молоді пагони у віці 1–3 років пригинають і вкладають у спеціально викопані канавки. Пагін закріплюють дерев'яними шпильками. При укладанні пагонів необхідно підрізати кору під листковим вузлом, що стимулює утворення додаткових коренів. Укладають відсадки у березні–квітні до набрякання бруньок. Відсадки з кореневою системою викопують і висаджують на постійне місце.

Для вегетативного розмноження кизилу використовують щеплення і живцювання.

ОГІРОК ПОСІВНИЙ (Cucumis sativus L.).

Російська назва — огурец посевной.

Однорічна однодомна шорстковолосиста трав'яниста рослина родини гарбузових (Cucurbitaceae). Стебло лежаче, в'ється з допомогою простих вусиків, розгалужене, завдовжки до трьох метрів. Листки чергові, серцевидні, 3–5-лопатеві. Квітки одностатеві, жовті; тичинкові зібрані пучками в пазухах листків, маточкові – одиничні, на коротеньких ніжках. Плід — несправжня ягода (гарбузина). Цвіте в травні–липні.

Походять огірки з Індії. На всій території України їх вирощують як цінну овочеву рослину. З лікувальною метою використовують плоди і насіння. Огірки мають сечогінні, жовчогінні та м'які послаблювальні властивості, збуджують апетит, посилюють виділення шлункового соку (особливо квашені й мариновані), сприяють засвоєнню жирів і білків. Споживати свіжі огірки добре при захворюваннях серцево-судинної системи і нирок, при запорах і атонії кишечника та при ожирінні. Хворим на гіпертонічну хво-

робу, сечокислий діатез і ожиріння призначають огіркові розвантажувальні дні. Свіжий огірковий сік п'ють при кашлі та хронічних катарах дихальних шляхів, при болях у шлунку і кишківнику. Також широко використовуються огірки в дерматології та косметиці.

При гострих і хронічних нефритах (у стадії загострення), хронічній нирковіій недостатності, нирковокам'яній хворобі та при пієлоциститах з лужною реакцією сечі вживати свіжі огірки протипоказано. Обмежують вживання свіжих огірків при загостренні виразкової хвороби шлунка, дванадцятиперстої кишки, гострих і хронічних гастритах з нормальною і підвищеною секрецієї шлункового соку, загостренні гастритів зі зниженою секрецією шлункового соку, гострих і хронічних ентеритах, колітах.

ОБЛІПИХА КРУШИНОВИДНА (Hippophaö rhamnoides L.).

Російська назва — облепиха крушиновидная; місцева — восковуха, білотернь, верботернь.

Біологічні особливості: листопадний кущ або невелике деревце заввишки 0,5–6 м, зрідка 15 м, з округлою, розлогою або пірамідальною кроною, з родини маслинових (Elaeagnaceae). Кора старих гілок і стовбура буроземна, жовто-бура, темно-бура. Молоді пагони сріблясті, вкриті лусковидними і зірчастими волосками. На річних пагонах утворюються колючки — видозмінені вкорочені літні пагони.

Листки прості, чергові, зближені, короткочерешкові, майже сидячі, лінійні або лінійно-ланцетні, цілокраї, завдовжки до 9 см, завширшки до 1 см, без прилистків, із слабозагнутими всередину краями, зверху листки сірувато-темно-зелені, знизу — бурувато-сріблясті.

Обліпиха — дводомна, вітрозапильна рослина. На одних рослинах розміщуються тільки жіночі (маточкові) квітки, які дають врожай, — на інших — чоловічі (тичинкові), які служать для запилення.

Відрізнити чоловічий кущ від жіночого можна по руньках. У рослин, що вступили у фазу плодоношення, навесні до цвітіння або восени після листопаду чоловічі бруньки в 2—3 рази більші від жіночих, мають 5–7 покривних брунькових лусок, жіночі — 2.

Квітки обліпихи маленькі, непомітні, безпелюсткові, жовтуватого кольору — жіночі і зеленувато-бруднувато-сріблясті —

чоловічі. Жіночі розміщені пучками по 3—11 в пазухах лусок, чоловічі зібрані в короткі колоски.

Плід — соковита кістянка, що має різноманітну форму: округлу, продовгувату, бочечковидну, циліндричну. Забарвлення — від жовто-оранжевого до червоно-оранжевого. Смак кислий або кисло-солодкий. Розміщуються пучками, щільно обліплюючи основу пагонів. Починають дозрівати на початку серпня. Характерна особливість обліпихи — наявність кореневих бульбочок, завдяки яким вона засвоює з повітря азот, як і бобові культури.

Розповсюдження. Природно зростає в Забайкаллі, Саянах, на Алтаї, в Середній Азії, в південних областях Казахстану, рідше — на Кавказі і в південних районах Європейської частини колишнього СРСР. Обліпиха введена в культуру. В Україні успішно вирощується в Житомирській і Закарпатській областях на сільськогосподарських угіддях, у лісництвах, на дачах та ділянках садівників-аматорів. Російськими селекціонерами вперше у світі виведено ряд сортів обліпихи «Новость Алтая», «Дар Катуни», «Золотой початок», «Витаминная», «Масличная», «Щербинка-1», що характеризуються низкою цінних показників: щорічним стійким плодоношенням, високою врожайністю, великоплідністю, раннім достиганням плодів, слабким розвитком або майже повною відсутністю колючок тощо. На Закарпатті бажано було б розводити плантації сортової обліпихи.

Застосування. За велику різноманітність водо- і жиророзчинних вітамінів, багатий ширококислотний склад олії, а також інших необхідних людині біологічно активних речовин, обліпиха визнана однією з найбільш цінних полівітамінних рослин, а обліпихову олію називають «сибірським дивом». Середній вміст каротиноїдів у ньому — 240 мг% (іноді доходить до 1089 мг%), токоферолів —

до 300 мг%, фітохінону (вітамін К) — до 200 мг%, стеринів — до 2,6%, фосфоліпідів — до 1,1%, є холін, бедаїн та ін. Вміст вітаміну С коливається в межах від 6,2 до 12,4 мг%. В медицині застосовують плоди обліпихи (Frustuc hippophaes), які використовуються для отримання обліпихової олії (Oleum hippophaes) і різних харчових продуктів: сік, протерті плоди з цукром, джем тощо.

Населення широко використовує плоди, кору і листки обліпихи для лікування багатьох хвороб. Свіжі і перероблені плоди використовуються як загальнозміцнювальний і протисклеротичний засіб. Алкалоїд серотонін, який міститься в корі, затримує ріст злоякісних новоутворень. Відвари і настої листків застосовують при ревматизмі, подагрі, захворюваннях шлунково-кишкового тракту. Відвар насіння використовують як послаблювальний засіб.

Обліпихову олію використовують для лікування ран, що важко загоюються (поліпшує регенерацію тканин); лікує променеві пошкодження шкіри, опіки, обмороження, пролежні, хвороби шкіри, шлунково-кишкові захворювання, варикозне розширення вен, рак стравоходу, хвороби носоглотки, ротової порожнини. Має знеболювальну дію, успішно застосовується в гінекології, при лікуванні запальних процесів та опроміненнях. У корі гілок, як і в плодах, міститься алкалоїд серотонін, що відіграє важливу роль у складних процесах збудження, гальмування і передачі нервових імпульсів у центральній нервовій системі. Серотонін має високу радіозахисну активність, затримує патологічний ріст тканин. У плодах та листках виявлені кумарини, біологічно активні речовини, що попереджують утворення тромбів у кровоносних судинах.

Обліпихова олія **протипоказана** при гострому холециститі і захворюваннях підшлункової залози.

Збирання. Одержують обліпихову олію із подрібненої маси сирих плодів, відтискають сік, а жом, що залишився, розводять водою, і через 2–3 доби при бродінні олія спливає на поверхню. Її збирають і з поверхні соку, і з поверхні перебродженого і відстояного жому.

Агротехніка вирощування. Обліпиха добре розмножується як насінням, так і кореневими паростками і пневою порослю. В культурі застосовується як насіннєве, так і кореневласне вегетативне

розмноження. Одним із методів цього розмноження є зелене живцювання в розсадниках. Практикується також розмноження здерев'янілими живцями.

Насіння обліпихи в кімнатних умовах зберігає схожість до трьох років. Воно практично не має періоду органічного спокою і не потребує стратифікації. Насіння можна висівати глибокої осені або ранньою весною. При сухій весні і жаркому літі потрібно поливати. Перед посівом насіння зволожують протягом 4 діб, з 6–8-разовим перевертанням. Сіяти потрібно в легкий за механічним складом і поживний ґрунт на глибину до 5 см (весною) і 2 см — восени. Відстань між рядками 18–20 см, між насінням в рядках — 1,5–2 см. При ранньовесняному посіві і за сприятливих кліматичних умов сходи з'являються через два тижні. Догляд за сіянцями полягає в прополюванні і розпушуванні ґрунту в рядах і між рядами.

ВИШНЯ ЗВИЧАЙНА (Cerasus vulgaris Mill.).

Російська назва — вишня обыкновенная; місцева -— вишня.

Великі кущі або дерева з кулястою кроною до 6 м заввишки, з родини розових (Rosaceae). Кора на стовбурах темно-коричнева, відшаровується тонкими поперечними пластинками. Листки еліптичнояйцевидні, блискучі, зубчасті, на коротких черешках. Квітки білі, по 3–4 в зонтиковидних суцвіттях, цвіте в кінці квітня — травні. Запилюється комахами. Плоди — кулясті м'ясисті кістянки, темно-червоні, кисло-солодкі, величиною від 8 до 20 мм, достигають через 2 місяці після початку цвітіння (у червні–липні).

Широко культивується як плодове дерево в багатьох сортах по Україні, в тому числі на Закарпатті, Прикарпатті та в інших областях. Походить з Балканського півострова.

Застосування. В медицині використовуються плоди вишні (Fructus cerasus), які містять до 15% цукрів (глюкози 5,5%, фруктози 4,5%, сахарози 0,3% та ін.), органічні кислоти — лимонна (0,1%), щавлева (0,02%), яблучна (1,2%). Із вітамінів у плодах міститься (мг на 100 г м'якоті): вітаміну С 15, каротину 0,3, токоферолів 0,32, піридоксину 0,05, фолієвої кислоти 0,4, рибофлавіну 0,03, тіаміну 0,03 та ін. До складу входять речовини Р-вітамінної дії. Із макроелементів у плодах вишні міститься (мг на 100 г

м'якоті): калію 256, кальцію 37, магнію 26, натрію 20, сірки 6, фосфору 30, хлору 8. З мікроелементів (мг на 100 г м'якоті): бору 125, ванадію 25, заліза 500, йоду 2, кобальту 1, марганцю 80, міді 100 та ін. У корі є дубильні речовини, глікозиди і лимонна кислота. В листках — дубильні речовини, лимонна кислота, кварцетин, амігдалин і кумарини. До складу камеді входять арадин, метилпептозин і ксилан (Єрмаков, 1987).

Вишня — добрий медонос, поліпшує апетит і є дієтичним продуктом. Рекомендується при малокрів'ї, міокардах, як послаблювальний засіб. М'якоть і сік мають антисептичну дію і є також добрим відхаркувальним засобом при запаленнях верхніх дихальних шляхів, регулюють згортання крові, підвищений кров'яний тиск і підтримують його на нормальному рівні. Попереджують розлад серцевої і нервової систем.

ГОРОБИНА ЧОРНОПЛІДНА, АРОНІЯ (Aronia melanocarpa (Michx.) Elliot.).

Російська назва — рябина черноплодная (арония черноплодная); місцева — рябина чорноплодна.

Сильногалузистий кущ заввишки до 3 м і до 2 м у діаметрі, з родини розових (Rosaceae). Число гілок, що мають різноманітний вік, досягає до 70. Особливістю аронії є її висока пагоновідновлювальна здатність. У зв'язку з цим у сприятливих умовах і при вмілій агротехніці життя куща можна продовжити за рахунок пагонів відновлення, які можуть бути як кореневого, так і стеблового походження.

Листки чергові, широкоовальні або оберненояйцевидні, 4–8 см завдовжки і 3–5 см завширшки, прості, цільні; влітку яскраво-зелені, восени червонуватого кольору, зверху шкірясті, глянцюваті, темно-зелені, знизу — слабоопушені, з білувато-матовим відтінком. Прилистки листкові, бокові, дрібні, прирослі до черешка листка. Квітки двостатеві, складаються з 5 чашолистків, що зрослися основами, опушених, 5 білих або рожевих вільних пелюсток, зібрані по 12–15 шт. у щільні щитковидні суцвіття, тичинок 8–12 на довгих тичинкових нитках; маточка з нижньою п'ятигніздою зав'яззю велика, самозапильна.

Цвіте у травні–червні, через 2 тижні після розпускання листків протягом 12—15 днів. Плоди достигають у серпні–вересні і не оси-

паються до заморозків. Плоди округлі або трохи видовжені, яблукоподібні, до 1,5 см у діаметрі, голі, чорні; блискучі, з сизим нальотом, соковиті, кисло-солодкі з в'яжучим терпкуватим присмаком.

Насіння дрібне, видовжене, світло-коричневе.

Аронія — порівняно нова культура в Україні. В дикому стані зростає у східних районах Північної Америки (від півдня Канади до Флориди). В Росії з'явилася у першій третині XIX століття. Велика роль І.В.Мічуріна у введенні культури аронії. На Закарпатті ввели аронію в культуру в 60-х роках XX ст. Вона добре зростає в ряді сільськогосподарських угідь, на присадибних ділянках у Закарпатській низовині та передгір'ї.

Застосування. У медицині застосовуються плоди аронії (Fructus aronii), які мають не тільки харчове, але й лікувально-профілактичне значення.

Плоди містять до 10% цукрів, до 1,3% органічних кислот, до 0,75% пектинових і до 0,6% дубильних речовин. Плоди аронії бідні на вітамін С, в середньому вони містять 15 мг%, а як рідкісний виняток — до 30 мг%. У них багато сполук Р-вітамінної активності — до 2000 мг%.

З інших вітамінів слід відмітити такі (мг%): каротину — близько 2, рибофлавіну — 0,13, фолієвої кислоти — 0,1, піридоксину — 0,06, ніацину — 0,3, тіаміну — 0,01 та ін.

З мікроелементів можна виділити залізо — 1,2 мг, марганець — 0,5 мг, йод — 5,8 мкг на 100 г м'якоті.

З флавоноїдів — рутин, кварцетин, геспередин, з антоціанів — діанідін.

Насіння містить жирну олію (14,8–21,9%) (Елин та ін., 1969).

Плоди і натуральний сік аронії рекомендовано офіційно в 1959 році для широкого клінічного дослідження при лікуванні гіпертонії, атеросклерозу та анацидних гастритів. Тепер їх використовують при лікуванні білокрів'я і променевої хвороби, а виготовлені з аронії таблетки вітамінів Р і СР — для лікування ряду серцево-судин-

них та інших захворювань (Смаглюк, 1984). Плоди аронії завдяки наявності в них речовин Р-вітамінної активності корисні при різноманітних кровотечах, після лікування антикоагулянтами, при радіоактивному опроміненні, геморагічних діатезах, капіляротоксикозах, цукровому діабеті, захворюваннях нирок, висипному тифі, корі, мокрих екземах і деяких шкіряних хворобах (Єрмаков, 1987).

У зв'язку з великим вмістом йоду плоди аронії використовуються для профілактики і лікування базедової хвороби. Препарати з плодів аронії знижують кількість жирів у печінці і холестерину в крові; порошок з плодів підвищує резистентність кровоносних судин (Орешникова, 1961; Барабаш, 1961). Плоди аронії містять солодку кристалічну речовину сорбіт, який служить замінником цукру для хворих на цукровий діабет. У медицині і харчовій промисловості використовують плоди аронії, висушені в сушарці при температурі 50–60°C та у вигляді цукрових сиропів, компотів, пасти, соку, желе, повидла і т.д. При використанні плодів аронії, а також інших плодів, багатих на фенольні сполуки (горобина звичайна, смородина чорна та ін.), слід пам'ятати, що у великих дозах вони можуть **викликати згортання крові**, тому їх використовують під контролем лікаря.

Агротехніка вирощування. Розмножується насінням, вертикальним або горизонтальним відведенням, поділом кущів, коренепаростками, зеленими і здерев'янілими живцями і щепленням.

Насіння висівають восени або весною після стратифікації.

При розмноженні відведенням пагони пригинають і прищеплюють до ґрунту в канавки, 5–6 см глибиною. На верхньому боці пагона із бруньок виростають нові пагони, а на нижньому — коріння. Коли нові пагони досягнуть висоти 8–10 см, їх на 1/2 висоти обгортають ґрунтом, а при досягненні висоти 18–20 см обгортають додатково і поливають. Восени, після листопаду, їх обережно розкопують і розрізають на саджанці (Єрмаков, 1987).

Догляд за культурою полягає в обрізанні, розпушуванні ґрунту, підживленні мінеральними добривами, поливанні, мульчуванні та боротьбі із шкідниками і хворобами.

ЛИМОННИК КИТАЙСЬКИЙ (Schizandra chinensis (Twercz.) Baill.).

Російська назва — лимонник китайский.

Багаторічна витка дерев'яниста рослина, з родини лимонникових (Schizandraceae). Листопадна ліана заввишки до 10–15 м і 2,5 см у діаметрі. Стебло, вкрите зморшкуватою темно-коричневою кіркою, підтримує себе у вертикальному положенні, обвиваючи рослини-опори за годинниковою стрілкою. Пагони вкриті гладенькою жовтуватою корою. Листки еліптичні, оберненояйцевидні, завдовжки 5–10 і завширшки 3–5 см з клиновидною основою, часто з неясно вираженими м'ясистими зубцями. Зверху темно-зелені, голі, знизу блідіші, а по жилках трохи опушені, черешки завдовжки 2–3 см, іноді червоні.

Рослини однодомні. Квіти роздільностатеві, розміщені по 3–5 в пазухах листка на схилених квітконіжках, білі, восковидні, пахучі, до 1 см у діаметрі. Супліддя складається з численних червоних однонасінних ягід, розміщених на видовженій квітконіжці. Насіння жовто-оранжевого кольору до 3 мм у діаметрі. Вага насінин 17–22 г. Цвіте в другій половині травня — на початку червня; плоди достигають у вересні–жовтні, корінь повзучий з численними паростками, розташованими на висоті 10–15 см над поверхнею землі. Рослини мають високу зимостійкість і добре плодоносять на освітлених місцях. В умовах Закарпаття лимонник витримував температуру, що досягала –30°С, і не вимерзав.

Розповсюджений у Приморському краї, в південній частині Хабаровського краю і Амурської області, рідше — на Південному Сахаліні і на Курильських островах. Трапляється по гірських кедрово-широколистяних і долинних лісах, у долинах річок, на добре дренованих ґрунтах, багатих на органічні речовини. На Закарпатті вирощують у відкритому ґрунті в дендрарії Мукачівського держлісгоспу, в ботанічному саду Ужгородсько-

го університету, на присадибних ділянках, на дачах. Є чимало випадків вирощування його на балконах будинків. Лимонник в області дає стабільні врожаї плодів.

Застосування. У всіх частинах рослини міститься ефірна олія, у плодах з розрахунку на суху речовину міститься 19% цукру, кислот: яблучної — 8–10%, лимонної — 11,2, винної — 2,7, білкових речовин — 10,6%, вітамін С — 350–580 мг%. У насінні міститься 33,8% напіввисхлої жирної олії, є ефірна олія, смола. Виділена кристалічна безазотиста речовина схизандрин ($C_{25}H_{32}O_6$), що має лікувальну дію.

До складу золи входять залізо, марганець, кремній, фосфор, кальцій (Шайтан, Мороз, Клименко та ін., 1983).

Лимонник належить до групи рослин, що мають стимулювальну і тонізуючу дію, як-ось: женьшень, елеутерокок, родіола рожева та ін. Ягоду лимонника називають «плодом з п'ятьома смаками» — шкірка і м'якоть кислі і солодкі, насіння гірке і в'яжуче, а в цілому смак її солонуватий. Ягоди використовуються в кондитерській промисловості. Змішані з подвійною кількістю цукру, довгий час зберігають свої властивості і надають чаю приємний аромат і смак. Із соку лимонника готують морси, сиропи, він є цінною сировиною для плодоягідного виробництва. Галенові препарати — при діабеті.

Насіння лимонника подрібнюється для виготовлення лікарських спиртових витяжок. Крім ягід, застосовують молоді пагони і шматочки свіжої кори, які кладуть у чай. У китайській фармакології лимонник належить до першої категорії ліків, які пропонуються для відновлення сил і як тонізуючий засіб.

Населення Далекого Сходу використовує плоди, насіння, стебла, коріння і кору для лікування простуди, обморожень, задишки, шлунково-кишкових захворювань. Настій насіння і плодів, а також порошок із насіння мають збуджувальну дію на центральну нервову систему, стимулюють серцево-судинну діяльність і дихання, поліпшують працездатність, знімають втому, сонливість, депресію.

Агротехніка вирощування. Лимонник розмножується двома способами: насіннєвим і вегетативним.

При насіннєвому розмноженні посів проводиться свіжим насінням восени або стратифікованим весною. Стратифікація проводиться у вологому піску протягом 2,5–3 місяців при темпера-

турі 10–15°С. Оскільки насіння характеризується низькою схожістю і довгим періодом проростання, в перший рік як при весняному, так і при зимовому посіві проростає близько 30% насіння. При весняному посіві нестратифікованим насінням воно продовжує давати сходи і на другий, і на третій рік.

При основному обробітку ґрунту перед посівом вносять органічні добрива в кількості 60 т/га одноразово з мінеральними — аміачною селітрою, хлористим калієм (по 150 кг/га) і суперфосфатом (по 300–400 кг/га).

Насіння висівають у рядки при ширині міжрядь 15–20 см. Норма висіву — 15–20 г насіння на 1 $м^2$. Догляд полягає в періодичному обробітку міжрядь і рядків, прополюванні і поливанні. В районах з суворою зимою грядки з молодими рослинами на зиму вкривають шаром сухого листя, торфом або соломою. Весною грядки звільняють від покриву.

Посадка одно- і дворічних саджанців на постійні місця проводиться восени або весною, які добре захищені від холодних вітрів лісовими і плодовими насадженнями.

З виробничою метою лимонник вирощують як шпалерну культуру, для чого використовуються стовпи заввишки 3,5 м, між якими натягують кілька рядів дроту для завивання рослин. При шпалерній культурі рослини висаджують у два ряди, що розміщуються на віддалі 1 м і відстанню між рослинами в рядках 50–60 см. Після посадки рослини добре поливають і мульчують торфом, гноєм або іншим матеріалом.

Догляд полягає в 3–4-разовому обробітку ґрунту протягом вегетаційного періоду і руйнуванні кірки, що утворюється після сильного дощу. Весною, при інтенсивному рості, рослини підв'язують до кілків.

Крім насіннєвого розмноження, лимонник розмножується вегетативно стебловими живцями, кореневим відведенням або поділом багаторічного кореневища. Але для практики основним методом розмноження залишається насіннєвий.

ПЛЮЩ ЗВИЧАЙНИЙ (Hedera helix L.).

Російська назва — плющ обыкновенный; місцева — баращен, беречан, берещан, берещаник, берещаниця, берещань, берещівник, беріштан, беріщан, бернищан, блющ простий, боро-

щаник, бречитан, брищ, брочетан, глисняк, повійкан, прочитан.

Вічнозелений виткий кущ з родини аралієвих (Araliaceae), який своїми численними присоскоподібними коренями прикріплюється до сторонніх предметів (дерев, скель тощо). Плющ іноді досягає 30 м заввишки. Листки шкірясті, голі, блискучі, на безплідних пагонах — серцевидні, 3–5-кутні, або 3–5-лопатеві, на квітконосних гілках — цілісні, ромбічно-яйцевидні. Квітки жовтувато-зелені в простих зонтиках, зібрані китицею. Плід — ягода, спочатку зелена, потім чорна. Цвіте у вересні–жовтні.

Росте в листяних лісах, здебільшого дубових, рідше букових, у низині та передгір'ї.

У медицині використовують листки плюща, в яких містяться глікозиди, сапонін і гедерин, а також інозит, каротин, мурашина і яблучна кислоти, в стеблах — камедь. Рослину використовують в гомеопатії.

Листки застосовують у народній медицині при хронічних катарах слизових оболонок, туберкульозі, рахіті, бронхіті, ревматизмі, подагрі та інших захворюваннях. У свіжому вигляді їх вживають як зовнішній засіб при опіках, для перев'язки смердючих і гнійних ран, видалення бородавок, мозолів. Застосовується досить рідко.

ДУБОВА ОМЕЛА ЄВРОПЕЙСЬКА (Loranthus europaeus L.).

Російська назва — рамнецветник европейский; місцева — болячка на дубі, вимела, восміл, івільга, імела, омела, омела дуболюбна, осміл європейський, омела жовта, омела звичайна, омелиця, омелія, омело, омелка, омелха, омельга, омила, оміла, осміл, осміл європейський, помела, прокльон баб'ячий.

Голий вилчасто-розгалужений напівпаразитний кулястий кущ з родини омелових (Loranthaceae). Листки черешкові, зелені, з цілокраїми довгастими або оберненояйцевидними тупими пластинками; на зиму відпадають. Квітки зеленувато-жовтуваті, зібрані рідкими короткими колосками. Плід — ясно-жовта однонасінна ягода. Цвіте в травні–червні.

Паразитує тільки на дубах. Трапляється майже скрізь, де ростуть дубові ліси, і завдає їм великої шкоди.

У медицині використовуються молоді гілки, листки і плоди. Омела містить у собі ще не досить вивчені глікозиди, сапоніни, холін та інші речовини. Відвар з молодих гонів у народній медицині вживається для зниження кров'яного тиску при артеріосклерозі, проносах, як добрий регулювальний засіб при порушеннях менструацій.

ЧЕРЕМХА ЗВИЧАЙНА (Padus racemosa (Lam.) Gilib., syn. Prunus racemosa Lam.).

Російська назва — черёмуха обыкновенная; місцева — борошник, голотуха, калакалуша, колоколуша, коцірба, коцірбина, коцюрба, кочурба, кочурбина, маївка, очеремха, слива черемха, сливняк, черемуха, черемуха звичайна, черемха, черемша, черемшина, черімха, чермха.

Дерево або кущ з родини розоцвітих (Rosaceae). Кора чорно-сірого кольору з явно вираженими сочевичками. Гілки гладкі, в молодому віці темно-червоні. Листки тонкі, еліптичні або продовгуваті, зверху темно-зелені, знизу матові. Квітки білі, зібрані в китиці. Плоди — чорні кістянки. Цвіте в квітні–травні, плодоносить у червні–липні.

Трапляється досить рідко серед лісів і чагарників.

Застосування. З лікувальною метою використовують плоди черемхи (містять у собі амигдонітрилглюкозид та олію гіркого мигдалю) як в'яжуче при кишкових захворюваннях. Фітонциди плодів мають антимікробні властивості і впливають згубно на плісняві грибки, мух, комарів, слизняків. Фітонцидні властивості рослини успішно використовують при лікуванні трихомонадних і грибкових уражень шкіри. Іноді з квіток черемхи, які при перегонці дають черемхову воду, роблять примочки до очей. Свіже листя, плоди і квітки мають антибіотичні властивості.

Плоди черемхи вводять до складу шлункового чаю. Настій плодів черемхи (Infusum Pruni recemose) готують так: 10 г плодів ставлять в емальований посуд, заливають 200 мл окропу, закривають кришкою, нагрівають на киплячій водяній бані протягом 15 хв., охолоджують при кімнатній температурі 45 хв., проціджують, доливають водою до 200 мл. Приймають 1/2 склянки в день за 30 хв. до їди як в'яжуче.

Збирання. Плоди збирають в міру їх достигання, коли вони стають чорними й соковитими, та сушать на відкритому повітрі або в плодоовочевих сушарках.

ТЕРЕН ЗВИЧАЙНИЙ (Prunus spinosa L.).

Російська назва — тёрн, терновник; місцева — терен, дерник, мартир, тернина, тернослив, терня.

Загальновідома колюча кущова рослина з родини розових (Rosaceae), заввишки до 3 м. Листки видовжені, ланцетні або оберненояйцевидні. Квітки білі, п'ятипелюсткові. Плід — кістянка з м'ясистим соковитим оплоднем, кулястий, синій з сизим нальотом. Цвіте в квітні–травні, плоди достигають восени.

Росте скрізь: на рівнині, в передгір'ї і частково в гірській частині лісової зони, на схилах, по сухих розріджених лісах, на узліссях, уздовж шляхів, в ярах, на межах, на сухих берегах річок. За останні роки зарості терну дуже знищені. Регулювання заростей терну треба здійснювати розумно, маючи на увазі важливе значення його як лікарської сировини, як протиерозійної, а також корисної для птахів.

Застосування. Для лікування збирають усі частини: корені, деревину, кору, квітки, плоди, верхній пігментований шар кори (М.А.Носаль та І.М.Носаль). У квітках міститься амигдалин і вільна синильна кислота; в насінні — амигдалин і глікозид ескулин, до складу якого входить кумарин. У листках міститься 108,5–157,9 мг%, у плодах 32,6 мг% вітаміну С. Кора містить у собі 3–5% дубильних речовин,

плоди — 1,7%, листки — 3,42%. До складу плодів входить 82,4% води, 2,4% клітковини, 5,5–8,8% інвертного цукру, 3,4% вільних кислот, 0,8% азотовмісних речовин, 0,8% пектинів, 1,3% золи (І.М.Бейдеман та інші, 1962).

Квітки терну (Pruni spinosae flores) мають легку проносну властивість, дуже м'яко діють на перистальтику кишок і нирки, поліпшують загальний обмін речовин, корисні також при лікуванні різних хвороб печінки. М.А.Носаль та І.М.Носаль пропонують чай з квіток терну (50 г на 1 л води) вживати при запорах, захворюваннях нирок, сечового міхура та печінки. Водяні настої п'ють при різних захворюваннях шкіри (чиряки, прищі тощо). Rápóti J. та Romvári V. (1969) вказують на властивість відварів з квіток знижувати підвищений кров'яний тиск.

У гомеопатії квітки терну застосовують при невралгії.

Стиглі плоди (Pruni spinosae fructus) мають сильнов'яжучу дію і вживаються для зміцнення шлунка і кишок при функціональних розладах. Плоди вживають свіжими або роблять з них повидло, настоюють на вині чи горілці.

Коріння, кора, молода деревина мають потогінну і жарознижувальну дію. Відвар з цих частин використовують для спринцювань при запальних процесах. Молоді листки запарюють і п'ють як чай, що сприяє сильному виділенню сечі і легким проносам. Такий чай корисний для людей, які довгий час ведуть кабінетний спосіб життя (М.А.Носаль та І.М.Носаль).

Збирання. Збирають квітки під час цвітіння (квітень–травень), підстеляючи під розквітлі кущі простирадла. Кірку і молоду деревину збирають під час цвітіння, стиглі плоди — восени.

Слід зазначити, що за останні роки цю дуже цінну лікувальну рослину, оспівану в народних піснях, повсюдно знищують, чим завдають великої шкоди народному господарству (вона має значення в зберіганні мисливської фауни). У північних областях Європи, Азії терен спеціально розводять.

ЖОСТІР ПРОНОСНИЙ
(Rhamnus cathartica L.).

Російська назва — крушина слабительная; місцева — бергатика, бодлак, вовчина, жерест, жерет, жерст, жест, жестар, жестер, жестіль, жесть, жорсть, жостелина-саклак, жостер, жостик, жостил, жость, зостіль-саклак, крушина терниста, німина, проскурина, саква, саклак-жостелина, саклачина, скрух чорний, собачник, терес, хробост, чорноягідник.

Кущ, рідше невеличке деревце, заввишки 1,5–3 м, з родини жостерових (Rhamnaceae). Гілки вкриті сірою або червоно-бурою корою. Квітки зібрані пучками, тичинкові або тільки маточкові. Плід — чорна кістянка з соковитим зеленуватим м'якушем. Цвіте в травні–червні.

Росте серед чагарників, на узліссях, на схилах, переважає на рівнині. За останні десятиріччя запаси використані. Слід вирощувати в культурі.

Застосування. З лікувальною метою використовують плоди (Fructus rhami catharticeae, Baccae spinae cervinae). Вони містять глікозиди групи антрахінону, антраглікозиди в середньому 0,75%, барвники з групи флавонолів, пектинові речовини, цукор, вітамін С. Нестиглі плоди містять сапонін.

Стиглі плоди вживають у вигляді відвару, сиропу і рідкого екстракту як слабкий проносний засіб при хронічних запорах. Відвар (20–30 г на 200 г води) п'ють по столовій ложці 3–4 на день або півсклянки на ніч.

Збирання. Стиглі плоди збирають у серпні–вересні, без квітконіжок. Ягоди просушують у теплому приміщенні або у звичайних печах (через 2–3 год. після пропалювання).

ШИПШИНА СОБАЧА (Rosa canina L.).

Російська назва — шиповник собачий; місцева — гече-пече, гечі-печі, глог, глогінька, голодовина, головина, деранка, дербак, дербанка, дербивузка, дівки бабині, драча, драчка червена, драчки, драчник, ече-пече, матридуна, рожа, рожа гаєва, рожа дика, роза дика, свербак, свербибіда, свербивуз, свербивузка, свербизник, свербило, свербинза, свербинуз, свербичка, свербичус, сверблянки, свербовець, свербовіс, свербовска, свербогуза, свербolуза, свербоуза, свербоузина, сербалина, серберина, серпризник, тернівки, терноружка, тернявка, терпивузка, терпигузка, чербалинник, шепчина, шепшинник, шипарина, шиплина, шипчак, шипшинник, шупиця, шіпарина, шипчак, шюпшина, щуплина.

Кущ з дуговидними, рідше — з прямими гілками, заввишки до 1,5–2,5 м, з родини розоцвітих (Rosaceae). Гілки вкриті серповиднозігнутими колючками. Квітки блідо-рожеві. Цвіте в травні–червні. Плоди м'які, гладкі, червоні.

Росте на схилах гір, на узліссях, вздовж шляхів, на пустирях, по чагарниках. У верхньому лісовому і субальпійському поясах зрідка поширена високовітамінна шипшина альпійська (R. pendulina L.). Кущі без колючок значно полегшують заготівлю плодів.

Застосування. З лікувальною метою використовують плоди шипшини (Fructus cynosbati cum semine, Fructus cynorhodi, Apocarpiun cynonsbati, Fructus rosae).

Вони містять у собі 2–2,7% дубильних речовин, багато цукру (10–13,7% інвертного цукру і до 2,5% сахарози), близько 3% яблучної і лимонної кислот, трохи олії, барвників, ефірну олію і багато вітаміну С (від 200 до 800 мг%). Значно менше вітамінів К, B_2 і Р.

Плоди застосовують, в основному, як вітамінний засіб. Їх заварюють, настоюють як чай, а також переробляють на вітамінні концентрати. Чай з шипшини широко застосовують при захворюванні на скарлатину, тиф, при запаленні нирок, хворобах кишок, печінки, шлунка, при туберкульозі легенів.

Плоди шипшини разом з насінням запарюють у воді (40–50 плодів на 1 л води) і, коли напій охолоне, дотримуючись дієти, вживають при виразці шлунка й дванадцятипалої кишки (навіть з кровотечами), при різних формах недокрів'я.

Водяний настій з шипшини (20 г на 200 г води по столовій ложці 2–3 рази на день) приймають при захворюваннях нирок і сечового міхура, а також печінки і жовчних шляхів (особливо при наявності в цих органах каменів). Дуже надійним засобом при цих захворюваннях у народній медицині вважається відвар з коренів шипшини. Він має властивість розчиняти камені в організмі, а також згубно діє на малярійних па-

разитів. Для цього беруть 2 ложки дрібно порізаних коренів на 200 г води і кип'ятять 15 хв., після чого настоюють, поки не охолоне. Такий відвар п'ють 3 рази на день по склянці протягом тижня і довше.

Збирання. Плоди шипшини заготовляють при повній стиглості до настання приморозків. Приморожені ягоди втрачають більше 50% вітамінів, тому для лікування не придатні.

Зібрану шипшину негайно сушать при температурі 50°С. Найкраще це робити у спеціальних плодоовочевих сушарках або в звичайних печах, при цьому потрібна інтенсивна вентиляція.

МАЛИНА (Rubus idaeus L.).

Російська назва — малина; місцева — дуплавка, косматка, космачок, малина звичайна, малинник, маліна, фриза.

Загальновідомий кущ з родини розоцвітих (Rosaceae). Пагони прямостоячі, з сизуватою поволокою і численними тоненькими чорно-червоними колючками; молоді — подекуди пухнасті. Нижні листки перисті з 5–7 листочками, верхні — трійчасті, листочки яйцевидні, загострені. Квітки білі. Плід, зібраний з соковитих, зрослих між собою, кістянок, червоний. Цвіте у травні–червні. Плодоносить у липні–серпні.

Росте малина в лісах, серед чагарників, особливо багато її на лісосіках. Широко культивується.

Застосування. З лікувальною метою використовують плоди малини. Вони містять 1–4% органічних кислот, переважно яблучної і лимонної, глюкозу, фруктозу, пектинові речовини і вітамін С (в середньому 30 мг%), B_1, B_2, РР, солі міді, калію, саліцилову кислоту, жирні кислоти.

Стиглі ягоди вживають як потогінний засіб при простудних захворюваннях. Заварюють як чай і п'ють гарячим. Зі свіжої малини варять сироп, який часто рекомендується в мікстурах для поліпшення смаку ліків.

Слід заготовляти й листки малини, які містять у собі вітамін С. Молоді пагони використовують для чаїв.

Збирання. Збирають плоди (як дикоростучі, так і з садової мали-

ни) цілком стиглими, без плодоніжок, у липні–серпні. Сушать у трохи охолоджених печах, на печах або в сушарнях, бажано на ситах.

ОЖИНА СИЗА (Rubus caesius L.).

Російська назва — ежевика сизая; місцева — чорниця, ажина, вожина, деренки, драчильник, єжевика, колодюх, куманика, мури, ожина польова, сивиці, ужина, ягода чорна.

Кущ заввишки 50–150 см, з родини розоцвітих (Rosaceae). Річні пагони полеглі, округлі, звичайно голі, з сизою поволокою, вкриті численними колючками різної форми. Пелюстки білі. Плід чорний. Цвіте з кінця травня до осені.

Росте в лісах, на лісових полянах, галявинах, серед чагарників, на лісосіках.

Застосування. Народ визнає за ожиною велике лікувальне значення. Використовують плоди, листки й корені. Застосовують при катарах кишок та інших кишкових захворюваннях (при проносах з кров'ю, глистах, для посилення перистальтики кишок). При лікуванні катару кишок п'ють 2–3 склянки на день напару з листків ожини (2 частини) разом з квітками нагідок лікарських (1 частина) (М.А.Носаль).

При недокрів'ї п'ють чай по 3 склянки на день із суміші звіробою — 3 ложки, глухої білої кропиви і листків ожини — по 2 ложки. Трави змішують, заливають окропом і парять близько трьох годин. П'ють чай гарячим.

Людям дуже нервовим, роздратованим, особливо при істеричних нападах, готують чай з такої суміші трав: маренки запашної — 20 г, листків ожини — 25 г, чебрецю — 10 г, трави сердечника — 20 г, трави сухоцвіту болотяного — 15 г.

Ця ж суміш, за винятком чебрецю, який замінюють квітками

глоду, рекомендується при «жіночому зав'яданні» (припиненні менструацій). Після десятиденного вживання чаю з цієї суміші припиняється головний біль, з'являється апетит і міцний здоровий сон. Вищезгадану суміш (замість чебрецю додають 15 г листків омели) протягом тривалого часу п'ють у вигляді чаю по 3 склянки на день при артеріосклерозі, а також при підвищенні кров'яного тиску.

ВЕРБА (Salix sp.).

Російська назва — ива.

Дерева або чагарники з родини вербових (Salicaeae). На Закарпатті росте багато видів. Особливо слід відзначити вербу козячу (S. caprea L.), білу (S. alba L.), крихку (S. fragilis L.), тритичинкову (S. triandra L.).

Більшість верб росте в заплавах річок, кілька видів дрібних сланких верб росте на полонинах, дуже рідко — в лісах.

Застосування. З лікувальною метою використовується кора верби (Cortex salicis), яка містить дубильні речовини, глікозид і саліцил, до складу якого входять саліциловий спирт та глюкоза.

Настій або відвар з кори верби (10–20 г на 200 г води) п'ють по столовій ложці 3–4 рази на день при гарячці та ревматизмі, як сечогінне, а також як в'яжуче при шлункових захворюваннях.

Збирання. Заготовляють кору верби у квітні–травні з молодих дерев. Сушать у печах або на повітрі без доступу сонця.

БУЗИНА ТРАВ'ЯНА (Sambucus ebulus L.).

Російська назва — бузина травянистая; місцева — бзина.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини жимолостевих (Caprifoliaceae) з прямим борозновидним розгалуженням стебла заввишки 60–150 см. Листки з 5–9 видовжено-ланцетними, пилчастими листочками. Прилистки великі, червонуваті, ланцетні. Суцвіття — щитковидна волоть з трьома головними гілочками. Віночок білий, ззовні рожевий, кістянка чорна. Цвіте в червні–липні.

Трапляється бузина трав'яна на узліссях, серед чагарників, по берегах водойм, на лісовирубках, засмічених місцях розсіяно в Карпатах, Криму, Правобережному лісостепу, Поліссі.

Для лікування використовують плоди (Fructus ebuli), траву (Herba ebuli), корінь (Radix ebuli). Плоди і трава мають легкопроносну і сечогінну властивість. У народній медицині плоди ви-

користовують при водянці, ревматизмі, поліартриті. Корені використовують як потогінний і сечогінний засіб.

Збирають плоди і корінь у вересні–жовтні. Траву збирають перед цвітінням.

БУЗИНА ЧОРНА (Sambucus nigra L.).

Російська назва — бузина; місцева — бзина, баз собачий, баздерево, базник, безу, бздо, бзік, бодза, боз чорний, боздер, бозина, бозник, бузина, буз, габза, пусторил, хабза.

Кущ з родини жимолостевих (Caprifoliaceae). Листки супротивні. Листочки яйцевидні або довгастояйцевидні. Квітки жовтувато-білі, пахучі, зібрані в багатоквіткові рівні щитки. Цвіте в травні–червні. Плоди — ягодоподібні кістянки, чорно-фіолетові, достигають у червні–серпні.

Поширена бузина переважно в широколистяних лісах, на узліссях та лісових галявинах, серед чагарників.

Застосування. З лікувальною метою використовують квітки (Flos sambuci) і плоди (Fructus sambuci). Квітки містять у собі глікозиди — самбунігрін і флавоновий глікозид рутин, 0,025% ефірної олії, дубильні речовини, смоли, цукор, слиз, холін і різні кислоти. Однак хімічний склад бузини ще не достатньо вивчений.

Квітки бузини застосовують як потогінний, протизапальний, сечогінний і м'який відхаркувальний засіб при простудних захворюваннях, хронічних бронхітах, бронхоектазах, грипі, ангінах. Непогані наслідки отримані при лікуванні невралгії, хвороб суглобів.

У народній медицині квітки вживають також як потогінне і сечогінне. Плоди застосовують при ревматизмі й невралгії, а також як легкопроносний засіб, та при шлункових захворюваннях. Лікувальне значення мають також кора молодих гілок, корінь і листя. Свіжі плоди вживають при ревматизмі і невралгії, як жовчогінне, для посилення діурезу.

Напар з квіток бузини (20 г на 1 л води, по 3 склянки на день) п'ють при простудах і сухому кашлі. Відвар з коренів і кори (по 15 г на 1 л води кип'ятять 20 хв.) приймають при хворобах нирок, водянці й діабеті.

Молоді листки бузини, злегка відварені в молоці, прикладають на попрілі, обпалені місця, а також на гемороїдальні шишки.

Збирання. Квітки збирають у період їх повного розвитку, приблизно на початку червня, зрізуючи все суцвіття. Сушать на повітрі в тіні, після чого перетирають руками, відділяючи від щитків.

Плоди збирають у період повної стиглості, в серпні–вересні, сушать у печах або в добре провітрюваних приміщеннях.

Молоді листочки збирають ранньою весною, а кору — влітку.

КАЛИНА ЗВИЧАЙНА (Viburnum opulus L.).

Російська назва — калина обыкновенная; місцева — бульденеж, гордина, калена, каленина, калина лісова, калинка, світа.

Кущ з родини жимолостевих (Caprifoliaceae), заввишки до 2–5 м. Кора на гілках бурувата, іноді з червонуватим відтінком. Гілки голі. Листки супротивні, крупнозубчасті, зверху майже голі, знизу пухнасті, черешки довгі, голі. Квітки білі, в щитковидному суцвітті. Крайні квітки значно більші від середніх. Плоди круглі, яскраво-червоні. Цвіте в кінці травня — в червні.

Росте в лісах, по берегах річок, на луках.

Застосування. З лікувальною метою використовують кору калини (Cortex viburni). Вона містить ефіроподібні смолисті та дубильні речовини, з яких при гідролізі утворюються валеріанова, ізовалеріанова кислоти, а також мурашина, оцтова, капринова, каприлова, олійна, линолева, церотинова і пальмітинова кислоти, глікозид вібурнін, фітостерин та інші хімічні речовини. Спиртово-водяна витяжка, рідкий екстракт з кори при-

значають як внутрішнє по 20–30 крапель кілька разів на день при маткових кровотечах. Крім того, вживають відвар з кори (15–20 г на 200 г води) по столовій ложці 3–4 рази на день. Вважають, що вона заспокоює скорочення матки при небезпеці аборту і при виникненні несправжніх пологів.

Ягоди містять вітамін С і застосовуються у вітамінних наборах. Вони мають властивість посилювати скорочення серця і підвищувати діурез. У народній медицині широко використовують плоди і квітки. Водяний відвар квіток п'ють при кашлю, простуді, задишці, склерозі, захворюваннях шлунка, ракові, дають пити і купають дітей при діатезах, екземах, туберкульозі шкіри. Плоди вживають при гіпертонії, захворюваннях серця, при кашлі, простуді, як потогінний засіб.

Збирання. Кору з гілок калини збирають у квітні–травні. Сушать на відкритому повітрі або у спеціальних печах. Готова сировина повинна мати вологість, не меншу ніж 14%.

ВИНОГРАД СПРАВЖНІЙ (Vitis vinifera L.).

Російська назва — виноград культурный; місцева — грезен.

Виткий кущ (ліана), з родини виноградних (Vitaceae), що досягає до 30–40 м, з вусиками на гілках. Листки чергові, черешкові, в обрисі округлі або 5-кутні, 5–20 см у діаметрі, більш або менш глибоколопатеві, рідше цілісні. Квітки численні, в дрібних або густих волотях, дрібні, двостатеві або функціонально-маточкові (із стерильними тичинками); як виняток, трапляються функціонально-тичинкові квітки з редукованою зав'яззю. Чашечка і пелюстки 5-членні. Плоди — ягоди. Цвіте в травні–червні, плодоносить у серпні–вересні.

Виноград — одна з найбільш древніх культур Євразії. Широко культивується на Закарпатті.

Застосування. Для лікування вживають ягоди, які містять до 20% глюкози і 5,5% сахарози, фруктози, дубильні речовини (енотанін), кверцетин, енин і глікозиди моно- і дидельфинідину, органічні кислоти (яблучну, винну, сліди щавлевої і саліцилової), вітаміни В і С, мінеральні солі (калій, кальцій, залізо, марганець, фосфор та ін.).

Виноград застосовується при зниженому харчуванні, захворюваннях шлунково-кишкового тракту (функціональні невро-

зи з підвищеною кислотністю, спастичні й атонічні запори), при нефритах, порушеннях обміну речовин, недокрів'ї, виснаженні нервової системи, хронічних бронхітах, при туберкульозі, хворобах серця, печінки.

Препарат з винограду «Натуроза» (в ампулах) рекомендується застосовувати при гострих втратах крові, колапсі і шоковому стані.

ОМЕЛА БІЛА (Viscum album L.).

Російська назва — омела белая; місцева — амела, барвінок яловий, вимела, віха, вомела, вомена, васміл, гамело, гемел, гемела, гива зелена, гніздо вихорове, гомел, гомела, джумка, єлим, єлом, ємела, замелю, івилга, імела, комелга, метла, мітла, мульга, намелина, обмил, обмила, омела звичайна, омелга, омело, омелха, омельга, оміла, помела, помело чортове, проклъон баб'ячий, умела, шульга, ямела, ямелина, ямело.

Загальновідомий напівпаразитний, кулястої форми, кущ з родини омелових (Loranthaceae). Листки довгасті, цілокраї, тупі, до основи звужені, з паралельними жилками, залишаються на зиму. Квітки скупчені по 5–6, жовтувато-зелені. Плід — звичайна однонасінна ягода з отруйним насінням. Цвіте в квітні.

Паразитує на листяних деревах — тополі, клені, березі, липі, яблуні, груші, рідше — на хвойних.

Застосування. З лікувальною метою використовують молоді гілочки з листками. Вони містять вуглеводи (манніт), циклитеіли (кверцит, інозит — 0,28%, квабрахит), органічні кислоти (молочна, оцтова, пропіонова, Н-олійна, ізовалеріанова, капронова, тритерпеноїди, каучук, стереоїди, карденоліди, сапоніни, азотовмісні сполуки (халін, тирамін, гистамін, ацетилхолін, пропіонілхолін, поліпептиди, виготоксин, феноли та їхні похідні, пектини, вітаміни (С, Е), дубильні речовини, вищі жирні кислоти та ін). Омела належить **до отруйних рослин**.

У медицині омела застосовується дуже давно. Ще Пліній, Парацельс та інші лікарі вважали омелу надійним засобом при лікуванні епілепсії, нервових захворювань, колік і кровотеч. Лікарі XVIII–XIX століть призначали омелу при запамороченнях, апоплексії і гістерії. Зовні омела застосовується для пом'якшення наривів і як знеболювальний засіб.

За відомостями древньоримського вченого і письменника Плінія (I ст. н.е.), гальські жерці з допомогою золотого серпа зрізали гілки омели і після урочистого освячення передавали народу як універсальний засіб (панацею) від хвороб.

Застосовується при артеріосклерозі з підвищеним тиском крові і пов'язаних з ним явищами: запамороченням, головним болем, нудотою тощо), сповільнює сердечні удари, посилює контракції матки, діє і крововідновлювально, знімає серцевий біль. Згідно з Б.Йордановим та ін. (1972), очищений екстракт омели у вигляді ін'єкційного розчину випробуваний як цитологічний засіб при злоякісних новоутвореннях, що не піддаються операції.

У народній медицині омелу вживають, в основному, як кровоспинний і в'яжучий засіб, а також як болезаспокійливий, глистогінний, при нефритах, артрозах, спондиліті, колітах, хореї, конвульсіях у дітей, білях, міомах, хронічних гастритах, невралгії, ішіасі, бронхіальній астмі, захворюваннях підшлункової залози, підвищеній збудливості, зниженні слуху, енурезі, варикозному розширенні вен, трофічних виразках кінцівок; настій — при тиреотоксикозі, деформації хребта, при цукровому діабеті, гіпертрофії простати, коклюші, як абортивне, лактогенне. Найбільшу активність проявляє омела, що паразитує на вербах. Водяний екстракт в експерименті затримує ріст ракової пухлини, гальмує і розвиток метастаз (О.П.Бойкова, Т.Ю.Данчул, 1988).

Теплий відвар з 3 г листків на 200 г молока дають дітям при глистах (О.Я.Губергріц).

Омелу слід приймати короткими курсами з перервами, тому що вона **токсична**.

Збирання. Молоді гілочки з листками треба збирати на початку зими, після осипання ягід. Використовують як свіжі, так і висушені листки.

ВЕРЕС ЗВИЧАЙНИЙ (Calluna vulgaris (L.) Hull.).

Російська назва — вереск обыкновенный; місцева — верес звичайний, верес простий, вересень, вересіль, вересіль звичайний, вересінь, вереск, вересовець-трава, верест, верис, веріс, менчир, підбрусничник, смерічки.

Невеличкий, дуже розгалужений кущик з дрібними вічнозеленими листками. З родини вересових (Ericaceae). Квітки дрібні, лілові, лілово-рожеві. Цвіте в серпні–вересні. Плід — коробочка.

Поширений у соснових, рідше — дубово-соснових лісах, на вогкуватих місцях, іноді сфагнових болотах.

Застосування. З лікувальною метою використовують надземну частину (Herba callunae, Herba ericae) і квітки (Flos callunae). Вона містить глікозид арбутин — 0,35–0,42%, фумарову й лимонну кислоти, дубильні речовини, алкалоїд ерікодинін, глікозид, ерІколін і деякі інші речовини. Квітки містять до 9,4% дубильних та ряд інших речовин. У листках знайдено 6–0,7% арбутину. Дія рослини — сечогінна, потогінна, в'яжуча, дезинфікуюча. Препарати вересу збуджують видільну функцію шлункових залоз, діють протизапально, як легкий в'яжучий засіб.

Д.Н.Зубицький, Н.П.Зубицька (1993) вказують на застосування вересу при запаленні сечових протоків та міхура (циститі), запаленні передміхурової залози, сечокам'яній хворобі. Добре діє верес при ревматизмі з набряками ніг, при подагрі. Верес діє добре на обмін речовин, сприяє виведенню солей з організму.

Водяний настій трави вересу (40 г на 1 л води) вважають надійним засобом при каменях у нирках, ним користуються і при водянці.

Верес вживається як засіб, що заспокоює нерви, діє частково снотворно, а також при простудах.

Збирання. Надземну частину збирають під час

цвітіння, в серпні–вересні. Сушать на горищах або в інших добре провітрюваних місцях.

ВОДЯНКА ЧОРНА (Empetrum nigrum L.).

Російська назва — водянка, шикша чёрная; місцева — багнянка, батівка, воронячка чорна, глода багняна, глуханя, голубель, голубець, голубинець, тригуза.

Вічнозелений сланковий кущик, заввишки до 30–50 см, з родини водянкових (Empetraceae). Листки дрібні, лінійно-довгасті, зісподу з білуватим кілем і з загнутими краями, зверху блискучі. Рослини дводомні. Квітки одностатеві, дрібні, темно-червоні, біля основи оточені лусковидними приквітками, сидячі. Сидять поодиноко в кутках листків. Плід — чорна ягодоподібна кістянка. Цвіте в травні–червні.

Росте на торфових болотах у лісовій зоні та на полонинах в субальпійському й альпійському поясах.

Для лікування використовують надземну частину рослини, яка має в'яжучу дію, містить вітамін С і є добрим протицинговим засобом. Здавна в народній медицині відвари і настої водянки застосовують при стомлюванні, головному болю, як засіб, що заспокійливо діє на центральну нервову систему.

БАГНО ЗВИЧАЙНЕ (Ledum palustre L.).

Російська назва — багульник болотный; місцева — багно, багенник, багно свиняче, багнюк, багон, багоник блощинник, багоник бредулець, багонник, багонь, багульник, багун душистий, бердулець, блощинник багонний, блощичник, богун, болиголов болотний, болотник, болотяник, брадулець, бредулець багоник, брезулець, бридник, головолом, магоник, розмайрин дикий.

Вічнозелений кущ з родини вересових (Ericaceae), заввишки 50–100 (125) см, з міцним дурманним запахом. Стебла лежачі, легко вкорінюються, з багатьма гілочками.

Молоді пагони з густим рудувато-бурим опушенням. Листки чергові, шкірясті, лінійні, із загорнутими краями. Квітки білі, правильні, на довгих опушених квітконіжках, зібрані щитками на верхівці стебла та гілок. Чашечка 5-зубчаста, віночок вільнопелюстковий. Тичинок 10. Плід — 5-гнізда коробочка. Цвіте в другій половині травня–червні. Рослина **дуже отруйна**.

Росте в мокрих соснових лісах, на торфовищах. На Закарпатті знайдено тільки в одному місці — на Рахівщині; вимагає абсолютної охорони як зникаюча з території Закарпаття рослина.

Великі запаси цієї рослини, за даними З.Ф.Катіної та ін. (1965), є на Західному та Правобережному Поліссі, менше — на північних схилах Карпат у зоні Горган. На Поліссі місцями трапляються зарості на десятках гектарів. Основну промислову заготівлю можна проводити у Волинській, Рівненській і Житомирській областях.

Застосування. В медицині використовують листки і молоді пагони. У всіх частинах рослини, за винятком коренів, міститься ефірна олія, до складу якої входять ледол, палюстрол, геранілацетат, з глікозидів виявлено ериколин; крім того, містить ще дубильні речовини. Настій з багна звичайного іноді застосовується як відхаркувальне при гострих і хронічних бронхітах, а також при спазматичних ентероколітах.

У народній медицині вживається при коклюші, золотусі, подагрі, ревматизмі, екземі, а також як потогінний засіб.

Збирання. Листки й молоді пагони збирають у червні–вересні, під час цвітіння і достигання плодів. Ножами або серпами зрізують однорічні пагони, висушують у тіні і зберігають у закритій тарі, обкладаючи пергаментним папером так, щоб з неї не вивітрювалась ефірна олія.

РОЗМАРИН ЛІКАРСЬКИЙ, Р. СПРАВЖНІЙ (Rosmarinus officinalis L.).

Російська назва — розмарин лекарственный; місцева — розмаринок.

Вічнозелений кущ з галузистими стеблами, до 50–200 см заввишки, з родини губоцвітих (Lamiaceae). Листки вічнозелені, лінійні, на кінці тупі, із загорнутими на спідній бік краями, зверху темно-зелені. Суцвіття китицевидні, 5–10-квіткові. Віночок двозу-

бий, синьо-фіолетовий, іноді білий, цвіте в квітні–травні. Плоди достигають у вересні.

Росте тільки в культурі. Культивують у Криму. Улюблена кімнатна рослина в західних областях України. Середземноморський вид.

У медицині застосовують листки (Folia rosmarini) та однорічні стебла з листками. Збирають з лютого до травня.

Листки містять ефірну олію (1,4–2%), алкалоїди, розмаринову кислоту, амірин, дубильні речовини (до 8%), флавоноїди (глікозиди лютеоліну і апігеніну), тритерпени та ін. Досліджена ефірна олія, яка складається з камфори, каріофілену, борнілацетату, кампфену, цінеолу тощо.

Препарат розмарину використовують як жовчогінний, тонізуючий і спазмолітичний засіб. Настій листків розмарину посилює обмін речовин, утворення жовчі, діє тонізуюче. Настій розмарину застосовують у гінекологічній практиці як засіб, що прискорює менструації, при нервових розладах у клімактеричному періоді, як тонізуючий засіб при знесиленні, серцевих неврозах. Алкалоїди розмарину малотоксичні, дещо підвищують кров'яний тиск, посилюють скорочення серця.

У народній медицині настій листків використовують при хворобах серця і при випаданні волосся.

Ф.І.Мамчур (1986) для заспокійливих компресів при запальних процесах жіночих статевих органів пропонує напарити суміш листків розмарину (25 г), шавлії лікарської (50 г), м'яти перцевої (30 г) у 2 склянках окропу. Настойку листків розмарину у співвідношені 2:1 автор пропонує застосовувати для втирань і ванн, при ревматичному артриті й міозиті, радикуліті, тромбофлебіті, невриті та невралгії.

Є.Рапоті, В.Ромварі (Rápóti—Romváry, 1987) вказують на можливість застосування настоїв листків як вітрогінний засіб, для зміцнення нервової системи, при хворобливих менструаціях під час клімаксу.

Вживати розмарин для лікування можна тільки з дозволу лікаря.

ЧЕБРЕЦЬ БОРОВИЙ (Thymus serpyllum L.) і схожі з ним види й різновидності.

Російська назва — тимьян ползучий; місцева — васильки, верест, душка материна, матердушка, материдушка, матерзанка, материнка мала, мацержанка, мацеридушка, тим'як повзучий, туман повзучий, фим'ян польовий, цебрець, цебрик, цебрики, цебриць, цебричок, цевчець, цепчик, цибрик, чабер, чабор, чабрець польовий, чабрик-материнка, чайбур, чабур, чебер, чебрез, чебрек, чебрик, чебринець, чебрячок, чепчик боровий, чибор,чибрець, чибрик полонинський, чібрик, чобрик, чуберка, чубрець, щабрик, щебрець, щербець, щибець, щибрець, щобрик.

Дрібний півкущик, заввишки 5–15 см, з дерев'янистими стовбурчиками, з родини губоцвітих (Lamiaceae). Від стовбурчиків подекуди відходять вертикальні трав'янисті квітконосні і безплідні пагони. Листки черешкові, еліптичні або довгасті. Квітки яскраво-лілово-рожеві. Плоди короткоеліптичні, темно-бурі. Цвіте з червня до вересня. Рослина має сильний ароматний запах.

Поширений чебрець на відкритих горбкуватих місцях, на луках, лісових полянах. Запаси дуже великі, обчислюються десятками тонн.

Застосування. З лікувальною метою використовують надземну частину рослини, так звану «траву чебрецю» (Herba serpylli). Трава містить 0,5–1% ефірної олії, дубильні та гіркі речовини, серпілін, смолу, мінеральні солі. Ефірна олія містить крезолові похідні тимол і карвакрол, терпени — паратимол та ін.

В західних областях України росте багато видів чебрецю. Склад ефірної олії в них різний, проте всі вони мають лікувальне значення. Чебрець має антисептичну, в'яжучу, протизапальну, збуджувальну, відхаркувальну, сечогінну дію.

Застосовується у вигляді відвару при захворюваннях дихальних шляхів, грипі, коклюші, бронхіальній астмі, розладі травного тракту, запаленні нирок і сечового міхура, хворобах печінки, білях, мігрені, болю і запамороченні, при кишкових паразитарних захворюваннях. Враховуючи антисептичну болезаспокійливу та адативну дію препаратів чебрецю, їх успішно застосовують при запальних процесах у сечовивідних органах: гострому і хронічному пієліті та пієлонефриті, нічному мимовільному сечовиділенні, використовують при різних грудних захворюван-

нях, безсонні, черевному болю, запої тощо. Екстракти трави чебрецю застосовують і як болезаспокійливе при радикулітах та інших нервових хворобах. Відвар трави чебрецю в більшості випадків застосовують як відхаркувальне при кашлях, для ароматних ванн, компресів, примочок.

Настій трави (15–20 г на 200 г води) вживають при захворюванні дихальних шляхів та при коклюші по столовій ложці 3–4 рази на день.

При алкоголізмі готують суміш такого складу: чотири частини чебрецю, одна частина полину й одна частина золототисячника. Приймають по столовій ложці 3 рази на день. Строк лікування 2–3 місяці (О.П.Попов).

Збирання. Траву чебрецю збирають у період цвітіння, зрізаючи ножами, серпами, без дерев'янистих стебел. Забороняється виривати рослину разом з корінням.

Сушать у добре провітрюваному приміщенні або на сонці.

Агротехніка вирощування чебрецю.

Місце в сівозміні. Чебрець боровий зростає на одному місці 4–6 років, тому його звичайно виводять із сівозміни. Він росте після різних культур. При виборі площі необхідно враховувати, що чебрець не пригнічує зростання бур'янів, тому не можна закладати плантації чебрецю на місці багаторічних бур'янів. На попереднє місце чебрець можна висівати через 3–4 роки.

Добрива. На бідних ґрунтах під культури чебрецю слід вносити органічні добрива з розрахунку 200–300 ц/га. Мінеральні добрива доцільно вносити навесні перед обробкою ґрунту з розрахунку 50–80 кг/га K_2O і P_2O_5, 40–60 кг/га N. На багаторічні плантації чебрецю вносять добрива навесні: N 30–50 кг/га. При необхідності додають калійні і фосфорні добрива.

Підготовка ґрунту. Восени під чебрець проводять глибоку оранку ґрунту і добре розрівнюють його боронуванням. Навесні слід знищити бур'я-

ни. Перед посівом ґрунт повинен бути вологим, поверхня рівна, без брил.

Розмноження. Чебрець розмножують вегетативно і насінням. Вегетативний спосіб дуже трудомісткий і тому його на практиці не застосовують. Розмножують чебрець, в основному, шляхом посіву насіння на постійне місце або вирощуванням розсади.

Посів насіння чебрецю на постійне місце здійснюється на ділянки, які добре захищені від сильних вітрів. Це пов'язано з тим, що насіння чебрецю дуже дрібне і в початковому періоді погано росте. Rácz і його співробітники (1972) пропонують висівати насіння восени до початку морозів. Це дає можливість прорости рано навесні і наступного року. В перші три місяці для збереження ніжних сходів чебрецю проводять ручне прополювання. Для того, щоб сходи були дружними, потрібно висівати насіння густо, при відстані міжрядь у 40–50 см необхідно 5–6 кг кондиційного насіння на гектар.

Найбільш розповсюдженим способом розмноження чебрецю є вирощування розсади. З цією метою насіння доцільно висівати в середині березня у відкриті парники. Висівання насіння восени малоефективне, для вирощування розсади насіння висівають на відстані 25–30 см. Норма висіву — 0,8–1 г/см^2. Перед посівом насіння варто змішати з піском у співвідношенні 1:3. Після висівання насіння прикривають (0,5 см) шаром ґрунту або піску. Завдяки цьому насіння швидко проростає, часто висихає, тому його слід постійно зволожувати і тримати в тіні.

Після появи сходів чебрець повільно росте, тому треба звернути увагу на догляд за сходами і особливо своєчасно провести прополювання від бур'янів.

Розсаду чебрецю, висіяну в березні, можна пересаджувати на постійне місце в середині травня. При пересаджуванні звертають увагу на те, щоб розсада мала добре розвинену кореневу систему, надземна частина повинна сягати до 5–7 см. Розсаду висаджують маленьку — по 2–3 екземпляри на одне місце, вручну, велику — з допомогою техніки. Відстань між розсадою 50–55 см. Після посадки слід поливати. Залежно від способу пересадки треба мати до 100–240 тис/га розсади. Цю кількість розсади отримують з 500–600 г насіння.

Догляд за посівами. Величезне значення має боротьба з бур'янами на плантаціях чебрецю. Плантації слід розпушувати і при необхідності поливати.

Збирання. Уже в перший рік закладання плантацій можна проводити одне обрізування. Починаючи з другого року, обрізування проводять два–три рази. Оптимальним є дворазове обрізування на рік.

Перше обрізування проводять під час повного цвітіння (травень), друге — до появи пуп'янків (вересень). Друге обрізування не можна проводити після перших чисел жовтня, тому що це негативно впливатиме на врожай наступного року і зимівлі.

Найбільшу кількість ефірної олії чебрець містить у фазі повного цвітіння. Здерев'янілі частини чебрецю не мають потрапляти в сировину. Обрізування здійснюють серпом або косами в сонячну погоду. Скошену сировину сушать у затінку або у спеціально обладнаних сушарках при температурі 35–40°С. Врожай сировини наростає з роками. На другий рік досягає 15–25 ц/га сухої речовини.

Заготівля насіння. Насіння збирають з усієї плантації. Для цього плантації ділять на ділянки. Насіння достигає не одноразово, тому часто осипається. Обрізають гілки чебрецю, коли 1/3 насіння побуріла. Скошену сировину складають на щільне полотно. Після достигання насіння обмолочують і просушують. Очікувана врожайність 50–80 кг/га.

ЧОРНИЦЯ (Vaccinium myrtillus L.).

Російська назва — черника; місцева — афина, афини іванові, афинник, афиня, афіни, борина-афина, борівка звичайна, борівка чорна, борівка чорниця, боровина, боровиця, гафина, дурниця, чарниці, черниці, чорничник, чорниця борівка, чорноризка, ягода чорна, яфани, яфини, яфидина, яфидника, афин, афини, афинки, яфира, яфирник, яфирнич, яфімчик, яфіни, яфірник, яфірниці, яфони.

Дрібний багаторічний гіллястий напівчагарничок з гострогранчастими стеблами і гілками з родини брусничних (Vacciniaceae). Листки з країв дрібнопилчасті. Плід — соковита чорна ягода. Цвіте в травні–червні. Ягоди достигають у липні–серпні.

Поширена в лісах, на лісосіках, у зеленовільхових заростях і на полонинах у великій кількості. Запаси сировини дуже великі. Щороку можна заготовляти до кількох десятків тонн плодів.

Застосування. В народній і науковій медицині широко використовують плоди (Fructus myrtilli) і листки (Folium myrtilli). У плодах міститься більше 7% дубильних речовин при 5% вологи, близько 21–30% цукру, антоціанова фарба миртилін, органічні кислоти — лимонна, яблучна, янтарна, молочна, щавлева; пектинові речовини, близько 5 мг% вітаміну С і сліди каротину. В листках міститься до 11% пірогалових і пірокатехінових дубильних речовин, 0,4–1,1% глікозиду арбутину, перилалкоголь, тритерпеналкоголь, смолисті кислоти, 2% неомиртиліну, до 1% миртиліну та інші. Миртилін — інсуліноподібна речовина і має здатність знижувати кількість цукру в крові. Гідрохінон разом з миртиліном діють як дезінфікуючі засоби.

Ягоди чорниці мають в'яжучу властивість. Їх застосовують при проносах, шлункових захворюваннях, особливо у дітей, при гострих і хронічних ентероколітах, дизентерії тощо. Відвар листків і плодів сприяє поліпшенню зору людини.

Встановлено, що відвар з ягід чорниці вбиває бактерії черевного тифу. Чорницю використовують при виразкових кишкових кровотечах. Сушені ягоди допомагають при проносах, недокрів'ї, шлункових корчах.

При діабеті пропонується пити чай з листків чорниці (60 г на 1 л окропу).

При гемороїдальних кровотечах роблять клізми з напару листків чорниці (60 г на 1 л окропу).

Густозварені свіжі ягоди чорниці (варять недовго) товстим шаром наносять на уражені екземою ділянки тіла, обкладають марлею і зав'язують. Роблять це щодня.

Вживання свіжих ягід дуже ефективно діє при проносах, подагрі, ревматизмі та інших захворюваннях. Зокрема при подагрі, ревматизмі, ниркових каменях вживають свіжі ягоди чорниці — по 1/2–1 кг на день.

При запаленні товстої кишки (хронічному коліті) М.С.Харченко та ін. (1982) пропонують чорничне вино, яке готують так: 2 столові ложки сухих ягід чорниці кип'ятять протягом 20 хв. (1/2 склянки води), додають 1 склянку червоного вина і кип'я-

тять 10 хв. Після проціджування і охолодження п'ють по 1 столовій ложці три рази на день.

В останні роки спостерігається масова заготівля листя чорниці для приготування чаю і ліків, при чому допускається хижацьке знищення приземним косінням тощо. Це може призвести до поступового вичерпання запасів чорниці в Карпатах.

Збирання. Заготовляють цілком стиглі ягоди в липні–серпні. Сушать у звичайних печах або в плодових сушарках. Листя збирають під час цвітіння в травні–червні.

БРУСНИЦЯ (Rhodococcum vitis-idaea (L.) Avror.).

Російська назва — брусника; місцева — борина, борина-брусниця, борина властива, борівка-брусниця, боровина, брослина, бруслина, бруслинчик, брусника, брусниця червона, брусниці, брусничник, гогодз, гогодза, гогодзи, гогоз, гогозда, гогози, гогозки, гогозник, гогоц, голозник, голубець, грушпан, кам'яниця, камениця, камінки, камінці, кам'янки, кам'янка, квасниця червона, квасничкн, квасничник, кваснівки, софез, суфез, суфезник, форостінки, фуфези, хворостянки, чуфеза, фуфези, чуфези, яфуза.

Вічнозелений кущик, заввишки до 25 см, з родини брусничних (Vacciniaceae). Гілочки циліндричні, густо вкриті білими волосками. Листки вічнозелені, із загнутими краями, знизу ясно-зелені, з чорнуватими ямочками. Квітки білі або блідо-рожеві. Плід — яскраво-червона ягода. Плодоносить у липні–серпні.

Поширена в лісах. Особливо багато брусниці на полонинах.

Застосування. З лікувальною метою використовують ягоди (Baccae vitis idaei), листки (Folia vitis idaei), а також надземну частину (Herba vitis idaei). Листки брусниці багаті на глікозид арбутин, гідрохінон, урсон, флавонол, дубильну й хінну кислоти та інші речовини. Брусниця багата на марганець.

Вживають у вигляді відварів при каменях у нирках, ревматизмі, подагрі, при катарі шлунка з недостатньою кислотністю. Ягоди діють дуже сечогінно та жовчогінно. Листки мають антисептичну, бактерицидну, протизапальну дію. Катехинові речовини зменшують проникність і ламкість капілярів.

Відвар з листків п'ють при каменях у нирках і жовчному міхурі. Для цього беруть жменю листків на 3 склянки води і кип'ятять 10 хв. Випивають за день у три прийоми. Такий відвар вважається корисним не тільки при захворюванні нирок, але й печінки. Відвар згубно діє на мікроорганізми.

Суміш з ягід і листків брусниці з двома ложками трави звіробою кип'ятять 10 хв. у 3 склянках води і п'ють по 3 склянки на день при нічному нетриманні сечі, яке досить часто буває у дітей (М.А.Носаль).

Відвар листків (20 г на 200 г води) вживають по столовій ложці 3 рази на день як сечогінне і потогінне.

Збирання. Листки й надземну частину збирають до або під час цвітіння. Сушать на горищах чи в добре провітрюваних приміщеннях.

Ягоди збирають у липні–серпні. Сушать у звичайних печах або в плодових сушарках, можна сушити й на повітрі, на сонці. В Карпатах порівняно невеликі запаси сировини брусниці.

ДЕРЕВІЙ ТИСЯЧОЛИСТИЙ (Achillea submillefolium (L.) Klok. et Krytzka).

Російська назва — тысячелистник; місцева — білоголовник, гулявиця, деревей, деревець, деревень крівавник, деревій женський, деревій крівавник, деревій мужеський, деревій польовий, деревінь, деревляник, деревник, деревиця, дирвій, диревец, загазьовка, зеленець, кашка, кервавник, кирвавчник, корвавник, кравник, крвавник, кровавник, кречка, крівавншиця, кровавник, кровник, кровоспирач, моращівник, муральник, мурачуник, мурашина, муращівник, мурашник, муращаник, муращатник, муращуник, мурутцун, мурющувник, мурявга, мурянжник, мурящівник, мурящульник, мурящаник, подбілка, пупки дівочі, ранник, румер, серборіз, серпій, серпівник, серпник, серпоріз, тисяченець.

Багаторічна трав'яниста рослина, заввишки 20–50 см, з родини айстрових (Asteraceae). Стебла прямостоячі, вкриті листка-

ми, закінчуються вершковим великим густим складним суцвіттям — щитком. Квітки білі, рожево-білі або червонуваті. Листки майже лінійні, прикореневі — черешкові стеблові — сидячі, двічі-тричі перисті, часток багато (20–50). Цвіте з червня до морозів. Рослина дуже ароматна.

Поширений деревій всюди — на луках, полях, лісових галявинах, біля узлісь, на схилах, біля чагарників та шляхів.

Застосування. З лікувальною метою використовують траву деревію (Herba millefolii, Herba millefolii cum floribus). Вона містить у собі ще маловивчену аморфну речовину — ахілеїн, ефірну олію (0,1–0,4%), фітонциди, дубильні речовини, інулін, смолисті та слизисті сполуки, органічні кислоти (зокрема, ахілеову), аспарагін, ціановодневі сполуки, вітамін K. В ефірній олії є борнеол, цінеол, пінен, туйон, хамазулен (провідна біологічно активна речовина), сугенол, фурфурол, філохінон, азулен до 10%).

Протягом багатьох віків деревій застосовували як надійний засіб при різних захворюваннях, поганому апетиті, лікуванні ран і кровотеч. З літописів відомо, що внука Дмитрія Донського, який був знесилений носовими кровотечами, вилікували соком деревію.

Листки й суцвіття деревію широко використовують при відсутності апетиту, слабкому травленні, лікуванні кровотеч, кров'яних проносів, геморою, при аномаліях менструацій, хворобах печінки, кам'яних хворобах, катарі та виразці шлунка тощо.

Настій деревію (0,8 г на 200 г води) по столовій ложці 2–3 рази на день п'ють для поліпшення апетиту і травлення.

Соком, а також напаром з сухих квітів деревію з домішкою (1/3 за вагою) квіток ромашки вмивають обличчя. Шкіра набуває матового кольору.

Для заспокоєння сильного болю у шлунку (спазм) п'ють чай з дере-

вію та квіток ромашки — по столовій ложці на склянку окропу. При цьому на область шлунка кладуть грілку.

Чай з квіток деревію п'ють (по 3 склянки на день) при маткових кровотечах і кровохарканні.

Розім'яті свіжі листки рослини прикладають до ран.

Збирання. Траву, листя і квітки збирають у період цвітіння, в червні–жовтні. При збиранні рослину підрізують приблизно наполовину, листки обривають, якщо вони досить розвинені, в квітках цінні тільки кошики.

Сушать у теплому, добре провітрюваному приміщенні, на горищі під залізним дахом. Зберігають у фанерних ящиках, обкладених папером.

АКОНІТ (Aconitum div. sp.).

Російська назва — аконит; місцева — болиголов, борець, вовкобой, зілля чорне, катрафоя, когутки, коники, косатка, кошка, корень вовчий, кугутики, лабачий, лабачій, лабуштан, лютик, нетоя, одкасник, омага, омага жоноча, омага чоловіча, омат, омега, омега біла, омега голуба, омега синя, омега темно-голуба, омека, омера, омчега, омшега, папучі, приград, терлич, толя, тоя, тоя домашня, тоя звичайна, тоя іста, тоя лабачій, тоя лабуштан, тоя полонинська, тоядь, цар-зілля, цар-трава, черевички, черевички зозулині, чобітки, чорнотоя, чорне зілля.

Багаторічні трав'янисті рослини, часто з потовщеними веретеновидними або ріповидними коренями, з родини жовтцевих (Ranunculaceae). Листки пальчастороздільні. Квітки зібрані в китиці, неправильні. Плід збірний, з трьох–п'яти листянок.

Це рід **дуже отруйних** рослин, який представлений у нашій флорі кількома близькими видами (ще не дослідженими).

АКОНІТ МОЛДАВСЬКИЙ (A. moldavicum Hacq.). Квітки брудно-фіолетові. Поширений у лісах, на узліссях, серед чагарників.

АКОНІТ НИЗЬКИЙ (A. nanum Baumg.). Квітки фіолетові або голубі. Поширений на полонинах, скелях. Рідкісний вид, взятий під охорону.

АКОНІТ МІЦНИЙ (A. firmum Rehb). Квітки синьо-голубі. Поширений на полонинах. Рідкісний вид, потребує охорони.

АКОНІТ ВОЛОТИСТИЙ (A. paniculatum Lam.). Квітки голубі або фіолетові. Поширений у лісах, серед чагарників. Рідкісний вид, взятий під охорону.

Застосування. З лікувальною метою використовують веретеноподібні або бульбовиднопотовщені корені (Tuber aconiti), з яких виготовляють настої. В закордонних фармакопеях пропонують також листки аконітів. Усі види аконітів **дуже отруйні**. В аконіті знайдено такі алкалоїди: аконітин, мезаконітин, гіпаконітин, єзаконітин і багато інших, ще не достатньо вивчених.

Порошок з бульб аконіту **отруйний**, тому при його використанні треба бути дуже обережним. Він викликає параліч кінцівок (чутливих нервів) і зупиняє діяльність серця. Аконіт у медицині використовують при невралгії, подагрі та ревматизмі.

Збирання. Збирають бульби аконіту звичайно в період цвітіння рослини, приблизно в липні–серпні. Однак збирати їх слід значно пізніше — восени; старі бульби із стебловими залишками треба відкидати. Сушать у добре провітрюваних затінених приміщеннях або ж на відкритому, захищеному від сонця, повітрі.

Збираючи аконіт, необхідно пам'ятати, що всі його частини **дуже отруйні**.

АЇР ТРОСТИНОВИЙ, ЛЕПЕХА ЗВИЧАЙНА (Acorus calamus L.).

Російська назва — аир обыкновенный; місцева — татарське зілля, шувар, яворовий корінь, косатка, сабельник, ірник, лепеха, лепешняк, татарка.

Багаторічна трав'яниста рослина з товстим горизонтальним повзучим кореневищем, вкритим численними тонкими корінцями, з родини ароїдних (Araceae).

Кореневище зубчасте, зверху зеленкувате, на смак гірке, пекуче, має приємний запах. Листки довгі, мечоподібні, м'ясисті. Стебло біля основи червонувате, з ліловим відтінком. Квітки дрібні, зеленувато-жовті, зібрані на верхівці стебла в циліндричну качалку. Росте по берегах річок, на заболочених місцях, у сто-

ячих водах тощо. Цвіте з кінця травня до червня. В Україні плоди аїру не визрівають, тому розмножується лише вегетативно (кореневищами). Росте аїр напівзануреним у воді на заболочених берегах річок, озер, ставків, по краях боліт, на болотистих луках по всій Україні. Останнім часом науковці УжНУ та Інституту екології Карпат НАН України Р. Кіш та Г. Данилик виявили місцезростання аїру і на Закарпатті на каналі Верке.

Застосування. З лікувальною метою використовують кореневища аїру (Rhizoma acori), які містять до 4,8% ефірної олії, до складу якої входять численні терпеноїди, гіркий глікозид акорин, алкалоїд каламін, фітонциди, дубильні речовини, аскорбінова кислота, смоли, органічні кислоти, мінеральні солі.

Найчастіше аїр тростиновий застосовують при неспецифічних порушеннях функції травного каналу — розладі травлення і секреції шлунка, анемії, запаленні кишок, кишкових коліках, метеоризмі тощо. Застосовують кореневища аїру і як ліки, що діють загальнозміцнювально, підвищують тонус у людей похилого віку та після перенесення хвороб і операцій, фізичних навантажень.

У народній медицині відвар кореневищ аїру тростинового застосовують при відсутності апетиту, млявому травленні, запаленні та виразці шлунка, блюванні, діареї, інших шлунково-кишкових захворюваннях, хворобах жовчних шляхів і нирковокам'яній хворобі. Настій кореневищ використовують як протигарячковий та відхаркувальний засіб при бронхіті, бронхопневмонії, судомах, асциті, плевриті. Його також вважають добрим засобом, що посилює статеву активність. В Індії вживають кореневища аїру тростинового для лікування різноманітних психічних розладів, зокрема істерії, неврастенії.

Зовнішньо відвар кореневищ рослини засто-

совують для полоскання при неприємному запаху з рота та промивання гнійних ран і виразок. Ваннами з відвару кореневищ аїру тростинового користуються при гострій та хронічній формах артриту, зумовлених порушенням обміну речовин, при рахіті, скрофульозі та хворобах жіночих статевих органів. Якщо випадає волосся, корисно два–три рази на тиждень мити голову відваром суміші однакових частин кореневищ аїру тростинового та лопуха великого.

Кореневища аїру тростинового входять, до складу шлункових зборів, таблеток вікаліну та вікаїру, що призначаються при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, а також при гіперацидному гастриті.

Збирання. Кореневища аїру викопують ранньої весни або восени. Миють у холодній воді, сортують, нарізають на дрібні шматки і сушать. Добре висушені шматки повинні легко ламатися, а не гнутися. Сировину пресують у тюки, зберігають у добре провітрюваному приміщенні.

АКТЕЯ КОЛОСИСТА (Actaea spicata L.).

Російська назва — воронец колосовидный; місцева — воронець, ребро адамове, сорокоприточка, трава христофорова, хопта, чак, чакло колосове, чернець, чорнець колосовий, ягоди вовчі, ягоди вороні, ягоди злиї, ясенок.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини жовтцевих (Ranunculaceae), досягає 60 см заввишки. Стебло сильно галузисте, з дуже великими прикореневими двічітрійчастими листками. Стеблові листки меншого розміру, в невеликій кількості. Квітки білі, зібрані китицями. Чашолистків чотири, які легко опадають. Тичинок багато. Маточка одна. Плід — чорна ягода. Цвіте в травні–червні. Рослина **отруйна**. Росте в тінистих широколистяних лісах поодиноко.

Трава, корені і плоди актеї, за даними А.П.Орєхова, містять алкалоі-

ди. У плодах і насінні є речовини, які мають властивість до сильного місцевого подразнення і загальної наркотичної дії, що впливає на нервову систему. В корінні є сапоніни, трансактонітова кислота.

У минулому корені актеї використовували в народній медицині від бронхіальної астми і зобу, тепер — тільки в гомеопатії при ревматизмі і запаленні м'язів. Настій — при головному болю, хворобах серця, нирок, епілепсії, артритах і поліартритах, венеричних, нервових, шлункових хворобах, показано протипухлинну дію, обумовлену трансаконітовою кислотою. Корені діють як блювотне і проносне, заспокійливе, протиревматичне, протиневралгічне.

ПАРИЛО ЗВИЧАЙНЕ (Agrimonia eupatoria L.).

Російська назва — репейничек обыкновенный; місцева — буквиця, гармонія, гладишник, гладишник правдивий, гладушник, глекопар, горлянка, грудник, жолотник, земляничник, золотник, зрадзілля, зрадзіль, йолотник, кішка, кожушечка, кожушка, кошка, лепельки, лепельник, липник, маслянка, парник, печеночник, печінник, підсметанник, порушень, пухарець польовий, репешник, репик, репічай, репник, рип'яшки, рипка, ріп'ячок, сметанник, судопар, товстушка дівчача, ябошник.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини розових (Rosaceae). Стебло прямостояче, заввишки до 30–90 см, пухнасте. Листки переривчасто-перисті. Квітки золотисто-жовті, розташовані довгим колосовидним суцвіттям. Цвіте в липні–серпні.

Поширене парило звичайне по чагарниках, на схилах, узліссях, луках, особливо на низині і в передгір'ї.

Застосування. З лікувальною метою використовують надземну частину (Herba agrimoniae), яка містить багато катехінових дубильних речовин (у листках до 5%), флавоновий барвник кверцитрин, нікотинову,

лимонну, яблучну, аскорбінову (до 40% у свіжих листках) та кремнієву кислоти, холін, гіркі речовини, офірну олію, мінеральні солі (сірка, залізо).

У минулому рослина досить часто застосовувалась у народній медицині від різних хвороб, особливо при шлункових захворюваннях, геморої, ревматизмі.

Настій парила діє переважно як протизапальний, сечогінний засіб, сприяє нормалізації обміну речовин, використовується і при хворобах печінки, жовчного міхура, жовтяниці, гематурії (при сечокам'яній хворобі), при запаленні сечового міхура, нічному нетриманні сечі.

Трава вживається також при жовчнокам'яних хворобах, каменях у нирках, при водянці, внутрішніх кровотечах, при лікуванні міокардитів і мікроінфарктів. У ВІЛАРі (Москва) встановлено протиглисну властивість парила.

А.П.Левчук пропонує при маткових кровотечах відвар парила (30 г на 360 г води) вживати по столовій ложці через 3 год., при захворюваннях печінки п'ють настій з 10 г трави на 400 г води по півсклянки 4 рази на день за годину до їди.

Збирання. Надземну частину збирають у період цвітіння і сушать у затінених, добре провітрюваних місцях. У фармації сушена трава використовується для виготовлення галенових препаратів, головним чином чаїв, тинктур і екстрактів. Сушена сировина має аромат яблук і гіркуватий смак. Бажано було б ввести в культуру.

КІНСЬКИЙ ЧАСНИК ЧЕРЕШКОВИЙ (Alliaria petiolata (Bieb.) Cavara et grande; syn. A. officinalis Andrz.).

Російська назва — чесночник черешчатый; місцева — гулявник часничний, гуляльник, кропива дурна, підгачник, трава часнична, хрінок часничний, часник кінський, чеснок дикий, чісничка, чісничка звичайна, чісничка лікарська, чосничка, чосновиця.

Досить висока (30–100 см) дворічна трав'яниста рослина з родини хрестоцвітих (Brassicaceae). Стебло голе, з сизуватою поволокою, тільки в нижній частині волосисте. Листки нижні нирковидні, довгочеренкові, верхні — серцевидно-овальні, з короткими черешками. Квітки білі. Цвіте в квітні–червні.

Поширений у тінистих місцях, на узліссях і в чагарниках як бур'ян. Листки пахнуть часником.

Уся рослина містить глікозид сінігрін, з якого утворюється гостра ефірна олія, що надає рослині запаху часнику; листки містять до 100–120 мг% аскорбінової кислоти, 10–12 мг% каротину. В насінні нагромаджується до 30% жирної олії.

У народній медицині використовують листки і насіння при цинзі, глистах, бронхіальній астмі, проносі і як зовнішнє — проти наривів.

Роздрібнене і замочене у воді насіння застосовували замість гірчичників.

Листки збирають під час цвітіння.

ЦИБУЛЯ ГОРОДНЯ (Allium cepa L.).

Російська назва — лук репчатый; місцева — цибуля.

Загальновідома городня цибулинна рослина з родини лілійних (Liliaceae). Цвіте в червні–серпні, плодоносить у серпні–вересні. Походить цибуля з Південно-Західної Азії, широко культивується всюди.

Для лікування використовують цибулини, які містять ефірну олію, дисульфід, цукри (10–11%), до складу яких входять глюкоза, фруктоза, сахароза і мальтоза; інулін, фітин, азотисті речовини, вітаміни (С — 10 мг%, B_1 — 60 мг%), каротин, флавоніди. Проф. Б.П.Токін довів високу бактерицидність і фунгіцидність цибулі.

Як лікарські засоби цибуля і часник відомі ще з часів Гіппократа. Препарати з цибулі аллігліцер, аллілчеп застосовуються при атонії кишок, колітах недизентерійного походження, артеріосклерозі і пізній стадії гіпертонічної хвороби, при гіпо- і авітамінозах, у гінекологічній практиці (при лікуванні трихомонадних кольпітів). Препарати цибулі підвищують тонус і секрецію шлунково-кишкового тракту, мають бактерицидні властивості.

ЧАСНИК (Allium sativum L.).

Російська назва — лук-чеснок, чеснок; місцева — часник, чеснок, часнок, чісник, чіснок, чосник.

Загальновідома городня багаторічна цибулинна рослина з родини цибулинних (Alliaceae). Цибулина звичайно складена з окремих сидячих сіруватих або брудно-рожевих цибулинок-зубків, цибулинки в суцвітті сіруваті, цвіте в червні–серпні.

Батьківщина часнику — Південна Азія. Широко культивується.

Для лікування використовують цибулю, яка містить аллиїн, ефірну олію, фітостерини, фітонциди, аскорбінову кислоту (10 мг%) та деякі інші речовини, зокрема сполуки, які містять сірку, сліди йоду. Препарати з часнику (аллилсат, аллифид) вживають всередину при артеріосклерозі, гіпертонії, колітах, легеневому туберкульозі, зовні — при гнійних ранах, виразках; для клізм проти гостриць, у гінекологічній практиці при трихомонадних кольпітах. Часник має властивість бактерицидну, фунгіцидну, протистоцидну, протиглисну, підвищує секрецію і моторну функцію шлунково-кишкового тракту.

ЦИБУЛЯ ВЕДМЕЖА (Allium ursinum L.).

Російська назва — лук медвежий; місцева — левурда, лук медвежий, цибуля медвежа, чісник лісовий, чісник повітрулин, черемша.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини цибулинних (Alliaceae) до 20–40 см заввишки. Стебло пряме, тригранне або напівциліндричне, виповнене, перевищує листки, рідше однакової з ними довжини. Листків два, рідко один або три з еліптично-ланцетними гострими пластинками, біля основи раптом звуженими в черешок, який дорівнює пластинці або довший від неї. Суцвіття півкулясте або майже кулясте, інколи пучкувате; квітконіжки довші за білувату або блідо-рожеву оцвітину. Плід — кругляста коробочка, здебільшого з однією насіниною в кожному гнізді. Цвіте в травні.

Росте в тінистих листяних лісах, на багатому перегноєм вологому ґрунті, особливо в букових лісах, утворюючи іноді густі зарості на кілька гектарів. За останні десятиріччя запаси їх зменшились.

Для лікування використовують цибулини, які містять аскорбінову кислоту і ряд інших речовин, мають бактерицидні властивості. Застосовується в сирому, солоному і маринованому вигляді при цинзі, артеріосклерозі, посилює перистальтику кишок, при лікуванні трихомонадних кольпітів, як протиглисне. Маззю «Урзаллин» (містить ефірну олію з цибулі ведмежої на вазеліні) лікують гнійні рани, трофічні виразки і пролежні.

У народній медицині використовують у їжу для профілактики захворювання раком.

АЛТЕЯ ЛІКАРСЬКА (Althaea officinalis L.).

Російська назва — алтея лекарственная; місцева — альтей, альтея, бешишник, буй, вологід, гордовля, гордовля лікарська, калачики, лопуханя, маковійник, мальва лікарська, паланиця, пацірник, папурник, свирняк, проскурець, проскурки, проскурняк, рожа городня, рожа кошача, рожа собача, слиз, слиз городовий, слиз лікарський, слизник, сліз, слюз, цятки, шльоз.

Велика трав'яниста рослина, заввишки до 1 м і більше, з родини мальвових (Malvaceae). Стебла, одне або кілька, прямостоячі. Вся рослина сірувата від бархатистого опушення. Алтея має коротке товсте кореневище і прямі, рідше слабогіллясті, буруватожовті корені. Листки чергові, черешкові, сірувато-повстисті з обох боків. Квітки скупчені в пазухах листків. На вершку стебла утворюють густе, майже колосовидне суцвіття. Квітки блідо-яскраворожеві. Плоди — сім'янки. Цвіте з червня до вересня.

Трапляється на вологих луках, берегах річок, особливо в нижній частині басейну річки Латориця.

Застосування. З лікувальною метою використовують листки (Folia althaeae), квітки (Flos althaeae), і корені (Radix althaeae). Листки містять слиз і ефірну олію, квітки — також слиз, цукор, крохмаль, сахарозу, інвертний цукор, олію і аспарагін; корені — слиз, крохмаль, пектинові речовини, цукор, аспарагін.

Застосовується як слизовий і відхаркувальний засіб при запаленні дихальних органів і при проносах.

Алтея вживається у вигляді порошків, сиропу, відвару. Настій, виготовлений на холодній воді (10–20 г на 200 г води), призначають по столовій ложці 3–4 рази на день.

Збирання. Корені збирають весною, в березні–квітні, або восени, в серпні–вересні, коли в них накопичується найбільше слизу. Влітку збирають квітки і листки. Просушувати потрібно якомога швидше в теплому і добре провітрюваному приміщенні, звичайній печі або в сушарках при температурі до 35°С.

Агротехніка алтеї лікарської. Для розведення алтеї насіння слід збирати в липні–серпні з рослин, що ростуть природно. Вага 1000 насінин — 2,0–2,8 г. Алтея цвіте і плодоносить вже на першому році життя. Розводиться як і дво-, трирічна рослина. Схожість насіння в рік збирання 25–35%, а на четвертому і п'ятому році зберігання досягає 80–85%, потім знову знижується.

Відомості про розведення алтеї знаходимо в праці Г.М.Котукова (1964). Під алтею слід відводити легкі суглинкові і супіщані чорноземи, структурні, чисті від бур'янів і вологі ґрунти, найкраще заплави річок. Може рости на одному й тому ж місці кілька років підряд.

Підготовку ґрунту починають з осені з оранки на зяб на глибину 25–27 см, а в районах з дрібним орним горизонтом — на повну глибину. Ранньою весною ґрунт боронують, а через два-три дні культивують на глибину 7–8 см з наступним боронуванням.

Під оранку вносять гній з розрахунку 30–40 т/га. За даними Київського дослідного поля лікарських рослин, добрі результати одержують при внесенні під посів алтеї мінеральних добрив з розрахунку: фосфорних — 60 кг/га, калійних — 45 і азотних — 60 кг/га діючої речовини.

Розмножують алтею, в основному, шляхом висіву на-

сіння з міжряддями в 70 см. Попередньо насіння намочують. Якщо висівають цьогорічне насіння, яке, як правило, має низьку схожість (до 35%), то норму висіву збільшують. Схожість такого насіння можна підвищити шляхом дворазового намочування у воді при температурі 20–25°С протягом доби. Крім того, підвищують схожість насіння шляхом скарифікації, тобто легким перетиранням насіння між двома дощечками, оббитими наждаком. Таким чином порушується насінна оболонка, що сприяє скорішому набуханню і, отже, кращому проростанню насіння. Загортають насіння на глибину 1,5–4 см.

Алтею можна розводити також однорічними коренями. Для цього за рік до посадки закладають розсадники. Насіння висівають сівалками з міжряддями в 30 см при нормі висіву 20–22 кг/га і глибині загортання 1 см. Під час росту дуже загущені рядки проривають.

Пізно восени корені викопують плугом або лапою Кащука, очищають від стебел і зберігають у кагатах, погребах тощо. Весною висаджують на постійні місця.

Частини кореневищ заготовляють під час очищення товарних коренів і також зберігають у погребах до весняної посадки, яку проводять при площі живлення 70х40 см.

Плантації потребують належного догляду. З появою на сходах двох–трьох справжніх листочків проводять букетування. Букети залишають завдовжки 7–10 см через кожні 25–30 см. Остаточно проривають букети через 10–12 днів, лишаючи по одній рослині на відстані 40 см.

Під час вегетаційного періоду посіви чи посадки два–чотири рази обробляють культиваторами з одночасним прополюванням між рослинами.

Збирання врожаю. Корені алтеї збирають пізно восени, переважно на третьому році культивування. На родючих ґрунтах їх іноді викопують восени на другому році життя. Листки і квітки збирають під час цвітіння.

Середній урожай коренів алтеї на третьому році вирощування досягає приблизно 10–20 ц/га, урожай сухих листків — 1 ц, з квіток— близько 0,2 ц/га. Перед збиранням коренів стебла слід зрізати.

Корені алтеї підкопують однокорпусним плугом, вибирають вручну, промивають водою, розрізають на поперечні шматки (до 35 см) і очищують від верхньої кірки. Сушать у сушарці при температурі 45–60°С, після чого пакують у мішки.

ПРИВОРОТЕНЬ ЗВИЧАЙНИЙ — (Alchimilla vulgaris L.).

Російська назва — манжетка обыкновенная.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини розових (Rosaceae). З повзучого кореневища виростають довгочерешкові листки, зібрані розеткою, що вкриті волосками. Стеблові листки набагато дрібніші за них, всі пальчасторозсічені або пальчастолопатеві, по краю зубчасті, з великими прилистками. Квітки на ніжках невеликі, двостатеві, зібрані в щільні клубочки, оцвітина проста, чашовидна, з підчашею. Пелюстки не розвинені. Плід — горішковидна сім'янка. Цвіте з травня до вересня.

Росте на сухих луках, лісових полянах.

Для лікування збирають усю надземну частину (Herba alchimillae). Сировина містить дубильні, гіркі речовини глікозиди та ін. Надземну частину використовують як кровоспинний, ранозаживлювальний засіб, для виготовлення деяких галенових препаратів. Раніше приворотень використовували при дизентерії, проносах, катарах шлунка і кишок.

Складчасті розеткоподібні листки відомі тим, що на кожному з них легко затримується краплина дощової води або роси, яка довго блищить. Цю воду алхіміки використовували як «небесну манну» при шуканні «філософського каменя», звідси і наукова назва — Alchimilla.

ЩИРИЦЯ ЗАГНУТА (Amaranthus retroflexus L.)

Російська назва — щирица запрокинутая.

Однорічна трав'яниста рослина, заввишки до 20–80 см, з родини щирицевих (Amaranthaceae). Стебло сірувато-пухнасте. Листки з череш-

ком, що майже дорівнює пластинці. Суцвіття зелене, внизу розгалужене. Приквітки з довгим кінцевим вістрям. Листочки оцвітини тичинкових квіток ланцетні, маточкових — довгасто-лінійні, з лопатковидною розширеною верхівкою. Насінина близько 1 мм у діаметрі, блискуча, по краю з гострим кантом. Цвіте в червні–серпні.

Звичайний бур'ян у всіх районах України.

Застосування. Для лікування застосовується надземна частина, корені, насіння щириці. Рослина містить алкалоїди та інші азотні сполуки (бетаїн). Корені — бетацилніни (амарентин, ізоамарентин, бетанін, ізобетанін). Листки — азотомісткі сполуки (бетанін), жирну олію і в його складі кислоти (миристинова, пальмітинова, стеаринова, лінолева, ліноленова). Насіння — жирну олію 14,3–7% і в його складі кислоти. Водяний настій рослини вживають при колітах, кишкових коліках, запорах, як проносний, кровоспинний засіб, при кровохарканні, сильних менструальних, гемороїдальних кровотечах. Водяна витяжка із зібраних у фазі цвітіння і висушених рослин має протистоцидну і бактерицидну властивість. Відвар кореня — проти жовтяниці. Молоді пагони щириці — шпинатна зелень — вітамінний продукт. Листки — слабкий діуретичний засіб, відвар — від головного болю і пухлин, у підпряженому вигляді — при дизентерії.

Збирання. Збирають надземну частину у фазі бутонізації і цвітіння рослини. Корінь і кореневища — навесні і восени. Сушать у добре провітрюваних приміщеннях.

ЩИРИЦЯ ЗАКРИВАВЛЕНА (Amararanthus cruentus L.)

Російська назва — щирица окровавленная (амарант).

Однорічна трав'яниста рослина, заввишки 20–170 см, з прямим, розгалуженим стеблом з родини щирицевих (Amaranthaceae). Суцвіття дуже довге, волотисте, розкидисте, з колосовидними, загостреними на кінці гілочками, пурпурно-червоне, зрідка жовте або зелене. Плоди — коробочки. Цвіте в липні–серпні. Батьківщина — Південна Америка; віднедавна широко культивується в Україні. На Закарпатті запроваджена в кінці 80-х років В.О. Ходаком. Рослина має широке застосування на зелене добриво, як корм для свиней, як декоративна в Центральній Америці, Індії, Китаї, відома як хлібна рослина.

Батьківщина — Південна Америка. Росте як бур'ян.

Останніми роками вживається як лікарська рослина. В рослині міститься каротин; у суцвіттях знайдено флавоноїди: глікозиди кверцетину. Бетаціани: амарантин. У насінні знайдено жирні олії: миристинову, пальмітинову, бегенову, олеїнову та інші.

Вже більше як 8 тисяч років тому інки й ацтеки вирощували амарант і вживали його в їжу. Європейці стали приділяти йому увагу після того, як у 70-х роках минулого століття австралійські вчені довели, що на сьогодні немає на землі рослини, яка б могла зрівнятися з амарантом за вмістом білка в комплексі з такими речовинами, як вітамін С, каротин з макро- і мікроелементами. Його поживність прирівнюється до молока.

Він має властивість виводити радіонукліди. Олія, отримана з його насіння, майже за всіма показниками перевищує обліпихову і застосовується при комплексному лікуванні променевої хвороби. Він допомагає при захворюваннях нирок, неврозах, ожирінні, діабеті, авітамінозі.

Досвід вирощування амаранту на Закарпатті В.О.Ходаком свідчить про добрі перспективи цієї культури.

Нижче наводимо технологію вирощування амаранту з досвіду В.О.Ходака.

Амарант — високопродуктивна (до 2000 ц/га як зелена маса і 60 ц/га — зерно) рослина. Вона не вимагає складної агротехніки і не потребує хімічного захисту від шкідників та хвороб, тобто є екологічно чистою рослиною.

Найкраще розміщення амаранту в сівозміні — після озимих, посіяних по пару. Амарант у перший період вегетації (30–40 днів) характеризується незначним ростом, тому його вимоги до чистоти ґрунту від бур'янів дуже високі. Це необхідно врахувати при виборі ділянок під амарант. Передпосівний обробіток ґрунту весною передбачає закриття вологи боронуванням в 2–3 сліди, яке проводиться по відвальній оранці, і культивацію на глибину 5 см та прикатування. Передпосівний обробіток ґрунту має забезпечити створення чистого пухкого дрібногрудочкуватого верхнього шару ґрунту для досягнення рівномірного висівання дрібних насінин амаранту.

Експериментальні досліди, проведені в Ужгородському, Мукачівському та Виноградівському районах, показують, що суттєве значення для дружних сходів мають строки посіву. При висі-

ванні насіння потрібно враховувати вологість ґрунту. Насіння, висіяне в суху землю, тривалий час не сходить, і посіви бувають зріджені. Найкращий час посіву амаранту — кінець квітня – початок травня. Проте якщо висівати його на насіння, то можна висіяти навіть у червні, тому що від посіву насіння до його достигання проходить 90 днів. У цьому випадку збирання насіння проводять у першій декаді вересня. Посів здійснюють овочевими сівалками (СОН-2,8; СО-4,2 і т. ін.), обладнаними дисковими сошниками з ребордами, на глибину 1,0–1,5 см з шириною міжрядь 70 см. Норма висіву від 0,3 до 0,5 кг на гектар. Можна висівати амарант з наповнювачем — гранульованим суперфосфатом, який ретельно перемішують з насінням перед засипанням у сівалку. Під час висіву суміш також слід ретельно перемішувати для отримання рівномірного висіву. Більш рівномірного висівання можна досягти, якщо використовувати спеціальні висівні елементи конструкції Казанського держуніверситету. Напрямок рядків повинен бути північ–південь. При цьому рослини отримують більше енергії сонячної радіації, мають велику валову врожайність.

Обов'язковим агрозаходом є післяпосівне прикатування. У догляд за посівами входить 1–2 рихлення міжрядь, аналогічно цьому агрозаходу на посівах кукурудзи. На плантаціях амаранту, який посіяний на насіння, бажано провести одне ручне прополювання бур'янів, тому що в перший місяць вегетації амарант росте дуже поволі. Швидкий ріст рослин (до 7 см на добу) починається в кінці червня — на початку липня.

Амарант належить до високоінтенсивних культур. Крім внесення основного добрива під оранку (50–60т/га гною), у весняно-літній період слід проводити 1—2 підживлення мінеральними та рідкими добривами з розрахунку на один гектар: азоту 120 кг, фосфору 90 кг, калію 100 кг (за діючою речовиною).

Перший укіс зеленої маси до початку цвітіння проводять у середині липня з висотою зрізу 10–12 см. Після проведення укосу проводять рихлення міжрядь, кореневе підживлення рідкими азотними добривами або розведеною гноївкою. За перший укіс можна отримати понад 1000 центнерів зеленої маси з гектара. Після першого укосу швидко утворюються бокові стебла з суцвіттями, в яких на початку вересня починається дозрівання насіння. На сьогодні ще відсутні зернозбиральні комбайни для амаранту, тому

суцвіття збирають вручну і сушать під навісом до 10 днів, після чого обмолочують зерновим комбайном. Після збирання насіння зелену масу скошують і силосують.

В умовах Закарпаття врожай зерна амаранту, посіяного на насіння, може становити 6 –10 ц/га, але в залежності від догляду і використання окремих ботанічних видів може бути значно вищий.

КУРЯЧІ ОЧКА ПОЛЬОВІ (Anagallis arvensis L.).

Російська назва — очный цвет полевой; місцева — вогничок, вогничок низовий, вогничок червоний, главки курячі, зірки польові, зітильник дівчачий, кочатничка, кургуз, кур-зілля, куросліпник, огничок нивовий, очі курячі, очник, свидва, ум-тарозум, цвіт очний.

Однорічна трав'яниста рослина з родини первоцвітих (Primulaceae). Стебло лежаче, чотиригранне, завдовжки 15–30 см. Листки яйцевидні або довгастояйцевидні, знизу з чорними крапками. Квітки поодинокі в пазухах листків, на видовжених квітконіжках, червоні. Плід — коробочка. Цвіте в травні–вересні.

Росте як бур'ян серед зернових на полях, при дорогах, на забур'яненій місцевості, у садах, на розораному ґрунті.

У народній медицині використовують надземну частину курячих очок. Напар трави (20 г на 1 л окропу, не більше трьох склянок на день) вживають при захворюваннях печінки, зокрема при жовтяниці; крім того, як засіб, що «виганяє» пісок і камені з жовчного та сечового міхурів і нирок. Такий же напар і в такій же дозі приймають для посилення менструацій, а також при нервових розладах. При хронічних запорах роблять клізми з напару всієї рослини. Сік із свіжої рослини у вигляді примочок прикладають до очей при запаленні (М.А.Носаль).

Збирають надземну частину влітку. При використанні треба бути дуже обережним, тому що рослина **отруйна**.

ВОЛОВИК ЛІКАРСЬКИЙ (Anchusa officinalis L.).

Російська назва — воловик лекарственный; місцева — бликота, буглаз, воловик звичайний, воловодка-синька, вологід, вологлодка проста, галочка, глазобужник, дупка куряча, корінь красний, корінь цареградський, краснокорень, кукурічка му-

жеська, купинос, манія, меденишник, медуниця польова, медянишник, ранник, рум'ян, свинюшник, синець, синяк, синька, сліпота, трава бугласова, червениця, язик баранячий, язик бичачий, язик воловий.

Дворічна трав'яниста шорстковолосиста рослина з родини шорстколистих (Boraginaceae). Стебло заввишки до 1 м, пряме, просте або галузисте з лінійно- або довгастоланцетними листками. Квітки зібрані в густі завійки, що складають волосисте суцвіття. Чашечка п'ятироздільна. Віночок лійковидно-колесовидний, спочатку червоно-фіалковий, потім голубий. Плоди — горішки. Цвіте в травні–червні. Росте як бур'ян біля доріг, на забур'янених місцях.

Рослина **отруйна**. В народній медицині використовується як засіб від кашлю, укусу скажених собак, зубного болю.

Як показали дослідження цієї рослини в різних лабораторіях, вона містить алкалоїди циноглосин, холин, глюкоалкалоїд, консолидин, які є токсичними і діють паралітично на нервову систему. В коренях і стеблі виявлено алантоїн, який застосовують у медицині при повільному заживанні ран і виразок, при септичних інфекціях, а у вигляді колоїдного розчину — при лікуванні виразки шлунка і дванадцятипалої кишки.

АНЕМОНА ДІБРОВНА (Anemone nemorosa L.).

Російська назва — ветреница дубравная.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини жовтцевих (Ranunculaceae). Стебло прямостояче, 10–25 см заввишки, з добре розвиненим кореневищем. Листки, в основному, стеблові, зібрані по три в кільце. Квітки середніх розмірів — 20–30 мм у діаметрі, білі, блідо-рожеві, інколи лілові з шести пелюсток. Цвіте в квітні–травні.

Росте анемона в широколистяних лісах, на узліссях.

У медицині використовують траву під час цвітіння рослини, в якій містяться сапоніни, протоанемонін, хелідонова кислота. У народній медицині її використовують у вигляді настою для лікування злоякісних новоутворень, серцевих захворювань, запаленні легенів, гарячки, при болях у шлунку. Зовнішньо — при ревматизмі, подагрі, як антимікробний засіб, при лікуванні дерматозів.

Рослина **отруйна**.

АНЕМОНА ЖОВТЦЕВА (Anemone ranunculoides L.).

Російська назва — ветреница лютиковая; місцева — вітрениця язкоровата, вітряк, жовтобрюшка, зілля жаб'яче, козелець, куроліска, праліска козельцевата, сліпота жовта.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини жовтцевих (Ranunculaceae). Має довге повзуче темно-буре кореневище, на якому є лусочковидні листки. Стебло до 10–30 см заввишки, прямостояче, голе або розсіяноволосисте, без прикореневих листків. Листки роздільні, на коротких черешках або майже сидячі. Квітки золотисто-жовті, з п'яти пелюсток. Плоди — сім'янки. Цвіте в квітні–травні.

Росте в затінених листяних лісах розсіяно. Рідкісна ранньовесняна лісова рослина, вимагає охорони. З лікувальною метою її слід ввести в культуру.

Листки анемони мають наркотичні властивості. Застосовуються в народній медицині як потогінне і як засіб, що посилює діяльність нирок і легенів. Застосовується також для лікування паралічів, пізніх менструацій і болю в області шлунка, при застарілому сифілісі, подагрі, водянці, коклюші. Рослина містить камфору–анемол, при розпаді якого виділяється анемонин, який є болезаспокійливим антиспазматичним засобом (Землінський, 1958).

КРІП ПАХУЧИЙ (Anethum graveolens L.).

Російська назва — укроп пахучий; місцева — копер, коприй, кріп горловий, кріп звичайний, кріпець, кроп, кропець, марарь, окріп, окріп'я, окроп, окропець, опара, укріп, укроп.

Однорічна трав'яниста рослина з родини зонтичних (Apiaceae), досягає 40–100 см заввишки. Стебло круглясте, галузисте. Листки 2–3-перистороздільні, з лінійними нитковидними

кінцевими частками; нижні листки черешкові, верхні — сидячі. Суцвіття зонтика великі, 20–50-променеві. Цвіте в травні–серпні.

Розводять на городах, іноді кріп дичавіє і росте як бур'ян.

Плоди кропу містять до 4% ефірної олії, до складу якої входять карвон, дилапіол, лимонен, феландрен, і до 20% жирної олії. У траві кропу, крім ефірної олії, містяться вітамін А, каротин тощо.

Застосування. В медицині траву кропу застосовують у вигляді настою при гіпертонії І та II ступенів, особливо ефективна дія трави в комбінації з натрій-бромом. У народній медицині трава застосовується як сечогінний засіб, а плоди у вигляді порошку і настою — при захворюваннях дихальних шляхів, при задишці, розладі травлення і як засіб, що стимулює виділення молока. Настої трави кропу розширюють кровоносні судини, знижують артеріальний тиск, збуджують діяльність стомленого серця, збільшують діурез, поліпшують перистальтику кишок.

АНІС ЗВИЧАЙНИЙ (Anisum vulgare Gaertn.).

Російська назва — анис; місцева — аниж, аниж простий, анис, бедрінець, бедрінець ганиж, бодян, ганиж, ганнус, ганущ, ониж.

Однорічна невисока трав'яниста рослина з родини зонтичних (Apiaceae). Стебло кругле, вгорі розгалужене. Листки трійчасто-розсічені. Квітки дрібні, білі, зібрані у великі рівні зонтики, які мають від 6 до 10 променів. Плоди — двосім'янки. Цвіте в червні–липні.

На Закарпатті в дикому стані не росте. Аніс розводять як ефіроолійну рослину.

Застосування. З лікувальною метою використовують плід (Frucrus anisi vulgaris). Він містить 2–3% ефірної олії, 3,4–10% жирної олії, 20% білкових речовин, слиз, багато мінеральних солей і цукор. Ефірна олія містить 80–90% анетолу, ізоанетол та інші речовини.

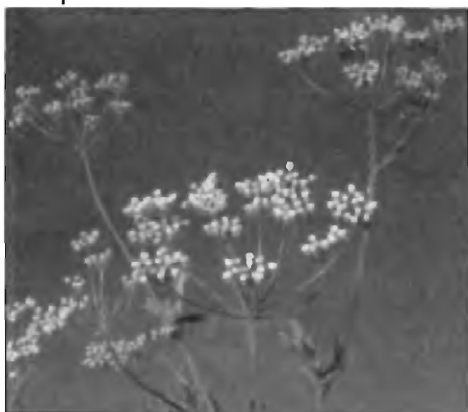

Плоди анісу й анісова олія використовуються в парфумерії, косметиці і харчовій промисловості. В медицині аніс застосовують як відхаркувальне, для збудження діяльності кишківника і поліпшення смаку інших ліків.

Збирання. Збирати плоди анісу починають звичайно до повного їх

достигання, приблизно з середини серпня. Це визначається побурінням стебел і зеленувато-сірим кольором плодів у верхніх зонтиках. Збирання в період повної стиглості зазнає значних втрат, оскільки плоди осипаються.

КОТЯЧІ ЛАПКИ ДВОДОМНІ (Antennaria dioica (L.) Gaertn.

Російська назва — кошачьи лапки; місцева — безсмертка, гадючаник, кашка розова, конотопці, котячка, лапка кошача, нечуєвик, нечуївка, пухлець, солом'яник, тмин білий, тмин рожевий, цмин, шалітряниця.

Низенька трава, заввишки 8–20 см, з родини айстрових (Asteraceae). Рослина дводомна. Стебло, як і листки з нижнього боку, білоповстисте. Квітки рожеві або білі. Цвіте в квітні–липні.

Росте невеличкими групами на сухих місцях, на луках, лісових полянах, на невисоких полонинах.

З лікувальною метою застосовують всю надземну частину (Herba antennariae), яку збирають у період цвітіння і сушать у добре провітрюваних місцях. Трава містить дубильні речовини, смолу, вуглеводень і фітостерин, вітамін К, сапонін та інші речовини.

Квіткові кошики використовують як сильний жовчогінний засіб. Крім того, 5–10-процентні настої трави по столовій ложці через 1–1,5 год. вживають всередину при кровотечах, зокрема маткових.

Настої трави (1–2 г на 200 г води) по столовій ложці через кожні 10–30 хв. п'ють при шлункових і кишкових кровотечах.

ПАХУЧИЙ КОЛОСОК (Anthoxanthum odoratum L.).

Російська назва — душистый колосок; місцева — дубровка пахуча, душиця, метельник, половничка благовонна, польовничка, русавка, русавка-пахнівка, русянка пахуча, томка, трава пахуча.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини злакових (Poaceae). Суцвіття — густа колосовидна волоть. Колоски однoквіткові. Листків мало, переважно дернинки. Стебла голі, гладкі. Листки лінійні, голі. Розвивається ранньою весною, швидко відцвітає.

Поширений пахучий колосок на низинних луках, лісових полянах та на полонинах.

У народній медицині використовують траву (містить у собі пахучу речовину кумарин) від задушливого кашлю, при грудних хворобах.

Збирають під час цвітіння.

ЗАЯЧА КОНЮШИНА БАГАТОЛИСТА (Anthyllis macrocephala Wend., syn. A. vulneraria L. p.p.).

Російська назва — язвенник многолистный; місцева — болгай комушка, валашок жовтий, живикість, зайчик, зільник, зольник, клевер заячий, комушка звичайна, конюшина заяча, котакоє, опучай, откосник, перелет соколій, язвенник.

Дво- або багаторічна трав'яниста рослина, заввишки 15-60 см, з родини бобових (Fabaceae). Вся рослина вкрита шовковистими притисненими волосками. Листки непарноперисті з продовгувато-лінійними цілокраїми досить нерівними листочками. Прикореневі листки часто без бічних листочків, з одним великим непарним продовгуватим листочком. Головки квіток розташовані звичайно попарно на кінцях гілок і мають біля основи обгортку, що складається з пальчастороздільних приквітків. Віночок жовтий, рідше оранжевий. Росте на узліссях, по чагарниках, на суходільних луках у досить великій кількості.

У медицині застосовують траву (Anthyllidis herba), яка містить флавоноїди, вітамін С (191 мг%), каротин. Листки містять кварпетин, кампферол, ізорамнетин, герадьдол, 5-дезоксикемферол, рамнетин, физетин, рамноцитрин, 5-дезоксирамноцитрин, проантоціаніди. Квітки містять антоціани, насіння — вуглеводи. Надземна частина застосовується для компресів і ванн, відвар — як ранозагоювальне, настій — при дерматомікозах та інших шкірних захворюваннях, як потогінне, в'яжуче, протиблювотне, відвар — для полоскання при виразковому стоматиті, свищах у роті, гінгівіті, тонзиліті, в косметиці — для поліпшення росту волосся.

За даними В.Г.Ніколаєвої (1964), відвар трави використовують при переляку дітей, при епілепсії, дорослі п'ють його при безсонні, шлунковому болю, виразці шлунка, захворюваннях, викликаних підняттям тягарів, як сечогінне.

Відвар трави п'ють при захворюваннях нирок, сечового міхура, діабеті, як загальнозміцнювальне після важких недуг (Rápóti J., Romvári V., 1969).

СЕЛЕРА ПАХУЧА (Apium graveolens L.).

Російська назва — сельдерей пахучий; місцева — зелер.

Дворічна трав'яниста рослина з родини зонтичних (Apiaceae). Стебло до 1–1,5 м заввишки, прямостояче, порожнє, дуже розгалужене. Листки піхвоподібні, нижні — пірчасторозсічені, верхні — трійчасті, блискучі, з кминоподібними на верхівці зубчастими частками. Квітки дрібні, білі, зібрані в суцвіття. Корінь м'ясистий, неправильноверетеноподібний, насіння — круглі двосім'янки. Цвіте в липні–серпні.

Розводять здебільшого кореневу й листкову частини як прянощі для використання в кулінарії.

З лікувальною метою використовують корені (Radix api graveolens), траву і насіння.

Хімічний склад рослини вивчений недостатньо. Корінь містить 0,10% ефірної олії, холін, аспарагін, мантин, пентозанин, слиз, крохмаль, плоди містять 2–3% ефірної олії та апіін (флавоновий глікозид). Корінь використовують як болезаспокійливий, сечогінний, а також як засіб, що збуджує апетит. Вживають при захворюваннях нирок (нефриті, нефролітіазі), при запаленні передміхурової залози, подагрі, кропивниці, дерматитах та імпотенції.

За Б.Йордановим та ін. (1972), застосовується сік, який отримують із свіжого нарізаного кореня шляхом вичавлювання: 1–2 чайні ложки соку випивають два–три рази на день за півгодини до їди. Застосовується і у вигляді настою: нарізані шматочки селери настоюють у склянці холодної води протягом 2 годин, і настій вживають протягом дня.

ДЯГЕЛЬ ЛІКАРСЬКИЙ (Archangelica officinalis Hoffm.).

Російська назва — дягиль лекарственный; місцева — ангелик, ангеліка, бодранка, бугила, бурулька, бучераш, бучереш, бучериш, бучуруш, веретень, вох, датель, дегель, дзенгель,

дудка, дудник лікарський, дудошник, дурило, дяглиця, дятел, дятлиця, енгелик, кукотина, купир, порянка, путча, пушка, рева, чотиригранник, яглиця, ягелик, яндєлик.

Велика трав'яниста дворічна рослина, заввишки до 1–2 м, з родини зонтичних (Apiaceae). Кореневище вкорочене, циліндричне, до 5 см завтовшки і 30 см завдовжки. Стебло товсте, кругле. Листки крупні, з великими піхвами. Частки їх великі, по краях пилчасті. Зонтик великий, багатопроменевий. Квіточки зеленувато-білі. Плід — плоска двосім'янка з крилами на краях. Цвіте в червні–липні.

Росте на болотах, біля берегів річок, на вологих місцях, на полонинах.

Застосування. З лікувальною метою використовують корінь і кореневище (Radix et Rhizoma angelicae), які містять ефірну олію, смолисті й дубильні речовини, ангелікову, валеріанову, яблучну й оцтову кислоти, крохмаль. цукор, гіркоту та інші речовини. Корені дягелю вживають як заспокійливий, знеболювальний, відхаркувальний, сечогінний, потогінний засіб, а також як такий, що регулює функціональну діяльність шлунка.

Настій коренів дягеля (20 г на 200 г води) по столовій ложці 3–4 рази на день вживають як сечогінне і вітрогінне, а також для посилення перистальтики кишківника.

Екстракт кореня зменшує процеси бродіння і гниття у кишках. Відвар кореня — ефективний відхаркувальний засіб, тонізує серцево-судинну систему, сприятливо діє на центральну нервову систему.

Збирання. Заготовляють кореневища (разом з коренями) великих дворічних рослин весною або восени, після того як зів'яне листя. Сушать під накриттям, на горищах та в інших добре провітрюваних приміщеннях.

ХВИЛІВНИК, КІРКАЗОН ЗВИЧАЙНИЙ (Aristolochia clematitis L.).

Російська назва — кирказон ломоносовидный, к. обыкновенный; місцева — борідка, бородівка, зілля котове, зміївник, кирказок, киркез, кірказон, кукорник, ласт, меч-трава, м'яч-трава,

пухлянка, пхіховник, пховник, ранник, рожальниця, рост, росторопша, смольник, смольняк, фелинник, филейник, филенщики, филинник звичайний, филильник, филійник, филовник, финовник, фіона, хвалинник, хвалильник, хвалівник, хвийолник, хвилійник, хвиловник, хвойличник, щикавиця, щиковщик, рятівник.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини хвилівникових (Aristolochiaceae), заввишки до 30–50 (80) см, із своєрідним неприємним запахом. Кореневище повзуче, вкрите дуже розвиненою коровою тканиною. Стебло прямостояче, просте, рідше слабогалузисте, злегка звивисте, світло-зелене. Листки чергові, черешкові, яйцевидні або округлі, з серцевидною основою, цілокраї, матово-зелені, до 10 см завдовжки. Оцвітина проста, зигоморфна, віночковидна, світло-жовта, квітки сидять пучками, по 2–8, у пазухах листків на квітконіжках, завдовжки 10–12 мм. Тичинки зрослися із стовпчиком у колонку. Плід — висяча м'ясиста зелена грушовидна або округла коробочка. Цвіте в травні–липні. Рослина **отруйна**.

Росте в листяних, особливо дубових, лісах, по річкових долинах, у заплавах річок, серед чагарників.

Застосування. В медицині застосовуються кореневища, які містять алкалоїд аристолохін, аристолохієву кислоту, ефірну олію, глікозид, сапонін, органічні кислоти і каротин. У народній медицині вживаються водяні настої, відвари, настойки з листків і коріння для лікування виразок, ран і нашкірних висипок. Аристолохін малотоксичний, посилює серцеві скорочення, розширює периферійні кров'яні судини, збуджує дихання, діє сечогінно, знижує тонус і силу маткових скорочень, кров'яний тиск (А.І.Шретер, 1962).

Експериментально доведено антимікробну дію рослини.Відвари з коріння або трави використовують для промивання ран, від укусів гадюк і комах, для компресів при нашкірних висипах, сверблячці, гнійних ранах, виразках, екземах, запрілостях, фурункулах.

Збирання. Кореневища заготовляють восени або весною і сушать у добре провітрюваних приміщеннях.

ЛОПУХ СПРАВЖНІЙ (Arctium lappa L., syn. Lappa major Gaertn.).

Російська назва — лопух большой; місцева — лопух гіркий, додовник, лепух, липух, лопух більший, лопух великий, лопух звичайний, лопуш, лопушина, лопушняк, опух гіркий, опуша, реп'як, рип'як, ріпейник, ріпляк, ріп'як.

Дворічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae), до 1,5–2 м заввишки, із стрижневим м'ясистим розгалуженим (до 60 см завдовжки) коренем. Стебло прямостояче, ребристе, червонувате, шерстисте, розгалужене. Листки з черешками, великі, широкосерцевиднояйцевидні, здебільшого цілокраї, рідше виїмчасто-зубчасті, зверху зелені, шерстисті, зісподу сіро-повстисті, верхні листки яйцевидні, загострені, здебільшого із заокругленою основою.

Квітки зібрані в кошики, які розміщені щитком. Обгортка черепитчаста, складається з шилуватих, загострених на верхівці гачкуватих листочків. Квітки в кошику двостатеві, з трубчастим, на верхівці п'ятизубчастим пурпуровим віночком. Сім'янки з чубком коротких зазублених щетинок, цвіте з червня до середини вересня, плоди достигають у серпні–вересні.

Росте як бур'ян. Трапляється на смітниках, біля жител і доріг, а також у лісах, на полях, здебільшого невеличкими купками.

ЛОПУХ ПАВУТИНИСТИЙ (Arctium tomentosum Mill., Lappa tomentosa Lam.).

Російська назва — лопух войлочный; місцева — дідовник, липух, лопух повстистий, лопух шерстистий, репейник, реп'як, реп'ях, рип'ях, ріпляк, ріп'як, собаки попові, язичник.

Дворічна трав'яниста рослина, подібна до попереднього виду, але відрізняється від нього дуже павутинистою, більш дрібною (1,5–2,5 (3) см завширшки) обгорткою та внутрішніми плоскорозширеними тупими листочками з прямим, а не гачкуватим угорі вістрям. Цвіте в липні–серпні.

Росте як бур'ян біля жител, на городах, біля шляхів, на полях, у садах, часто на вогких місцях.

Застосування. З лікувальною метою використовують корінь, який дуже популярний у народній медицині. Корені містять до 25% інуліну і ефірнобарданову олію. Відвар коренів лопуха використовують як сильне сечогінне й потогінне, при хронічному ревматизмі, від подагри, діабету, при каменях у печінці й нирках та інших захворюваннях.

Відвар коренів лопуха (50–60 г на 1 л води) вживають як внутрішнє при лікуванні різних шкірних захворювань — при чиряках, фурункулах, висипках, при золотусі, рахіті, як кровоспинне при різних хворобах: сечостатевих органів, в тому числі і венеричних. П'ють відвар і при хронічних запорах, при діабеті.

При випаданні волосся і при захворюваннях шкіри голови 2 рази на тиждень голову миють у відварі (10 г на 1 л води) з коренів лопуха і квіток нагідок. Для лікування поліартриту, лишаїв, шкірних виразок, екземи до спеціальних ванн додають відвар суміші коренів лопуха, трави вересу звичайного, коренів кропиви, трави багна болотяного, листків брусниці, трави татарника (Ф.І.Мамчур).

О.П.Попов пропонує відвар коренів виготовляти у співвідношенні 15:200; настояти після заварювання протягом 20 хв., процідити і вживати по столовій ложці 3–4 рази на день. Відвар корисний для регулювання шлунково-кишкових функцій, для лікування застарілої екземи його слід вживати по столовій ложці 4 рази на день перед їдою. Компреси з відвару листків вважають добрим засобом при екземі, лишаях, виразках; для лікування ран і раку шкіри застосовується сік з листків.

Мазь, приготована шляхом кип'ятіння дрібно нарізаних коренів і молодих листків з вершковим маслом і водою, дає добрі наслідки при лікуванні опіків усіх ступенів (А.П.Левчук).

Збирання. Корені лопуха викопують восени або напровесні, до появи листків, очищають від землі, відтинають білі кореневі шишки і ріжуть на невеликі шматки, сушать у затінку.

АРНІКА ГІРСЬКА (Arnica montana L.).

Російська назва — арника горная; місцева — арник, арника, арнік, баранка, живикість, зілля баранє, нечуй-вітер, скусівник, скусівник гірський, скусівник лікарський, трава бараня, чарник, шалата дика, ярник.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae), з товстим коротким кореневищем, від якого відходять багато коренів, трохи залозисто-пухнаста. Стебло пряме, 20–60 см заввишки, з кількома супротивними гілками. Листки супротивні, нижні зближені біля основи стебла розеткою. На стеблі одна–дві пари супротивних дрібних листків. Квітки у великих кошиках, оранжево-жовті. Цвіте в червні–липні.

Арніка гірська — європейський гірсько-лісовий вид. Росте на відкритих місцях, починаючи з 500 до 1700–1800 м над рівнем моря, на лісових галявинах, полонинах, на гірських хребтах Чорногори, в Гуцульських Альпах, на Свидовецькому хребті, Горганах, Бескидах та інших гірських системах.

В останні роки посилилась заготівля арніки в Карпатах, причому деякі заготівельники не дотримуються правил збирання лікарських рослин, не залишають частини рослин для розмноження. Це може призвести до різкого скорочення природних запасів арніки, а то й до повного її знищення. Значні площі арніки гірської, особливо в Міжгірському районі, знищено при запровадженні технологій поліпшення гірських лук і полонин із застосуванням гербіцидів з вертольотів. Промислові запаси арніки в нашій країні залишились тільки в Карпатах. Треба пам'ятати, що арніку гірську **занесено до Червоної книги України**. Потрібно створювати насінники та флористичні заказники, особливо в Рахівському та інших районах Закарпаття і Прикарпаття. Природні зарості арніки треба використовувати як насінники для розведення в культурі.

Застосування. З лікувальною метою використовують квітки (Flos arnicae), кореневище і корінь (Rhizoma et Radix arnicae montanae), меншою мірою — листки (Folium arnicae).

З квіток арніки виготовляють спиртову витяжку (Tinctura arnicae), екстракт, водяний розчин тощо. Сухі квіткові кошики містять ефірну олію, барвники — арніцин, лютеїн, жир, смолу, віск, камедь, вуглеводень, органічні кислоти (фумарову, яблуч-

ну і молочну), вітамін С (близько 21 мг%), фруктозу, сахарозу, декстрозу, дубильні речовини, білки. Кореневища і корені містять ефірну олію, смолу, віск, арніцин, органічні кислоти — ізомасляну, мурашину і ангелікову.

Препарати з квіток арніки гірської (за Д.А.Аксельродом, Г.К.Ніконовим і А.Д. Туровою) мають тонізуючу і стимулювальну дію на центральну нервову систему, а у великих дозах діють заспокійливо, запобігаючи розвитку судом.

Крім того, препарати з квіток посилюють скорочення матки. Спиртовий настій — ефективний кровоспинний засіб при післяпологових кровотечах. Арніка пропонується як гемостатичний засіб при субінволюції матки (великий плід, двійнята, слабке скорочення матки, запальні гінекологічні захворювання в минулому), кровотечах, пов'язаних з ендокринними порушеннями, при захворюванні статевої сфери (запалення яєчників, запалення матки після аборту).

Препарати з коренів арніки гірської прискорюють серцебиття і збільшують амплітуду серцевої діяльності, розширюють коронарні судини, поліпшують живлення м'язів серця, знижують рівень холестерину в крові, що обумовлено наявністю в арніці цинарину. Ці властивості коренів арніки дають можливість використовувати їх при артеріосклерозі, міокардитах, серцевих ангіоспазмах.

Настій із свіжих квіток арніки на спирті призначають як внутрішнє по 40 крапель 3 рази на день до їди.

Водяний настій з квіток арніки (10 г на 200 г води) призначають як внутрішнє по одній столовій ложці 3 рази на день. Відвар з коренів (10 г на 200 г води) вживають по одній ложці 2 рази на день.

У народній медицині відвари і настої вживають при вивихах, синяках, пораненнях, безсонні та деяких інших захворюваннях.

Оскільки арніку відносять до **отруйних** рослин, при використанні її всередину потрібна обачність.

Збирання. Квіткові кошики арніки збирають у період повного цвітіння, приблизно в червні–липні, зрізуючи біля самої основи, щоб залишок квітконоса не перевищував 1 см. Цвіт відразу ж сушать без доступу сонячного світла. Обов'язково очищають від личинок, особливої мухи, які часто знаходяться всередині квіткового ложа. Протягом літа суцвіття-кошики збирають у 5–6 прийомів.

Кореневища і корені збирають у березні–квітні або в серпні–жовтні. Після збирання сушать у добре провітрюваних приміщеннях.

Листки збирають перед цвітінням (у травні) з розетки, що знаходиться біля самої землі, і сушать без доступу сонця в добре провітрюваних місцях.

При заготівлі арніки обов'язково потрібно залишати частину рослин для розмноження.

Агротехніка вирощування арніки гірської. В літературі є вказівки, що арніку гірську культивують у багатьох країнах світу, в тому числі і в нашій. Арніка дуже важко піддається культивуванню, характеризується досить повільним ростом. Вона стійка до морозів, шкідників та грибкових захворювань.

За даними Ф.Аустера і Шеферової (1954), для розведення арніки ділянку слід вибирати в гірських холодних місцевостях на бідних луках з вогкими ґрунтами. Найбільш сприятливі для цього бідні, навіть піщані кислі ґрунти (pH 4–5).

Обробіток ґрунту починають з оранки на зяб, яку проводять відразу ж після звільнення поля з-під попередників на глибину 22–25 см, а на ґрунтах з мілким орним шаром — на повну глибину. Ю.К.Кондратенко вирощував арніку гірську під Москвою. За його даними, арніка добре росте і розвивається при внесенні в ґрунт фосфорно-калійних добрив і не витримує надмір азоту.

Арніку можна розмножувати шляхом попереднього вирощування розсади або поділом кореневищ. Розсадники закладають під зиму тільки свіжозібраним насінням, тому що насіння швидко втрачає схожість. Сходи з'являються через два–три тижні після

висівання, проростає до 92% насінин (Аустер і Шеферова). На грядки насіння висівають в борозенки на відстані 6–8 см. Норма висіву 70–80 г на 100 $м^2$, глибина загортання насіння — до 1,5 см з наступним прикриттям перегноєм або торфом шаром до 0,5 см. Норма висіву при безпосередньому висіванні в ґрунт становить 6–8 кг/га. Ширина міжрядь — 60–70 см.

Навесні при появі на сходах двох пар листочків розсаду пересаджують на постійне місце. Площа живлення — 60x30 см. Кореневища для розмноження арніки беруть з рослин віком 3–4 роки із старих плантацій і ділять на частини з таким розрахунком, щоб у кожній з них була хоч одна добре розвинена брунька. Кореневища висаджують на постійне місце також з площею живлення 60x30 см.

Догляд за плантаціями полягає у систематичному 3–4-разовому розпушенні міжрядь з одноразовим прополюванням бур'янів у рядках.

На насіння суцвіття-кошики арніки слід збирати на початку утворення летючок, розкласти на горищі тонким шаром і просушити для повного достигання. Після цього квітки перетирають і пропускають через сита для видалення летючок. Остаточну очистку проводять при сортуванні.

Для культурного розведення арніки гірської насіння слід заготовляти з природних заростів у липні–серпні. Вага 1000 насінин —1,3–1,5 г.

ПОЛИН ГІРКИЙ (Artemisia absinthium L.).

Російська назва — полынь горькая; місцева — білобиль, віниччя, деревко боже, молин, нехворощ-полин, повинь, полин білий, полин гіркий, полин звичайний, полинець, полинь, полон, полон дикий, полон-трава, полонт, полонь, полун.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae), дуже ароматна. Стебла досягають до 1 м заввишки, ребристі, вгорі гіллясті. Стебло і листки шовковисто-сірі. Прикореневі листки й нижні стеблові на недовгих, трохи крилатих, черешках. Квіткові кошики дрібні, у верхній частині зібрані у волоті. Цвіте в червні–серпні.

Трапляється рідко на необроблених полях, біля шляхів, на городах, по схилах і в забур'янених місцях, переважно на рівнині

(в Ужгородському, Великоберезнянському, Виноградівському та деяких інших районах).

Застосування. З лікувальною метою використовують листки (Folia absinthii), іноді розквітлі вершки (Herba absinthii). Вони містять глікозиди — абсинтин і анабсинтин, які надають траві дуже гіркого смаку, отруйну ефірну олію азулен, смолисті та білкові речовини, солі яблучної та янтарної кислот, вітамін С і каротин.

Застосовується як засіб, що стимулює діяльність травних органів і поліпшує апетит. Вживають настойку по 20–30 крапель за один прийом.

Збирають до або під час цвітіння в травні – на початку червня. Зривають знизу цілком розвинені листки, а вершки зрізують не більше ніж на 30 см. Сушать на вільному повітрі або на горищах.

ПОЛИН ЗВИЧАЙНИЙ (Artemisia vulgaris L.).

Російська назва — полынь обыкновенная; місцева — бельняк, билина, билиця, билник, білник, біль чорний, віничник, забудка, забудьок, лябудка, нехворощ, нехворощ полева, нехворощ чорнобиль, чорнибиля, чорнобиль, чорнобильник.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae). Стебло пряме, часто темно-червоне, в середній і верхній частинах гіллясте, заввишки 0,5–1,5 м. Листки знизу білоповстисті, нижні — з черешками. Головки квіток яйцевидно-довгасті, прямостоячі або трохи пониклі, зібрані густим волосистим суцвіттям. Цвіте з липня до вересня. Квітки жовті або червонуваті.

Росте серед чагарників, біля огорож, на забур'янених місцях, на городах, рідше біля берегів річок, окремими групками або поодиноко.

Застосування. З лікувальною метою використовують надземну частину (Herba artemisiae vulgaris). Вона

містить ефірну олію, гіркоту, дубильну речовину, вітамін С і каротин. Використовують також корінь (Radix artemisiae vulgaris), до складу якого входять інулін, цукор, слиз, смоли, жирна олія, дубильні речовини й ефірна олія.

Настій трави і кореня полину звичайного (10 г на 200 г води) в народній медицині застосовується при порушенні менструацій і як засіб, що заспокоює нервову систему, при істерії та епілепсії, при судомах і конвульсіях.

При туберкульозі легенів корені полину варять у білому вині (10 хв.). У киплячий відвар додають мед і охолоджують. П'ють по склянці натще або по 3 столові ложки на день.

Для посилення післяродових виділень породіллі п'ють напар з полину. Готують напар так: столову ложку порошку з вершків гілок чорнобилю запарюють в 1/2 л води, п'ють по півсклянки 3 рази на день (М.А.Носаль).

Збирання. Траву (листки і вершки стебел) збирають під час цвітіння, в серпні, і негайно сушать у добре провітрюваних приміщеннях, без доступу сонця. Корінь викопують восени, після висихання стебел очищають і теж швидко висушують.

ПОЛИН ОДНОРІЧНИЙ (Artemisia annua L.).

Російська назва — полынь однолетняя.

Однорічна трав'яниста рослина темно-зеленого кольору з родини айстрових. Має приємний запах. Стебла прямостоячі 30–100 см завдовжки, вгорі або нерідко й від основи розгалужені. Листки чергові: стеблові листки короткочерешкові (нижні) або сидячі, перестороздільні з перестороздільними частинками, яйцевидні: листки в суцвітті дрібніші й менш складні до вузьколінійних при кошиках, що утворюють волотовидне суцвіття. Плід — сім'янка. Цвіте у липні–серпні. Росте розсіяно по всій території України як рудеральний бур'ян. Для лікування використовують траву (Herba artemisiae annua) полину, яка містить ефірну олію, до складу якої входять артемізія-кетан, ізоартемізія-китон, І-камфора, цинеол, пінен, борнеол, камфен, каріофілен, спирти, оцтова, масляна кислоти.

Траву заготовляють у період цвітіння, сушать її у затінку або в добре провітрюваних місцях.

Фармакологічна характеристика.

Листки і пуп'янки дають позитивну реакцію на флавоноїди. В коренях відмічені сапоніни. Трава містить 0,04–0,64% ефірної олії, в її терпеновій частині — 12,3–23,7% а-пинену, 4,2–9,8% камфену, 1,9–6,5% в-пинену, 1–2,9% сабинену, 0,3–13,2% а-терпинену, 1,5–12,8% цинеолу, 0,6–2,9% н-цимолу, 5,7–50,7% артемизлакетону, 11,4–36,9% камфори та ізоартемизлакетону. За іншими даними, олія містить кадинен, камофілен, борнеол-1-в-артемизспирт, оцтову і масляну кислоти, гексенал, 1-а-пинен, куминол і пентакозан.

У траві знайдено дубильні, смолисті і гіркі речовини, аскорбінову кислоту, сліди вітаміну К.

Застосування. Траву використовують у тибетській і російській медицині як зовнішній протизапальний засіб, що прискорює достигання або розсмоктування наривів. У Китаї відвар листків використовують при шкірних захворюваннях. Сік і мазь із свіжих листків корисні від укусів бджіл, при короcті, лишаях, піодермії.

Листки застосовували для зміцнення шлунка, при дизентерії і блювоті. Відвар трави — це гіркота, що поліпшує апетит, жарознижувальне і потогінне, при простудах і лихоманці, при ревматизмі, хворобі вух, як сечогінне, інфекційне і протиглисне.

КОПИТНЯК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ (Asarum europaeum L.).

Російська назва — копытень; місцева — варагуша, волосняк, карачник, копита кінські, кописник, копитан, копитель, копитень, копитень звичайний, копитень кінський, копитець, копити, копитин, копитиня, копитки, копитник, копитниця, копито кінське, колиток, копитці, копітник, копотник, копотняк, коптик, ладанка, підгорішник, підкопитник, підлистень, підолишник, підлесник, підлужник, подолешник лісний, попітник, скопитне, стародуб.

Багаторічна трав'яниста рослина, пухнаста, заввишки 5–10 см, з

повзучим, дуже пахучим кореневищем, з родини кірказонових (Aristolochiaceae). Листки нирковидні, відходять від кореневища. Квітки поодинокі, вершкові, зовні буруваті, всередині брудно-темно-пурпурові. Плід — коробочка, цвіте з кінця березня до середини травня.

Трапляється дуже рідко в тінистих листяних, рідше хвойних, лісах.

Застосування. З лікарською метою використовують кореневище і корінь (Rhizoma et Radix asari, Radix asari europaei), а також листки. Корінь містить ефірну олію (головною складовою частиною якої є **отруйна** речовина азарон), алкалоїд азарин, дубильні речовини й органічні кислоти — лимонну та інші. В листках містяться серцеві глікозиди. Вся рослина має запах перцю. Дія копитняка сечогінна, жовчогінна, відхаркувальна, блювотна, посилює діяльність серця. Звужує кровоносні судини, підвищує артеріальний тиск; седативна, послаблювальна, протизапальна дія.

У літературі є дані про антибактеріальну дію копитняку (Ж.Ламбрєв, 1959).

Настій кореня копитняку (1 г на 200 г води) рекомендується як відхаркувальне по столовій ложці 3 рази на день. Настій листків у такій же пропорції п'ють при серцево-судинних захворюваннях по столовій ложці 3–4 рази на день. Згідно з даними Б.Х.Ахматової (1962), настій листків копитняку належить до групи серцевих засобів, здатних вирівнювати порушений кровообіг, що виник на основі атеросклеротичного кардіосклерозу і при серцевій недостатності на ґрунті хронічних захворювань легенів. За даними С.А.Томіліна, копитняк допомагає при виразкових хворобах, захворюваннях печінки, жовчного міхура.

У народній медицині копитняк вживають при алкоголізмі і як абортивний засіб, а також як сечогінне. Для цього кореневища рослини варять у козиному молоці або у воді. Чай з копитняку (3–5 г сухої рослини на склянку рідини) регулює менструації, послаблює кишківник, сприяє травленню, вживається при гастритах, хворобах печінки, жовтяниці.

М.А.Носаль для лікування алкоголізму рекомендує столову ложку відвару з 5 г кореня на 200 г води непомітно вливати в склянку горілки чи вина і давати хворому. Така суміш викликає блювоту, а згодом відвертає від алкоголю.

Слід пам'ятати, що рослина **отруйна**. Вживати копитняк при вагітності протипоказано.

Збирання. Кореневища з корінням потрібно збирати ранньою весною, кореневища — ранньою весною або у вересні. Листки збирають навесні і на початку літа (квітень–червень). Сушать у добре провітрюваних приміщеннях.

МАРЕНКА ЗАПАШНА (Asperula odorata L.).

Російська назва — ясменник пахучий; місцева — валдмейстер, жасминник, ліпок, марена пахуча, маринка, маринка лісова, мар'янка, мар'янка пахуча, морсянка, маслянина, остудник, пахучка, смілка пахуча, шершавка.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини маренових (Rubiaceae). Кореневище повзуче, стебло прямостояче. Нижні й середні листки по чотири–шість у кільцях, верхні — по вісім. Квітки дрібні, білі, зібрані на вершку стебла у волотовидне суцвіття. Цвіте в травні–червні.

Росте у великій кількості в букових, ялинових, рідше дубових, лісах.

З лікувальною метою використовується надземна частина, яку потрібно збирати перед цвітінням або під час цвітіння. Трава містить глікозиди (асперулозид до 0,05%, асперулін, які, до речі, знижують кров'яний тиск), ефірну олію, гіркі й дубильні речовини, смолу та кумарин (0,4–0,6%). Рослина **отруйна**.

Препарати з маренки діють спазмолітично, заспокійливо, сечогінно. В.Йірасек та ін. (Jirasek, 1986) вказують, що дікумарол, який міститься в рослині, має антикуагуляційні властивості.

У народній медицині застосовується при багатьох хворобах, найчастіше при проносах і гострих катарах кишківника, для регулювання серцевої діяльності, уповільнює серцебиття, заспокійливо діє на нервову систему, поліпшує сон. Зменшує біль при невралгії, гальмує напади істерії.

Експериментально доведено, що препарати маренки розширюють капіляри, посилюють кровообіг. Слід пам'ятати, що маренка — **отруйна** рослина, тому треба приймати тільки за призначенням лікаря.

АСТРАГАЛ СОЛОДКОЛИСТИЙ (Astragalus glycyphyllos L.).

Російська назва — астрагал сладколистный; місцева — богоростка, волосник, в'язіль, горох вовчий, горох заячий, дев'ятилітник, калюжник, колесник, косатик, крило орлине, ненаситець, перерва полева, розходник боровий, сарачець, сплюлист, стручечник, ступа вовча, укладник, фасолька дика, чистець.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини бобових (Fabaceae), заввишки до 30–80 см. Стебло розгалужене. Листки складні, з 9–12 еліптичними листочками і прилистками. Квітки зеленувато-жовті, зібрані в короткі густі китиці. Цвіте в червні–серпні. Плоди — боби лінійні, зігнуті дугою.

Росте в лісах, на узліссях, серед чагарників у рівнинному і передгірному поясах.

У народній медицині використовують траву, корінь і насіння. В листках і стеблах містяться алкалоїди, а також аскорбінова кислота (Муравйов, Баньківський). Рослину за її дією відносять до жовчо- і сечогінних, відхаркувальних, заспокійливих і судинорозширювальних засобів.

Відвар з трави в народній медицині вживається як відхаркувальне, сечогінне і проносне, при захворюваннях нирок та сечогінних шляхів, при каменях у нирках, золотусі і нашкірних висипах, сифілісі, ревматизмі й суглобних болях, проносі, катарах верхніх дихальних шляхів. Крім того, астрагали використовуються в акушерстві для прискорення пологів і виділення посліду.

Настої трави астрагалу застосовують при гіпертонічній хворобі, хронічній серцево-судинній недостатності та при захворюваннях нирок.

БЕЛАДОНА (Atropa belladonna L.).

Російська назва — белладонна; місцева — вишні песі, вишня вовча, дурман сонний, запридух, зілля сонне, зілля погане, вишня песся, йокшик, красавиця, мадраган, мадрагуля, мадрагуна, матриган, матригуна, матридун, матридуна, матріган, надра-

голя, надрагуля, німечник, німиця, німиця чорна, одурь сонна, островниця, отровниця, отровниця песя вишня, отруйниця, покшик, рай-дерево, сонник, царичка, ягода вовча, ягода бішена.

Багаторічна, **дуже отруйна**, трав'яниста рослина з родини пасльонових (Solanaceae). Стебло прямостояче, заввишки до 1–5 м, знизу пряме, вгорі вилкувато-гіллясте, короткозалозистопухнасте. Листки чергові, яйцевидні, загострені, біля основи звужені в короткий черешок, цілокраї. Квітки досить великі, поодинокі, рідше парні, розташовані в пазухах листків, у верхній частині буро-фіолетові або брудно-пурпурові, ближче до основи зеленувато-жовті або жовто-бурі. Плід — двогнізда приплющено-куляста блискуча чорна багатонасінна ягода з зеленою чашечкою. Цвіте в червні–липні, плоди дає в липні–серпні.

Росте в листяних лісах між чагарниками, на молодих лісосіках, переважно на відкритих місцях на Закарпатті та в Прикарпатті. Природні зарості можна використати як насіннєву базу для селекційної роботи. Треба пам'ятати, що беладону **занесено до Червоної книги України** (1996).

Застосування. З лікувальною метою використовують листки (Folia belladonnae), корені (Radix belladonnae) і траву (Herba belladonnae). Листки містять алкалоїди, переважно гіосциамін, а також скополамін (гіосцин), глікозид метилескулін, аспарагін, смолисті речовини. Корінь містить до 1,5% алкалоїду, в основному, гіосциаміну, глікозид метилескулін і до 12% дубильних речовин.

З листя беладони виготовляють фармацевтичні препарати — екстракти і настойки, новогаленові препарати, які вживають як болезаспокійливий і протиспазматичний засіб при бронхіальній астмі, шлунково-кишкових захворюваннях, а також при отруєнні морфієм. Гіосциамін розширює зіниці.

Винний відвар коренів призначають при паркінсонізмі.

З коренів і листків одержують атропін.

Препарати коренів, крім атропіну, містять також алкалоїд скополамін і за болгарським способом успішно застосовуються при ураженнях мозку після перенесення енцефаліту (за Б.Йордановим та ін., 1972, «болгарський спосіб лікування хвороби Паркінсона» — рецепт Н.Раєва. Рецепт Н.Раєва №1: корені беладони, №2 — медичне вугілля, №3 — болюси, що складаються з мускатного горіха і муки, №4 — подрібнене кореневище аїру

тростинового. Застосовується таким чином: складники №1 і №2 варять протягом 10 хв. з білим вином у співвідношенні 1:100, відвар приймають по чайній ложці на голодний шлунок (натще) протягом 3 днів, потім дозу щодня збільшують на одну чайну ложку, досягаючи 10 чайних ложок на добу; після кожного прийому вживають по одному болюсу №3 і часом жують шматки коренів №4.

Збирання. Листки збирають у період цвітіння, в червні–липні, 3–4 рази, в міру відростання. Общипують біля основи листкової пластинки. Сушать негайно в тіні.

Коріння збирають звичайно восени (вересень–жовтень) з рослини другого року. Заготовляють тільки м'ясисті, соковиті, бічні корені, видаляючи дерев'янисту основу головного кореня. Сушать у затінених, добре провітрюваних місцях.

Вся рослина **отруйна**, що слід враховувати під час її збирання і сушіння: не торкатися носа, очей, губ, а після закінчення роботи мити руки.

Агротехніка вирощування беладони. Беладона — вологолюбна рослина. На першому році росте повільно, а на другому і в наступні роки дає потужні кущі і корені. Оптимальні умови проростання насіння коливаються в межах 20–25°С. Сходи розвиваються повільно. Надземна частина рослини повністю відмирає уже при температурі 4–5°С, а при потеплінні знову відростає з кореневої шийки.

Під беладону, згідно з даними Г.М.Котукова (1964), слід відводити родючі ділянки, захищені від вітрів і вимерзання, з помірно підвищеною вологою. Добрі врожаї беладона дає на окультурених ґрунтах з середнім і легким механічним складом, з міцною структурою. Добрі результати дає в присадибних сівозмінах: овочевих, кормових, лучних.

Добрими попередниками є чистий пар, озимі, що йдуть по удобреному пару, просапні культури, під які вносили добрива. Обробіток ґрунту починають з оранки на зяб на глибину 27 см, а на ґрунтах з мілким орним шаром — на повну його глибину плугом з передплужником. При висіванні беладони весною пар восени переорюють.

На основі даних Української дослідної станції лікарських рослин, встановлено, що врожай беладони збільшується при одноразовому внесенні 30 т/га гною, 60 кг азоту, 60 кг фосфору

і 60 кг/га калію. Якщо беладона йде за удобреним попередником, збільшити до 40 т/га. При внесенні добрив весною гній рекомендується замінювати перегноєм, зменшуючи при цьому норму вдвоє.

Беладону можна розмножувати шляхом висівання стратифікованого насіння весною безпосередньо в ґрунт, висівання сухого насіння на зиму, вирощування розсади в парниках та однорічних коренів у спеціальних розсадниках.

На основі досліджень О.С. Фаринець (1991–92 рр.), проведених на кафедрі ботаніки Ужгородського національного університету відносно фактичної насіннєвої продуктивності, встановлено, що найбільша частота кількості насінин в одному плоді коливається від 140 до 205. Як виявилось, популяції передгірського поясу найбільш продуктивні щодо цього, ніж популяції гірського поясу. Очевидно, що на деякі процеси життєдіяльності беладони впливає весь комплекс факторів місцезростання популяції, не тільки випадкові зміни погоди.

Основні способи розмноження — ранньовесняний і зимовий посіви. Норма висіву насіння при весняному висіванні — 8 кг/га, глибина загортання — 1–3 см з міжряддями в 60 см, і 4 кг/га — при квадратно-гніздовому способі сівби. Сіють весною стратифікованим, а на зиму — нестратифікованим насінням пізно восени. Норма висіву на зиму збільшується до 9–10 кг/га.

Беладона належить до групи рослин, проростання насіння яких вимагає різкоперемінних температур, а саме: 10/30, 10/40, 20/40 °С. Тому його піддають стратифікації. Але проростання насіння беладони, навіть стратифікованого, дуже сповільнене, розтягнуте. Стимуляцію проростання насіння можна проводити й фітогормонами, зокрема гіберелінами.

У 1991 р., за даними О.С.Фаринець, беладона, насіння якої було оброблене гіберелінами (500 мл розчину гібереліну з настоюванням протягом 72 годин), має більший процент схожості і коротші строки проростання в порівнянні з контрольним насінням, яке не було оброблено гіберелінами.

На основі досліджень встановлено, що популяції передгірського поясу мають найбільш ранні строки появи перших проростків і найбільший процент схожості порівняно з популяціями гірського поясу. В даному випадку декілька особин навіть зацві-

ли. Цікавий факт, тому що в природних умовах беладона зацвітає тільки на третій рік життя.

Для вирощування беладони однорічними коренями закладають спеціальні розсадники, висіваючи насіння в борозенки на відстані 15–20 см. Сходи проривають, залишаючи по 2–3 рослини в букеті через кожні 20 см.

Однорічні корені восени викопують, зв'язують пучками і зберігають в погребах, буртах або траншеях. Ранньою весною підготовлені корені висаджують на постійні місця з площею живлення 60x80 см, а на більш родючих землях — 60x60 см.

Перед появою сходів плантації розпушують культиваторами в двох напрямках. Протягом літа потрібно провести не менше чотирьох–п'яти таких розпушень. Влітку рослини підживлюють органічними (5–6 т/га гноївки або 4–5 ц/га курячого посліду) і мінеральними (25–30 кг азотних, 25–30 кг фосфорних і 25–30 кг/га калійних) добривами.

Листки з плантацій першого року збирають 2–3 рази протягом літа, восени при сприятливих умовах рослину викопують.

На перехідних плантаціях спочатку збирають листки, потім траву, знову листки і, нарешті, восени — траву.

Урожай сухих листків на першому році культури досягає 3–4 ц/га, на другому і в наступні роки — 8–10 ц/га, а врожай трави — 15 ц/га.

Насінні ділянки закладають однорічними коренями, а при відсутності коренів на звичайних плантаціях виділяють площі з добрим травостоєм. Ягоди беладони збирають після повного достигання на кілька прийомів, очищають від м'якуша. Врожай насіння з 2–3-річних плантацій коливається від 1 до 2 ц/га.

ОВЕС ПОСІВНИЙ (Avena sativa L.).

Російська назва — овёс посевной; місцева — овес.

Всім відома трав'яниста однорічна рослина, що вирощується в культурі, з родини злакових (Poaceae). Стебло голе, гладеньке, заввишки 60–100 см. Колоски дво-триквіткові, зібрані у волотисте суцвіття. Зернинки вівса пилчасті. Цвіте в травні–червні. Висівається як польова культура на всій території України.

Застосування. З лікувальною метою використовують траву (стебла і листки зелених рослин (Herba avenae), а також зерно

(Fructus avenae) і солому. Насіння містить крохмаль (50–60%), жирну олію (6–9%), білкові речовини (14–16%), цукри, камедь, основні солі, ефірну олію, ферменти, тригонелін, тирозин, авенін, холін, вітаміни: ретинол (сліди), тіамін (0,54 мг%), рибофлавін (0,06 мг%).

Зерно вівса має загальнозміцнювальну дію на організм, солома — жарознижувальну, потогінну, протиспазматичну і пом'якшувальну. Вівсяну крупу вживають як дієтичний засіб для приготування відвару та киселю при шлунково-кишкових хворобах і як загальнозміцнювальний засіб, при гострих та хронічних запальних процесах у нирках і сечовому міхурі, захворюваннях печінки, що супроводжуються жовтяницею, при туберкульозі легенів, цукровому діабеті. Настій зеленої рослини і її соломи вживають при набряках, викликаних хворобами нирок, як сечогінний, потогінний, вітрогінний, жарознижувальний засіб.

Препарати з соломи вівса (настоянки, водяні витяжки та ін.) пропонують при безсонні, розумовому виснаженні і як засіб, що збуджує апетит. Ванни з відвару вівсяної соломи пропонують при ревматизмі, ішіасі, шкірних захворюваннях, відмороженні кінцівок і при постійно холодних ногах.

ХРІН ЗВИЧАЙНИЙ (Armoracia rusticana Gaertn., Mey. et Scherb.).

Російська назва — хрен обыкновенный; місцева — хрін.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини хрестоцвітих (Brassicaceae), заввишки до 50–150 см, з товстим м'ясистим коренем. Нижні стеблеві листки великі, перистороздільні, решта — цілісні. Квітки з білими пелюстками з кігтиками зібрані в численні китицевидні суцвіття близько 6 мм завдовжки. Плід — стручечок яйцевидний, з випуклими отворами, цвіте в травні–червні.

Росте на городах, у садах, іноді дичавіє. Хрін збуджує апетит і поліпшує діяльність кишок. Пропонується до їди приймати чайну ложку тертого хрону з цукром або медом. Таку суміш можна намащувати на хліб. Свіжий сік хрону, його водяні розведення посилюють виділення соляної кислоти в шлунку людини і ефективні при лікуванні гастритів з пониженою кислотністю шлункового соку. Свіжий сік хрону використовують при гніз-

довому облисінню, гнійному отиті. Настій хрону може лікувати вірусний гепатит, що супроводиться жовтяницею, використовується при каменях у сечовому міхурі, як профілактичний засіб від грипу.

У народній медицині різних країн хрін застосовують і як сечогінний засіб при каменях у сечовому міхурі, подагрі, ревматизмі.

При попереково-хрестцевому радикуліті, м'язових хворобах у спині і попереку використовують для розтирання кашку з коренів як місцевоподразнювальний засіб. Подразнювальний вплив мають аліл і гірчична олія, що знаходяться в хроні, які в чистому вигляді при тривалій дії викликають дуже сильні опіки, майже омертвіння шкіри. Використовують протимікробні властивості хрону. Кашку або настій коренів застосовують при гнійних ранах, виразках, запаленнях у вухах. Розведений водою сік використовують для полоскання при запаленнях слизових оболонок порожнини рота, горла, при ангінах. У хроні виявлено фітонциди і лізоцим — білкову речовину з бактерицидною дією. В косметиці водяний настій хрону використовується для обмивання обличчя при веснянках і пігментних плямах.

ВОДЯНИЙ ЖОВТЕЦЬ (Batrachium aquatile (L.) Dumort., syn. Ranunculus aquatilis L.).

Російська назва — лютик водяной, шелковник.

Водяні рослини з родини жовтцевих (Ranunculaceae) із зануреними і плаваючими листками, поділеними на нитковидні частини. Плаваючі листки з черешками в обрисі округлощитовидні, 3–5-роздільні або розсічені на клиновидно-трикутні частини. Квітки поодинокі, пелюсток п'ять, білих, лише при основі жовтуватих, з голою медовою ямочкою. Тичинки численні. Цвіте в червні–серпні.

Трапляється в стоячих водоймах і зрідка в повільно текучих водах. За останні десятиріччя у зв'язку із проведенням меліорації ареал його дуже скоротився.

Застосування. Для лікування використовується надземна частина при головному болю, як абортивний засіб, заспокійливий, при хворобах суглобів. Відвар — від короси.

СТОКРОТКИ БАГАТОРІЧНІ (Bellis perennis L.).

Російська назва — маргаритки; місцева — бистрички, білавка, білоголовець, білоцвітка, білявка, брехачка, вдовичка, вистрічки, віскрутка, гомбички, грішпанки дикі, маєтка, марточки, молодички, моріжничок, морон тревалий, нерест, сирітка, стокрастка, стократка, стократь, стокрітка, стокрот, стокротка, стокротки багаторічні, стокрутка, цукрівка, цяточка, чичина весняна.

Відома багаторічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae). Підземна частина складається з повзучого кореневища. Листки прикореневі, зібрані розеткою. Квітки білі або рожеві. Цвіте в квітні–червні.

Росте на луках, полянах, у гаях і як декоративна рослина.

Застосування. З лікувальною метою використовують квітки (Flos bellidis perennis) і траву (квітучі кошики з листками (Herbae bellidis perennis). Вони містять ефірну олію, м'яку смолу, дубильні речовини, антоксантин, космозіїн, гіркоту, цукор, інсулін, органічні кислоти — яблучну, винну, щавлеву, жир, сапонін та інші речовини.

У народній медицині використовується вся надземна частина при туберкульозі, захворюваннях спинного мозку, сечового каналу, при запорах. Відвар трави у вигляді компресів і припарок використовують при травмах з гематомами, фурункульозі, геморої, запаленні молочних залоз у жінок, при туберкульозі, бронхіальній астмі, захворюванні нирок, як крововідновлювальний засіб.

За М.А.Носалем, для припинення білей у жінок тривалий час роблять спринцювання напаром суміші стокроток — 40 г, дубової кори — 50 г, кропиви — 30 г, грициків — 20 г, омели — 30 г і водяного перцю — 20 г. Суміш запарюють у трьох склянках води. Напар проціджують і розводять окропом.

Під час лікування статеві зносини припиняють на шість тижнів.

Збирання. Квітки і надземну частину збирають під час цвітіння, сушать під накриттям, у добре провітрюваних приміщеннях.

БУРЯК ЗВИЧАЙНИЙ (Beta vulgaris L.).

Російська назва — свекла обыкновенная.

Дворічна коренеплідна рослина з широким соковитим листям, з родини лободових (Chenopodiaceae).

У складі коренеплоду є білки, клітковина, цукор, жири, фарбувальні речовини, мінеральні солі (К, Са, Mg, Fe, мідь, йод, фтор, цинк, літій та ін.), аскорбінова кислота, вітаміни B_1, B_2, P_1, PP, фолієва кислота, бетоїн.

Клітковина та органічні кислоти стимулюють шлункову секрецію і перистальтику кишківника, використовують при спастичних колітах. Сумісність великої кількості вітамінів із залізом має стимулюючий вплив на гемоноез. Буряк рекомендується тим, хто хворий на тиреотоксикоз, атеросклероз (завдяки низькій калорійності, наявності великої кількості вітамінів і мінеральних солей, особливо калію, який має антиритмічну дію, та літію, який впливає гіпотензивно). Буряковий сік широко використовують як лікувально-профілактичний засіб у геріатричній практиці.

У традиційній медицині сік буряка використовують при гіпертонічній хворобі, хворобі печінки, для виведення радіонуклідів.

БУКВИЦЯ ЛІКАРСЬКА (Betonica officinalis L.).

Російська назва — буквица лекарственная; місцева — бабка, бетоникель, бетоніка, бетонька, брюквиця, буква, буквиця чорна, буківка, буковиця, буковник, бук-трава, дедик солодкий, диман, диман лікарський, золототушник, старовина, яківка.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих (Lamiaceae). Стеб-

ло прямостояче. Листки супротивні, черешкові, тупі. Квітки великі, пурпурові. Цвіте в червні–серпні.

Росте на сухих луках, підвищених місцях, лісових полянах.

У народній медицині використовують всю надземну частину, яка містить гіркі й дубильні речовини, ірідоїди, флавоноїди, стероїди, сталтуріни, бетаніни, холін, фенолкарбонову кислоту, тритержноїди, корені.

Вживають буквицю при захворюванні печінки як окремо, так і в сумішах. Крім того, використовують при погіршеному шлунковому травленні, при бронхіальній астмі та кашлі як відхаркувальне, при гіпертонії, запаленні нирок, сечового міхура, як зміцнювальний засіб при нервовому виснаженні, подагрі, жовтусі тощо. При цих хворобах вживають настої: 1 столову ложку подрібнених листків і кореня заливають двома склянками окропу. Споживають протягом одного дня. Згідно з А.Е.Кобзарь та ін. (1984), водяні настої і ліофілізант з трави буквиці в експерименті показали виявлену жовчогінну, а також протизапальну і антитоксичну дію, що обумовлено наявністю іридоїдів, флавоноїдів і фенолкарбонових кислот. Автори відмічають, що жовчогінна активність свіжовиготовленого настою у два рази вища, ніж модоілізату, і перевищує активність таких відомих жовчогінних засобів, як фламін, настій квіток безсмертника. П'ють у запарах і відварах (20 г на 1 л води).

При кровотечі легенів пропонують щодня пити по 2 винні чарки (близько по 30 г) відвару з такої суміші: на склянку дають 2 столові ложки міцного портвейну і столову ложку листя буквиці. Кип'ятять все 5 хв. і ще напарюють 20 хв. Приймають холодним.

Збирають листки і надземну частину під час бутонізації і цвітіння. Сушать у добре провітрюваних приміщеннях, у тіні.

ЧЕРЕДА ТРИРОЗДІЛЬНА (Bidens tripartita L.).

Російська назва — череда трёхраздельная; місцева — блохи циганські, вовчки, вуши дідові, вуши циганські, дзябран, женихи баришнини, кішки, купчак болотний, купчак дикий, лепниця, причепа, реп'ях собачий, реп'яшки собачі, ріжки козі, собачки, стрілка, стрілки, товстуля, трава золотушна, туриція, турицця, череда звичайна, чередун, чорнобривець болотний.

Однорічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae). Стебло прямостояче, заввишки 30–100 см. Листки супро-

тивні, короткочерешкові, іноді у верхній частині стебла чергові, прямі. Квітки жовті, дрібні. Цвіте в липні–серпні.

Росте як бур'ян на вологих місцях, біля ставків, річок, боліт та канав.

Застосування. З лікувальною метою використовують верхівки череди без квіток (Herba bidentis tripartiti). Хімічний склад мало вивчений. Відомо лише, що рослина містить рослинний слиз, дубильні речовини, гіркоти, ефірну олію, аскорбінову кислоту.

Череда дуже популярна в народній медицині. Настої з неї вживають як сечогінне і при золотусі, використовують також при шкірних захворюваннях, рахіті, артритах, подагрі. Крім того, череду використовують як заспокійливий засіб, для поліпшення апетиту, травлення, для збільшення амплітуди скорочень серця, нормалізації обміну речовин.

А.Д.Турова (1967) пропонує препарати череди хворим на псоріаз у вигляді екстракту всередину: по 20 крапель 3 рази на день до їди протягом 12–15 днів. Як зовнішнє пропонують густий екстракт череди на суміші вазеліну з ланоліном (1:1), які слід втирати в ділянку ураження один раз на день.

М.А.Носаль (1958) пропонує відвар з суміші трав як протиалергічний засіб: 10 г череди, 5 г листків горіха волоського, 20 г трави фіалки триколірної, 15 г кореня лопуха великого, по 10 г квіток кропиви глухої білої, квіток деревію звичайного, листків суниці, смородини, взятих порівно. Води 1000 мл. Суміш кип'ятити на малому вогні протягом 10 хв. Відвар пити щогодини по 30 мл, дітям дають по 1 столовій ложці.

ГІРЧИЦЯ САРЕПТСЬКА (Brassica juncea (L.) Czern., syn. Sinapis juncea L.).

Російська назва — горчица сарептская; місцева — горчиця.

Однорічна трав'яниста рослина з родини капустяних (Brassicaeceae).

Стебло заввишки 35–90 см, розгалужене, в нижній частині трохи волосисте. Всі листки з черешками вздовж жилок з твердими волосками, ліровидно-перисторозсічені, з яйцевидною вершковою долькою; верхні — продовгувато-лінійні, голі. Квітки яскраво-жовті. Плід — циліндричний горбкуватий стручок, спрямований косо вгору з шиловидним носиком. Цвіте в травні–червні. Насіння кулясте, темно-буре, рідше жовте, ячеїсте. Плоди достигають у серпні. Рослина **отруйна**.

Зростає на полях по всій території України, зрідка трапляється здичавіло на засмічених місцях, у степах, рідше лісостепах. Культивують. Євразійський вид. Одна з найважливіших олійних культур.

Застосування. У медицині застосовують насіння гірчиці (Semen brassicae junceae), яке містить 1,17–2,89% ефірно-гірчичної олії, до складу якої входять алілгірчична — до 40%, кротонілгірчична — 50% олії. Ефірно-гірчична олія **дуже отруйна** і викликає сильне подразнення шкіри. В насінні знайдено сліди сірковуглецю і деметилсульфіду, 20–49% жирної олії. За смаком вона краща за соняшникову, за якістю переважає олію гірчиці білої, але швидше гіркне. В насінні є також глікозид синигрин і фермент мирозин. В листках — 1,69% каротину, 56 мг% аскорбінової кислоти, 182 мг% солей кальцію, 2,4% заліза.

Порошок із знежиреного насіння йде на виготовлення гірчичників, які використовують у медицині як зігрівальний і місцевоподразнювальний засіб при запаленні легенів, гіпертонічних кризах, інсультах, невралгії, стенокардії. З порошку гірчиці роблять також ванни: 200 г гірчиці на ванну для дорослих і 20–150 г для дітей. Столову гірчицю застосовують всередину як апетитний, подразнювальний засіб, що сприяє виділенню шлункового соку і кращому перетравленню їжі.

Гірчичні ванни в суміші з м'ятою та аїром застосовують для лікування статевих розладів та фізичного виснаження: 100 г порошку гірчичного, 50 г подрібненого кореневища аїру, 50 г м'яти-трави заливають трьома літрами окропу, настоюють десять годин. Увечері приймають ванну (до 15 літрів води додають 3 літри настою) при 37–38°C, залишаючись у ній протягом 10–12 хв.

КАПУСТА ГОРОДНЯ (Brassica oleracea L.).

Російська назва — капуста огородная.

Загальновідома городня культура з родини капустяних (Brassicaceae). Вважають, що почали вирощувати капусту задовго до нашої ери древні іберійці на Піренейському півострові. З Іберії капуста переселилася в Єгипет, Грецію, Рим.

Ще стародавні греки і римляни приписували капусті чи не магічні властивості, використовуючи її при різних хворобах.

Капуста була першим об'єктом вивчення вітаміну С. 1926 року Н.А.Бессонов уперше отримав з неї, правда, не досить очищений, кристалічний вітамін С, а через три роки угорський учений Сент-Дьордьї з листків капусти одержав уже чисті кристали вітаміну С. Виявилося, що вітаміну С в капусті не менше, ніж у лимонах та апельсинах, а в цвітній капусті його майже в два рази більше.

Вітаміни в капусті розподілені нерівномірно. Так, зовнішні листки, за даними А.Ніколаєва, містять вітаміну С 31,2 мг%, середні — 33,5, внутрішні — 52,4, в стеблі його 71,2 мг%. З інших вітамінів у капусті знайдено А, B_1, B_2. Мінеральний склад листків дуже багатий. Особливу цінність мають фосфор, калій, сірка. В капусті багато ферментів, є цукор та ростові речовини. В соку капусти є до 16 вільних амінокислот. В останні роки в соку деяких овочів, у тому числі й капусті (Cheney), виявлено вітамін U (С.М.Бременер, 1966).

Як же виготовити сік капусти в домашніх умовах? Треба взяти качан, порізати на частки і пропустити 2–3 рази через м'ясорубку. Ще простіше потерти і відтиснути через тканину або спеціальною машинкою.

Качани, що зберігаються тривалий час, поступово втрачають лікувальні властивості.

Сік треба готувати не більше як на 1–2 дні і зберігати на холоді. Приймати за 1 год. до їди 3–4 рази на день. За добу пропонується випивати 2–5 склянок. Починати слід з півсклянки на прийом. Курс лікування 3–4 тижні. Для профілактики курс лікування можна повторити через 3–6 місяців. Капустяний сік — не шкідливий, але лікуватися ним потрібно під наглядом лікаря.

Що ж таке вітамін U? По-латинськи «віта» означає життя. Хіміки з'ясували його структуру і назвали «метилметионінсульфоній». Медики виводять його назву від латинського слова «ульвус»,

тобто виразка, і позначають літерою U. Застосовують як противиразковий фактор.

Експериментами встановлено, що нестача або відсутність вітаміну U в організмі призводить до виразкової хвороби. В Англії, США, Швейцарії, Японії та інших країнах вітамін U вважається ефективним засобом при лікуванні виразок шлунка та дванадцятипалої кишки. Лікувальні можливості вітаміну U цим не обмежуються. Ним лікують хронічний та виразковий коліти (загальні ураження товстої кишки), гастрити (запальні захворювання слизової оболонки шлунка), атонію (млявість кишок), деякі захворювання жовчного міхура та печінки. Нещодавно вчені Швейцарії та США виявили, що вітамін U має захисні й профілактичні властивості проти променевих уражень.

Кожен з нас може одержати вітамін U в домашніх умовах. Саме капустяний сік пізніше був названий вітаміном.

Слід зазначити, що квашена капуста теж багата на вітаміни. В середньому в ній міститься 32,2 мг% вітамінів, а в розсолі ще більше — 35,4 мг%.

ЛАСКАВЕЦЬ ЗОЛОТИСТИЙ (Bupleurum aureum Fisch.).

Російська назва — володушка золотистая.

Трав'яниста рослина з родини зонтичних (Apiaceae), заввишки до 50–100 см. Листки цілокраї, з легким сизуватим нальотом з нижнього боку. Квітки жовті, зібрані у великі зонтики. Цвіте в липні–серпні.

Росте досить рідко серед чагарників, на схилах, луках, на хребті Чорногори та деяких інших місцях.

Для лікування використовують траву ласкавцю, яку збирають під час цвітіння і сушать у добре провітрюваному приміщенні або на вільному повітрі без доступу сонця. Трава ласкавцю містить до 13,4% сапонінів, до 0,03–0,07% алкалоїдів, дубильні речовини, фітостерин, аскорбінову кислоту, каротин (до 14,7%). Рослина вживається як антисептична, ранозагоювальна, тонізуюча, жарознижувальна, знеболювальна. Ласкавець посилює секреторну діяльність шлунка, підшлункової залози, печінки.

Використовується в народній медицині як ефективний жовчогінний засіб.

Ласкавець як лікувальна рослина недостатньо вивчений.

НАГІДКИ ЛІКАРСЬКІ, КАЛЕНДУЛА (Calendula officinalis L.).

Російська назва — ноготки лекарственные.

Загальновідома однорічна трав'яниста рослина з сильним своєрідним запахом з родини айстрових (Asteraceae). Стебло прямостояче, розгалужене 30–60 см заввишки. Листки чергові, нижні — черешкові, верхні — ланцетовидні. Квітки золотаво-жовті або оранжеві. Цвіте в червні–жовтні. Плід — сім'янка.

Нагідки походять з Центральної і Південної Європи. Розводять у садах і на городах як декоративну і лікарську рослину, в спеціальних господарствах.

З лікувальною метою використовують квіткові кошики (Flores calendulae), зібрані, при повному розкритті. Сушать у добре провітрюваному приміщенні, розстилаючи тонким шаром, у сушарнях при температурі 40–45°С.

Квітки нагідок містять близько 3% каротиноїдів, флавоноїди, ефірну олію (до 0,2%), сапонін, гірку речовину календен, слизисті і дубильні речовини, слиз, інулін, органічні кислоти.

Нагідки мають протизапальні, бактерицидні, ранозагоювальні, спазмолітичні, гіпотензивні, кардіотонічні й седативні властивості, підвищують метаболічну дію печінки, зменшують кількість холестерину.

Особливо широко використовують нагідки при тріщинах шкіри й герпесі у стадії висипання пухирів і утворення виразок, при лікуванні ангін, для цього вживають 16%-ний настій кошиків.

Нагідки використовують і для терапевтичного лікування: при гастритах, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, колітах, захворюваннях печінки і жовчних шляхів. Добрий терапевтичний ефект дає використання нагідок у суміші з ромашкою лікарською і деревієм при серцевосудинних захворюваннях, що супроводжуються серцебиттям, задишкою і набряками. В акушерстві і гінекології настойку нагідок дають усередину

при неспинному блюванні у вагітних (п'ють перед їдою протягом 2–3 тижнів).

КАЛІЗІЯ ДУХМЯНА, ЗОЛОТИЙ ВУС (Callisia fragrance).

Російська назва — золотой ус, дихоризандра; місцева — ректанбера духмяна, спіронема духмяна, домашня кукурузка, дихорозандра.

Ботанічна характеристика.

Трав'яниста багаторічна рослина, яка своїм зовнішнім виглядом нагадує кукурудзу. В стиглому стані досягає від 70 до 120 см заввишки. Рослина належить до порядку комеліанових (Commelianceae).

Родина комеліанових нараховує 47 родів і близько 700 видів, які поширені в тропічних і субтропічних областях обох півкуль.

Комеліанові — багаторічні, рідше — однорічні трави з більш або менш м'ясистими і волокнистими, рідше дуже потовщеними і бульбовидними, коренями. З-посеред них трапляються ліани і екіфіти. Характерним для комеліанових є вміст у тканинах оксалату кальцію, а в деяких видів і кремнезему. Квітки у комеліанових невеликі, звичайно актиноморфні або більш-менш зигоморфні, як правило, двостатеві, зібрані у верхів'ях або розташовані проти листків пазушні, в основному верхоквіткові, суцвіття-завитки. Оцвітина в калізій складається з трьох звичайно зелених або іноді пелюстковидних і забарвлених і, як правило, вільних чашолистків і з такої ж кількості пелюсток. Пелюстки часто білі, яскраво забарвлені блакитні, рожеві, срідка жовті. Каріотип рослин визначено — 2 n = 38.

Майже всі рослини камеліанових використовуються в народній медицині.

Калізія нараховує в тропічній Центральній і Південній Америці та Мексиці до 12 видів.

Застосування в народній медицині.

Калізія — теплолюбна рослина, любить світло, але не прямі сонячні промені. Полив помірковании, розмножується паростками від вусів, які ставлять у воду.

Цю рослину автор цієї праці ввів до списку лікарських рослин останньою, після того, як уже був готовий комп'ютерний набір книжки з рукопису. Авторові пощастило, чисто випадково, поговорити з молодою науковою співробітницею ботанічного саду, яка розповіла про неймовірне: що була приречена страшною хворобою — раком молочної залози до трагічного кінця. В процесі лікування пройшла всі можливі способи лікування: рентгенохіміотерапію, різними лікарськими препаратами, лікарськими рослинами — а пухлина не зменшувалась, не зникала, а навпаки, розросталась. Знайома, хвора Р.М., не вірила в безвихідь, відчувала, що Бог їй допоможе, була оптимістом.

У Києві в онкодиспансері Р.М. випадково зустрілася з хворою з м.Саратова. Діагноз хворої — рак молочної залози. Її прооперували. Через кілька років пухлина знову з'явилася. Якось знайома жінка запропонувала хворій використовувати для лікування настій дихоризандри (калізії) — від якої пухлина поступово зникла. Повторна операція сама собою відпала з того часу, як хвора стала приймати спиртовий настій дихоризандри. З часу повного вилікування пройшло 15 років. Почуває себе добре.

Хвора М.Р. з Ужгорода з діагнозом — рак молочної залози у 1998 р. пройшла курс лікування рентгено- і хіміотерапії, відмовилася від операції. Стала лікуватися настоєм калізії, після чого пухлина стала зменшуватися. Тепер Р.М. почуває себе добре. Лікування настоєм калізії тривало впродовж трьох років. Оскільки хвороба була дуже запущена, Р.М. весь час була в очікуванні її повернення.

Автор записав спосіб виготовлення спиртового настою зі слів хворої Р.М.

Для лікування відрізають паростки зі стебел, які називають вусами, що складаються з сегментів. Для виготовлення настою потрібен 70°-ний спирт, який заливають у посуд. Для настою беруть 36 сегментів вусів калізії, подрібнюють і кладуть у посуд зі спиртом. Настоюють 9 днів у затемненому місці. П'ють настій 3 рази на день за 1 годину до їди: 1 ложку настою, розведеного в 1 ложці води.

Згодом автор намагався ознайомитися з публікаціями про дихоризандру та її застосування для лікування. З публікацій довідався, що калізія має високі лікувальні властивості. Зокрема в літературних джерелах вказується на лікування рослиною хронічного панкреатиту, вона пригнічує патогенну мікрофлору, гальмує біль, відновлює функції підшлункової залози, селезінки, кори наднирковиків, допомагає при цукровому діабеті, знімає запалення жовчного міхура, шлунка, тонких кишок та інших захворювань.

Для більш повної характеристики дихоризандри автор переглянув багато літературних джерел і переконався у тому, що рослина має широке застосування в народній медицині для лікування різних захворювань, тому недаремно в народі її називають ще домашнім женьшенем. Однак при лікуванні калізією інколи спостерігається загострення підшлункової залози.

Засоби лікування діабету, панкреатиту. Один листок рослини розміром не менше 20 см подрібнюють і заливають у скляну банку літром окропу, загортають, настоюють 1 добу, приймають 3 рази на день за 40 хв. до їди по 50 г в теплому стані. При лікуванні діабету треба дотримуватися суворої дієти. Цей рецепт використовують і при лікуванні внутрішніх органів, виведенні шлаків з організму, дрібних каменів і піску з нирок і сечового міхура, а також як профілактичний засіб упродовж усього життя.

Для лікування бронхіальної астми беруть 25–30 сегментів паростка (вуса), стовбурці, подрібнюють, настоюють в 1,5 л горілки 9 днів і тримають у затемненому місці. Листки, що залишились, тримають у прохолодному місці і використовують для лікування ясен шляхом пережовування їх. Горілчаний настій приймають по 1 десертній ложці за 30 хв. до їди 3 рази на день. Цей же рецепт застосовується і при лікуванні анемії, закупорці вен на кінцівках, поліартритах, виразці шлунка. Вважають, що після видалення ракової пухлини настій пригнічує метастази, що залишаються в організмі. Народний цілитель Росії М.П.Єрмакова радить при лейкозі настоювати калізію на меду, кагорі у ваговому співвідношенні. Рослину пропускають через м'ясорубку, змішують з медом і кагором. Настоюють у темному місці 9 днів, проціджують і приймають по столовій ложці 3 рази на день за 20 хв. до їди.

Протираковий олійний бальзам.

У рецепт входять соняшникова олія і спиртова витяжка калізії. Наливають у баночку 40 мл соняшникової олії (нерафінованої) і 30 мл спиртової витяжки, виготовленої за рецептом лікування бронхіальної астми, закривають кришкою, збовтують 7 хвилин і випивають відразу. Такі ліки треба приймати 3 рази на день. Курс лікування 3–5 декад з 5-денними перервами між ними. Приймати за 20 хв. до їди. Після 3-ї десятиденки прийому зробити перерву 10 днів. Це перший цикл, за ним іде другий, третій, і так до повного одужання.

Настій допомагає при лікуванні раку шлунка, молочної залози, раку прямої кишки, аденоми простати, варикозного розширення вен, поліартритів.

ГРИЦИКИ ЗВИЧАЙНІ (Capsella bursa pastoris (L.) Medik.).

Російська назва — пастушья сумка; місцева — бордюжок, воложник ґіркий, ворожка, воши, галка, гнидник, горобинець, гречичка, гречка куряча, гречка псяча, грицики звичайні, злодій, зозульник, калитник, калиточник, кашка горобина, мисочки, мішечки, мішочник, око воробине, помолочник, режуха, сірики, сумочник, сумочник пастуший, сухотника, сухотник, ташечки, тоболки, трава книшиста, трава пастуша, трясилупка, черевишник, ярутка.

Однорічна трав'яниста рослина з родини капустяних (Brassicaceae). Стебло заввишки 15–20 см. Прикореневі листки зібрані в розетку, довгастоланцетні, з трикутними гострими частками, стеблові листки сидячі. Цвіте з травня до жовтня, іноді з квітками й зимує. Квітки в китицях дрібні, білі.

Росте як бур'ян на полях, біля доріг, поблизу будинків, городів, на луках у великій кількості.

Застосування. З лікувальною метою використовують усю надземну частину (Herba bursae pastoris). Хіміч-

ний склад трави недостатньо вивчений. Виявлено речовини, які містять сірку, водень роданід, холін, ацетилхолін, тирамін, дубильні речовини, глікозид діосмін, алкалоїди, бурасціонову кислоту, ізотоціановий глікозид, які після розпаду утворюють леткі речовини, до яких входять органічні сполуки сірки, алкалоїдів, сапонінів. Грицики багаті на мінеральні солі — калієві, органічні кислоти — фумаринову, яблучну, лимонну, винну, аскорбінову кислоту, філохінони, фітонциди та ефірну олію, вітамін К.

Застосовується як кровоспинний засіб, особливо при внутрішніх маткових кровотечах. Настій і відвар (15–20 г на 200 г води) вживають по столовій ложці 3–4 рази на день; рідкий екстракт — по 20–30 крапель за один прийом. Загалом препарати з грициків слід характеризувати за їхнім впливом на організм людини як гемостатичний, гіпотензивний, жовчогінний.

М.А.Носаль пропонує напар грициків (40–50 г на 1 л окропу) приймати при захворюваннях печінки, нирок і сечового міхура, при жовчних і ниркових каменях та при порушенні обміну речовин. Такий же напар вживають жінки в передклімактеричний період при виснажливих маткових кровотечах.

С.А.Томілін (1962) вказує на здатність препаратів із грициків знижувати артеріальний тиск і посилювати перистальтику кишок. При каверні в легенях рекомендується напар, який приготовляють так: на 2 склянки води беруть 2 столові ложки грициків, 1 столову ложку дубової кори і півсклянки портвейну — все це варять 10 хв. у закритому посуді. Одержаний напар випивають протягом дня.

Збирання. Траву збирають під час цвітіння, сушать на відкритому повітрі, в тіні.

ВІДКАСНИК БЕЗСТЕБЛИЙ (Carlina acaulis L.).

Російська назва — колючник бесстебельный; місцева — відкласник, відкласник безбильний, дев'ядцел, девліцел, девцел, дев'ядесел, дев'ясин, дев'ясінь, дев'ятел, дев'ятизел, дев'ятисил, дев'ятисил безсильний, дев'ятисил, дев'ятосилник, дев'ятосинник, дев'ятосинь, дев'ятосінник, дєв'ятосина, дев'яцар, дев'яцел, дев'яцер, дев'яцил, дівосил, колючник безбильний, страхополох, чортополох.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae). Стебло нерозвинене. Листки перисторозсічені, майже до середньої жилки, розсіяно-опушені, колючі. Квітки зібрані в досить великі кошики, що сидять посередині листкових розеток. Листочки-обгортки неоднакові: зовнішні — зелені, листовидні, середні — темно-бурі, з розгалуженими колючками по боках, внутрішні — пелюстковидні, жовтувато-білуваті. Спільне квітколоже вкрите плівками. Плоди — сім'янки, волосисті, з чубком, складеним з одного ряду розгалужених перистих щетинок. Цвіте в липні–вересні.

Росте на сухих луках, гірських схилах, лісових полянах. Рослина взята під охорону. Її знищують туристи, а також населення, зриваючи квіти для оздоблення хати. Негативно реагує відкасник на внесення в ґрунт гербіцидів, органічних і неорганічних добрив.

Застосування. Використовується тільки в народній медицині. Для лікування вживається корінь, який містить ефірну олію, дубильні речовини, смоли, до 20% інсуліну тощо.

Вживається як сечогінне, потогінне, відхаркувальне, при менструаціях (Rápóti J., Romvári V., 1987).

Відвар з коріння п'ють при простудних захворюваннях сечових органів і нирок, при болю у шлунку і катарах легенів. Крім того, ним лікують ниркові набряки, відвар виганяє глисти.

Для відвару беруть 3 г коріння на 0,5 л кип'яченої води. Замість відвару використовують також порошок з розтертого сухого коріння. Порошок, змішаний з вином, виганяє солітера. Відваром коріння в оцті лікують рани, лишаї.

Корені збирають восени.

КОНОПЛІ ПОСІВНІ (Cannabis sativa L.).

Російська назва — конопля посевная; місцева — колопні, коноплі.

Однорічні рослини з родини коноплевих (Cannabaceae).

Коноплі посівні — трав'яниста рослина заввишки 0,5–1,5 м, залежно від сорту і умов вирощування. Корінь стрижневий, проникає в глибину до 2 м і більше, дає густі бічні розгалуження. Стебло пряме з залозистими волосками на поверхні. Листки пальчасторозсічені. Плід — горішок, округлояйцевидної форми, сірий, однотонний.

Коноплі — дводомна рослина (однодомні трапляються рідко). Чоловічі рослини мають назву плоскінь, а жіночі — матірка.

Запилюються коноплі вітром. Ростуть на всій території України. Рослина **отруйна**.

З лікувальною метою використовують насіння, листки й квітки.

Рослина містить глікозид каннабін, леткі і нелеткі алкалоїди, ефірну олію, фітонциди. Насіння багате на жири (28–38%), білки (18–23%), крохмаль (20%), клітковину (15%), фітин (4–5%), холін, лушпиння — на мінеральні солі.

Препарати з листків квіток мають заспокійливу, знеболювальну та снотворну дію. Насіння сприяє збільшенню молока у породіль, має сечогінну та загальнозміцнювальну властивість.

Конопляне насіння використовують як очисний і зміцнювальний засіб при асциті, скрофульозі, гострому циститі, геморої. Вживають і як сечогінне. Особливо поживне, корисне конопляне молоко. Воно рекомендується нервововиснаженим, хворим із хронічним запаленням травного каналу і сечовивідних шляхів. Конопляне молоко виготовляють таким способом: 50 г насіння промивають гарячою водою, висипають у ступку, додають 1 ст. ложку цукру і розтирають, підливають воду (всього півтори склянки). Утворену емульсію проціджують через марлю. П'ють по кілька склянок на день.

У народній медицині конопляне насіння застосовують дуже широко. Зрідка використовують і полову рослини. Як зовнішні засоби насіння і полову конопель рекомендують для припарок при маститі і як пом'якшувальний чинник. При хронічному ревматизмі роблять компреси з насіння та полови рослини.

Готують настій 1 чайної ложки квіток або листків конопель посівних на 1 склянку окропу. Підсолоджений медом настій п'ють по 2 склянки на день. Настій верхівок діє снотворно і тамує біль.

При хворобах нирок і сечового міхура використовують емульсію або молоко із суміші сухого гарбузового і конопляного насіння. Для цього 2 склянки суміші розтирають у глиняному посуді, підливаючи окріп (одну склянку) і проціджують. Протягом дня випивають все.

Використовують й емульсію з самого конопляного насіння (2 частини насіння на 1 частину окропу), яку гарячою змішують

з кашкоподібною масою зіскобленої свіжої зеленої м'якоті (камбію) бузини чорної або терену. Це прикладають до запалених місць при бешисі. Такі компреси періодично замінюють на свіжі, доки не мине запалення (Ф.І.Мамчур, 1984).

Агротехніка вирощування. Насіння конопель може проростати при температурі 1–45°С. З підвищенням температури енергія проростання підвищується. Сходи легко переносять нетривалі заморозки (3–4°С).

Коноплі мають підвищені вимоги до вологи. Найбільша потреба їх у воді буває в період від початку бутонізації до масового цвітіння. Коноплі вимогливі до родючості ґрунту. Зяблевий обробіток ґрунту складається з глибокої оранки (після просапних) або з лущення і глибокої оранки (після озимини).

Коноплі мають підвищені вимоги і до поживних речовин ґрунту. Система удобрення складається з основного удобрення, передпосівного та підживлення. Важливу роль у системі підживлення конопель відіграють органічні добрива, зокрема гній. З підвищенням норм внесення гною підвищується врожай конопель. Застосовують і мінеральні добрива. Найвищу ефективність мають органічні і мінеральні добрива при сумісному їх внесенні. До сівби конопель можна братися в ранні строки, коли температура ґрунту на глибині 5–6 см досягає 8–10°С.

Способи сівби конопель визначаються напрямком культури (на насіння, на зеленець та універсальну культуру). Сіють коноплі широкорядним або стрічковим способом.

Збирають у різні строки, залежно від напрямку культури. Спочатку вибирають плоскінь, а через 35–40 днів — матірку. Кращим періодом збирання плосконі є закінчення цвітіння, а матірки — достигання насіння в середній частині суцвіття. Плоскінь збирають вручну, а для збирання матірки використовують жатки та косарки.

ПЕРЕЦЬ СТРУЧКОВИЙ (Capsicum annuum L.).

Російська назва — перец стручковый; місцева — паприга, паприка.

Однорічна трав'яниста рослина заввишки до 1 м з родини пасльонових (Solanaceae). Рослина з голими, розгалуженими стеблами і яйцевидно-ланцетними цілокраїми листками. Квітки

одиничні, в розвилках стебел. Віночок колосовидний, до середини 5-роздільний, білуватий. Тичинки з короткими нитками. Плід — повисла куляста, яйцевидна або видовжена червона (до жовтого, червоно-фіолетового кольору) ягода з малосоковитим оплоднем. Цвіте в червні–серпні, плоди достигають у липні–листопаді. Походить з Мексики і Гватемали. Культивується на всій території України, в городах, на полях.

Для лікування використовують плоди, які містять алкалоїдоподібний амід касаїцин (до 0,7%), цукор (до 8,4%), білки (до 1,5%), вітаміни С (до 500 мг%), Р, B_1, B_2, ефірну і жирну олії, стероїдні сапоніни. Лікарські форми. Настойка перцю (Tinctura capsici), що застосовується ззовні як подразнювальний шкіру засіб при невралгіях, радикуліті та інших захворюваннях, пластир перцевий (Emplastrum capsici) — знеболювальний засіб при радикулітах, невралгіях, міозитах, люмбаго. Настойка перцю входить до складу мазі від обморожень (Unquentum contra conglelationem), лініменту перцево-аміачного (Lonimentum capsici ammoniatum), лініменту перцево-камфорного (Linimentum caspici camphorantum). Препарати капсин (Capsinum), капситрин (Capsinum) застосовують для лікування радикуліту, невриту, міозиту, артриту.

У Росії вирощують перець із XVII ст. Розмножується насінням шляхом посіву на глибину 1–2 см. Розсаду висаджують у ґрунт у борозни, відстань рослин у ряді 30–40 см, ширина міжрядь 50–60 см. Урожайність плодів до 12 тонн і більше.

КМИН ЗВИЧАЙНИЙ (Carum carvi L.).

Російська назва — тмин; місцева — ганус, квінок, кеминьмог, кмен, кменок, кмень, кмин польовий, кминок, кминок польовий, кмінок, кмінь, тимон, тмин, томин, хмін, хріновиця, цінціпер, цмин, чмінь, чорнушка.

Дворічна трав'яниста рослина з сильним запахом, з родини зонтичних (Apiaceae). Має пряме гіллясте борозенчасте стебло. Листки чергові, зонтики складні, квітки білі або трохи рожевуваті. Плід — довгаста двосім'янка, яка при достиганні легко розпадається на два плодики. Цвіте в травні–червні.

Росте на луках, галявинах, у садах, на вигонах, біля шляхів і серед чагарників.

З лікувальною метою використовують плоди (Fructus carvi, Semen carvi), які містять 3–6% ефірної олії, до складу якої входить близько 50% карвону, що надає плодам сильного запаху, 12–16% жирної кминної олії, 10–12% білкової речовини, смолисті, дубильні та слизові речовини.

Настій плодів посилює травлення при атонії кишківника, вживається як вітрогінне і жовчогінне. Настій виготовляють так: чайну ложку кмину заливають склянкою окропу, настоюють 20 хв., проціджують і вживають по чверті склянки 3–4 рази на день за півгодини до або через годину після їди.

Насіння кмину заготовляють у другій половині літа. Стебла зрізують серпом, потім зв'язують їх у невеличкі снопики і після висушення обмолочують.

ВОЛОШКА СИНЯ (Centaurea cyanus L.).

Російська назва — василёк; місцева — блават, блаватень, блаватка, блаваток, блакитнянка, блевіт, василочек, васильки, васильчик, волощак, волошечева, волошки блакитні, волошок, волошуха, глават, головатень, головатики, лоскутниця, люблю-й-ненавиджу, метлиця, наголоватень, синець, синичник, синоцвіт, синюх, синюха, синюшник, сирець, сіничник, цвіт васильковий, цвіт лоскутний, чичинчик, щирець.

Загальновідома однорічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae), з прямостоячим гіллястим стеблом, заввишки від 30 до 60 см. Квітки голубі, цвіте в червні–липні.

Росте як бур'ян у посівах жита, пшениці та інших зернових культур.

З лікувальною метою використовують квітки (Floscyani sin calycibus). Вони містять барвник ціамін, гіркий глікозид, центаурін або кніцин. У науковій медицині експериментально встановлено сечо- і жовчогінну дію волошки.

У народній медицині вживається проти гарячки і для очних примочок. Крім того, квітки вводять до складу деяких сечогінних чаїв.

М.А.Носаль пропонує напар пелюсток квіток волошки пити при захворюваннях нирок і сечового міхура. Чайну ложку пелюсток заливають склянкою окропу, настоюють 30 хв., проціджують і п'ють по 1/3 або по 1/2 склянки 2–3 рази на день.

Квітки збирають у період повного цвітіння. Збирати слід тільки крайові воронковидні віночки квіток. Спочатку відривають квіткові кошики, а потім з них витягають віночки крайових квітів, намагаючись не захопити внутрішні трубчасті. Зібрані віночки відразу сушать у затіненому приміщенні, розсипавши тонким шаром на папері.

ВОЛОШКА ЛУЧНА (Centaurea jacea L.).

Російська назва — василёк луговой; місцева — васильки, волошки, волошиха, головатень, блават.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 30–100 см з родини айстрових (Asteraceae). Стебло пряме, ребристе, шорохувате, у верхній половині звичайно розгалужене, зрідка просте. Листки чергові, від яйцевидно-ланцетних до ланцетних, загострені, гострошорохуваті від коротких шорстких волосків, або майже голі, вкривають стебло до самих кошиків, нижні — на крилатих черешках, середні й верхні — сидячі. Квітки зібрані в кошики лілово-рожеві, зрідка білі, кошики розташовані по 1 або 2 на кінці стебла гілок. Крайові квітки більші, лійкоподібні, безплідні, серединні — трубчасті. Плоди — сірі слабоблискучі сім'янки. Цвіте з червня до вересня.

Зростає на луках у заростях чагарників, по межах, край полів, іноді заходить у посіви. Росте на всій території України, в Європейській частині Росії, на Кавказі. На гірських луках, лісових полянах, часто на луках утворює фон. Заготівлі можливі в невеликій кількості.

Застосування. Використовується в народній медицині як надземна частина (Herba centaureae), так і підземна (Radix centaureae jaceae). В листках рослини міститься до 120 мг% аскорбінової кислоти, в насінні — до 16% жирної олії, дубильні речовини, центаурин (ксантоглікозид). Квітки використовують як сечогінне, при шкірних захворюваннях, рахіті. Рослина має жовчогінні, протизапальні

і знеболювальні властивості. Водяний настій трави застосовують при водянці, жовтусі, затримці менструацій. Дуже популярним у народній медицині Тячівського району є вживання настоїв кореня при виразкових хворобах шлунково-кишкового тракту і як в'яжучий засіб при проносах.

Настій — 2 чайні ложки сухої трави волошки лучної заварити в одній склянці окропу, настоювати 2 години, процідити, приймати по 1 столовій ложці 3–4 рази на день до їди.

У народній медицині Білорусії (І.Д.Юркевич, 1976) відвар суцвіть волошки п'ють при хворобах серця, головному і шлунковому болю, захворюваннях матки, використовують для ванн при ревматизмі, купають в ньому дітей при діатезі, екземах, прикладають розпарену траву при розтягненні мускулів і сухожилля.

Збирання. Траву і квітки збирають під час цвітіння у червні–вересні, корені — восени або навесні. Сушать у добре провітрюваних приміщеннях або на горищах.

ЗОЛОТОТИСЯЧНИК ЗВИЧАЙНИЙ (Centaurium umbellatum Gilib., syn. Erythraea centaurium Pers.).

Російська назва — золототысячник зонтичный; місцева — васильок малий, горечавка, горічка, дзенделія, жарка, жарка середушник, зірки, золотник, золотуха, красноцвітник, краснянка, напрасна, напрасниця, норишник, нюхтин, семисильник, сердечник, сердушник, середушник, трава земляна, трава золототисячна, трава норишна, труд, цанторія, цвинтурія, цвінтарка, центаврія, центорія, центурія, центурка, ценцерія, цинтоврія, цинторія, цінторія, цінторка, цінтурія, чантурія, юзефка, ясенець.

Дворічна рослина з прямим чотиригранним стеблом, заввишки до 15–30 см, з родини тирличевих (Gentianaceae). Листки цілокраї, цілком голі, нижні листки зближені в прико-

реневу розетку, стеблові — супротивні, довгасто-овальні. Квітки рожеві, іноді білі, зібрані на вершку стебла в щитковидне суцвіття. Цвіте в червні–липні.

Росте на луках, лісових галявинах, лісових полянах, між чагарниками, на узліссях, як бур'ян на полях.

Застосування. З лікувальною метою використовують надземну частину (Herba centauri). Трава містить у собі глікозиди, з яких відомі еритаурін і еритроцентаурін, сліди нікотинової кислоти, смолу, дубильні речовини, віск, цукор, алкалоїди, еритроцин та інші речовини.

Трава золототисячнику широко використовується в народній медицині. Відвар золототисячника (10–20 г) збуджує апетит і посилює діяльність травних органів. Вживають по столовій ложці за півгодини до їди. Крім того, напар трави вживають при підвищеній кислотності шлункового соку, при хворобах печінки і жовчних шляхів (20 г на 1 л окропу).

Збирання. Збирають надземну частину на початку цвітіння, коли листки в прикореневій розетці ще не почали жовкнути і засихати. Рослину зрізують біля кореня так, щоб захопити прикореневу розетку. Потім тонким шаром розкладають і підсушують, а згодом зв'язують у невеличкі пучки і розвішують для остаточного сушіння. Запаси золототисячнику в природі за останні роки значно скоротились, а попит збільшився. Необхідно перейти до культури цієї рослини із застосуванням біотехнології. В Кошицькому університеті успішно розмножують золототисячник з допомогою культури тканин.

РОМАШКА ЛІКАРСЬКА (Chamomilla recutita (L.) Rauschert., syn. Matricaria chamomilla L.).

Російська назва — ромашка аптечная; місцева — камілка, каміля, комілотея, роман, роман дробний, романець, роман-зілля, оманиця, романичка, романюк, ромашка городня, ромен лікарський, ромен пахучий, руменок, ромінчик, ромінь, ромнячок, ромун, ромун-зілля, ромунчик, ром'янок, руман, руманець, руманиця, румен, руменець, румунець, румунчик, рум'ян, рум'янець, рум'яник, рум'янка, рум'янок, трава романова, хупавка.

Загальновідома однорічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae), заввишки 40–45 см. Стебло дуже розгалужене. Ли-

стки сидячі, з лінійними або навіть нитковидними долями. Квітки в кошиках. Кошики численні. Ложе суцвіття дуже випукле. Крайні квітки білі, середні — жовті. Цвіте з травня до жовтня.

Росте в забур'янених місцях, біля жител, у городах, садках.

Застосування. З лікувальною метою використовують квіткові кошики (Flores chamomillae). Вони містять до 0,6% ефірної олії, апігенін, апігенінглікозиди, холін, умбеліферон, діоксикумарин, саліцилову кислоту, дубильні речовини, гіркоти і цукор, каротин, азулен.

Ромашка лікарська дуже популярна. Настій ромашки вживають при простудних та шлунково-кишкових захворюваннях (при колітах), а також як вітрогінне. Чай з ромашки п'ють при спазмах шлунка, жовтяниці, затриманні менструації, болях матки. Для цього беруть чайну ложку квіток на склянку окропу. П'ють настій теплим по півсклянки 3–4 рази на день за півгодини до або через годину після їди.

Настій ромашки застосовується і зовні як пом'якшувальний засіб (для ванн при запальних процесах, фурункулах, при трісканні шкіри, для полоскання, примочок, клізм). Відвар ромашки заспокоює після видалення зубів, додається до ванни при лікуванні ревматизму. Розтертими свіжими квітками лікують катар носових шляхів. З квіток ромашки виготовлено рідину «Фекутан», реалізується в аптеках.

Збирання. Квітки збирають влітку в суху погоду, повторюючи це кілька разів, в міру їх розпускання. Одразу ж сушать в тінистих, добре провітрюваних місцях, розкладаючи якомога тоншим шаром.

Дикорослої сировини не вистачає, щоб повністю задовольнити попит населення, тому ромашку лікарську введено в культуру.

Агротехніка ромашки лікарської. Вегетаційний період ромашки дуже короткий — 60–70 днів, а повний цикл розвитку триває 3–4 місяці. Насіння починає проростати при температурі 3–4°С, при температурі 20–30°С повністю проростає протягом 10 днів. Проростаючи пізно восени, ромашка розвивається як озима культура.

Під ромашку лікарську, згідно з даними Г.М.Котукова (1964), відводять родючі ґрунти середнього механічного складу. Для вирощування ромашки лікарської велике значення має попередник. Добрими попередниками є ті культури, які швидко (в серпні) звільняють площі і не сприяють їх великій забур'яненості (квасоля звичайна, горох, гірчиця біла, шавлія мускатна). Злакові теж є добрими попередниками, але вони засмічують територію типовими бур'янами. Невдалими попередниками є тріазин-резистентні культури (кмин, коріандр тощо).

На луках ромашка розмножується самосівом і десятки років може давати врожай, але кращих результатів можна досягти, розмножуючи ромашку в монокультурі.

Вирощуванням ромашки займались ще в 50-х роках XX ст. радянські, чехословацькі і німецькі вчені. Вони зазначають, що 2–3 роки ромашку можна вирощувати самосівом на одній площі, але потім великої шкоди завдає забур'яненість. Такі висновки робить і угорський учений Керекеш (1969) із своїх досліджень. Найновіші дослідження свідчать, що при якісній агротехніці ромашку можна вирощувати на одному місці п'ять і більше років.

Ромашка не вибаглива до поживних речовин, але дослідження Шретера (1964) показали, що 10 ц квіток і 30 ц вегетативної маси висмоктують з ґрунту 85 кг K_2O, 53 кг азоту і 21 кг P_2O_5.

Якщо під ромашку відведено поле з-під озимих, то вслід за їх збиранням у вересні орють на зяб на глибину 22–25 см. Якщо попередником були просапні культури, то поле теж орють відразу після їх збирання. Під озимі та під зимові посіви оранку проводять за 25–30 днів до сівби.

При наявності в господарстві гною під основну оранку здебільшого вносять під попередник по 30–40 т/га. Добрі результати дає сумісне внесення гною і мінеральних добрив з розрахунку 15–20 т гною і 45 кг/га діючої речовини фосфорно-калійних добрив, азотні добрива — 25–30 кг/га вносять весною як підживр-

лення. На підзолистих ґрунтах під переорювання вносять ще 1,5–2,0 т/га вапна.

Якщо в господарстві нема органічних добрив, можна застосовувати тільки мінеральні. Дослідження показали, що без внесення мінеральних добрив ромашка добре росте перший рік на ґрунтах середньої в'язкості і в'язких. Внесення мінеральних добрив у невеликих кількостях сприяє її кращому цвітінню. Внесення калійних добрив на бідні на калій ґрунти також збільшує врожайність. Внесення мінеральних добрив на нейтральні, бідні на мінеральні речовини ґрунти з розрахунку 20–30 кг/га азотних і 20–30 кг/га фосфорних перед посівом має великий позитивний вплив на врожайність.

При монокультурі ромашки без внесення добрив на третій рік ґрунт настільки виснажується, що ромашка повністю зникає з даної території. Тому її вирощування повинно супроводжуватись щорічним внесенням добрив.

Починаючи з другого року, перед посівом вносять мінеральні добрива з розрахунку 60–70 кг/га P_2O_5, 50–70 кг/га K_2O і 10–20 кг/га азотних. Пізні морози (в кінці березня, у квітні) шкодять ромашці. В такому випадку дуже допомагає весняне внесення азотних добрив у кількості 30–40 кг/га.

Вплив мінеральних добрив на монокультуру ромашки, що вирощується четвертий рік на ґрунтах середньої в'язкості

Дози передпосівного внесення добрив, кг/га			Показники бонітету (категорії якості) під час повного цвітіння	
N	P_2O_5	K_2O	Вплив на бонітет передпосівної дози добрив	Вплив на бонітет передпосівної дози азотних добрив – 50 кг/га навесні
–	–	–	0,75	2,50
–	34	–	0,75	2,25
–	68	–	1,00	1,75
–	34	34	0,75	2,00
–	68	51	2,00	2,50
–	34	51	1,66	2,33
12	71	71	3,50	4,50
60	119	119	4,25	4,75

Підготовка ґрунту. Для ефективного вирощування ромашки велике значення має підготовка ґрунту. Після збору попередника необхідно провести культивацію ґрунту без оранки. Оранку слід проводити тільки в тому випадку, коли ґрунт надмірно зволожений. Після культивації, яка проводиться дисками, по можливості поле очищають від дернин попередника і бур'янів, після чого ґрунт каткують для знищення грудок і утрамбування поверхні.

Посів. Сіють ромашку в кінці серпня — на початку вересня (після збирання врожаю попередників). Весняний посів дає меншу врожайність, ніж літній. Норма висіву — 3–4,5 кг/га (посів проводиться крібратором). Крібратор проводить рівномірний посів суміші (20–25% насіння, 75–80% сухі квітки). Насіння ромашки сходить на світлі, тому сіють його на поверхню ґрунту з шириною міжрядь 12–15 см.

Підживлення посівів ромашки найкраще проводити на початку квітня. Обробка посівів гербіцидами (згідно з літературними даними) не шкодить ромашці. Якщо весна суха, обов'язково проводити полив.

Збір. Збирають ромашку в період суцільного цвітіння. Вміст ефірної олії від початку цвітіння і до суцільного цвітіння збільшується поступово, вміст також залежить від погодних умов. Найбільше ефірної олії в сонячну погоду в обідні години. Найменше — в похмуру.

Збирати квітки слід вручну або спеціальними гребінцями. З їх допомогою досвідчений працівник може зібрати за 10 год. 100–150 кг квіток. Дуже ефективним є збирання квіток спеціальною машиною з гребінцями або комбайном. Зібрані квітки потрібно сушити відразу, тому що в мішку вже через кілька годин вони чорніють і втрачають свою цінність. Сушити треба поблизу посадок, якщо це можливо. Перед сушінням квітки бажано просіяти через сито з отворами 7–12 мм для очищення від домішок.

Сушать в добре провітрюваному приміщенні. Ромашку розкладають тонким шаром на папері. Можна сушити і в сушарках при температурі 40–70°C.

ХАМЕНЕРІЙ ВУЗЬКОЛИСТИЙ, ІВАН-ЧАЙ (Chamaenerium angustifolium (L.) Scop., syn. Epilobium angustifolium L.).

Російська назва — кипрей узколистный, иван-чай; місцева — бесіт, драмуха, знитенник, зігильник, зніт вузьколистий, знітильник хлопський, іван-трава, кипрей, льон дикий, ницалоза, плакун, розсівач, сісільник, хвостач, ценцелія, чай-іван.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини онагрових (Onagraceae). Стебло в більшості випадків просте, досягає 50–150 см заввишки. Листки чергові, ланцетні з густою сіткою добре помітних жилок, залозисто-зубчасті, рідше цілокраї, зісподу сизуваті. Квітки зібрані в довгі китиці, пурпурово-червоні, рідше блідо-рожеві або білі. Пелюстки квіток 1,25–1,5 см завдовжки, при основі звужені в нігтик. Чашечка чотирироздільна, пелюсток — 4, тичинок — 8, зав'язь нижня. Плід — довга коробочка. Цвіте в червні–вересні.

Росте у великій кількості на порубах, узліссях, по чагарниках, у світлих лісах.

З лікувальною метою використовують листки (Folia epilobii angustifolii). Цю рослину досліджував М.Н.Варламов (ВІЛАР), який виявив у ній дубильні речовини (до 10% таніну), слиз (до 15%) та 0,1% ще не вивченого алкалоїду. Крім того, в рослині виявлено близько 388 мг% аскорбінової кислоти, каротин, цукри, пектинові речовини, солі фосфору, кальцію, кобальту. 10-процентний настій або відвар з листя іван-чаю є добрим протизапальним і болезаспокійливим засобом. Вживається при запаленнях слизових оболонок, виразкових процесах шлунково-кишкового тракту. О.П.Попов (1965) пропонує готувати відвар (1 г на 200 г води) як зовнішнє і внутрішнє. Вживати перед їдою.

Листки збирають у період цвітіння.

Pukhalskaya E., Chernyakhovskaja I.Yu., Petrova M.F. et al. (1975) вивчали біологічну активність препаратів з квіток хаменерію і виділили

два препарати: канерол, який є макромолекулярною речовиною, що містить фенольні групи, і канерозон — полісахаридний комплекс. Останній є новим типом фітогемаглюкотинів. Препарат має протипухлинну дію.

ЧИСТОТІЛ ЗВИЧАЙНИЙ (Chelidonium majus L.).

Російська назва — чистотел большой; місцева — аксамент, бородавник, волосник, гладушник, глекопар, глистник, голова адамова, жихунець, жовтило, жовтомолочник, жовтосік, зелезим, зелемизеленя, земозелець, зілля ластів'яче, зілля печінкове, зуб собачий, зчисток, красномолочник, ластівка мурова, ластовиця, леліз, мелодорія, молоко ластівинне, парник, печеночник, розтропта, розтропша, розтокаш, ростопаск, ростопасть, ростопаш, ростохвасть, самозелень, селимонія, селидоня, скоропасть, сметанник, целідонія, чистець жовтий, чистик, ясколка.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30–90 см з родини макових (Papaveraceae). Стебло гілясте, розсіяно-волосисте. Листки розсічені, знизу сизуваті. Квітки золотисто-жовті, зібрані зонтиком. Плід — стручковидна коробочка, цвіте все літо. Всі частини рослини **отруйні**.

Коли зірвати рослину, з неї витікає оранжево-молочний сік.

Росте бур'ян всюди: в затінених місцях, в гаях, біля огорож хат, у садах.

Застосування. З лікувальною метою використовують надземну частину разом з корінням (Herba chelidonii cum radice). В жовто-оранжевому соку чистотілу міститься від 1 до 4% алкалоїдів — хелідонін, гомохелідонін, сангвінарін, хелеритрін, аллокриптонін, протопін, метоксихелідонін, берберін, оксихелідонін, спартеїн, різні органічні кислоти — яблучна, лимонна, сліди ефірної олії та інші речовини. В насінні міститься до 32% олії. В листках знайдено вітаміни А і С. Рослина **отруйна**.

Сік чистотілу викликає нудоту, блювоту, пронос, а при великій дозі — смерть. Свіжий сік вбиває деякі хвороботворні грибки, діє на рак шкіри, екземи, рожисте запалення, мозолі, виразки, псоріаз, коросту, фурункули, бородавки.

Трава чистотілу здавна використовується в медицині як засіб від бородавок, виразок, екземи, при туберкульозі та інших захворюваннях шкіри. Крім того, чистотіл входить до складу препарату для лікування печінки і жовчного міхура.

Хелідонін має антиміотичні властивості і, як свідчать експерименти, гальмує розвиток ракових клітин у мишей і собак, клітин саркоми у щурів. Він є протиалергічною сполукою, гальмує або знімає анафілактичні та гістамінні прояви. Протопін збуджує матку, посилює перистальтику кишок, знижує артеріальний тиск. Рослину вживають при грипі, ревматизмі, коклюші.

А.А.Смутнєва вказує на позитивну дію лікування чистотілом папіломатозу гортані. При цьому вичавлювали сік із свіжої розтертої рослини, нагрівали до кипіння, фільтрували і ставили у прохолодне місце на 12 годин. А.М.Амінєв (1960) вивчив застосування чистотілу при папіломатозі товстого кишківника, поліпозі шлунка і сечового міхура. Є.П.Копйова використала чистотіл для лікування пародонтозів у стоматологічній практиці. Із сухої надземної частини рослини, яка настоювалась на 70%-ному спирті, протягом 7 діб було одержано настойку у співвідношенні 1:5. Для зменшення подразнювальної дії настойку змішували порівну з гліцерином. Уражені ясна протирали цією сумішшю, внаслідок чого під час лікування у хворих зникав біль, свербіж, ясна ставали твердими, набували здорового забарвлення.

Відвар у розведенні 1:400 чистотілу викликає сповільнення ритму, у розведенні 1:100 і 1:200 — прискорення ритму і зменшення амплітуди серця (М.П.Станець, 1966). Чистотіл впливає на сечо- і жовчовиділення, підвищує кількість гемоглобіну, еритроцитів, лейкоцитів, прискорює РОЕ (М.П.Станець). Інтерес до чистотілу як до рослини, що впливає на пухлини, ослаб. Деякий успіх від застосування цієї рослини при пухлинах завдячують антибластоматозним впливом алкалоїдів і дією радіоактивного калію. Н.Н.Денисенко застосовував витяжку з чистотілу

для лікування різних локалізацій раку: шийки матки, стравоходу, шкіри тощо (за К.П.Балицьким, А.Л.Воронцовою, 1982).

Препарати чистотілу пригнічують ріст злоякісних пухлин, виявляють фунгістатичну дію на мікробактерії туберкульозу. Український учений, доктор з Івано-Франківщини, Василь Новицький виробив в Австрії з чистотілу **препарат «Ucrain», який лікує ракові захворювання**.

Професор О.Я.Губергріц рекомендує настій трави (10 г на 200 г води) приймати по столовій ложці 3 рази на день при захворюванні печінки.

Збирання. Траву збирають протягом усього періоду цвітіння, зрізаючи її 5–10 см від землі. Сушать на відкритому повітрі або в добре провітрюваних приміщеннях.

ЛОБОДА БІЛА (Chenopodium album L.).

Російська назва — марь белая.

Однорічна трав'яниста сіро-зелена рослина заввишки до 10–100 см з родини лободових (Chenopodiaceae). Стебло прямостояче, дуже розгалужене. Листки чергові, прості, довгочерешкові, неправильнозубчасті або цілокраї, тонкі. Квітки — двостатеві, п'ятичленні, дрібні, зібрані у волотовидне суцвіття. Цвіте у липні–вересні. Плід — однонасінний горішок.

Загальновідомий бур'ян, що росте в посівах, на городах, засмічених місцях, біля доріг на всій території України.

Для лікування використовують траву (Herba chenopodii albi), зібрану в період цвітіння рослини, і насіння.

Трава лободи містить алкалоїди бетаїн, сапоніни, флавоноїди, вітаміни (B_1, B_2, C, E, каротин), барвник, стероїд ситостерин, ліпіди, ефірну олію, гуавлеву кислоту, фенолкарбонові кислоти. У насінні є жирна олія, тритерпенові сапоніни, алкалоїди.

Лобода використовується як протизапальний, болетамувальний, відхаркувальний, проносний, сечогінний, протиглисний засіб. Настій трави вживають при кашлі, бронхітах, туберкульозі легенів, гастралгії, виразковій хворобі, запаленні і спазмах органів травлення, хворобах печінки, селезінки, при неврастенії, істерії, мігрені, паралічах, золотусі. Зовнішньо настій вживають при карієсі зубів, лікуванні ран, спричинених укусами комах, дерматитів, при ревматизмі, радикуліті, мозолях.

ЦИКОРІЙ ДИКИЙ, ПЕТРОВІ БАТОГИ (Cichorium intybus L.).

Російська назва — цикорий; місцева — батіг петрів, батіжки, батіжник, батіжник голубий, батіжок петрів, батоги, батоги тимофієві, батожки, волошка городня, голубій, дидорця, придорожник, петрів батіг, пуговник, серпівник, синявка, сонцегляд, старівник, терник, терпник, цикорій.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae) з м'ясистим коренем і прямостоячим стеблом, заввишки від 30 до 100 см. Квітки голубі. Цвіте в липні–серпні.

Росте як бур'ян на узбіччях доріг, біля канав, на луках, полях і засмічених місцях.

Застосування. В медицині використовується корінь (Radix cichorii (intybi), Radix cichorii, Radix intybi), рідше — надземна частина (Herba cichorii). Цикорій містить гірку речовину — цикоріїн, легко засвоюваний цукор та інсулін, холін, гліцид, жир, лактуцин, пектин і гуму.

Корінь застосовують у медицині як гірку речовину для збудження діяльності травних органів.

У народній медицині використовують всю рослину при хворобах шлунково-кишкового тракту, при цирозах печінки, опухах селезінки, але найбільше вживають при захворюваннях печінки, особливо при жовтяниці та цукровому діабеті.

Для напару або відвару беруть близько 40 г висушеної рослини на 1 л води. Як зовнішнє відвар трави цикорію використовують при лікуванні екземи. Для цього у відварі цикорію намочують льняні ганчірки і обкладають ними екземні місця. Роблять це доти, поки поверхня шкіри очиститься від струпів. У відвар цикорію, поки він гарячий, додають пелюстки шипшини і траву хвоща. Коли відвар остигне, його проціджують і зливають у пляшку.

Збирання. Корені збирають восени з добре розвинених рослин. Їх промивають, розрізують уздовж або впоперек і сушать у добре провітрюваних приміщеннях.

Траву збирають з червня до вересня, сушать у сухому, добре провітрюваному приміщенні або на відкритому повітрі.

Технологія вирощування. У сівозміні цикорій розміщують після озимих і зернобобових культур. Обробка ґрунту нічим не відрізняється від обробки під цукрові буряки.

Навесні проводять шлейфування, дві культивації та два боронування, а на легких ґрунтах і передпосівне прокатування.

Під глибоку зяблеву оранку обов'язково вносять органічні і мінеральні добрива: гною — 20–30 т/га, азотних добрив — 45–60 кг/га, фосфорних і калійних — по 6–90 кг/га діючої речовини. Висів цикорію проводять буряковими сіялками водночас із ранніми зерновими культурами. Ширина міжрядь 45 см. Норма висіву насіння становить 3–4 кг/га, глибина висівання до 1 см. Після висівання пропонується прикатування кільчастими катками.

Досить ефективним засобом догляду за посівами є букетування, при якому ширина вирізу становить 28–30 см, а довжина букета 14–16 см. У кожному букеті лишають по 2–3 рослини. Протягом вегетації проводять 3–4 міжрядні обробітки (розпушування). Для поліпшення умов росту рослини підгодовують мінеральними добривами. Техніка підгодовування така ж, як і цукрових буряків. На першому році життя цикорій, як і цукрові буряки, вегетує до глибокої осені, тому врожай збирають наприкінці вересня–початку жовтня.

ПІЗНЬОЦВІТ ОСІННІЙ (Colchicum autumnale L.).

Російська назва — безвременник осенний; місцева — безвременник, бриндуша осіння, зимовик, зимовик осінній, зимовик, мороз, морозець, морозь, осинник, осінник, пізньоцвіт, пізньоцвіт осінній, раст, шапран дикий, шафран моровий, розмарія.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини лілійних (Liliaceae). (За А.Л.Тахтаджаном (1987) — належить до родини Melanthiaceae Batsch). Підземна частина — бульбоцибулина, від якої восени розвиваються блідо-рожеві квітки, весною з'являються зелені широколанцетні листки і плоди. Бульбоцибулина сидить досить глибоко в ґрунті. Квітки великі (1–3), рожево-лілові, рідко білі. Плід — коробочка. Цвіте у вересні–жовтні. Вся рослина **отруйна**.

В Україні вид поширений у Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Тернопільській, Житомирській областях.

На початку 30-х років у Карпатах пізньоцвіт утворював суцільний ареал від низовини до альпійського поясу (Маргіттай, 1923). Тепер рослина представлена окремими популяціями, найбільша кількість яких зосереджена в нижньому гірському поясі. На низовині та в передгір'ї є порівняно мало місцезростань рослини, тому що з кожним роком залишається менше нерозораних вторинних лук.

Тепер пізньоцвіт поширений від низовини (106 м н.р.м.) до нижнього гірського поясу (1100 м н.р.м.). У зоні Карпат Л.М.Фельбаба-Клушина (1995) відмітила зростання виду в 70 пунктах.

Нижче наведено географічні пункти зростання пізньоцвіту.

Закарпатська обл.:

Ужгородський р-н: с.Тісаашвань, с.Есень.

Берегівський р-н: с.Квасово, с.Береги, с.Паланки.

Виноградівський р-н: окол. м.Виноградів.

Мукачівський р-н: г.Ловачка (окол. м.Мукачеве), м.Мукачеве (монастир), м.Мукачеве (стрільбище, вздовж дороги на м.Берегове), с.Лавки, с.Синяк, с.Грабівниця, с.Ряпідь.

Хустський р-н: с. Крива, м.Хуст (Долина нарцисів).

Великоберезнянський р-н: с.Забрідь, с.Кострино, с.Сіль, с.Волосянка, с.Ірташі, с.Люта.

Міжгірський р-н: с.Синевир.

Воловецький р-н: с.Жденієве, с.Підполоззя, смт. Нижні Ворота, с.Ялове, с.Задільське, с.Нова Розтока, с.Вовчий, с.Верб'яж.

Рахівський р-н: с.Ділове, с.Луги, с.Чорна Тиса, с.Усть-Говерла, с.Лазещина.

У 1983 р. В.І.Комендар домігся створення трьох флористичних заказників пізньоцвіту у Великоберезнянському районі, що тепер увійшли до складу Ужанського національного парку: урочища Пасіки (227 м н.р.м., 1,2 га), Нижні Ірташі у Ставненському лісництві (0,6 га, 414 м н.р.м.), Верхні Ірташі (1,5 га, 450 м н.р.м.).

Івано-Франківська обл.:

Надвірнянський р-н: с.Гвізд, м.Косів, с.Фітьків, с.Назаводів.

Львівська обл.:

м.Самбір, уздовж залізничної колії на м.Новий Самбір.

Чернівецька обл.:

Путильський р-н.: с.Сарата, с.Селятин, с.Розтоки.

Вижницький р-н: смт. Берегомет, с.Шепіт, г.Лісничка, г.Чекілька, с.Лопушна.

Сторожницький р-н: смт. Красноїльськ, лісництво, кв. 28, 24, 9, 20, с.Ванжулів, смт. Великий Кучурів, ур. Тисовий Яр, с.Глибочок, с.Михальча, с.Заволока, с.Спаська, м.Чернівці, г.Цецино, г.Клокучка, с.Ленківці.

Глибоцький р-н: с.Червона Діброва, с.Біла Криниця, с.Турятка.

Кіцманський р-н: с.Лашківка.

Новоселицький р-н: с.Чорнівка, с.Топорівка.

Слід не тільки відновлювати природний ареал, але й вирощувати пізньоцвіт для промислових цілей. Треба пам'ятати, що пізньоцвіт **занесено до Червоної книги України**.

Застосування. З лікувальною метою використовують насіння (Semen colchici), бульбоцибулини (Tuber colchici). Насіння містить **дуже отруйний** алкалоїд колхіцин, жир, цукор, смолу і дубильні речовини. Квітки містять 0,4–1,8% колхіцину й апігенін. В бульбоцибулинах міститься 0,08–0,2% колхіцину.

Пізньоцвіт раніше вживали від ревматизму, подагри, невралгії. Інтерес до цієї рослини зріс з того часу, як доведено затримувальну дію колхіцину на поділ клітинного ядра. Цією властивістю скористалися лікарі для затримування росту пухлинних клітин при лікуванні раку шкіри. Лікування проводять під суворим наглядом лікаря.

Збирання. Насіння звичайно збирають у період його повної стиглості, в червні–липні, розсипають тонким шаром на полотні й сушать у теплому темному місці, бульбоцибулини збирають перед самим цвітінням, приблизно в кінці серпня. Очищають їх від коренів та залишків листкових піхов і використовують свіжими або висушеними.

Технологія вирощування. У природних умовах, у культурі пізньоцвіт осінній успішно розмножується насінням і вегетативно. Плід — тригнізда коробочка, в якій в середньому формується до 30 насінин, які достигають наприкінці червня. Насіння округлояйцевидне, оранжево-коричневе або темно-коричневе разом з білюсовидним ариліусом 4–5 мм завдовжки. Насіння слід збирати на початку розкриття пожовтілих коробочок, оскільки згодом їх розносять мурашки. Коробочки треба підсушувати до почорніння, після чого з них витрушують насіння, яке згодом висівають у ґрунт. Згідно з Й.Й.Сікурою та ін. (1983), польова схожість насіння 75–85%. Висушене насіння, згідно з В.Г.Собко

та Т.Г.Дубенець (1984), впадає у глибокий стан спокою і проростає тільки на третій–четвертий рік після посіву.

Пізньоцвіт віддає перевагу родючим пухким глибокообробленим ґрунтам, добре проникним, помірно зволоженим. На перезволожених ґрунтах бульбоцибулини загнивають. Під час розмножування пізньоцвіту слід пам'ятати, що насіння проростає за два прийоми: восени і навесні. Восени, в жовтні, насіння наклюовується, а навесні, у травні, з'являються проростки. У сіянців першого року життя, згідно з Н.І.Шориною (1976), іде диференціація сім'ядолі на піхву зв'язник і гаустрій, який занурений в ендосперм насіння. Гіпокотиль розвинений слабо, головний корінь росте вниз. Перший лист циліндричний, трубковидний. В основі піхви формується бульбоцибулина зі шпоркою, яка сприяє зануренню бруньки відновлення в ґрунт. Генеративні рослини слід висаджувати на глибину 18–20 см. У сіянців другого року життя також тільки один зелений листок. Вік 3–5-річних сіянців легко встановити за залишками бульбоцибулин минулих років. Зрідка формується другий листок, іноді й третій. Бульбоцибулина завдовжки 10–20 мм, завширшки 7–11 мм, додаткових коренів 7–12, спеціалізованих — 1 або 2. Генеративна фаза з'являється на 6–7-й рік.

Вегетативне розмноження відіграє величезну роль у житті пізньоцвіту. Згідно з Й.Й.Сікурою та ін., починається воно на 8–10-й рік життя. Дорослі бульбоцибулини звичайно мають дві бруньки відновлення: верхню і нижню. Щороку проростає нижня. Якщо проростають обидві бруньки, спостерігається вегетативне розмноження. В процесі вегетативного розмноження утворюються клони. Здатність до вегетативного розмноження з допомогою бульбоцибулин можна використати і при штучному розмноженні рослини. З однієї материнської бульбоцибулини можна, розрізаючи, отримати дві дочірні.

Посадку проводять у липні–на початку серпня. Глибина залягання залежить від розмірів бульбоцибулин. Оптимальною для великої бульбоцибулини є посадка на глибину 10–15 см, найбільш великі з них можна садити на 20 см, дрібні — на 5–10 см. Відстань між бульбоцибулинами також відповідна до їхніх розмірів 20х20 см, дрібних — 10х10 см.

БОЛИГОЛОВ ПЛЯМИСТИЙ (Conium maculatum L.).

Російська назва — болиголов пятнистый; місцева — біліголов, білоголів, білоголов, блекіт, блекіт п'ятнований, блекіть, блекот, блекота, блекотець, блекотина, блекотиця, блекотниця, блекут, бликудь, болиголова, болиглів, болиголов, болиголов крапчастий, болиголова, боршевка, бугила, буглав, булав, булига, булигова, буляголов, бутлива, вомига, вонючка, свистулина, свистуля, свистульник, свистюля, сикавка, сикля, сікавиця, цикута.

Дворічна трав'яниста рослина з родини зонтичних (Apiaceae). На першому році надземна частина болиголова складається тільки з пучка прикореневих листків, стебло виростає на другий рік. Воно дуже гіллясте, борозенчасте, цілком голе. Листки також голі, перисті, на довгих черешках, з невеликими піхвами, листочки яйцевидно-овальні, розсічені. Квітки білі. Цвіте в травні–вересні.

Росте як бур'ян у садах, на городах, у чагарниках, біля шляхів.

Застосування. З лікувальною метою використовується трава (Herba conii maculati). Вона містить алкалоїди: коніїн, 7-коніцеїн, конгідрин, псевдоконгідрин, н-метилконіїн. Найважливіший з них коніїн.

Раніше траву болиголова використовували для отруєння засуджених. Згідно з даними грецького філософа Платона, Сократ був отруєний болиголовом.

У народній медицині трава болиголова застосовується як болезаспокійливий засіб при лікуванні раку, фіброміоми матки, лікуванні раку молочної залози. Трава входить до складу препарату «Adenoma-gran», що використовується для лікування аденоми простати.

М.А.Носаль вказує на те, що в народній медицині користуються настойкою: 2 частини суміші листків і насіння протягом 15 днів настоюють на 4 частинах 90^0-ного спирту, потім проціджують. Приймають по 2 краплі на столову ложку води не більше трьох разів на день при нестерпному болю в шлунку і кишківнику, а також при запорах, затриманні сечі, для припинення менструацій, при недокрів'ї, судомному кашлі та полюціях.

При лікуванні болиголовом треба пам'ятати, що рослина **дуже отруйна**.

Збирання. Збирають траву і нестиглe насіння разом з зонтиками на початку цвітіння. Коли зонтики висохнуть, насіння легко висипається.

СОКИРКИ ПОЛЬОВІ (Consolida arvensis Opiz., syn. Delphinium consolida L.).

Російська назва — живокость полевая; місцева — вушка заячі, голубець, гострушки, зейчук, козличка, козьолки, коники сорочі, косарик, косарики, косарки, косильки, косирки, саможки, синевода, синоцвіт, сокири, сокирки комареві, сокирки посівні, сорока, сороколаб, сорколаб, сплюх, стружка, цорколаб, цукорки, черевики, чорколаб.

Однорічна рослина з родини жовтцевих (Ranunculaceae). Листки багатороздільні, з лінійними долями. Квітки сині, фіолетові, рожеві або білі, неправильні. Плід — листянка. Цвіте в червні–вересні.

Дуже поширений бур'ян на полях, у посівах озимини.

З лікувальною метою використовують усю траву, яку збирають влітку без кореня.

Сокирки — рослина **отруйна**. Вона містить кілька алкалоїдів, дельсолін, делькозин, аконітову кислоту, квітки містять проблематичний алкалоїд — калькатропін, глікозид камфероль та інші речовини.

У минулому для лікування використовували квітки сокирок під назвою «Flores calcatripae». Їх застосовували в народній медицині як глистогінний і сечогінний засіб. Крім того, напар сокирок (20 г на 1 л води) не більше 3 склянок вживають при жовтяниці, збільшенні печінки, при загальному незадовільному стані шлунково-кишкового тракту, при хворобах сечостатевих органів.

КОНВАЛІЯ ЗВИЧАЙНА (Convallaria majalis L.).

Російська назва — ландыш; місцева — ванник, гладиш, дюндюрик, дьондюраг, кашка, конвалія запашна, конвалія звичайна, конвалія маєва, конвалія травнева, коновалія, кукуричка, кукурудзка, кукуруза вовча, купека, ладичка, ладичник, ландиш, ландиш благовонний, ландишник, ландош, ландушка, лантиш, лантус, лониш, любка, маївка, набітойка, порічка дика, ранник, свічарник, шестка, язик лісовий.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини лілійних (Liliaceae) з повзучим кореневищем, від якого вгору відходить коротке (до 20 см) квіткове стебло. Квітки білі, пахучі, зібрані в однобічну китицю. Цвіте в квітні–травні, плодоносить у серпні–вересні. Плід — червоно-оранжева ягода кулястої форми. Вага 1000 насінин — близько 20 г. У конвалії періодично настає перерва в цвітінні протягом двох–трьох років. Тому в місцях, де вона утворює зарості, можна бачити багато пагонів з листям, але без квіток. Окремі кущики рослини пов'язані поміж собою системою підземних стебел — кореневищ з усією групою кущів, що розрослися на певній площі.

Росте в світлих листяних лісах, серед чагарників, окремими острівцями в низинних і передгірних районах; її розводять у палісадниках, на присадибних ділянках. Зарості конвалії ще є в селах Теглаш і Глибоке Ужгородського району, на горі Явірник Великоберезнянського району, на Плішці, Обавському камені, в деяких місцях околиці села Доброньь Ужгородського району, в Хустському та Тячівському районах. Великі запаси конвалії спостерігаються у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Тернопільській областях.

За останні десятиріччя дуже виснажені запаси конвалії в західних областях України, особливо на Закарпатті. Причиною цього є зривання квітів конвалій на букети, заготівля як лікарської сировини і знищення дубових лісів, компонентом яких є конвалія, проведення стихійної меліорації в низині та передгір'ї. Треба перейти на культуру — отримання необхідної кількості сировини за рахунок вирощування в культурі.

Застосування. Конвалія — цінна лікарська рослина. З лікувальною метою використовують квітки (Flores convallariae majalis), листя (Folia convallariae majalis) або ж усю надземну частину (Herba convallariae majalis), іноді кореневища (Rhizoma convallariae majalis). Найцінніші — квітки, з яких виготовляють настої і водяні екстракти «Конвален», «Конвазид».

Конвалія містить глікозиди, з яких найцінніший — конваллатоксин — серцевий препарат, а також конвалламарин, локунд'єзид, сапонін конваларин, аспарагін, цукор, крохмаль, сліди ефірної олії, яблучну та лимонну кислоти.

Конвалія має властивість регулювати діяльність серця. Препарати конвалії дуже ефективні при гострій та хронічній серцевій

недостатності, кардіосклерозі, пороках і неврозах серця. Препарати конвалії діють заспокійливо на центральну нервову систему. Всередину відвар або настойку вживають як сечогінний засіб при серцевій недостатності та різних хворобах сечостатевих органів, базедовій хворобі, епілепсії, стресах, безсонні тощо. Часто конвалію використовують у суміші з кропивою собачою, валеріаною лікарською, глодом колючим.

У науковій медицині настойку конвалії й новогаленовий препарат «Корглікон» призначають при гострій і хронічній серцевій недостатності, кардіосклерозі, пороках і неврозах серця. Сумарний флавоноїдний препарат «Конвафлавін» виробляють з трави конвалій, застосовують як жовчогінний засіб при холециститах і холангітах.

Настій конвалії (3–6 г на 200 г води) вживають по столовій ложці 3–4 рази на день, а спиртну настойку — по 10–15 крапель за один прийом.

Збирання. Конвалію збирають на початку цвітіння, тобто тоді, коли квітки тільки розпустились, набули білого кольору. Заготовляють квітки конвалії, квіткові китиці, листя з суцвіттям, а також окремо листя. Квітки рекомендується обривати руками, якомога ближче до квіткової китиці. Сушити слід швидко, в тіні, щоб квітки не побуріли.

Агротехніка вирощування. Конвалія — тіневитривала рослина, і прямі сонячні промені затримують її розвиток. Тому конвалію слід розводити як підкультуру в плодових насадженнях або під тінню деяких лісових деревних порід.

Конвалія особливо вимоглива до родючості ґрунту. Добре росте і розмножується на вологих, пухких, багатих на органічні речовини гумусних ґрунтах. Численними дослідами доведено, що конвалія важко піддається культивуванню.

Конвалію розмножують вегетативно і насінням. Розмноження насінням проходить дуже повільно. Життєвий цикл її — від проростання до формування генеративних органів — насіння проходить упродовж років.

Навесні наступного року розвивається лише один зелений листок. Вегетативне розмноження сприяє швидшому розвиткові рослини і здійснюється з допомогою кореневища. Посадку розрізаних кореневищ слід проводити восени або ранньою весною.

Ґрунт повинен бути легкий, структурний, глибокий, багатий на поживні речовини. Під час підготовки ґрунту ділянку слід удобрити добре перепрілим гноєм. Кращі наслідки можна отримати при вирощуванні конвалії в гірських і передгірних районах. Догляд за рослинами здійснюють прополюванням бур'янів і рихленням ґрунту.

БЕРЕЗКА ПОЛЬОВА (Convolvulus arvensis L.).

Російська назва — вьюнок полевой; місцева — берестень, берізка, повійка, берьозка, берюзка, бірузки, вілець, віюнчик, в'юнок, колокольчик, овийка, оплітка, оплітач, опонець, павитиця, павутиця, палутиця, пантиця полева, паутиця, паутиця, поватиця, повелика, повелиця, повилюха, повитель, повитиця, повитуха, повій, повійка, повійка, полотиця, повійник, повутиця, полетиця, полотиця, полятиця, полутиця, привертиця, припонець.

Багаторічна трав'яниста рослина з виткими або прямостоячими стеблами завдовжки до 1 м з родини березкових (Convolvulaceae). Листки довгочерешкові, стріловидні, з гострими основними лопатями. Квітки світло-рожеві або бліді з рожевими смужками. Квітки — по одній–три на квітконосах. Плід — одногнізда коробочка, цвіте в травні–вересні. Рослина **отруйна**.

Росте на полях як бур'ян, при дорогах, на засмічених і сухих місцях.

Всі частини рослини, особливо кореневища, містять кристалічний глікозид конвольвулин проблематичного складу $C_{22}HP_{44}O_{12}$, що має сильну проносну властивість, а також смолу, смолистий глікозид, речовину, що згортає кров (Норре, 1958), каротин, вітаміни С та Е, сапоніни. Згідно з даними В.Г.Ніколаєвої (1964), відвар усієї рослини п'ють при запаленні верхніх дихальних шляхів, відвар квіток — при знепритомленні. Трава вживається для загоювання ран. У гомеопатії використовується як проносне.

Березку не сушать, як інші лікарські рослини, бо вона втрачає свої властивості.

КОРОНАРІЯ ЗОЗУЛЯЧА, ЗОЗУЛИН ЦВІТ (Coronaria flos cuculi (L.) A. Braun; syn. Lychnis flos cuculi L.).

Російська назва — кукушкин цвет; місцева — боцянки, бурчик, вогонь бузьків, дрема, кашка червона, кашкадь, когутики,

куколь, решевник, розофіоль, фірлетка, черевики черепашині, ясновець, ясновець бузьків огонь.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини гвоздикових (Caryophyllaceae). Стебло пряме, борозенчасте, 30–80 см заввишки. Листя прикореневе, довгастолопатеве, звужене в черешок, верхні листки сидячі. Квітки рожеві, іноді білі, в рідкому волосистому суцвітті. Цвіте з травня до серпня.

З лікувальною метою використовують всю надземну частину. Рослина містить велику кількість сапоніну, сліди алкалоїдів та інші речовини.

У народній медицині вживають напар з трави як кровоспинне при маткових кровотечах, а також при захворюванні нирок, при жовтяниці і як відхаркувальне, при катарі бронхів, як протиревматичний і потогінний засіб. У науковій медицині препарати використовують при кровотечах матки та в післяпологовий період — настій 2 столових ложок трави на 1 склянку води п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день.

КОРІАНДР ПОСІВНИЙ (Coriandrum sativum L.).

Російська назва — кориандр посевной.

Однорічна трав'яниста рослина з родини зонтичних (Apiaceae). Стебло пряме, розгалужене, ребристе, 40–150 см заввишки, голе. Нижні листки черешкові, перисторозсічені, верхні сидячі або короткочерешкові, двічіперисторозсічені. Квітки дрібні, двостатеві, п'ятипелюсткові, зібрані в складні зонтики. Пелюстки білі або червонуваті. Плоди — буро-жовті, майже кулясті, двосім'ядольні сім'янки. Цвіте у червні–липні.

Батьківщина рослини — Середземномор'я. В Україні культивують як цінну ефіроолійну, лікарську і пряну рослину.

У медицині використовують плоди коріандру (Fructus coriandri). Вони містять жирну олію, білкові й дубильні речовини, смолисті сполуки, холін, флавони, від 0,7 до 1,5 % ефірної олії, до складу якої входять ліналоол (60–80%), пінен, лимонен, терпінен, мірцен, феландрен, цимол, геранiол, борнеол тощо.

Коріандр має спазмолітичні та антибактеріальні властивості, посилює секрецію залоз травного тракту. Настій плодів збуджує апетит, має жовчогінні властивості і використовується при хворобах печінки та жовчного міхура як антисептичний і болета-

мувальний засіб, при гастритах, виразці шлунка і дванадцятипалої кишки, входить до складу протигеморойного чаю. Коріандр використовують при істерії й судомі, для стимулювання виділення молока в матерів-годувальниць, як глистогінний засіб.

В'ЯЗІЛЬ БАРВИСТИЙ, КУЧЕРЯВИЙ ГОРОШОК (Coronilla varia L.).

Російська назва — вязель пёстрый; місцева — вінок, горошок, в'язель пестрий, в'язиль городній, гірчак колінчастий, головашник, горішина, горошок білий, горошок вороблячий, горошок дикий, горошок кучерявий, грабельки, дивань пестра, кашка, киця, кішечка, кудрявчики, кукільниця, многоцвіт, перелет хати, перестрах, ромек, рутва, самокиша, сімдесят колінців, стручки мишачі, топірник, трава чахотошна.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини бобових (Fabaceae), заввишки 30–100 см, з повзучим гіллястим кореневищем. Стебла дещо розпростерті або майже прямостоячі, гіллясті, голі, борозенчасті. Листки непарноперисті, черешкові, з 5–12 парами еліптичних або довгасто-лінійних листочків, на вершку загострених. Верхні листки сидячі, прилистки вільні, ланцетні. Квітки зібрані в зонтикоподібні китиці з квітконосами завдовжки 3–15 см, що іноді перевищують листки. Чашечка дзвоникоподібна, 5-зубчаста. Віночок з трохи зігнутим дзьобоподібно розширеним човником. Тичинок 10, з яких 9 зрослися нитками в трубочку. Плоди — лінійні, боби, 4–5 см завдовжки. Цвіте в травні–серпні, насіння достигає у липні.

Росте на луках, узліссях, по чагарниках, на схилах у великій кількості.

Застосування. Рослина **отруйна**, особливо насіння, можливий летальний наслідок. У медицині використовують корені, які містять вуглеводи (2–7%), крохмаль (9–12%), азотовмісні сполуки: нітропіонову кислоту, цибарін, карептин, королін, коронилін, коронаріан, вітамін С, кумарини — ембеліферон, скополетин, дафноратин, дубильні речовини, флавоноїди — астрагалин, капферол, трифолин, гоморієнтин, сапонаретин, лейкоанастоціанідин. Стебла містять азотовмісні сполуки. Стебла і листки — флавоноїди. Квітки — вуглеводи (2,8%), органічні кислоти (1,4%), ефірну олію, вітамін С, дубильні речовини, флавоноїди.

З насіння в'язелю виділено маловивчені серцеві глікозиди: коронизид, коронилін. Крім того, насіння містить вуглевод стахіозу, жирну олію, насичені жирні кислоти, каротин, вітамін С (0,27%). Коронизид має вибіркову дію на серце, за характером і силою подібну до строфантину (А.Ф.Гаммерман та ін., 1965).

Тварини рослину не поїдають. У народній медицині застосовується від водянки, як сечогінний і серцевий засіб.

Вітчизняні фармакологи встановили, що настій з насіння в'язелю діє подібно до настою наперстянки. Крім того, в'язіль застосовується при туберкульозі легенів, асциті, коліках, лихоманці, гастротозі, діатезі, дизентерії, пухлинах, як діуретичне, кардіотонічне. Карденоліди пригнічують ріст пухлинних клітин.

РЯСТ ПОРОЖНИСТИЙ (Corydalis cava (L.) Schweigg. et Koerte).

Російська назва — хохлатка полая; місцева — галацвітки, кокіричка, кокірчики, кокоричка, кукурічка жолобчаста, любка, раст бичий, раст білий, раст гіацинтовий, расть, ряс дуплавий, хохлатка, чобітки, клепачики.

Трав'яниста рослина з родини макових (Papaveraceae), 20–30 см заввишки, з багаторічною підземною бульбою до 3 см у діаметрі, що лежить глибоко в ґрунті. Стебло пряме, просте, у верхній половині несе 2 листки і закінчується багатоквітковою китицею. Листки черешкові, ніжні, сизуваті, двічі–тричі трійчасті. Чашечка складається з двох маленьких чашолистків, віночок зигоморфний, фіалково-рожевий (зрідка білий, чотирипелюстковий. Плід — коробочка. Насіння чорне, дрібне (3 мм у діаметрі). Цвіте в квітні–травні.

Росте в тінистих широколистяних лісах розсіяно.

Застосування. В медицині використовують бульби, які містять до 5% алкалоїдів: бульбокапнин, корикавамин, коритубарин, коридин, ізокоридин, корикавидин, корибульбин, ізокорибульбин, коридалін, протопин, коптизин, канадин, корипальмин,

пальматин, корикавин та інші ще не вивчені алкалоїди, які, до речі, вважаються **дуже отруйними**.

З усіх алкалоїдів найбільший інтерес становить бульбокапнин, що застосовується в клініці нервових хвороб при тремтячому паралічі та інших захворюваннях, що супроводжуються гіперкінезами і підвищенням м'язового тонусу. Коридин має заспокійливу дію на нервову систему, коритуберін, корикавин — збуджувальну дію, підвищують рефлекторну діяльність (І.В.Зоз, 1962); ізокортбульбин і корибульбин знижують кров'яний тиск.

Збирання. Ряст порожнистий — рідкісна рослина, вимагає охорони.

За останні роки науковий співробітник кафедри ботаніки Ужгородського національного університету Я.П.Пекар провела глибокі наукові дослідження рясту в природних екосистемах, розробила технологію вирощування рослини в культурі.

ГАРБУЗ ЗВИЧАЙНИЙ (Cucurbita pepo L.).

Російська назва — тыква обыкновенная; місцева — баня, гарбуз столовий, гарбуз простий, горгопка, динник, диня, кабак, кабачки, каракуцька, карахонька, свинячка, тиква.

Загальновідома однорічна рослина, яку вирощують на городах, з родини гарбузових (Cucurbitaceae). Дико росте в тропічній Америці.

З лікувальною метою використовують м'якуш і насіння (Pulpa et Semen cucurbitae). В народній медицині вживають насіння гарбуза як сечогінне і глистогінне. Насіння містить 30,3% сирого протеїну, 38,4% сирого жиру, 9,2% безазотних екстрактивних речовин, 18,1% сирої клітковини і 3,4% золи, фітостерин (кукурбітол), смолу з оксицеротиновою кислотою, цукор, саліцилову кислоту, білок, фітин та інші речовини.

За останні роки популярною стає гарбузова олія, яку випускає хіміко-фармацевтична промисловість. Олія застосовується для лікування: сечостатевої системи (цистит, нефрит, простатит, аденома, кольпіт, вагініт), захворювання органів зору, для нормалізації роботи шлунково-кишкового тракту, як глистогінний засіб, для підвищення потенції, для лікування серцево-судинної системи, атеросклерозу, алергічних захворювань.

М'якуш гарбуза, як продукт їжі, вважається добрим сечогінним засобом, що очищає не тільки нирки, але й увесь організм. М'якуш містить до 90% води, 1% білків, до 4 –11% цукрів, ферменти, мінеральні речовини: кремній, фосфор, калій, магній, залізо, каротин, аскорбінову кислоту, тіамін, нікотинову кислоту, рибофлавін. У цілому дія гарбуза — сечогінна, жовчогінна, глистогінна.

Насіння гарбуза використовується як засіб при стрічкових і круглих глистах, при захворюваннях простати. Виготовлено препарат «Peponen kapcusa».

Дуже корисний при різних захворюваннях КАВУН (Citrullus lanatus (Thunb.) Matsumet Nakai). Місцева назва — арбуз, гарбуз волоський, гарбуз-сироїд, гризачка, диня, диня гризуча, диня сируча, кавуниця, кавунячка, рябчик.

Кавун корисний не тільки хворим з порушеною діяльністю сечових органів, але й хворим на артрит, склероз тощо (М.А.Носаль).

У народній медицині використовують при захворюваннях нирок, сечовивідних шляхів, зокрема при появі крові в сечі, внаслідок спазматичних явищ. М'якуш гарбуза використовують як сечогінний, жовчогінний та послаблювальний засіб при запорах, хворобі серця, подагрі, хронічних формах пієлонефриту і холециститу, колітах, ентероколітах, як протиблювотний засіб при вагітності.

ПОВИТИЦЯ ЄВРОПЕЙСЬКА (Cuscuta europaea L.).

Російська назва — повилика европейская; місцева — берізка, бурачки, виліп, вислоп, волокник, гунька, душило, канянка, корела, лептиця, оронька, отруцизна, павутиця, пальонка, перстенець звичайний, повитиця звичайна, повилика, правотиця безлиста, привитиця безлиста, привитиця, привітниця, пряжа, сіруха, сплітачка, хмелик, черевиця.

Дуже поширена **отруйна** однорічна рослина з родини повитицевих (Cuscutaceae), що паразитує на багатьох, переважно трав'янистих, рослинах — на кропиві, хмелю, коноплях, конюшині, люцерні. Стебло дуже тонке, нитковидне (до 1 мм завтовшки), гіллясте, без листків і коренів. Прикріплюється до рослин, з яких черпає поживні речовини, з допомогою бородавчастих присосок. Квітки білі, зібрані щільними кулястими головками

0,5–1,4 см у поперечнику. Плід — трохи сплюснута коробочка, 2,5–3 мм у діаметрі, насінини трикутнояйцевидні, завдовжки близько 1 мм. Цвіте в червні–липні.

Поширена повитиця всюди, де вирощуються культури, на яких вона паразитує.

Повитиця в минулому широко застосовувалася в гомеопатії від висипок, грипу, при жіночих та інших захворюваннях.

У Західній Європі з цієї рослини виготовляють патентований препарат «Кускутин», до складу якого входить екстракт повитиці, сени і алое.

ЧОРНОКОРІНЬ ЛІКАРСЬКИЙ (Cynoglossum officinale L.).

Російська назва — чернокорень лекарственный; місцева — гоб'язь, живокість, зурка лікарська, кафушка, корінь собачий, корінь чорний, медунка собача, собачка, собачник, трава жива, чередник, щелкуна, щелкуха, язик воловий, язик собачий.

Дворічна жорстковолосиста рослина, 40–100 см заввишки, з неприємним мишачим запахом, з родини шорстколистих (Boraginaceae). Корінь стрижневий, вертикальний, малогіллястий, на вершку потовщений, буро-червоний. Стебла борозенчасті, з верхньої частини сильногіллясті, сіруваті, м'яковолосисті. Листки притиснутоопушені, гострі, поступово переходять у черешки, разом з якими досягають 15–20 см завдовжки, стеблові листки доверху поступово зменшуються, ланцетні, гострі. Квітки у верхівкових завійках, складених негустим волотовидним суцвіттям. Чашечка — п'ятироздільна. Віночок лійковидно-колесовидний, з короткою трубочкою і 5-лопатевим відгином, у зіві з п'ятьма товстуватими лусочками, брудно-темно-червоний. Плід складається з чотирьох горішків. Цвіте в травні–червні. Рослина **отруйна**.

Росте як бур'ян на полях, пустирях, залізничних насипах, уздовж доріг, на прибережних місцях.

Застосування. В медицині використовують корінь і листки. В коренях і насінні містяться алкалоїди: циноглоссин, циноглоссеїн, консолидин, геліосупин. Крім того, в рослині є гіркота циноглосоїдин, в коренях — барвники (І.В.Зоз, 1962).

У народній медицині чорнокорінь вживається як заспокійливе, при болю, судомах, кашлі, як пом'якшувальне у вигляді примочок при фурункульозі, опіках, укусах гадюк.

Збирання. Корені збирають восени або весною, листки — під час цвітіння, в травні–червні.

Миші не терплять запаху чорнокореня і втікають з приміщення, в якому є ця рослина.

ДУРМАН ЗВИЧАЙНИЙ (Datura stramonium L.).

Російська назва — дурман обыкновенный; місцева — білун, біс-дерево, болиголов, водоп'ян, гломуша, дендера, дендерево, дивдерево, дивдур, дивур, диндерев, диндерево, диндир, дур, дур смердячий, дурзілля, дурийка, дурило, дуркалюк, колюхи, коровиця, коров'як, насіння свинське, огірки бішені, отрава, розторопша, свинки, тидара, чудофай, шалей, яблука колючі.

Однорічна **отруйна** рослина з родини пасльонових (Solanaceae). Стебло пряме, розгалужене. Листки яйцевидні, загострені. Квітки великі, білі. Плід — коробочка з колючками, що розкривається чотирма стулками. Цвіте в червні – серпні.

Росте як бур'ян на засмічених місцях, городах, узбіччях доріг, біля хат.

Застосування. З лікувальною метою використовують листки (Folia stramonii). Вони містять алкалоїди гіосциамін, атропін і датурін, а також білкову речовину, камедь, смолу і мінеральні солі.

Листки діють заспокійливо на нервову систему. Препарати дурману в медицині використовують при бронхіальній астмі (знімає спазми бронхів) і при хронічних катарах дихальних шляхів. Разом з листками блекоти та беладони входить до складу порошку, який застосовують при астмі («Астматол»). Крім того, препарати дурману застосовують при невралгіях, хронічному і гострому ревматизмі.

Збирання. Листки збирають під час цвітіння рослини й одразу ж сушать, розкладаючи тонким шаром у затіненому, добре провітрюваному приміщенні, часто перевертаючи.

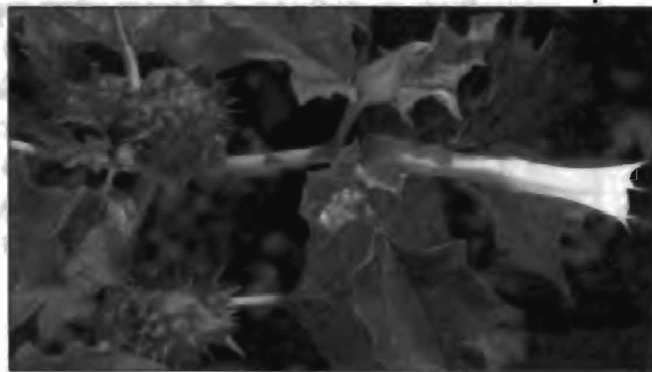

Оскільки рослина отруйна, при збиранні й сушінні треба бути обереж-

ним, не торкатися руками носа, губ, очей, вимити руки після роботи з дурманом.

МОРКВА ДИКА (Daucus carota L.).

Російська назва — морковь дикая; місцева — гніздо сороче, марзі, морква, морквеша, морквиця, морквиця польова, морквяниця, морківник, моркітник, морківця, моркляниця, морков, морковець, морков'ядь, морков'янка, морхва, морхов, мортьва, ріпа жовта.

Трав'яниста дворічна рослина з родини зонтичних (Apiaceae). Вся рослина жорстковолосиста. Листки перисторозсічені з довгими або лінійними частками. Квітки дрібні, зібрані в складні зонтики. Цвіте в липні–вересні.

У всіх частинах рослини міститься ефірна олія, яка надає рослині особливого запаху. В плодах знайдено до 7,5% ефірної олії, в якій є 60% гераніолу. В коренях 0,0114% ефірної олії, містяться пінен, каротол, аліфатичні альдегіди, мурашина і оцтова кислоти. У плодах — 17% жирної олії, а також флавонові похідні.

Росте на сухих луках, на полях, біля доріг, на городах та в інших місцях.

Для лікування в народній медицині збирають тільки насіння. Зібрані зонтики моркви із стиглим насінням підсушують і обмолочують. Порошок з насіння (1 г на один прийом 3 рази на день) вживають при нестравлюванні шлунка і як вітрогінне. Насіння моркви вживають при нирковокам'яній хворобі. Воно має спазмолітичну властивість і розширює судини.

Як харчову рослину моркву використовували ще в глибокій давнині. Плоди моркви були знайдені в археологічних залишках пальових будівель у Швейцарії. Древні греки, римляни, а згодом араби і європейські народи, також знали і використовували моркву для їжі. В середні віки в Європі широко розводили відібрані внаслідок довгої селекції різні культурні сорти моркви. Тепер таких сортів багато: одні з довгим веретеноподібним коренем, інші з коротким і тупим або іноді кулястим. Є сорти, що відрізняються забарвленням коренеплоду: білі, жовті, оранжеві тощо. Всі ці сорти виведені багатовіковою селекцією від моркви дикої. Морква, яка культивується, виділена у **моркву посівну** — Daucus sativus (Hoffm.) Roechl.

Коренеплід моркви багатий на вітаміни. Особливо багато в ній каротину, який в організмі перетворюється у вітамін А. Коренеплід застосовується для профілактики і лікування гіпо- і авітамінозів, при анемії, для регулювання вуглеводного обміну і в дієтичному харчуванні при захворюваннях серцево-судинної системи, печінки, нирок. Водяний настій насіння моркви дикої застосовують при нападах ниркових колік, сольових діатезах, запаленні сечовивідних шляхів, при порушеннях діурезу і видільної функції нирок. З насіння можна отримувати препарат «Даукарин», що являє собою суму флавоноїдів. Він є добрим спазмолітиком, який розширює коронарні і периферичні судини, розслаблює гладку мускулатуру і заспокійливо діє на центральну нервову систему. «Даукарин» застосовують при хронічній коронарній недостатності, він знімає приступи стенокардії. Морквяний сік — добрий дієтичний вітамінний засіб, входить до складу косметичних поживних масок для обличчя, його втирають разом з соком лимона для зміцнення волосся.

У народній медицині моркву дику використовували при захворюваннях печінки, жовтяниці, свіжий сік моркви дають дітям при анемії, як глистогінне, легке проносне і при алергії.

НАПЕРСТЯНКА ВЕЛИКОЦВІТА (Digitalis grandiflora Mill., D. ambiqua Murr.).

Російська назва — наперстянка крупноцветная; місцева — дзвіночки жовті, збаночки, колокольчики жовті, кукулиця, напальки, напальки блідо-жовті, наперсник, наперсник жовтий, наперсниця, наперстки, наперстниця, наперстянка, наперсточниця блідо-жовта, натягач, ползкоцвіт, рюмочник, стягач, трава наперстноснa, цвіт повзковий, язик волів.

Багаторічна трав'яниста рослина з прямостоячим стеблом, вкрита м'якими кучерявими волосками, з родини ранникових (Scrophulariaceae). Листки цілі, ланцетні, світло-зелені, трохи опушені. Квітки світло-жовті, великі, на коротких ніжках, мають форму наперстка і зібрані в однобічну китицю. Плід — пухнаста коробочка. Цвіте в червні–липні.

Росте в розріджених лісах, на галявинах, узліссях, серед чагарників, на лісосіках, місцями – в досить великій кількості.

Застосування. З лікувальною метою використовують листки (Folia digitalis). Вони містять отруйні глікозиди серцевої групи — дигітоксин, гітоксин, гіталін, бігіталін, сапонін, фенолкарбонові кислоти, дубильні речовини, флавоноїди (рутин, глюкороніди лютеоліну й апегеніну) та інші речовини.

Препарати наперстянки призначають при захворюванні серцево-судинної системи як засіб, що посилює і регулює діяльність серця, підвищує кров'яний тиск, а також має сечогінну властивість. Настій наперстянки (0,5 г на 200 г води) вживають по столовій ложці 3 – 4 рази на день (6 – 8 разів на добу протягом 3 – 5 днів).

Наперстянка — забута лікарська рослина. В той же час наперстянку визнають «королевою серцевих засобів». Препарати з неї призначають при серцевій недостатності різного походження, при пароксизмальній тахікардії. Крім того, її вживають при геморої, жовтяниці, ревматизмі. Ефірний екстракт виявляє протипухлинну і антибактеріальну активність.

Збирання. Листки збирають у серпні. При збиранні листок згинають по лінії жилки, яку вирізають ножем і викидають разом з черешком.

Листки сушать відразу після зривання в добре провітрюваних теплих приміщеннях або в сушарках при температурі 40°С, а під кінець сушіння — при температурі 55–60°С.

РОСИЧКА КРУГЛОЛИСТА (Drosera rotundifolia L.).

Російська назва — росянка круглолистая; місцева — загардушка, мухоловка, очки царевни, роса божа, росиця, росішка, росник, росниця, росянка, росянка круглолиста.

Невеличка трав'яниста комахоїдна рослина до 15 см заввишки, з родини росичкових (Droseraceae), з прикореневою розеткою листків і прямим безлистим стеблом, що несе білі квітки й однобічні китиці. Листки довгочерешкові, овальні, з червоними залозками соку, що містять пепсиноподібну речовину, яка перетравлює білкові речовини тіла комахи. Цвіте в липні–серпні. Плід — коробочка.

Росте на сфагнових болотах в Закарпатті та Прикарпатті. В Закарпатті ця рослина рідкісна і взята під охорону. Заготовляти траву росички можна в Житомирській, Волинській та Рівненській областях. В Закарпатті рослину **занесено до регіональної Червоної книги,** її охороняють.

Застосування. В народній медицині використовується вся надземна частина (Herba droserae). Вона містить хінонові речовини, плюмбаїн, бензойну, бутову, пропіонову, лимонну, молочну, мурашину кислоти, вітамін С, дубильні та інші речовини.

Траву росички використовують як заспокійливий засіб при коклюші. Крім того, настойку вживають при кровохарканні й гарячці. Згубно діє на грибки і бактерії. З росички в ряді країн роблять патентовані препарати «Дрозерин», «Дрозан». Настойки росички (30 г на 40 г води) приймають по 10–20 крапель 3 рази на день.

Збирання. Траву збирають у період цвітіння, вивільняючи з мохового покриву. Підземну частину залишають для розмноження. Сушать у добре провітрюваних приміщеннях або на горищі під залізним дахом.

ГОЛОВАТЕНЬ КРУГЛОГОЛОВИЙ (Echinops sphaerocephalus L.).

Російська назва — мордовник шароголовый; місцева — їжачник, мняч, крутай.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae), заввишки 110–140 см. Стебло пряме, поодиноке, зверху розгалужене. Листки зверху шорсткозалозистоопушені, клейкі, стеблообгортні, перисторозділені на ланцетнотрикутні. Квітки голубувато-білі. Суцвіття — кулястий кошик. Корінь заглиблюється далеко в ґрунт, розгалужений. Цвіте в червні–липні. Плід — сім'янка, до 7–8 мм завдовжки, 1–1,5 мм завширшки. Вага 1000 насінин 14–15 г. Насіння достигає в серпні–вересні.

Розповсюджений зрідка на узліссях, по чагарниках, на схилах у Закарпатській низовині, в передгір'ї, Лісостепу, Степу, Розточчі.

Застосування. З лікувальною метою використовують плоди (Fructis echinopsi), які містять алкалоїди, похідні хіноліну, з яких важливіші ехінопсин та ехінопсеїн, а також близько 28% жирної олії. Ще 1900 року було

встановлено, що ехінопсину властива стрихніноподібна дія, але практичного значення в той час цей алкалоїд не мав. Через деякий час у ВІЛР з ехінопсину було виділено азотокислу сіль, яка, подібно до стрихніну, має тонізуючу дію, підвищує збудливість нервово-мускульного периферійного і центрального рухового нерва, при периферичних паралічах лицевого нерва, радикулоневритах, плекситах, при лікуванні наслідків хронічного променевого ураження, поліомієліті, розсіяному склерозі.

Найбільш ефективним ехінопсин виявився при атрофії зорового нерва, пов'язаного з запальними процесами, а також при інших чутливих і рухомих розладах, що обумовлені ураженням нервової системи різної етіології. Головатні добрі медоноси. В Закарпатті, крім головатня круглоголового, є, згідно з С.С.Фодором (1974), ще г. високий (E. exaltatus Schrad.), г.руський (E. ritro L.), в плодах яких теж містяться вищезгадані алкалоїди, і тому ці два види є лікарськими.

Збирання. Заготовляють плоди в серпні--вересні, звільняючи їх від обгорток.

Агротехніка вирощування. Під головатень слід відводити високородючі ділянки. Добрим попередником вважається озима пшениця та просапні культури, які висівають на удобрених парах. Зяблеву оранку необхідно проводити на глибину 27–30 см. Рано навесні закривають вологу боронуванням. Передпосівну культивацію проводять на глибину 7–8 см з наступним боронуванням. Під основну оранку, згідно з рекомендаціями ВІЛР, слід вносити органічні добрива у вигляді гною або компосту (з розрахунку 15–20 т/га і мінеральні добрива (2–3 ц/га) суперфосфату, 1–1,5 ц/га аміачної селітри. Під час посіву разом з насінням у рядки вносять по 50 кг/га гранульованого суперфосфату. Посів насіння здійснюють тоді, коли ґрунт прогрівся на глибину 5 см до 12–15°С. Сіють широкорядним способом з міжряддями 60 см по 4–6, а при широкорядному 13–14 кг/га. Глибина загортання насіння 2–3 см. Догляд за посівами зводиться до видалення бур'янів опушуванням ґрунту впоперек рядків. На другий рік культури рослини рано навесні підживлюють аміачною селітрою з розрахунку 1 ц/га, роблять міжрядне опушування на глибину 8–10 см, видаляють бур'яни з рядків. Час збирання головатня визначається початком побуріння верхньої половини централь-

них кошиків. Збирають комбайном або вручну. Для відділення насіння одержану масу пропускають через конюшинотерку. Зібрану масу сушать на повітрі в захищеному від вітру місці, потім двічі обмолочують на конюшинотерці. Пакують у мішки по 30 кг.

ГОЛОВАТЕНЬ РУСЬКИЙ (Echinops ritro L.).

Російська назва — мордовник обыкновенный; місцева — мняч, крутай.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae). Корінь товстий, стрижневий. Стебла прямі — одне або багато, заввишки 20–80 см, з павутинисто-білоповстистим опушенням.

Листки чергові, сидячі, глибоко перисто- або двічіперисторозсічені на колючозубчасті частки, зверху темно-зелені, знизу з білоповстистим густим опушенням. Квітки — трубчасті, зі зрослопелюстковим синім або темно-блакитним віночком, зібрані в головчасті суцвіття. Плід — продовгувата сім'янка з чубком з плівчастих дрібноворсистих щетинок. Цвіте в червні–серпні. Плоди достигають у серпні–вересні. Плоди **отруйні**.

Росте в лісостепових, степових районах, у Криму, Карпатах, зокрема на Закарпатті. Східносередземноморський вид. Зростає поодиноко або невеликими групами. Через своєрідний і декоративний вигляд рослину за останні десятиріччя посилено зривають на букети. Є загроза повного знищення деяких локалітетів, тому вимагає охорони. Введено в культуру.

Застосування. В медицині використовують плоди (Fructus echinopsi), які містять глікозиди, похідні хіноліну, найважливішим з яких є ехінопсин, до 27% висхлої жирної олії. В надземній частині концентрація алкалоїдів незначна, виявлено до 110 мг% аскорбінової кислоти.

Виділений з плодів ехінопсин діє подібно до стрихніну і бруцину як тонізуючий засіб, що підвищує збудливість центральної нервової системи, спинного мозку, м'язової системи. Ехінопсин — кардіостимулювальний засіб, у малих дозах він підвищує, а у великих знижує артеріальний тиск. Цей алкалоїд застосовують ще при периферійних парезах, паралічі лицевого нерва, плекситі, астенічних станах з явищами судинної дистонії і гіпотонії, поліомієліті, розсіяному склерозі, при лікуванні наслідків хронічної ра-

діаційної дії, радикулоневриті, міопатії. Найбільш ефективним ехінопсин виявився при атрофії зорового нерва, що пов'язана із запальними процесами, а також при інших чутливих і рухливих розладах, що обумовлені ураженнями нервової системи (В.І.Чопик та ін.,1983).

Збирання. Плоди збирають у серпні–вересні, звільняючи від обгорток, сушать у добре провітрюваних приміщеннях, на горищах без доступу сонячних променів.

ЕХІНАЦЕЯ ПУРПУРОВА (Echinacea purpurea (L.) Moench.).

Російська назва — эхинацея пурпурная.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae.). Стебло пряме, 50 –150 см заввишки. Листки прості, овально- або лінійно-ланцетні, по краю зарубчасто-зубчасті, нижні — довгочерешкові, верхні — майже сидячі. Квітки дрібні, у великих, розміщених поодиноко на кінцях стебел та гілок, кошиках; крайові — довгоязичкові, неплідні, пурпурові або темно-червоні, жовті; всередині — трубчасті, двостатеві. Плід — сім'янка. Цвіте у серпні–жовтні.

Походить із східної частини США. В Україні розводять як декоративну рослину.

В медицині використовують корені, заготовлені восени або навесні, і суцвіття. Корені містять глікозид, ехінокозид, фітостерини і смоли, до складу яких входять пальмітинова, лінолева, похідні кофейної та цикорієва кислота, яка має властивість стимулювати імунну систему (Бауер та ін., 1983; Столл та ін.,1950).

Препарати рослини мають стимулюючий вплив на центральну нервову систему, посилюють сексуальну потенцію, сприяють загоюванню ран, опіків, виразок, допомагають при психічній депресії, фізичному і нервовому виснаженні, гострих і хронічних інфекціях. Готують настойку кореня (1:10 на 70°-ному спирті), яку приймають по 20–30 крапель 3 рази на день.

Встановлено, що максимум цикорієвої кислоти міститься в листках (4,6–0,6%), в суцвіттях (3,4–9%) і найменша кількість — в стеблах (1,5–0,5%); вміст цикорієвої кислоти в коренях коливається від 2,40 до 3,16% (А.А.Порада, 1993).

Технологія вирощування в культурі. Свіжозібране насіння, згідно з А.А. Порадою (1993), має лабораторну схожість 97% і енергію проростання 48% (на сьомий день). Упродовж року насіння рослини зберігало схожість. На другий рік схожість насіння знижувалась на 3%, на третій — на 17%, на четвертий — на 26%, на п'ятий — на 51%.

Розмножують ехінацею насінням і вегетативно. При насінному розмноженні посів проводять безпосередньо в ґрунт і в теплиці з наступними пересаджуваннями розсади. При вегетативному — поділом кореневища.

Посів насіння в ґрунт А.Порада пропонує проводити механізовано сіялкою в квітні сухим насінням у суміші з суперфосфатом на глибину 2–3 см при нормі посіву 12 кг/га та ширину міжрядь 45 см.

Насіння при достатній вологості починає проростати при температурі 10°С, однак оптимальною є температура 22—25°С. При цій температурі насіння починає проростати на 12–15-й день. Польова схожість становить до 56%. Сходи ехінацеї дрібні, в перші 20–35 днів розвиваються поволі, тому легко заглушуються бур'янами.

Для отримання розсади посів насіння в теплиці проводять у лютому і березні. Сходи з'являються на 10–15-й день. Пікірування проводиться у фазі 1–2 справжніх листків. Висаджують розсаду у відкритий ґрунт у квітні у фазі 2–3 листків і в травні у фазі 4–5 листків. Площа живлення 45х25 см^2. У середині серпня спостерігається цвітіння і до кінця осені стає масовим.

При вегетативному розмноженні пропонують поділ і посадку кореневищ ехінацеї весною (квітень) та восени (жовтень). При цих строках посадки приживання рослин становить у середньому 90%. Висаджують рослини на відстані 25 см з шириною міжрядь 45 см. Рослини вимагають поливу.

Більший економічний ефект дає насінне розмноження ехінацеї. Розсадний спосіб культури можна використати для ремонту плантацій.

Норма висіву насіння ехінацеї пропонується 12–14 кг/га, глибина посіву в ґрунт до 2 см. Посів здійснюється навесні. Врожайність надземної частини рослини на першому році життя становила 25,7 ц/га, на другому — 91,4 ц/га, на третьому — 98,9 ц/га (А.А. Порада, 1993). Найбільша врожайність надземних і підземних органів була в рослин, висіяних з шириною міжрядь 45 см.

ЗЛИНКА КАНАДСЬКА (Erigeron canadensis L.).

Російська назва — мелколепестник канадский; місцева — пушняк, гадяче зілля, коплик.

Одно- або дворічна рослина з родини айстрових (Asteraceae). Стебло заввишки 10–100 см, кругле, просте і тільки зверху розгалужене, вкрите білими волосками, густо олистнене. Листки ланцетні або лінійно-ланцетні, цілокраї, загострені. Суцвіття — щільно розгалужена волоть, кошики численні, дрібні, на тонких ніжках, обгортка дворядна. Язичкові квіти білі або червонуваті, трубчасті — жовтуваті. Цвіте в червні–вересні. Плоди достигають у серпні–жовтні.

Зростає як бур'ян на полях, засмічених місцях, вздовж доріг, розвіяно по всій Україні. Походить з Канади — північно-американський вид.

У медицині використовується надземна частина, яка містить до 0,3–0,7% ефірної олії з приємним освіжувальним запахом, що складена до 85% з лимонену, до його складу входить дипентен, терпінеол і значна кількість альдегідів.

Ефірна олія є джерелом для отримання лимонену. В західноєвропейській медицині ефірну олію під назвою еригаронової олії призначають при кишкових, носових, легеневих, геморoїдальних і маткових кровотечах. Есенцію з квітучої рослини використовують у гомеопатії. Має вплив на регуляцію вироблення білих кров'яних тілець.

У народній медицині використовується як кровоспинний, протизапальний засіб, для посилення росту волосся.

Як внутрішнє використовують у вигляді відвару.

ПИРІЙ ПОВЗУЧИЙ (Elytrigia repens (L.) Nevski, syn. Agropyrum repens (L.) P.B.).

Російська назва — пырей ползучий; місцева — париватка, переватка, перев'ятка, перей, перейка, перневатиця, перий, парієватиця, перієватка, перій повзучий, перійка звичайна, перійка плевельниця, перниця, пирватка, пирей, пирейка, пирій житник, пирійка, пірій, плевельниця, перійка, прийоватка, суволока, травка.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини злакових (Poaceae), заввишки 60–125 (150) см. Кореневище довге, шнуровидне, повзуче, розгалужене. Корені тонкі, личинкуваті, відходять від вузлів кореневища. Стебла гладкі, голі, більша частина їх оточена листковими піхвами. Листки лінійні, до 10 (13) мм завширшки. Піхви довгі. Квітки зібрані по 4–7, рідше до 8–9 в широколанцетні колоски, що утворюють складний колос 7–15 см завдовжки. При основі колосків знаходяться два гладкі, остюковиднозагострені колоскові луски. Нижня квіткова луска з остюком або шиловиднозагострена, часом тупувата. Тичинок три. Цвіте в червні–липні.

Росте у великій кількості на луках, перелогах, як лісовий бур'ян і водночас добра корисна рослина.

Застосування. В медицині використовуються кореневища, очищені від коренів і листкових піхов. Кореневища містять тритицин, левулезу, манніт та інші вуглеводи, агропирен, глюкованілін, ефірну олію, каротин, до 150 мг% аскорбінової кислоти (В. В. Куваєв).

Кореневища пирію вживають у вигляді відварів або в сумішах як обволікальний і легкопроносний засіб. Діє сечогінно.

У народній медицині кореневища пирію застосовують при захворюваннях печінки, легенів, при каменях у нирках і жовчному міхурі, жовтяниці та водянці, при порушенні обміну речовин. О.П.Попов при масових шкірних захворюваннях (частих чиряках тощо) пропонує вживати міцний відвар пи-

рію (20 г на 200 г води) по одній склянці три рази на день із застосуванням протягом трьох-чотирьох тижнів ванн (один–два рази на тиждень з 50 г відвару на піввідра–відро води). Таке саме лікування корисне і при золотусі та рахіті.

Збирання. Кореневища слід збирати восени або весною, сушити в закритих сухих приміщеннях.

ЗНІТ ДРІБНОКВІТКОВИЙ (Epilobium parviflorum Schreb.).

Російська назва — кипрей мелкоцветковый.

Багаторічна рослина з родини онагрових (Onagraceae). Заввишки 20–60 см. Стебло кругласте. Листки супротивні, іноді по три в кільцях, 5–11 (13) см завдовжки, 0,5–3 см заввишки, по краю віддаленодрібнозубчасті, короткочерешкові, всі інші — сидячі, з округлою основою, відстовбурченом'яковолосисті. Квітки дрібні, їх пелюстки (5) 7–8 мм завдовжки, блідо-рожеві. Цвіте в червні–вересні.

Росте на вологих болотистих місцях, на берегах річок, джерел водойм, каналів, переважно в лісових районах (Карпати, Крим).

Для лікування використовується надземна частина (Herba epilobii parviflorae), яка містить флавоноїди, тритерпенові кислоти, фітостерини. Збирають під час цвітіння (червень, вересень).

Застосовується для лікування простатогіперплазії (W. Schaffner, 1992).

Для виготовлення настою беруть 1,5–2 г подрібненої трави (2–2,5 чайні ложки) на одну склянку і заливають окропом. П'ють по кілька разів на день по одній склянці.

У Швейцарії та Австрії розробляють технологію вирощування рослини в культурі. Перші наслідки дають позитивні результати. Дуже важливим при введенні в культуру цього виду рослини є підбір ґрунту, який має бути середньоглинистим (15%), кам'янистим, багатим на органічні

речовини (4%), кислотність ґрунту повинна дорівнювати pH 5, кут схилу — близько 10°.

Культивувати рослину потрібно з насіння, зібраного в природі. Посів насіння треба проводити в середині квітня в теплиці в чорноземний (садовий) перегнійний ґрунт. Посадку рослин слід проводити на стадії двох–трьох пар листків у перший тиждень травня. Пересадку проводять на початку червня на стадії 6–7 пар листочків. Підживлення ґрунту проводиться повним мінеральним добривом (№ РК) у кількості 60–60–80 кг/га. Догляд полягає в знищенні бур'янів, поливі (при потребі). Перше проріджения посадок проводять на початку цвітіння — в середині липня, а друге — в кінці серпня.

ГРАБЕЛЬКИ ЗВИЧАЙНІ (Erodium cicutarium (L.) L'Hér.).

Російська назва — аистник цикутный; місцева — аїстник, бузьки, бузьочки, бузьочник звичайний, бузьочник пірнастолистий, бузьочок, буськи, гира, грабельки корт, гребениця, гребенки, іголка, косарі, носики журавлині, по-чому-збіжжя, чорногузики.

Однорічний бур'ян з родини геранієвих (Geraniaceae). Вся рослина вкрита довгими тонкими простими і частково залозистими волосками. Стебла заввишки 10–40 см, розпростерті або висхідні. Листки в обрисі довгасті, двічі перисторозсічені, стрижень листка частками цілокраїй. Квітки пурпурові, інколи з темними плямами.

Цвіте в березні–серпні.

Росте як бур'ян на городах, полях, засмічених місцях.

У медицині використовується трава (Cicutariae herba), яка містить дубильні речовини, флавони. Застосовується як сечогінне, при надмірних менструальних кровотечах, катарах кишок, при шлункових і кишкових кровотечах, для підвищення кров'яного тиску (Rápóti J., Romvári V., 1969). Водяний відвар вживають всередину при простудних захворюваннях, запаленні легенів, плевриті, при переляку, грудній жабі. Настойкою на горілці промивають гнійні рани (В.Г.Ніколаєва, 1964).

МИКОЛАЙЧИКИ ПЛОСКІ (Eryngium planum L.).

Російська назва — синеголовник, чертополох; місцева — будяк синій, будячок, будячок польовий, ведмедиця, головник синій, колючки, колючки сині, люби-мене, любка, миколаєвки, миколаївки, миколаївці, миколки, николаєць, перекотиполе, перелетник, переніс-зілля, переполошник, полунушник, синеголовка, синеголов, синіголовник.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини зонтичних (Apiaceae). На першому році розвиває лише листкові розетки біля основи стебла, цвіте на другому році життя — з червня до вересня. Квітки голубуваті, скупчені в яйцевидні головки, оточені колючими покривними листочками. Зубці чашечки квітки також колючі.

На початку росту рослина зелена, потім стебло стає білуватим і нарешті набуває голубувато-сталевого кольору.

Росте як бур'ян біля доріг, канав, на полях, але тільки на низині.

З лікувальною метою використовують траву і надземні частини збирають під час цвітіння. Містить сапоніни — 0,5%, таніди —1,46%, ефірну олію — 0,44%, вуглеводи (фруктоза, глюкоза, сахароза), органічні кислоти: яблучну, лимонну, гліколеву, щавлеву, фенолкарбонові і їхні похідні, жирні олії, флавоноїди тощо. Корені використовують у країнах Західної Європи як діуретичне, потогінне, при коклюші, захворюванні сечового міхура, як детоксикаційний засіб, при отруєнні грибами та укусах гадюк. Надземна частина здавна використовується при хворобах нирок, епілепсії, як діуретичне. Відвар — як відхаркувальне, седативне при асциті, нирковокам'яній хворобі, скрофульозі, спазмофілії, головному болю, при сверблячих дерматозах (М.Г.Пименов, 1988).

Вперше траву миколайчиків було застосовано в науковій медицині 1932 року у вигляді відвару як відхаркувальне при кашлі і коклюші. В народній медицині вживається давно при кашлі та зубному болю. Згідно з даними В.Г.Ніколаєвої (1964), водяний відвар трави (10 г на 200 г води) п'ють по столовій ложці 4 рази на день при захворюванні серця.

МИКОЛАЙЧИКИ ПОЛЬОВІ (Eryngium campestre L.).

Російська назва — синеголовник полевой; місцева — будячок польовий, перекотиполе, будяк синій, переніс-зілля, чортополох, головник.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 20–60 см з родини зонтичних (Apiaceae). Вся рослина сірувато-зелена. Кореневище довге, вузлувате, циліндричне, шнуровидне. Прикореневі листки на черешках двічі-тричі перистороздільні, їх дольки вздовж осі спадаючі, широкояйцевиднотрикутні, середні – стеблові, стеблообгортні, трійчасті, з глибокоперистороздільними дольками. Квітки білуваті, в головках, оточені колючими обгортками, зубці чашоколючі. Цвіте в червні–липні.

Поширений на відкритих сухих схилах, нерідко як бур'ян, на лісових полянах, в основному, в низині, біля дороги. Росте в Закарпатті, Лісостепу, Степу, на Поліссі, в Криму.

Трапляється тепер дуже рідко і тому вимагає охорони. Як лікарську сировину можна використати, створивши культурні плантації.

Застосування. В медицині використовують надземну частину, корені. В надземній частині містяться вуглеводи, споріднені сполуки (манніт), сапоніни (0,5%), дубильні речовини (1,46%), в коренях — вуглеводи (глюкоза, фруктоза, кестоза, сахароза), органічні кислоти (яблучна, лимонна, гліколева, малонова, щавлева), ефірні олії (до 0,09%), фенолкарбонові кислоти і їх похідні, кумарини та ряд інших речовин.

Корені використовують як діуретичне, лактогенне, при хворобах органів дихання, туберкульозі легенів, коклюші, ревматизмі, лихоманці, асциті, анурині, сечо- і жовчнокам'яній хворобах, шкірних захворюваннях; виявляють спазмолітичну і антибактеріальну дію.

СІДАЧ КОНОПЛЕВИЙ (Eupatorium cannabinum L.).

Російська назва — посконник коноплевый; місцева — бучериш, бучениш пеночняк, вовчки, грива кінська, давник, конопельник, коноплі водяні, коноплі собачі, ощадець, петишник, посконник, посконник водяний, посконь дика, репик, реп'яшник, сидаш, сідач пеночняк, сідаш, трава кінська.

Багаторічна трав'яниста рослина, заввишки 50–150 см, з родини айстрових (Asteraceae). Стебла прямі, листки на черешках супротивні, глибокорозсічені на 3–5 великозубчастих часток. Квітки зібрані у дрібні кошикоподібні суцвіття, численні. Віночки — від брудно-рожевих до темно-червоних або майже білих. Цвіте в червні–серпні.

Росте по берегах річок, у вогких лісах, по чагарниках. У медицині вживають верхні частини пагонів, довжиною до 40 см (Eupatorii herba), які збирають на початку цвітіння. Містять ефірні олії, глікозиди, гіркоти, дубильні речовини. Відвари трави п'ють при захворюваннях нирок, жовчного міхура, печінки. Має властивість легкого проносного.

ОЧАНКА СТИСНУТА (Euphrasia condensata Jord., syn. E. stricta D. Wolf. ex I.F.Lehm.).

Російська назва — очанка прямостоящая; місцева — очанка.

Всі очанки — напівпаразитні зелені трав'янисті рослини, належать до родини рамникових (Scrophulariaceae). Очанка стиснута — однорічна рослина до 30 (50) см заввишки, стебло пряме, розгалужене, фіалкового кольору, густо вкрите короткими притиснутими волосками. Листки темно-зелені, нижні з 4–7 парами остистих зубців, верхні — з 3–5 парами гострих або короткоостистих зубців. Віночок квітки зубчастий, двогубий, блідо-фіалковий або білуватий, з жовтою плямою біля основи нижньої губи і темно-фіалковими жилками. Плоди — коробочка. Цвіте в червні–вересні.

Трапляється в світлих лісах, на луках, лісових полянах, по чагарниках досить часто.

ОЧАНКА РОСТКОВІУСА (Euphrasia rostkoviana Hayne.).

Російська назва — очанка Ростковиуса.

Від попереднього виду відрізняється приквітковими лінійними або ланцетними листками, значно розставленими зубцями, довжина їх перевищує ширину з 2–5 довгастозагостреними зубцями. Віночок квітки білий — 6–8 мм завдовжки. Росте на вологих луках, часом на болотах у Закарпатті, Прикарпатті, в Карпатах, Розточчі і Лісостепу.

Лікарською сировиною є трава очанки (Herba euphrasiae), яка містить дубильні речовини, смолу, віск, флавонові глікозиди (аукубін), гірку речови-

ну, мінеральні солі, багаті на мідь та магніт, кумарин, близько 0,2% ефірної олії, кофейну кислоту.

Препарати з рослини діють як протизапальні, в'яжучі. М.А.Носаль (1958), М.Поляковська (1986) пропонують застосовувати напар очанки при запаленні очей: повік, при катаракті, кон'юнктивіті. Напаром промивають очі або роблять компреси. М.А.Носаль пропонує пити по 2–3 склянки напару або вживати 3 рази на день по 2 г корінчиків рослини. При скрофульозному нагноєнні очей суміш трави очанки, квіток льонку звичайного, пелюсток волошки синьої, квіток бузини чорної, всього по 1 чайній ложці на 300 мл окропу, напарюють 9 год. Змочену в напарі стерильну серветку прикладають до запалених очей, а напаром промивають очі.

Крім того, очанка вживається при запаленні слизової оболонки бронхів, що супроводжується в'язким секретом, при хрипкому голосі, при порушеннях травлення, відсутності апетиту, катарі шлунка, підвищеній кислотності шлунка, жовтяниці, склерозі, застосовується переважно настій — 3 чайні ложки трави заливають 2 склянками окропу (добова доза). Настій можна при-ймати як зовнішнє при запальних процесах очей.

Траву разом з квітками збирають у період цвітіння (червень–вересень) і зрізають на рівні нижніх гілочок. Сушать у добре провітрюваних приміщеннях. Сировина без запаху, з гіркувато-солонуватим смаком.

ПШІНКА ВЕСНЯНА (Ficaria verna Huds.).

Російська назва — чистец весенний; місцева — салата, жабник, барбольки, салатник.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини жовтцевих (Ranunculaceae), заввишки до 10–20 см. Стебло вкрите листочками, в пазухах яких знаходяться виводкові бруньки. Листки яйцевидно-серцевидні або округлосерцевидні, виїмчасто-городчасті з розташованими лопатями біля основи. Квітки жовті, цвіте в квітні–травні. Рослина **отруйна**.

Розповсюджена, в основному, в зоні дубових лісів, на вологих ґрунтах, в Карпатах, Прикарпатті, Поліссі, Лісостепу.

Для лікування вживається трава (Herba ficariae), яка містить отруйні алкалоїди хелідонін і холотрин. Пшінку застосовують як сечогінний, легкий проносний, відхаркувальний, кровоочисний і ранозагоювальний засіб. Відвар трави з корінням п'ють при вуграх, шкірних висипах, золотусі, при запорах і геморою та при кашлю. Настоєм трави полощуть рот при гінгівітах і стоматитах, промивають рани і виразки. У народній медицині використовують при цинзі, алергії, бородавках та короcті.

У французькій медицині пшінку вживають при гемороях.

Листки містять до 190 мг% аскорбінової кислоти, 5 мг% каротину. Кореневі бульби багаті на крохмаль (13,5%) і цукри (до 10%).

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують надземну частину (траву) або всю рослину (траву разом з корінням). Заготовляють сировину в період цвітіння рослини; сушать під прикриттям на вільному повітрі, на горищі або в добре провітрюваному приміщенні. Молоде листя споживають свіжим.

ГАДЮЧНИК ЗВИЧАЙНИЙ (Filipendula vulgaris Moench., syn. F. hexapetala Gilib).

Російська назва — лабазник шестилепестковый; місцева — гадючник, гірчак, порушник.

Багаторічна трав'яниста рослина (30–120 см заввишки) з родини розових (Rosaceae). Кореневище тонке, з веретеноподібними або майже кулястими бульбочками. Прямостояче, нерозгалужене стебло слабооблистнене. Прикореневі листки зібрані в розетку, переривчасто-перисторозсічені, мають до 20 пар видовжених, глибоконадрізаних часток. Цвіте в травні–червні.

Квітки зібрані в кінцеву багатоквіткову волоть. Оцвітина подвійна, шестипелюсткова, чашечка вільна, віночок білий з вільних, зовні рожевих, пелюсток. Тичинок 5–15, зав'язь верхня, складна листянка, дозрівають плоди в липні–серпні.

Наукова назва гадючника утворилась від латинських слів «filim» — нитка і «pendula» — висіти і вказує на підвішені, ніби на нитках, кореневі бульби.

Росте в степах, на схилах балок і річкових долин, на сухих луках, узліссях, сухих лісових галявинах та світлих лісах. В Україні трапляється на луках лісових поясів Закарпаття та Прикарпаття. В Закарпатті гадючник представлений невеличкими популяціями в Ужгородському, Перечинському, Іршавському, Хустському та Рахівському районах.

Застосування. Всі частини рослини містять дубильні речовини, вітаміни та флавоноїди. До складу кореневищ входить глікозид гаултерин. Надземна частина, крім того, містить халкони та фенольні сполуки, квітки — азотовмісні сполуки, каротиноїди, катехіни та багато ін. Кореневища з коренями гадючника шестипелюсткового (Rhizoma cum radicibus filipendulae vulgariae) входять до збору Здренка, використовують при лікуванні сечового міхура, нирковокам'яної хвороби, гастриту. Експериментально встановлено, що препарати гадючника гальмують ріст пухлин (Я.Д.Гладун, Ф.І.Мамчур, 1985).

Згідно з Я.Д.Гладуном (1968), у народній медицині Тернопільської та Івано-Франківської областей гадючник використовується для лікування виразок шлунка, довгонезагоювальних ран і пухлин, у тому числі і злоякісних. До складу препарату гадючника входять: гаультерин (0,4%), ефірна олія (0,18–0,03%), таніди (8,26–23%), вітамін С (2–27 мг%), саліциловий альдегід, гемотропін, ванілін, залізо, кобальт, цинк, мідь та інші речовини.

Найбільший ефект для лікування дають спиртовий настій і екстракт з кореня гадючника в розведенні 1:200. В народній медицині використовують відвар з кореневищ при хворобах серця, грижі, гіпертонії, лейкозах; квітки (Flores filipendulae vulgariae) — як сечогінний засіб, траву (Herba filipendulae vulgariae) — при укусах собак, отруйних змій, як ранозагоювальний, в'яжучий засіб.

ГАДЮЧНИК ОГОЛЕНИЙ (Filipendula denudata (J. et C. Presl.) Fritsch., syn. F. ulmaria (L.) Maxim.

Російська назва — лабазник голый; місцева — болотна, борошень, бузина болотна, вітровник, горошник, ірошник, кашка біла, кійло, конопельки жаб'ячі, лабазник правдивий, ламетри, медунка болотна, болотяна, огурешник, парило, підорва, плакун-трава, починочка, приболотник, скрипій, слюце-

ник, смоченик, таволга, таволга болотиста, таволжник, іванів цвіт, чортогриз.

Багаторічна рослина до 2 м заввишки. Стебло прямостояче, нерозгалужене, кореневище коротке. Листки з нижнього боку з густим сірим або білим борошнистим опушенням, переривчастоперисті, цільні. Зверху листки голі, неопушені, темно-зелені. Квітки зібрані в кінцеву багатоквіткову волоть, дрібні, пахучі. Пелюсток 5 або 6, жовтувато-білі. Тичинки вдвічі довші за пелюстки, цвіте в червні–липні, плоди (складна листянка) дозрівають у липні–серпні.

Росте на вологих і заболочених луках, по берегах річок та інших водойм, у заростях кущів. Росте по всій Україні, зокрема на Закарпатті і в Прикарпатті.

Містить вітаміни, халкони, 3,5–21,8% дубильних речовин, до 2% флавоноїдів, фенолглікозид, спиреїн, глікозид гаультерин, фенольні сполуки, азотовмістні сполуки.

Застосування. Завдяки наявності саліцилового глікозиду в зарубіжній медицині використовують при лікуванні подагри, ревматизму, гарячки, водянки.

У народній медицині кореневище використовують як кровоспинний засіб, при захворюваннях серця, дизентерії, малярії, гіпертонії, хворобах нирок і сечового міхура, при укусах змій. Листки (Flores filipendulae denudatae) використовуються при виготовленні препарату «Фіальбін».

Відвар з квіток (Flores filipendulae ulmarie) використовують при астмі, хворобах органів дихання, він має судинозміцнювальну, сечогінну дію, а також седативну, яка сильніша від дії валеріани.

Ефективним є вживання препаратів гадючника всередину і при лікуванні захворювань шкіри.

СУНИЦІ ЛІСОВІ (Fragaria vesca L.). Російська назва — земляника лесная; місцева — агудка, базінка, ба-

зюмка, байбара, бамбера, капшук, пазобник, пазубинка, пазюмки, пазьомка, поземка, позюмка, позьомка, позьомка з'їдома, полевниці, полевчиці, половниці, полонині, полуниці, полуничник, полуночник, сонниці, суника, суниця, суниці лісові, трускавка, ягода, ягода красна, ягода червона, ярицця.

Всім добре відома багаторічна трав'яниста рослина з родини розових (Rosaceae). Квіткове стебло має кілька квіток. Плід утворюється із соковитого квітколожа, на якому заглиблені сім'янки. Плоди — червоні. Цвіте в травні–червні. Плодоносить у липні–серпні.

Росте у зріджених лісах, гайках, серед чагарників, на луках.

Застосування. З лікувальною метою використовуються плоди (Fructus fragariae), рідше листки (Folia fragariae), ще рідше кореневища. Плоди містять 49–90 мг% аскорбінової і нікотинової кислот, до 10% цукрів, органічні кислоти, яблучну, лимонну і хінну, токоферол, тіамін, рибофлавін, нафтохінон, каротин негридоксин, дубильні речовини, червоний пігмент, пектин, ефірну олію та інші речовини. Листки містять дубильні речовини, аскорбінову кислоту, ефірну олію, елаговий танін, флавони та інші речовини. У насінні і плодах міститься, за даними Н.Г.Ковальової, 1971, багато заліза.

Суниця дуже популярна лікувальна рослина. Плоди її вживають при каменях у нирках та печінці, при подагрі та багатьох інших захворюваннях. Плоди застосовують для лікування склерозу, при гіпертонії, шлунково-кишкових захворюваннях. Свіжі ягоди мають велике значення як дієтичний і поживний продукт, як потогінний засіб. Настої плодів і листків використовують для лікування подагри, сечокам'яної хвороби, при цинзі, малокрів'ї, загальному ослабленні, маткових кровотечах, проносах, ожирінні, неврастенії, геморої, запорах, склерозі судин. При бронхіальній астмі і як кровоспинне пропонують відвар: 1–2 столові ложки листків на 2 склянки води, приймають по 1 столовій ложці через 2 години. Сік плодів використовують як зовнішнє при екземі, невеликих ранах, від веснянок на обличчі, лишаїв. Листки суниці — добрий сечогінний засіб.

Великого лікувального значення суниці надає М.А.Носаль, який протягом багатьох років спостерігав за її дією на організм людини. Дуже корисно вживати свіжі плоди суниці людям різно-

го віку. При тривалому споживанні ягід виганяють глисти-солітери, лікують склероз, гіпертонію, кишкові недуги, проноси та багато інших захворювань.

Збирання. Заготовляють плоди суниці трохи недостиглими. Сушать на ситах в печі або сушарні.

ФЕНХЕЛЬ ЗВИЧАЙНИЙ (Foeniculum vulgare Mill.).

Російська назва — фенхель обыкновенный.

Багаторічна або дворічна рослина з родини зонтичних (Apiaceae). Стебло прямостояче до 200 см заввишки, кругллясте, тонкоребристе, дуже галузисте, голе, сизе. Листки чергові, яйцевидно-трикутні, 3–4-перисторозсічені на нитковидні частки; нижні листки черешкові, верхні сидять на розширених піхвах. Квітки правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, зібрані в складні зонтики, жовті. Плід — двосім'янка. Цвіте у липні–серпні. Плоди достигають у вересні.

Батьківщина рослини — країни Середземномор'я і Західна Азія. В Україні її культивують.

У медицині використовують плоди фенхелю (Fructus foeniculus), які містять ефірну олію (3–6,5%), білкові речовини, кумарин, умбеліферон, флавоноїди. Препарати фенхелю мають секретолітичні, вітрогінні, сечогінні властивості, при спазмах кишківника, що супроводяться метеоризмом, диспепсією, болем (спастичні коліти) при жовчнокам'яній та нирковокам'яній хворобах, бронхітах, статевому інфантилізмі, мікозі.

Ззовні використовують при екземі, нейродерміті.

ЗІРОЧКИ ЖОВТІ (Gagea lutea (L.) Ker.-Gawl.).

Російська назва — гусиный лук жёлтый.

Багаторічна трав'яниста ранньовесняна рослина заввишки 10–30 см (ефемероїд) з родини лілійних (Liliaceae). Цибулина одна, гола, видовженояйцевидна з буро-сіруватими оболонками. Квітконос прямостоячий, вгорі розгалужений, між основою й суцвіттям безлистий. Прикореневий листочок один, широколінійний, плоский (6–12 мм). Квітки — двостатеві, правильні в зонтиковидному з 3–7 (рідше 10–12) квіток у суцвітті, з двома при основі листками. Оцвітина віночковидна, шестичленна, жовто-зеленого забарвлення. Цвіте в кінці березня–квітні.

Трапляються зірочки жовті в листяних лісах та серед чагарників України. Рослина охороняється як рідкісний вид.

У народній медицині використовується цибулина рослини, відвар якої вживають від астми, водянки та жовтяниці. Подрібнені свіжі цибулинки використовуються для гоїння ран. Невелику кількість відвару цибулини в молоці вживають при спазмофілії у дітей.

РУТКА ЛІКАРСЬКА (Fumaria officinalis L.).

Російська назва — дымянка аптечная; місцева — аломатник, грудянка, дим земляний, димка, димниця, димниця звичайна, дим'янка лікарська, дим-трава, дитничка, житничка, кокориш, розоцвіт, рута дика, рута заяча, рута польова, рута пташина, трава печіночна.

Однорічна сиза рослина з родини макових (Papaveraceae), з дрібними розсіченими листками. Квітки рожево-пурпурові, дрібні, в китицях. Плід горішковидний. Цвіте в травні–жовтні.

Росте як бур'ян на полях, серед виноградників, по забур'янених місцях.

З лікувальною метою використовується вся надземна квітуча частина. Вона містить у собі алкалоїд фумарин, гіркоту, смолу. Рутку збирають з квітня до кінця червня.

Використовують у народній медицині переважно при атонії кишківника, відсутності апетиту, при хронічних жіночих захворюваннях, жовтяниці, геморою, туберкульозі та малярії.

Свіжий сік рутки використовується як зовнішнє проти лишаїв і корости.

ПІДСНІЖНИК ЗВИЧАЙНИЙ (Galanthus nivalis L.).

Російська назва — подснежник; місцева — білосніжка, годзинка, гугурудза дика, клокоцій, козодра, козодриск, козодрист, козодристь, козодричка, козьодрист, колодрист, колоко-

цей, конодрист, мартенька, мартянка, могуряник, могурянин, первоцвіт, переліска, підсніжник ранній, підсніжник скорозріст, проліска біла, пролюстки, просеред білий, просерен, просерень, просуреники, просурень, просуринка, ряст білий, сколоздрик, скородрість, скорозріст-підсніжник, снігурка, сніжноцвіт, тарас, тройцвіт, чісник дикий, чічник дикий, ярник.

Багаторічна трав'яниста рослина з цибулинами під землею, з родини амарилісових (Amaryllidaceae). Квітка на стеблі одна, звисла, правильна, оцвітина біла, віночковидна, до основи шестироздільна. Листків два, стебло циліндричне. Цвіте в березні–квітні.

Трапляється в листяних лісах. Рослина виключно декоративна. За останні десятиріччя піддається інтенсивному винищуванню людьми, які ранньою весною виривають її разом з цибулинами, тому взята під охорону. Рослину **занесено до Червоної книги України**.

З цибулини виділено алкалоїди галантамін, нівалін, ликоремін, які є сильними інгібіторами холестерази. Препарати застосовуються в медичній практиці при міастенії, міопатії, рухомих і чутливих порушеннях, пов'язаних з захворюваннями і травматичними ушкодженнями нервової системи (І.М.Бейдеман та ін., 1962).

Галантамін утворює солі з кислотами. В медицині використовується сіль галантамін-гідробролід. За фармакологічними властивостями галантамін (нівалін) близький до фізостиглину і прозерину, але менш токсичний і має більш широкий спектр дії. Галантамін полегшує провідність збудження в нервово-м'язових синапсах і відновлює нервово-м'язову провідність.

У зоні Карпат заготовляти цибулини не можна. Природні зарості слід використати для збирання насіння для культури підсніжника, який добре розмножується насінням. Надземну частину і цибулину збирають у період цвітіння в березні.

ЗЕЛЕНЧУК ЖОВТИЙ (Galeobdolon luteum Huds.).

Російська назва — зеленчук жёлтый.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих (Lamiaceae). Рослина 30–80 см заввишки, з повзучим кореневищем. Стебло чотиригранне, всередині порожнисте. Листки коротко-

черешкові, супротивні, довгастояйцевидні, з серцевидною основою. Краї листків зубчасто-пилчасті. Стебло і листки пухнасті.

Квітки жовті, ззовні волохаті, зібрані кільцями, сидять у пазухах приквіткових листків. Приквітки колючі. Віночок двогубий. Верхня губа квітки серповидна, вигнута, набагато довша за середні лопаті, нижні губи — великі.

Цвіте в травні—липні.

Росте майже на всій території України, крім степових районів і Криму, в лісах, серед чагарників, біля парканів.

Застосування. З лікувальною метою використовують листки і квітки. Зривають цілі суцвіття разом з верхівковими листочками і сушать на вільному повітрі під накриттям, на горищі або в приміщенні, що провітрюється. Стежать, щоб суцвіття не пересохло. Суха рослина без запаху, терпка на смак.

Хімічний склад рослини ще не вивчений. Відомо, що містить значну кількість водорозчинних кремнієвих сполук. У медицині вживається як протизапальний та діуретичний засіб.

Настій або чай зеленчука жовтого вживають при гострому та хронічному циститі, пієлонефриті, гломерулонефриті та гострому і хронічному уретриті. Для цього 1 чайну ложку суміші квіток, листків рослини настоюють на 1 склянці окропу протягом 10 хвилин. П'ють теплим 2–3 склянки на день.

При гострому і хронічному гломерулонефриті 4 столові ложки суміші зеленчука (20 г), трави звіробою (40 г), листків мучниці звичайної (40 г), трави хвоща польового (30 г), бруньок берези білої, приймочок кукурудзи, трави споришу звичайного, квіток материнки звичайної (по 20 г), квіток ромашки лікарської (15 г) настоюють протягом 12 год. на 1 л води. Кип'ятять 10 хвилин і проціджують. П'ють по півсклянки 4 рази на день через 1 год. після їди (Ф.І.Мамчур, 1984).

КОЗЛЯТНИК ЛІКАРСЬКИЙ (Galega officinalis L.).

Російська назва — козлятник лекарственный; місцева — чокабук, дика люцерна, дика вика.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 40–90 см, рідше до 1,5 м з родини бобових (Fabaceae). Корінь стрижневий, з коротким багатоголовим кореневищем. Стебла численні, прямостоячі, гіллясті, з густим листям, голі або вкриті розсіяними во-

лосками. Листки з прилистками, непарноперисті, черешкові, 5–20 см завдовжки, з 5–10 парами лінійно-ланцетних листочків. Квітки численні, зібрані в густі, що перевищують довжину листків, пазушні китиці, досягають 8–27 см у довжину. Віночок метеликовий, близько 1 см завдовжки, ясно-блакитний, зрідка білий. Плоди — багатонасінні, голі, 2–4 см завдовжки. Цвіте в червні–серпні.

Козлятник лікарський трапляється в південній і південно-західній частинах Закарпаття. Верхня і північно-східна межа його ареалу проходить по Вигорлат-Гутинському хребту, вклинюючись іноді в долини річок.

Росте на вологих суглинистих ґрунтах, особливо добре почуває себе на деградованих ґрунтах. На Закарпатті досить великі зарості козлятника є в околицях Ужгорода, сіл Доманинці, Розівка, Шишловці, Галоч, Ратівці, Геївці, Теглаш, Чоп, Яворове, Добронь, Вузлове, Страбичеве, Дубрівка, Ракошине, Антонівка, Зняцеве, Коритняни, Бовтрадь, Велика Копаня, Підвиноградове та в інших місцях Закарпатської низовини.

Застосування. Всі частини рослини містять алкалоїди. Для лікування використовується трава (Herba galegae). З насіння виділено алкалоїд галагін, лютоелин та його глікозид галутеолин. У траві містяться алкалоїд пеганін і сапоніни.

В медицині застосовується як сечогінне і потогінне, а також для посилення секреції молока і для лікування цукрового діабету.

Збирання. Траву збирають у червні–серпні під час цвітіння, насіння — після достигання в серпні–вересні. Козлятник діє при діабеті подібно до інсуліну. Більший ефект можна отримати при застосуванні настою з насіння рослини, у співвідношенні 1/2–1 чайна ложка на 1 склянку води. Надземну частину козлятника подрібнюють, готують настій: 1 столову ложку трави заварюють склянкою окропу.

ПІДМАРЕННИК ЧІПКИЙ (Galium aparine L.).

Російська назва — подмаренник цепкий; місцева — в'язіль, дереза, дерябка, дівунка липчиця, колотовця, лепок, лептиця, лепчик, лепчиця, липець, липниця, липняк, липучка, липчак, липчиця, липівник, мокрець, повитиця друча, прилип, пряжка, різачка, трава геморойна, устели-землю, цап-царап, ціплянка, чепляк.

Однорічна трав'яниста рослина з родини маренових (Rubiaceae). Стебло розгалужене, дуже чіпке від колючок. Листки ланцетно-лінійні в 6–8-членних кільцях. Квітки білі або зеленуваті, розташовані в пазушних та вершкових зонтиках. Цвіте від травня до вересня. Плоди достигають у липні–вересні.

Росте на вогких місцях серед чагарників і на полях як бур'ян.

Збирають під час цвітіння для лікарських потреб. Використовують надземну частину рослини. Застосовується лише в народній медицині при шкірних захворюваннях, при золотусі і як протидія укусові гадюки.

Згідно з Rápóti J., Romváry V. (1987), трава підмаренника використовується як заспокійливе і при гіпертонії. В надземній частині містяться глікозиди, ефірна олія.

ПІДМАРЕННИК СПРАВЖНІЙ (Galium verum L.).

Російська назва — подмаренник настоящий; місцева — багно, батіжки, бобачик, гірчак, горілочка, грудник, гусятник, дереза дрібноцвіта, дівунка жовта, дрібноцвіт, жей-зілля, жовтенка, затай, затай-зілля, зілля громове, іван, іванчик золотий, іван купала, інща, кашка жовта, лижовник, ложай, марена медова, медівник, медовик, медовник, медяник, межовик, парасочки, парівник, пшенка, пшінка, рай-зілля, рійник, самора, сиворотень, сиворотка, їста, сичужник, смолина, тай-зілля, тайник, трава медова, цвіт жовтий, червенець, черевишник, чемиця.

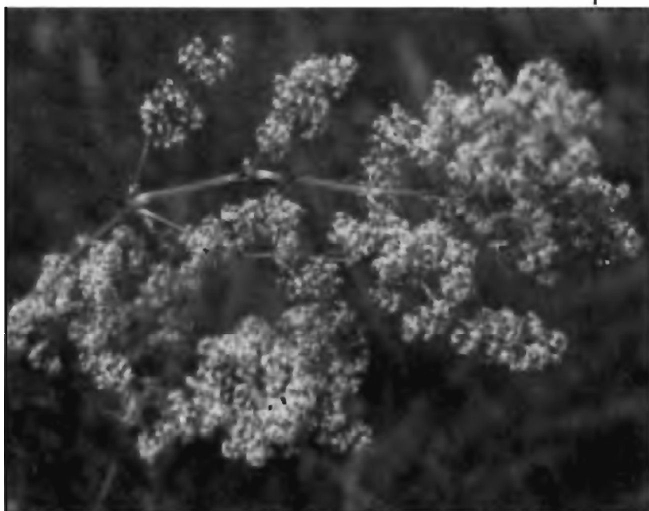

Багаторічна трав'яниста рослина з родини маренових (Rubiaceae).

Стебла прямі, заввишки 30–125 см, округлочотиригранні, знизу голі і гладенькі, зверху більш-менш опушені. Середні стеблові листки вузьколінійні або вузькошиловидні, майже нитковидні, із загорнутими краями, темно-зелені, шерстисті, приквіткові листки парні і одиничні. Квітки золотисто-жовті. Суцвіття волотовидне, продовгувате, густе. Підземна частина — кореневище, видовжене повзуче або вкорочене, розгалужене.

Цвіте в червні–вересні. Плоди достигають у вересні–жовтні, темно-бурі, голі.

Спостерігається на території України. Євразійсько-північноамериканський вид. Зростає на луках, низовині, передгір'ї та гірській лісовій зоні, на лісових полянах, у заплавах, на узліссях.

Застосування. Для лікування використовується надземна частина (Herba galii lutei), яка містить глікозиди гадіозін, рубіадінглікозид, аспарозид, тріоксиантраглікозид, дубильні речовини і барвники, лимонну і аскорбінову кислоти, каротин, сичужний фермент, що викликає зсідання молока, сліди ефірної олії. Останнім часом фармакологи і фітотерапевти приділяють значну увагу вивченню застосування підмаренника справжнього в медицині (Р.Л.Катаєва та ін., 1984, І.М.Носаль, 1984; К.І.Блуз, 1984). Рослину використовують у гомеопатії. В народній медицині І.М.Носаль відзначає застосування рослини при тривалих маткових, геморoїдальних кровотечах, захворюваннях слизової частини прямої кишки. Згідно з К.І.Блуз, застосування рослини дає ефект при лікуванні кровотеч різного походження: клімактеричних, післяпологових, ювенільних маткових, носових, з післяопераційного рубця після видалення катаракти. Кровотеча припинялась протягом 1–4 діб. Ефективна рослина і при тромбоцитопенії у дітей: після одно-двотижневого курсу лікування кількість тромбоцитів унормовувалася (з 40 до 280 тис.). У всіх випадках використовувався відвар трави з розрахунку 2 столові ложки сухого листя на 0,5 л води. Приймають по півсклянки 3 рази на день. В.І.Чопик та ін. (1983) наводить дані про застосування рослини при хворобах серця, печінки, жовтусі, ниркових набряках, епілепсії, ревматизмі, алергії, фурункулах, виразках, артеріосклерозі і неврастенії.

ПІДМАРЕННИК М'ЯКИЙ (Galium mollugo L.).

Російська назва — подмаренник мягкий.

Багаторічна трав'яниста рослина. Від попереднього виду відрізняється білими квітками, м'якими листками. Надземна частина висока — 50–100 см. Листки лінійно-продовгуваті або зворотно-ланцетні, 10–25 мм завдовжки, 1,5–4 мм завширшки. Цвіте в червні–серпні.

Росте на луках, у світлих лісах, уздовж шляхів.

Свіжий сік у народній медицині застосовували при висипках, істерії, епілепсії, раку шкіри, ранах, наривах і подагрі. Корінь дає червону фарбу. У народній медицині Болгарії відвар трави використовують як зовнішнє при носових кровотечах і важкозагоювальних ранах.

У тибетській медицині корені рослини використовують при захворюваннях нирок, пов'язаних з побиттям і з високою температурою.

Збирають всю рослину під час цвітіння у червні–вересні. Сушать у затінку в добре провітрюваних приміщеннях. Зберігають траву і корені окремо в ящиках з паперовою прокладкою.

ГЕРАНЬ РОБЕРТОВА (Geranium robertianum L.).

Російська назва — герань Роберта; місцева — вонюх, воннячка, герань вонючий, журавельник смердючий, журавець вонючий, носики журавлеві.

Однорічна трав'яниста рослина, заввишки 20–60 см, з родини гераніевих (Geraniaceae). Стебла тонкі, часто з фіолетовим забарвленням. Листки п'ятироздільні з ромбічними глибокоперисторозсіченими сегментами, з яких кінцевий на черешку. Квітконоси довгі, квітки на парних квітконіжках, п'ятичленні. Пелюстки рожеві. Рослина з неприємним запахом, цвіте в червні–вересні.

Росте в лісах, по чагарниках поодиноко або невеличкими групками.

У медицині застосовують траву (Geranii herba), яка містить гіркоти,

смоли, ефірну олію. Настій трави вживають при катарах кишок, гемороях, шлункових і кишкових кровотечах та при підвищеній функції щитовидної залози (Rápóti J., Romváry, 1969).

ГЕРАНЬ ЛІСОВА (Geranium sylvaticum L.).

Російська назва — герань лесная; місцева — грабки, журавець лісовий, пальчики, пупавник, стоколінник.

Багаторічна трав'яниста рослина з прямостоячим опушеним ребристим, 30–80 см заввишки, стеблом з родини геранієвих (Geraniaceae). Прикореневі листки на довгих черешках, глибоко 5–7-перистороздільні, верхні — трироздільні, сидячі, прилистки червоно-бурі, ланцетовидні. Квітки великі, лілово-пурпурові або фіолетові, по дві на квітконосі. Плід за формою нагадує дзьоб птаха. Цвіте в червні–липні.

Росте в лісах, серед чагарників, на луках.

У траві містяться дубильні речовини, у фазі цвітіння — алкалоїди.

Згідно з даними В.Г.Ніколаєвої (1964), в народній медицині застосовують водяні відвари трави, які п'ють при легеневих кровотечах, полощуть порожнину рота при захворюваннях його слизової оболонки, при ангінах, промивають гнійні рани, спиртові настої цієї рослини п'ють краплями при болю в серці.

ГЕРАНЬ КРИВАВО-ЧЕРВОНА (Geranium sanquineum L.).

Російська назва — герань кровяно-красная; місцева — бобовишник, вовчиця, волосник, ворішина, герань пурпурова, гостинник, готівник, громник, дебринець, дубрівка, журавець кровник, зілля рожове, золотник, лапа вовча, любисток польовий, мир-зілля, орішина, піддубник, рожа борова, стоколінник, стопа вовча, тоя польова, уступа вовча.

На відміну від попереднього виду стебла вилчасторозгалужені, прикореневі листки швидко відмирають, на стеблах — супротивні, на довгих черешках, 5–7-пальчастороздільні. Квітки криваво–червоні, великі. Цвіте в червні–липні. Росте в лісах, по чагарниках.

У кореневищах є дубильні речовини, сліди алкалоїдів.

Згідно з даними В.Г.Ніколаєвої, відвар кореневища в народній медицині п'ють при ракових захворюваннях.

ГРАВІЛАТ РІЧКОВИЙ (Geum rivale L.).

Російська назва — гравилат речной; місцева — підойма, рябинник болотний, вившиник, бабочник, гребінник потічний, поникниця, зміїний корінь.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини розових (Rasaceae). Кореневище товсте, буре, повзуче. Стебла заввишки 25–80 см, пухнасті, у верхній частині залозисті, звичайно темно-червоні. Листки притиснуто-пухнасті, прикореневі — на черешках, переривчастоліровидно-перисторозсічені, з великою нирковидно-округлою, трип'ятинадрізаною долею і 2–3 парами невеличких, зворотнояйцевидних, дворазовозубчастих дольок; стеблові листки трироздільні. Квіток 2–5 на вершку стебла, чашечка дзвоникувата, бурувато-червона, залозисто-пухнаста, пелюстки червонуваті або жовтувато-білуваті, з червоно-бурими жилками. Плід — яйцевидний, щільнопухнастий. Цвіте в травні–червні. Плоди достигають у липні–серпні.

Зростає на вологих місцях, на берегах річок, на луках, у зоні лісів. Це європейсько-північноазіатський вид. Трапляється в зоні Карпат, у поліських, лісостепових районах.

Застосування. В медицині використовують надземну частину та насіння. Корені містять до 2–3% дубильних речовин пірогалового ряду, алкалоїди, червоний барвник, до 0,1% ефірної олії, до складу якої входить, в основному, евгенол. У молодих листках міститься до 117 мг% аскорбінової кислоти і до 137 мг% каротину, а в насіннях — до 16–19% жирної олії.

Корені і кореневища використовують у пивоварінні. В народній медицині відвар коренів вживають при проносах, як тонізуючий засіб після важких захворювань, при маткових і гемороїдальних кровотечах, малярії і безсонні, мігрені, алергії, укусах отруйних гадюк.

ГРАВІЛАТ МІСЬКИЙ (Geum urbanum L.).

Російська назва — гравилат городской; місцева — волове око, гребінник, любильник, хрещатник, гвоздичний корінь, підлісник, вивишник.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини розових (Rosaceae). Стебло пряме, порожнисте, малогіллясте, шорстковолохате, заввишки 60 см. Листки м'яковолосисті, прикореневі — великопір-

частї, стеблові — сидячі, трироздільнолопатеві. Квітки на довгих квітконіжках, п'ятипелюсткові, жовті. Насіння має гачки, якими чіпляється до одягу. Кореневище багатоголове, червонуватого кольору, за смаком і запахом нагадує гвоздику. Цвіте у червні–серпні.

Росте на всій території України, в європейській частині Росії і на Кавказі, на лісових галявинах, серед чагарників.

Застосування. З лікувальною метою збирають усю рослину під час цвітіння, кореневища з коренями — восени. Корені старанно очищують від землі, нанизують на мотузку і сушать на вільному повітрі або в теплому приміщенні на печі. Зберігають у сухому місці в закритих коробках.

Гравілат міський містить глікозид геїн, дубильні гіркі речовини, смолу, ефірну олію (має запах гвоздики). В медицині вживають як знеболювальне, протизапальне, жовчогінне, седативне.

Настої кореневища з коренями і квіток рослини поліпшують загальний стан організму при знесиленні, зменшують потовиділення, знімають кишкові коліки і мають відхаркувальні, жовчогінні, протиблювотні та заспокійливі властивості. Виявляють виражену кровоспинну, протизапальну, знеболювальну та ранозагоювальну дію.

Застосовують при хворобах травного каналу (зокрема при діареї, дизентерії, метеоризмі) і печінки, як в'яжучий засіб та засіб, що містить гіркі речовини. Його вживають при кровотечах, кровохарканні, кровоточивому гінгівіті, геморої, нервових розладах та нічному спітнінні (В.П.Махлюк, 1967).

Як антисептичний і протизапальний засіб настій гравілату застосовують при гострому і хронічному ентероколіті, мікрогематурії, метеоризмі, порушеннях функції печінки, гастриті.

Для цього 1 чайну ложку трави настоюють 10 хв. на 1 склянці окропу. Сильнішу дію має відвар коренів у тій самій дозі (варити 10–15 хв.). П'ють 1–2 склянки на день.

Ароматний відвар коренів рослини вживають для полоскання рота і горла при ангіні, стоматиті, гінгівіті та використовують для ванн при рахіті і скрофульозі (Ф.І.Мамчур, 1984).

ТИРЛИЧ ЖОВТИЙ (Gentiana lutea L.).

Російська назва — горечавка жёлтая; місцева — гензура, гиндзул, гиндзур, гиндзура, гинзура, гинцул, гинцур, гіндзу-

ра, гінзора, гінзура, гінцур, гінцура, гінцюра, гінцьора, горечавка, горечавка жовта, горечанка жовта, джинджора, джинджур, джинджура, джінджі, джінджура, дзвіндзура, дід, кінзура, корінь болячковий, коріння тучне, корінячник, жолудковий, крижівниця, лиходей, лиходій, лихоманник, матерянка, маточник, молочник, перелет соколій, підзвірник, розмай-зілля, свічка, свічки жовті, свічник, свічурник, свічурник жовтий, свічур лихоманний, свічурник, терлич, старець, таралишник, терлич, тирилич, тирлиган, тирлиць, тирліч, тірлиць, тірлич, товстуля, товстуха, товстушка, толстушка.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини тирличевих (Gentianaceae). В перші два–три роки рослина утворює лише прикореневу розетку. Листки великі, до 30 см завдовжки, яйцевидні, з різко виступаючими знизу сімома жилками. На третьому–четвертому році життя з'являється гарне квітконосне стебло заввишки 1–1,2 м з супротивними еліптичними листками, що попарно зростаються своїми основами і великими жовтими квітками на довгих квітконіжках, зібраних в пазухах листків і на вершку численними напівкільцями. Підземна частина рослини складається з короткого багатоголового кореневища, від якого відходять один або кілька додаткових коренів до 60 см завдовжки. Плід — одногнізда двостулкова коробочка. Цвіте в липні–серпні.

Тирлич жовтий дуже рідкісна рослина — в Україні росте тільки в Українських Карпатах.

Ще на початку XX століття було по-хижацьки винищено цю лікарську рослину. Зарості тирличу жовтого, які вціліли, постановою Закарпатського облвиконкому було взято під охорону. Тільки всенародна турбота може зберегти цю цінну рослину від повного знищення. Природні зарості тирличу необхідно використати для вивчення біології і екології рослин, а також як насінники. Тирлич жовтий занесено не тільки в **Червону книгу України**, але і в **Міжнародну Червону книгу** як зникаючий з поверхні землі вид. Треба докласти всіх зусиль, щоб зберегти його в природі в недоторканному стані.

Тирлич не тільки цінна лікарська сировина, а й декоративна рослина.

Застосування. З лікувальною метою використовують кореневище і корені (Radix gentianae). Вони містять глікозидні гіркоти

генциїн і генциопікрин, ферменти, барвник гентизин, або генцианін, жирну олію, смолу, слиз.

З кореня тирличу одержують гірку речовину, що збуджує апетит і діяльність травних органів. Вживають настойку по 20–30 крапель на один прийом 2–3 рази на день. Трава входить у збір Здренка.

На Закарпатті є ще два види тирличу, які також використовуються для збудження апетиту і діяльності травних органів.

1. ТИРЛИЧ КРАПЧАСТИЙ (G. punctata L.). Російська назва — горечавка точечная; місцева — свічурник точкований.

2. ТИРЛИЧ ВАТОЧНИКОВИДНИЙ (G. asclepiadea L.). Російська назва — горечавка ластовневая; місцева — болічник, свічник, свічурник шовчиноватий, товстуха.

Тирлич крапчастий відрізняється від тирличу жовтого меншим розміром і кольором квіток (вони жовтувато-білі з темними крапками). Це рідкісний вид рослин і тому взятий під охорону.

Тирлич ваточниковидний своєю зовнішньою формою значно відрізняється від тирличів жовтого та крапчастого. Це багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30–60 см. Стебло густо вкрите листям. Стеблові листки ланцетні, булавовидно-дзвоникуваті. Цвіте в серпні–вересні.

Агротехніка вирощування тирлича жовтого (за Г.М.Котуковим, О.І.Закордонцем та ін., 1946). Тирлич жовтий — вологолюбна рослина, не сприймає високої температури. Росте і розвивається повільно. В культурі цвіте на шостому році життя (Г.М.Котуков, 1964; Z.Blažek, 1956), у природних умовах — на першому–другому. В природних умовах спостерігається періодичність у плодоношенні, що, на думку Д.С. Івашина (1960), пояснюється вичерпанням запасів пластичних речовин. Вага 1000 насінин — 0,9 г. У рік масового цвітіння з 1 га природних заростів можна зібрати 10–15 кг насіння тирличу жовтого.

Під культуру тирличу слід підбирати ділянку, захищену від північ-

них і північно-східних холодних вітрів. Найбільш сприятливі для неї родючі, багаті на вапно ґрунти, з доброю структурою. Кращими попередниками вважаються чорний пар та просапні культури.

Основну оранку проводять восени плугом з ґрунтопоглиблювачем на глибину 25–35 см. Ранньою весною ґрунт боронують. Перед посадкою розсади ґрунт знову переорюють на глибину 13–15 см з наступним боронуванням.

Тирлич дуже вибаглива до ґрунтових умов рослина, тому під його культуру слід вносити перепрілий гній з розрахунку 50–60 т/га, а на підзолистих ґрунтах ще й вапно — 1,5–3,0 т/га.

Під весняну оранку вносять мінеральні добрива: 40–50 кг фосфорної кислоти, 40–50 кг азоту і 30 кг діючої речовини калію на кожний гектар.

Розмножується тирлич насінням і вегетативно. Насіння слід збирати у вересні–жовтні з природних заростей тирличу. Слід пам'ятати, що насіння тирличу швидко втрачає схожість. Найкращі сходи дає свіжовибране або стратифіковане насіння, висіяне в спеціально підготовані грядки. Для цього ділянку розорюють на глибину 13–15 см, одночасно боронують, після чого на ній нарізають рядки, по яких маркером роблять поперечні борозни з відстанню 9 см. Насіння висівають на глибину до 1 см. При вирощуванні розсади на 1 га витрачають 1–1,5 кг насіння, при насінному розмноженні — 3 кг/га. Рядки закривають перегноєм товщиною 0,5 см.

Науковий співробітник ботанічного саду Ужгородського держуніверситету З.О.Пердук проводив досліди по введенню в культуру тирличу жовтого. 1966 року, 5 жовтня, з гірських природних заростей тирличу жовтого зібрано насіння, яке висіяно 20 жовтня цього ж року на полонині Рівна (на висоті 1250 м над рівнем моря) і на території ботанічного саду. Висівали насіння на глибину 2 см. Сходи в обох місцях з'явились 1967 року в другій половині травня. Насіння проросло на 70%, причому частина дала сходи тільки на другий рік після висівання. У перший рік сходи утворюють лише нитковидні корені, які розгалужуються на другий рік. Протягом трьох років 30% сходів тирличу на дослідних ділянках загинуло. Пересаджування тирличу кореневищами не дало позитивного результату.

Навесні при появі сходів рослини проривають, залишаючи їх на відстані 6 см. Коли на рослині з'являться дві пари справжніх листочків, її слід пересадити на постійне місце. З.Блажек вказує на необхідність робити це на першому, в крайньому випадку на другому, році життя, бо тирлич важко піддається пересаджуванню. При цьому треба мати на увазі, що стрижневий корінь тирлича йде глибоко в ґрунт, тому вибирати рослину з ґрунту треба обережно, щоб не пошкодити її.

1997 року студентка Ужгородського національного університету Б.Москалюк висіяла насіння тирличу жовтого на городній ділянці с.Видричка Рахівського району на висоті близько 500 м н.р.м. Насіння не тільки проросло, але й росло на дослідній ділянці впродовж чотирьох років. Згодом, 2001 р., саджанці було знесено повеневими водами р. Біла Тиса. Досліди по вирощуванню тирличу жовтого в культурі на кафедрі ботаніки Ужгородського національного університету продовжуються.

Перед посадкою поле маркірують і висаджують розсаду з міжряддями 60 см і відстанню між рослинами в рядках 30–35 см.

Дальший догляд за посадкою полягає в систематичному розпушуванні міжрядь і прополюванні бур'янів у рядках.

Збирання врожаю. Корені тирличу викопують восени на п'ятому або шостому році культури, залежно від стану плантації, росту тирличу, врожайності тощо. Корені вивертають плугом, обчищають від землі, розрізують на шматки завдовжки 10–20 см і промивають холодною водою.

Сушать корені в сушарнях при температурі 35°C або на горищах. Урожай сухих коренів коливається від 40 до 50 ц/га.

ДРІК КРАСИЛЬНИЙ (Genista tinctoria L.).

Російська назва — дрок красильный; місцева — бріч, громобой, дрика, дрік барвень, дрік жовтий, дріка, дрогиця, дрок, дрок біріч, дрок жовтий, дрочник, жовтило, зановать, зановить, зановиця, здрік, зіновать, крутильце, лельок, лускало, тереза, чистик, яновець.

Кущики заввишки від 40 до 160 см з родини бобових (Fabaceae). Стебло ребристе, без колючок (на відміну від дроку германського). Листки ланцетні або еліптичні, по краях і вздовж жилок пухнасті. Квітки золотисто-жовті, в густих китицях. Цвіте в червні–липні, частково в серпні. Плід — чорний біб.

Росте на узліссях, на горбках, серед чагарників, біля лісових доріг.

У народній медицині відвар з гілок дроку використовують при водянці (черева), при захворюваннях печінки, при всіх видах жовтяниці і як кровоочисне. Беруть 15 г сушеної трави, заливають сирою холодною водою (300 г) і кип'ятять, поки залишиться 1/3 рідини. Коли прохолоне, проціджують. Приймають через день кожні 2 години по 2 столові ложки, поки не почне гнати сечу (М.А.Носаль).

Гілки збирають під час цвітіння, зрізаючи їх серпом.

КОСАРИКИ ЧЕРЕПИЧАСТІ (Gladiolus imbricatus L.).

Російська назва — шпажник черепитчатый.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини півникових (Iridaceae). Стебло прямостояче, просте, олистнене, 55–120 см заввишки. Має подвійну бульбоцибулину. Квітки в кількості 5–12 зібрані в однобічний негустий колос. Оцвітина шестироздільна рожево-лілова з синюватим відтінком. Плід — коробочка. Цвіте у червні.

Трапляється в Лісостепу, на Поліссі, Прикарпатті, Закарпатті в розріджених листяних, мішаних листяних лісах, на галявинах, вологих, заболочених луках. Рослина охороняється.

З лікувальною метою використовують листя і бульбоцибулини тільки в народній медицині, як болетамувальний, високовітамінний та лактаційний засіб. Настій листя використовують при ревматизмі, а настій бульб п'ють при золотусі, алергії, захворюваннях нирок, сечовивідних шляхів, при каменях у нирках, для стимулювання виділення молока в матерів-годувальниць. Подрібнені цибулини прикладають до ран і виразок.

РОЗХІДНИК ЗВИЧАЙНИЙ (Glechoma hederacea L.).

Російська назва — будра плющевидная; місцева — блющик, блющок земний, будра, будра плющовидна, булки котячі, зілля яблунове, котовник, костянка, котячка, котячка-розхідниця, котячник, коцурник, кошачки, кошечник, кротівник, кротовник, кудерман, кудра, кундерман, м'ята кошача, м'яточник, розхідник, розхідник плющовидний, розхідниця котяча, трава опухова, шандра.

Багаторічна трав'яниста рослина, до 60 см заввишки, з родини губоцвітих (Limiaceae). Стебло лежаче, з висхідними гілка-

ми. Листки черешкові, округлі або яйцевидні, з серцевидною основою. Квітки голубувато-лілові. Цвіте в квітні–липні. Ароматом нагадує м'яту.

Росте на лісових галявинах, серед чагарників, на луках, під огорожами, на полях і біля доріг.

З лікувальною метою використовують всю надземну частину, яку збирають у період цвітіння.

У науковій медицині розхідник не використовується, зате в народній — популярний. Його вживають як внутрішнє при шлункових захворюваннях, катарах кишківника, недугах нирок і сечового міхура, пухлинах печінки, при бронхіті. Для цього роблять напар з 5 г сушених листків на склянку окропу.

Як зовнішнє використовують при лікуванні ран, виразок та при шкірних захворюваннях.

СОЯ ЩЕТИНИСТА (Glycine soja Sieb. et Zucc.).

Російська назва — соя щетинистная (Soja hispida Monch.); місцева — соя.

Однорічна (до 1 м заввишки) трав'яниста рослина з родини бобових (Fabaceae). Листки довгочерешкові, трійчасті. Вся рослина шорохувато-волосиста. В пазухах листків сидять головки дрібних білих або фіолетових, рідше червонуватих, квіток, будовою такі ж, як і інші бобові, — метеликові. Квітки зібрані в китиці. Квітки двостатеві. Плоди — боби видовжені, волосисті, прямі, або серповиднозігнуті, з насінням різного кольору — від білого, жовтого, бурого до чорного. Цвіте в липні–серпні.

Батьківщина сої — Японія і Китай. Розводять по всій Східній Азії як сільськогосподарську культуру. Успішно росте соя і в Прикарпатті, особливо в рівнинній і передгірній зонах.

Застосування. Насіння сої (Semen sojae) дуже поживне, тому що містить 35% азотистих сполук, 17% жирної олії, 30% безазотистих екстрактивних речовин (цукор, смола, віск, та ін.), але жодного крохмалю.

Насіння сої високо цінується як ліки і, в першу чергу, від інфаркту (віденська школа).

Застосування бобів сої знижує в крові кількість ліпотерів, так що в судинах не відбувається згортання крові. По-друге, їх вживають від атеросклерозу і як протисклеротичну їжу.

Борошно сої з успіхом застосовують у суміші з будь-якою різновидністю борошна, а боби сої можна використовувати як горох, квасолю, сочевицю.

СУХОЦВІТ БАГНОВИЙ (Gnaphalium uliginosum L.).

Російська назва — сушеница болотная, топяная; місцева — ростильник, сухоцвіт вогколобий, сухоцвіт драговинний, сухоцвіт мокляковий, сухоцвітки, сушениця, товстушка.

Однорічна трав'яниста рослина заввишки 5–20 см з родини айстрових (Asteraceae). Стебло від основи гіллясте. Листки лінійно-довгасті, тупуваті, до основи звужені. Квіткові кошики скупчені тісними пучками по кінцях гілок, при основі дуже опушені і оточені листками. Цвіте все літо, а місцями й восени.

Трапляється на вологих луках, на берегах річок, при канавах і в забур'янених місцях.

Застосування. З лікувальною метою використовують всю рослину (Herba gnaphalii uliginosi). В ній знайдено сліди алкалоїдоподібних речовин, ефірну олію, жирні речовини, смолу, фітостерини і багато каротину. А.А.Алмазов виявив у сухоцвіті алкалоїд гнофолін.

У народній медицині досі цю рослину використовували при грудній жабі і пораненнях. Тепер її застосовують при різних захворюваннях: виразці шлунка, опіках, наривах, при гіпертонії. З трави виготовляють препарат «Антиульцерин», спиртовий екстракт, водяний екстракт і порошок. Ці препарати запропоновані доктором А.Алмазовим. Усі вони сприяють розширенню кровоносних судин у місцях поранення, стимулюють розвиток сполучної тканини.

Настій трави (10–20 г на 200 г води по столовій ложці 3–4 рази на день) приймають при гіпертонії.

Збирання. Надземну частину збирають з кінця літа. Траву висмикують із землі разом з корінням і сушать на відкритому повітрі в добре провітрюваних приміщеннях.

АВРАН ЛІКАРСЬКИЙ (Gratiola officinalis L.).

Російська назва — авран лекарственный; місцева — авран, авран дикий, благодатка, благодатка лікарська, благодать, болототисячник, граціоля, драцілея, драціоля, драцьолея, дрисли-

вець, жовчинець лікарський, зажмурник, милость, трава лихорадочна.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини ранникових (Scorphulariaceae), заввишки 15–40 см. Стебло пряме, гіллясте, голе, з повзучим кореневищем. Листки ланцетні, гострі, нижні — тупі, майже цілокраї, решта — пилчасті. Квітки поодинокі, пазушні, на довгих ніжках, з жовтуватою трубкою, плоскими білими лопатями і жовтуватим волохатим зівом. Плід — коробочка. Цвіте в червні–вересні. Вся рослина **отруйна**.

Росте в невеликій кількості на вологих місцях, на берегах річок, на заплавних луках.

Застосування. З лікувальною метою використовують усю надземну частину (Herba gratiolae). Вона містить глікозиди граціолін і граціолінін, граціотоксин, граціозид, граціоціолін, жирну, граціолінову, бетулінову, яблучну кислоти та інші речовини. Використовується в народній медицині як проносне, при водянці, серцевій недостатності, жовтяниці, гарячці, глистах, захворюваннях печінки, як антисептичний, блювотний, сечогінний засіб, при геморої, подагрі, хронічних захворюваннях шкіри, короcті. Маззю, одержаною при змішуванні соку із свіжої трави з жиром, лікують рани, виразки, екзему, коросту (О.Я.Губергріц, М.І.Соломченко, 1966). С.А.Томілін (1959) пропонує авран як засіб, що за своєю дією нагадує наперстянку, для лікування серцевої недостатності. При хронічних захворюваннях шкіри пропонує вжити всередину порошок з трави аврану по 0,2 г три рази на день.

Збирання. Надземну частину збирають під час цвітіння і сушать у затінених, добре провітрюваних приміщеннях або ж на повітрі.

СОНЯШНИК ОДНОРІЧНИЙ (Helianthus annuus L.).

Російська назва — подсолнечник; місцева — місячник, місяшник, насонішник, насонник, насоняшняк, підсонечник, підсонух, подполнух, подсолнечник, подсоносвіт, подсолнух, посонячник, посоняшник, просоцвіт, просонячник, просонцвіт, ресерите, слонець, слонечнік, слонічник, сонечик, солнечник, солнічник, солноверт, солнух, сонечник, сонічник, сонішник, сонячник, соняшник, форгів, фургів, шояшник.

Загальновідома культурна однорічна рослина з родини айстрових (Asteraceae). Цвіте влітку.

З лікувальною метою використовують квітки, листки й олію. Листя містить у собі каучук, різні смоли і провітамін А. В квітках є барвники кверцимеритрин і моноглікозид ціанідину, антоніціанін, холін і бетанін.

Настій з квіток і листя на спирту вживають головним чином при малярії. Олія входить до складу різних мазей і замінює більш дорогі олії.

ТОПІНАМБУР, СОНЯШНИК БУЛЬБИСТИЙ (Helianthus tuberosus L.).

Російська назва — подсолнечник клубненосный, топинамбур, земляная груша; місцева — гарпічовка.

Багаторічна трав'янистра рослина з родини айстрових (Asteraceae). Походить з Південної Америки. На територію нашої країни завезений на початку XVIII століття. Тепер топінамбур розповсюджений у передгірних районах Північного Кавказу, Закавказзя, в Україні, Середній Азії. В Закарпатті вже здавна культивують цю рослину. В її бульбах нагромаджується багато інуліну (від 16 до 22%), який використовують для виготовлення фруктози.

Стебла топінамбура заввишки 2–3 м густо вкриті листками. Нижні листки — супротивні, серцевидно-яйцевидні, крупнопильчасті. Квітки зібрані в кошики діаметром до 2–5 см. Листки обгортки ланцетні, язичкових золотисто-жовтих квіток — 12–15. Цвіте рослина пізно восени і тому при вирощуванні в районах середньої смуги, в тому числі і зоні Карпат, не достигає.

Застосування. Для лікування застосовують бульби топінамбура (Tuber helianthi tuberosae). Топінамбур — чудова, але забута лікарська рослина. Бульби рослини містять велику кількість інуліну — єдиного природного полімеру, що майже повністю складається з фруктози. Це — дар природи для хворих на цукровий діабет, або для тих, хто споживає багато калорій, в тому числі вуглеводів. Адже відомо, що спеціалісти з питань харчування справедливо виступають проти вживання цукру, твердячи, що він є величезною небезпекою, веде до серцево-судинних захворювань, негативно позначається на функції підшлункової

залози, сприяє підвищенню холестерину в крові, викликає розвиток атеросклерозу, стимулює утворення в організмі жиру. Тепер деякі спеціалісти ставлять питання про вилучення цукру з раціону, заміну його фруктозою і медом, які не мають такої дії. Рослиною в останній час зацікавилися в Технологічному інституті харчової промисловості в Китаї, вчені Угорщини, Чехословаччини. Вони працюють над одержанням фруктозного сиропу. Значні площі під топінамбур відведені в Німеччині, Англії, Іспанії, США, Франції та інших країнах.

Особливо цінним топінамбур є для здоров'я людини. Тепер у зв'язку з підвищенням нервово-психічних навантажень потреба людини у вітамінах зросла. Всю групу вітамінів у великій кількості, значно більшій, ніж в інших рослинах, має топінамбур. У рослині багато кремнію, який має велике значення в обміні речовин людини. Зокрема, кремній має вплив на процеси облисіння, хронічного запалення суглобів, ламання нігтів, зубів, він гальмує появу ниркового піску, заспокійливо діє на нерви.

Технологія вирощування. Розмножується бульбами. Коренева система розвинена добре і глибоко проходить у ґрунт. На підземній частині стебла у нього, як і в картоплі, утворюються столони, на кінцях яких формуються неправильної форми білі, жовті або червоні бульби.

Топінамбур не вимогливий до клімату і ґрунту. Росте на різних ґрунтах і в різних кліматичних зонах, однак найвищі врожаї отримують у лісостепових і степових районах та на родючих ґрунтах з достатньою вологою. У сприятливі роки врожайність бульб становила понад 500 ц/га.

Топінамбур — холодостійка культура, витримує температуру до –30°С і нижчу. Взимку інулін частково перетворюється на цукор, тому стає більш солодким. На утворення 100 шт. бульб разом із стеблами топінамбур виносить з ґрунту 44 кг азоту, 13 кг фосфору, 85 кг калію, тобто стільки ж, як і картопля. З районованих сортів пропонують для культури Вадим, Білу київську, Білу врожайну.

У будь-який рік топінамбур дає добрий урожай зеленої маси і бульб. Використовується у тваринництві як резерв збільшення кормів, як стимул зростання надоїв і ваги худоби. М.І.Вавилов називав рослину «богатирем» за її здатність очищати по-

вітря, за надзвичайну кількість у ній вітамінів та інших корисних речовин.

СОНЯШНИК ДЕСЯТИПЕЛЮСТКОВИЙ (Helianthus decapetalus L.).

Російська назва — подсолнечник десятилепестковый.

Близький родич топінамбура, представник трубкоцвітих (Tubuliflorae). Відрізняється від топінамбура такими морфологічними ознаками: довжиною столонів, формою та довжиною бульб, формою та краєм листкових пластинок, кількістю суцвіть та строками цвітіння.

Цей вид соняшника — адвентивний вид флори Закарпаття. Зростає в долинах річок, на вологих піщаних ґрунтах, утворюючи суцільні зарості.

Це бульбоносна багаторічна культура. Стебла утворюють підземні пагони — столони, на кінцях яких із верхівкових бруньок утворюються бульби, веретеноподібної форми, їх довжина в 3–5 разів більша від діаметра.

Цей соняшник в умовах Закарпаття цвіте і утворює життєздатне насіння. Однак результати наших досліджень показали, що насіннєве розмноження поступається вегетативному, де органами розмноження є бульби.

Соняшник — цінна кормова культура. В Закарпатській області він не культивується, але дає високий урожай зеленого корму, який використовує місцеве населення для худоби (С.С.Фодор, Л.І.Янцо, 1986).

На місцях природного зростання зарості соняшнику використовують як пасовища. Зелену масу охоче поїдають сільськогосподарські тварини.

Л.І.Янцо вивчала врожай зеленої маси і поживну цінність. Максимум зеленої маси (H. decapetalus) у фазі цвітіння 550–590 ц/га. Хімічний аналіз показав, що найбільше поживних речовин нами зафіксовано у фазі бутонізації, коли протеїн становить 14%, жири — 2%, легкорозчинні вуглеводи — 10%, безазотисті екстрактивні речовини — 44%, клітковина — 14%, білок — 10%.

Головна цінність рослини — бульби. Вони містять високий процент легкорозчинних вуглеводів — 23%, 3% протеїну та 25% безазотних екстрактивних речовин. Високий вміст легкорозчин-

них вуглеводів дає можливість використовувати їх як добру відгодівельну сировину (С.С.Фодор, Л.І.Янцо, 1987).

Соняшник десятипелюстковий—невибаглива культура. Для її культивування можна використовувати ґрунти, непридатні або малопридатні для інших культур. Зростає там, де інші рослини, як правило, погано розвиваються. Це забезпечує йому добре розвинена коренева система.

Соняшник десятипелюстковий — цінна кормова, медоносна, лікарська рослина. З лікувальною метою можна використовувати бульби, які містять природний полімер — інулін. Бульби можна використовувати в сирому та вареному вигляді, фруктозний сироп може знайти застосування при виготовленні безалкогольних напоїв, які мають лікувальні властивості. H. decapetalus заслуговує на велику увагу і запровадження у виробництво.

ЧЕМЕРНИК ЧЕРВОНУВАТИЙ (Helleborus purpurascens W. et K.).

Російська назва — морозник красноватый; місцева — морозник, спенз, спиндз, спиндз полонинський, стародубка, чемерник, чемеруха, шпинз, шпинц.

Багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина з родини жовтцевих (Ranunculaceae). Прикореневі листки з цілісними дво-трироздільними майже до основи гостропильчастими частками. Квітконосне стебло у верхній частині розгалужене, з зеленими, деколи червонуватими приквітками. Квітки фіолетово-червонуваті. Цвіте у березні–квітні.

Росте переважно в букових лісах. Площі, зайняті під чемерником у Карпатах, досягають до 10 тис. га. Слід зауважити, що запаси сировини чемерника в природі скорочуються, тому їх треба берегти як цінний насіннєвий фонд, а потребу в сировині слід забезпечувати за рахунок культури чемерника.

У коренях і кореневищах містяться глікозиди, які діють на серце: геллебрин, геллебореїн, геллеборин, гельборсид, корельборин K, сапоніни.

Чемерник вивчається з метою можливого замінника африканської тропічної рослини строфанту. Вживають при хворобах серця. Глікозид корельборин (до 0,1–0,2%), з якого виробляється препарат корельборин, призначають при захворюваннях, що викликані недостатністю кровообігу та серцевою недостатністю.

ПЕЧІНОЧНИЦЯ ЗВИЧАЙНА (Hepatica nobilis Mill., syn. H. triloba Gilib., Anemone hepatica L.).

Російська назва — печёночница обыкновенная.

Багаторічна трав'яниста рослина з прикореневими на довгих черешках серцевидними трилопатевими листками заввишки 5–15 см, з родини жовтцевих (Ranunculaceae). Квітконосні стебла поодинокі, виходять з пазух лусковидних листків кореневища, опушені, одноквіткові, з покривом із трьох цілісних зелених листочків. Листочки оцвітини синювато-блакитні. Цвіте в квітні–травні.

Росте в широколистяних лісах. Рослина рідкісна, тому її природні зарості слід охороняти. Зарості печіночниці можна використати як насінники для подальшого розмноження в культурі — в садах, на грядках тощо.

При збиранні сировини треба пам'ятати, що рослина **отруйна**. Для виготовлення ліків використовують траву (Herba anemonis hepaticae) або тільки листки (Folia anemonis hepaticae), а також квітки (Flores anemonis hepaticae) печіночниці. Сировину збирають у період цвітіння рослини. Листки використовують іноді й свіжими. Після збирання листків старанно миють руки.

Усі частини рослини містять кумарини. У листках, крім того, є сапонін, гепатисапонін, гепатрилбін, флавоноїди; у квітках — флавоноїди (3-глюкозид кемпферолу, 7-глюкозид кемпферолу та ін.). Рослину використовують як засіб, що стимулює секрецію жовчі, підвищує діурез, має відхаркувальні й антисептичні властивості й позитивно впливає на обмін речовин. Настій трави або тільки листків чи квіток використовують при запаленнях печінки, жовчнокам'яній хворобі, запаленнях селезінки, нирок, сечового міхура, при бронхіті трахей, запаленні глотки; подагрі, малярії, ревматизмі, гонореї, при фурункулах, висипах на тілі (настій квіток). Настій рослини приймають усередину, щоб зняти біль у ділянці печінки й сечового міхура. Як зовнішнє

використовують настої при поліартриті. Настій використовують для промивання гнійних ран, трофічних виразок, при шкірних виразках, висипах.

ОСТУДНИК ГОЛИЙ (Herniaria glabra L.).

Російська назва — грыжник голый.

Однорічна сіро-зелена розпростерта рослина, жовтява, з родини гвоздичних (Caryophyllaceae). Стебла розгалужені, короткоопушені або майже голі, лежачі або висхідні, 10–30 см заввишки. Листки цілокраї, супротивні, еліптичні або довгасті з війчастими прилистками. Квітки дрібні, двостатеві з жовтаво-зеленою чашечкою і нитковидними пелюстками, зібрані в щільні пазушні клубочки. Тичинок п'ять. Цвіте у червні–серпні. Плід — сухоплівчастий, кулястий, однонасінний горішок.

Бур'ян, що трапляється на всій території України на відкритих місцях, галявинах, при дорогах. Для лікування використовується трава (Herba herniariae), яку збирають під час цвітіння, містить 0,43–0,84 кумаринів, флавоноїди (0,12–0,4 %), дубильні речовини, тритерпенові сапоніни (5,37–16,25%), фенолкарбонові кислоти, вітамін С, каротин, вуглеводи.

Рослина має сечогінні, в'яжучі, спазмолітичні й антибактеріальні властивості, жовчогінну дію, нормалізує мінеральний обмін в організмі; застосовують при серцевій недостатності, пов'язаній з декомпенсацією серцевої діяльності, при гострому і хронічному катарі сечового міхура, пієліті, запаленні простати, мимовільному сечоспусканні, нирковокам'яній хворобі, пієлонефриті, ревматизмі, подагрі, артриті, жовтяниці; зовні — при діатезі.

НЕЧУЙВІТЕР ВОЛОХАТЕНЬКИЙ (Hieracium pilosella L.).

Російська назва — ястребинка волосистая; місцева — волосник, вушко мишаче, жовтомохорочник, корсатка волосиста, корсатка космата, лапки котячі, масло вороняче, не-

доспілок, свеколка борова, сліпа трава лихорадочна, усаня, яструбник волосистий.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 5–30 см, з родини айстрових (Asteraceae), з повзучими пагонами. Листки лише в прикореневій розетці, сидячі, довгасто-еліптичні або ланцетні, зверху зелені, зісподу сірі або білоповстисті. Квіткове стебло (стрілка) безлисте, просте, з одним суцвіттям-кошиком, вкрите до вершка волосками. Квітки жовті, з червонуватими смужками на пелюстках, язичкові, з волохатим чубком. Цвіте в травні–червні.

Росте на сухих луках та вигонах. Поширена скрізь. Для лікування використовують надземну частину рослини з коренями або без них (Herba hieracii), яка містить танін, гірку речовину, смолисту речовину, цукор, слиз, у квітках — флавон.

Застосовується тільки в народній медицині. При захворюваннях печінки (при опуханні), жовтяниці і як засіб, що сприяє виділенню шлункових соків при зниженні кислотності, кровоспинний (при дизентерії, катарі товстих кишок, геморої), при туберкульозі, кровотечах легенів та матки. Свіжу рослину деякі терапевти застосовують при уремії: кількість сечі підвищується, а вміст сечовини в крові знижується поряд з припиненням скарг на головний біль, безсоння, блювоту.

М.А.Носаль та І.М.Носаль пропонують виготовляти відвар з усієї рослини нечуйвітру (40 г сухої рослини на 1 л води) і вживати при перелічених вище хворобах.

Збирають траву з корінням під час цвітіння нечуйвітру (травень–червень).

ЗВІРОБІЙ ЗВИЧАЙНИЙ (Hypericum perforatum L.).

Російська назва — зверобой обыкновенный; місцева — воронець, деревій, діробой, замовить, звіробойник, звіробойник діравий, здорівник, здоровник, зілля святоіванське, іван-зілля, іванок, іванок-провірник, іванок-прозірник, кравник, кревця заяча, кривавник, кримопальки, крів братня, крівця, кров івана, кров молодецька, кровавець, кровавник, кровник, кров-трава молодецька, кровця, ласкавець дідчий, лєй, окривавник, покривник, прозірник, стокрівця, трава зборова, трава здорова.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини звіробійних (Hypericaceae). Стебло пряме, двогранне, гіллясте, заввишки 30–80 см.

Листки дрібні, сидячі, супротивні, овальні, з великою кількістю крапок, що просвічуються. Квітки золотисто-жовті, розташовані у вигляді щитка. Цвіте з червня до вересня.

Росте на луках, лісових галявинах, перелогах, серед чагарників та біля шляхів. Запаси великі.

Застосування. З лікувальною метою використовують надземну частину (Herba hyperici), яка містить до 10% дубильних речовин, 0,05–0,01% ефірної олії, 0,5–0,7% гіперіну, холін, смоли, вільні кислоти, нікотинову кислоту, гіперіцин, 0,1% вітаміну С, 14 мг% каротину та деякі інші речовини. Згубно діє на бактерії.

Траву звіробою вживають як в'яжучий засіб: зовні — для загоювання ран та опіків і всередину — при шлунково-кишкових хворобах. Вживають настій (20 г на 200 г води) по столовій ложці 3–4 рази на день. Останнім часом настій (Tinctura hyperici) застосовують замість ратанії і мирри для зміцнення ясен і усунення неприємного запаху з рота.

Траву звіробою широко застосовують у народній медицині. Її використовують окремо і в суміші з іншими рослинами при захворюваннях печінки, розладах шлунка і кишківника, сечового міхура, ряді жіночих хвороб, хворобах легенів, запальних процесах, наривах, виразках, висипках на тілі, ревматизмі. Крім того, в народній медицині відвар трави звіробою дають пити дітям при частому сечовипусканні.

Настій трави (10 г на 200 г води) приймають по столовій ложці 3 рази на день після їди як протизапальний, стимулювальний, тонізуючий, в'яжучий, зміцнювальний і протипроносний засіб.

Спиртова настойка застосовується для змащування ясен.

Збирання. Збирають надземні частини під час цвітіння. Очищають їх від товстих стебел. Отриману суміш листків, квіток та дрібних верхніх стеблових частин сушать на горищі або на відкритому повітрі. При збиранні трави треба слідкувати, щоб помилково не зібрати інші, подібні до них види.

БЛЕКОТА ЧОРНА (Hyoscyamus niger L.).

Російська назва — белена чёрная; місцева — белена, бешиво, білон, білена чорна, бідун, благотиця, блекіт, блекотець, блекотиця, блекотниця, бльокот собачий, дур-зілля, дурійка, дурман, дурноп'ян, зубівник, зубник, корінь п'яний, коров'як, любів-

ник, люб'ятник, люлешниця, люліан, люлюк, люлюх, люляк, люлька, люльник, люльок, мак собачий, німиця, німиця польова, німиця чорна, риндиринда, сп'ячка, ягоди вовчі.

Одно-дворічна рослина з родини пасльонових (Solanaceae). Стебло гіллясте, заввишки 30–60 см, прямостояче, циліндричне. В перший рік утворює тільки розетку прикореневих листків, на другий — стебло з квітками. Листки довгасті або яйцевидні, зісподу з широкою білуватою серединною жилкою. Нижні листки звужені в черешок, верхні — сидячі. Квітки великі, брудно-блідожовті, з сіткою фіолетових жилок, всередині з фіолетовою плямою; під час цвітіння скупчені на вершку стебла і гілок. Плід — довгаста коробочка. Вся рослина липка від залозистих волосків: запах її важкий, дурманний, при сушінні зникає. Цвіте з кінця травня до жовтня (і під час плодоношення). Вся рослина **дуже отруйна**.

Росте як бур'ян здебільшого на смітниках, трапляється на полях, біля шляхів, на городах і поблизу жител.

Застосування. З лікувальною метою використовують листки (Folia hyoscyami), рідше облиствлені вершки — трава блекоти (Herba hyoscyami). Листя, як і вся рослина, містить отруйні алкалоїди гіосциамін і гіосцин або скополамін. У насінні містяться також гіркий глікозид гіосципікрин, гіосцирин, смолиста речовина, жирна олія, цукор, мінеральні та інші речовини.

Блекоту використовують у медицині з давніх-давен. Вона згадується вже в працях грецького лікаря Діоскорида (І ст. до н.е.). Як зовнішнє, блекота в невеликих дозах має заспокійливу дію, а в великих — викликає сильне подразнення.

З листків блекоти готують екстракти, блекотну олію, спиртову настойку, що вживають як болезаспокійливі і протиспазматичні засоби всередину (за призначенням лікаря) або зовні. Блекотна олія застосовується тільки зовні.

Збирання. Заготовляють прикореневі та розеткові листки першого року розвитку — восени, а стеблові — на другий рік під час цвітіння. В цей період вони найбільш багаті на діючі начала. Сушать їх одразу після збирання в затіненому, добре провітрюваному приміщенні.

При збиранні блекоти слід пам'ятати про її отруйність — не доторкатися до губ, очей, носа, а після роботи ретельно вимити руки.

За останні 10–20 років все рідше можна знайти цю рослину у зв'язку зі знищенням бур'янів на смітниках отрутохімікатами.

ХМІЛЬ ЗВИЧАЙНИЙ (Humulus lupulus L.).

Російська назва — хмель; місцева — вининя, гимей, гімей, хмелена, хмелина, хмелиня, хмелиця, хмелячник, хмель, хмель звичайний, хмилник, хмиль, хміль, хміль болотяний, хміль дикий, цміль, чмель.

Багаторічна трав'яниста дводомна рослина з родини коноплевих (Cannabinaceae). Стебло витке. Листки довгочерешкові, 3–5-лопатеві. Тичинкові квітки з п'ятироздільною або п'ятилистковою зеленою чи білуватою оцвітиною, зібрані в рідкі пазушні волотисті суцвіття. Жіночі квітки зібрані в головчасті колоски. Плоди, оцвітина і покривні листки біля основи мають жовті залозки. Цвіте в липні–серпні.

Росте у вогких чагарниках, у лісах та ярах, поблизу річок, на узліссях.

Застосування. З лікувальною метою використовують плоди — шишки хмелю (Strobilus lupuli, Fructus lupuli) і його залозки — лупулін (Glandulae lupuli Lupulinum), який одержують при просіванні свіжовисушених стиглих суплідь хмелю. Шишки хмелю містять смолу і гіркі речовини (смолу — 7,6–26%, гуму-

лон — 2–6%, лупулон — 8–12%), ефірну олію (0,1–0,5%), дубильні речовини (0,9–11,5%), вітамін С. Лупулін містить 1–3% ефірної олії, 50% смоли, 10% гірких речовин, віск, пентозани, білкові й мінеральні речовини, алкалоїд гопеїн; ефірна олія містить до 20% гумулону, ненасичений сесквітерпеналкогол, лупаренол, кетон, луполон та інші речовини. Деякі складники вбивають бактерії.

Шишки хмелю у вигляді відвару вживаються для заспокоєння нервової системи, поліпшення апетиту і тонізації діяльності кишківника, при запаленні нирок, водянці, подразненні сечового міхура, захворюванні жовчного міхура і як болезаспокійливий засіб.

При жовтяниці весною і влітку готують суміш із склянки гарячого кип'яченого молока, склянки гарячої води і двох столових ложок молодих гонів або гілок хмелю. Всю цю суміш випивають протягом дня. Зимою роблять те ж саме, тільки замість соку з гонів беруть 2 столові ложки потертих шишок, які попередньо замочують на цілу ніч у суміші молока з водою. Випивають цей напар за день.

Нервовохворі і ті, що потерпають від безсоння, п'ють настій на спирту по 5–7 крапель 2 рази на день — перед обідом і перед сном (1 вагова частина шишок хмелю на 4 вагові частини спирту). Цей же настій і в такій же дозі можна приймати при гастритах і при наявності глистів.

Коли випадає волосся, миють голову в напарі або відварі шишок хмелю (М.А.Носаль).

Збирання. Збирають шишки в ясну погоду, як тільки вони починають достигати (приблизно в середині або другій половині серпня). Зразу після збирання плоди треба швидко висушити на вільному повітрі або в добре провітрюваному приміщенні.

Молоді гони збирають весною, а листки — під час цвітіння і сушать у добре провітрюваних приміщеннях.

ЖОВТЯНИЦЯ ЧЕРГОВОЛИСТА (Chrysosplenium alternifolium L.).

Російська назва — селезёночник обыкновенный.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини ломикаменевих (Saxifragaceae), заввишки 5–15 см. Стеблові листки чергові, округлониркoвидні, при основі серцевидні, зарубчасті, нижні —

з довгими черешками. Приквітки жовтуваті. Квітки дрібні, зібрані в щиток. Чашолистки зсередини золотисто-жовті, рослина з опушенням. Цвіте в квітні–травні.

Поширена на вогких місцях, у лісах, біля канав, на берегах струмків, боліт, всюди в лісових і лісостепових районах.

Застосування. В медицині застосовують надземну частину (Herba chrysosplenii), яка містить вуглеводні лейкоантоціаніди, листки — феноли і їх похідні, арбутан – 0,56%.

Надземну частину застосовують як протизапальне, діуретичне, відхаркувальне, в'яжуче, гемостатичне, при грижі, хворобах сечового міхура, сечокам'яній хворобі. Екстракт виявляє антибактеріальну активність. Настій — при утероптозі, як загальнозміцнювальне, при жовтяниці, хворобах серця, запамороченні, як засіб, що збуджує апетит, загальнозміцнювальне після пологів, ранозагоювальне.

Збирання. Збирають надземну частину в період цвітіння, в квітні–травні, і сушать на горищах або в добре провітрюваних приміщеннях.

РОЗРИВ-ТРАВА ЗВИЧАЙНА (Impatiens noli-tangere L.).

Російська назва — недотрога обыкновенная; місцева — гер, глушець, глушок, недотик, недотрога, не-дотули-ня, не руш, неруш-мене, нетик слабинога, натикалка, нетиканка, не-тронь-мене, розпоросник лісовий, розпоросник нетик, розрив, слабаніж, слабина, слабиніг, слабиніжка, слабинога, слабівник, слабник, слабоколін, слабоколінник, слабоколінце, слабоні, слабоніг, слабоніж, слабоніжинь, слабоніжка, слабоній, слабонір, слабоніс, слабонога, слабоножка, слабонуж, слабонужка, слабонужник, слабоня, слабонь, слабун, слабуні, слабунь.

Однорічна трав'яниста рослина з родини бальзамінових (Balsaminaceae). Стебло прямостояче,

соковите, потовщене у вузлах, заввишки 50–120 см. Листки чергові, черешкові, яйцевидні, великозубчасті, ніжні, швидко в'януть. Квітки неправильні, звислі, лимонно-жовтого кольору з гачковиднозігнутою шпоркою. Пелюсток п'ять, з них чотири — зрослих попарно, внаслідок чого здається, що віночок складається з трьох пелюсток. Пелюстки з червонуватими плямами. Плід — довгаста коробочка з п'ятьма стулками, які при достиганні скручуються, і насіння випадає. Коли доторкнутись до коробочки в період її достигання, вона розтріскується і з силою викидає насіння, звідки й назва цієї рослини — розрив-трава, або не-чіпай-мене. Цвіте в липні–серпні.

Росте на вогких місцях, уздовж струмочків, найчастіше в листяних лісах.

Розрив-трава належить до **отруйних** рослин. За даними С.Є.Землінського (1958), цю рослину в народній медицині застосовували всередину при каменях нирок і сечового міхура, зовні — при ранах, геморoїдальних шишках та інших захворюваннях.

ОМАН ВИСОКИЙ (Inula helenium L.).

Російська назва — девясил высокий лекарственный; місцева — аман, аман луговий, вухо медвеже, гільтяй-зілля, дивосил, дівосил, зілля солодке, капотка, коров'ян, кров'як, майник, обмил, оман правдивий, оман справедливий, оман, підсолнок дикий, старівник, трава животна, умен, ухо ведмеже, хліб новий, армянський корінь.

Багаторічна трав'яниста рослина (60–150 см, іноді 2 м) з родини айстрових (Asteraceae). Стебло пряме, борозенчасте, зверху повстисте (густо опушене), розгалужене. Листки чергові, великі, знизу м'якосіроповстисті, жорстковолосисті, прикореневі листки видовжено-еліптичні, звужені в черешок, стеблові — серцевидно-яйцевидні, стеблообгортні, доверху листки поступово зменшуються. Кореневище багатоголове, з численними товстими дов-

гими коренями. Зовні корені жовтувато-бурі, всередині — жовто-білі. Квітки золотисто-жовті, утворюють суцвіття і кошики. Крайні квітки язичкові, середні — трубчасті, з чубком. Цвіте в липні–вересні. Плоди достигають у серпні–жовтні. Плід — довгаста чотиригранна бура або коричнева сім'янка з чубком. Вага 1000 насінин —1–1,5 г.

Росте головним чином у вологих місцях — по берегах річок і струмків, по вологих канавах, між чагарниками по всій Україні, на Кавказі, в Закавказзі та в Середній Азії. Промислові запаси знаходяться на півночі Одеської, в Чернівецькій, Хмельницькій, Тернопільській, Вінницькій областях. На Закарпатті за останні роки В.І.Комендар та В.С.Шушман знайшли декілька осередків оману високого, але в такій малій кількості, що автор не вказує місцезростання, щоб вберегти рослину від повного знищення (Мукачівський та Рахівський райони). Ці кілька осередків популяцій оману вже давно переступили за критичний поріг мінімуму і знаходяться в стані зникнення. Оман високий **занесено до Червоної книги України**.

Застосування. В медицині вживають кореневище і коріння (Rhizoma et Radix inulae helenium), які містять інулін (до 44%), жеудоінулін, інуленін та інші полісахариди, гіркі речовини, до 4,3% ефірної олії, сапоніни, смоли, камедь, слиз, алкалоїди, геленін. До складу ефірної олії входить алантолактон. У листках знайдено токоферол, аскорбінову кислоту, в насінні — 22,15% жирної олії.

Як лікарська рослина оман відомий ще з давніх часів. Цю рослину широко культивували як лікарську ще древні римляни і греки. В Україні і тепер його вирощують біля жител як домашній засіб для лікування. Відвари і настої з коренів оману діють як відхаркувальний, сечогінний і тонізуючий засіб. Добрі результати одержують при лікуванні оманом хронічних захворювань дихальних шляхів — бронхітів, трахеїтів. Дослідами встановлено, що рослина — жовчогінна та бактерицидна. Оман відомий і як глистогінний засіб (проти аскарид), його використовують як протикашлеве, при проносах, гастриті, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, захворюваннях печінки, жовчного міхура, при геморої, хворобливих і нерегулярних менструаціях, цукровому діабеті, туберкульозі легенів, псоріазі, сверблячці, екземі, червоному плоскому лишаєві, епілепсії, серцебитті.

При цьому використовують настій з розрахунку 2 чайні ложки на 2 склянки окропу (в термосі). Вживають по третині склянки 3 рази на день за 30 хв. до їди.

Вживається як зовнішнє при лікуванні захворювань шкіри (короста, екзема).

У народній медицині, згідно з даними О.П.Попова, корінь оману успішно застосовують при гострому та хронічному ревматизмі. Особливий ефект дає вживання всередину коренів оману й лопуха.

О.П.Попов пропонує такі рецепти: при ревматизмі — відвар кореня оману в співвідношенні 20:200, краще навпіл з коренем лопуха, настояний протягом 20 хв. Вживати по столовій ложці 3 рази на день. При катарі кишок і пониженій кислотності — вино оманове (на пляшку кагору або портвейну взяти 12 г свіжого кореня й варити протягом 10 хв., бажано додати столову ложку меду), вживати 2–3 чарки (по 50 г) на день після їди.

Збирання. Заготовляють кореневища з коренями восени, після відмирання надземних частин (вересень–жовтень) або ранньою весною (квітень). Сушать у добре провітрюваних приміщеннях.

В медицині використовують також ОМАН БРИТАНСЬКИЙ (Inula britannica L.).

Російська назва — девясил британский; місцева — варахія, горкуша, губушник, заболоточник, золотуха, золотушник, крокіс жовтий, оман заболоточник, оман луковий, оман пильчастий, пожарки, цвіт жовтий.

Трав'яниста рослина, 60–70 см заввишки, з тонким повзучим кореневищем. Стебло м'якопухнасте. Листки звичайно ланцетовидні, суцільнокраї або з рідкими дрібними зубчиками. Росте на берегах річок, канав, на луках, як бур'ян уздовж доріг, рідше на полях, у лісовій зоні. Цьому видові за своїми властивостями близькі такі ж лікарські властивості, як і оману високому, але він значно поступається ефективністю.

У народній медицині оман британський (всю рослину з корінням) вживали як глистогінне, при лікуванні алкоголізму, як кровоспинний засіб і засіб, що підвищує апетит, сприяє ранозагоюванню.

Агротехніка вирощування оману високого. Інтродукція з метою введення оману високого в промислову культуру в Україні

розпочата 1973 року на Українській зональній дослідній станції ВІЛРа. Згідно з даними Й.Й.Сікури та ін. (1983), вага 1000 насінин — 1,5 г, схожість насіння утримується на рівні 90–95% протягом 3,5 років їх збереження, а через 4,5 року становить лише 36–47%. Стратифікація протягом 60 днів при температурі 0–3°С сприяє підвищенню схожості та енергії проростання. Оман добре розмножується насінням шляхом посіву безпосередньо в ґрунт. Кращий строк посіву — рання весна, норма висіву при міжряддях пропонується 70 см — 1,5 кг/га. Сходи з'являються на 12–14-й день. На першому році життя утворюється лише розетка листків, але й інтенсивно нагромаджується коренева маса. З другого року рослини вступають у генеративну фазу розвитку. Вегетація на другому і наступному роках життя починається у другій половині квітня. Після відростання починається стеблювання через 45 днів, бутонізація — через 73, цвітіння — через 93, плодоношення — через 113, фаза спокою — через 158 днів (Коломієць, Бойченко, 1979). Догляд за посівами полягає в рихленні міжрядь і прополюванні бур'янів. Рослина добре реагує на внесення добрив.

Урожайність повітряно-сухих коренів першого року життя становить 21–24 ц/га, другого — 38–46 ц/га.

ПІВНИКИ БОЛОТНІ (Iris pseudacorus L.).

Російська назва — касатик жёлтый, ирис жёлтый; місцева — болотні півники, ужечки, рогожа, косатень, косиці жовті, чепешняк.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини півникових (Iridaceae) з коротким, косим, до 2 см завдовжки, кореневищем і високим, 0,6–1,5 м заввишки, вкритим листям, циліндричним, трохи сплющеним у верхній частині, гіллястим стеблом. Гілки стебла прямостоячі, закінчуються квітками, нижні — довші, верхні — поступово вкорочені. Листки широкомечоподібні, гострі, сірувато-зелені, по краях перетинчасті, з тонкими жилками, нижні такої ж довжини, як стебло, верхні — короткі. Квітки великі, однокривні, двостатеві, яскраво-жовті. Плід — еліптична коробочка, тупотригранна, з вістрям. Цвіте в червні–липні. Плоди достигають у серпні–вересні.

Росте в стоячих водоймах, на вологих луках, болотах, на вологих болотистих берегах річок, у чорновільшняках, озерах.

Трапляється майже у всій Україні у великій кількості, росте на болотах Полісся. Промислові заготівлі можливі у Волинській, Рівненській, Житомирській областях.

Застосування. В медицині використовуються кореневища (Rhizoma iridis pseudacori), які містять ефірну олію, глікозиди, аскорбінову кислоту, дубильні речовини, органічні кислоти. Ефірна олія має запах фіалки, що обумовлено наявністю кетонаірону.

Кореневище під назвою «фіалковий корінь» включають до складу грудного збору, збору М.Н.Здренка, який використовують при лікуванні папіломатозу сечового міхура, анацидного гастриту, при виразковій хворобі шлунка, а також дозволено застосовувати як симптоматичний засіб в онкологічній практиці. Есенцію із свіжих кореневищ застосовують у гомеопатії. В народній медицині відвар кореневища використовують при катарі кишок, для зміцнення волосся, як відхаркувальне, сечогінне і в'яжуче. В парфумерній промисловості кореневища є сировиною для одержання ефірної ірисової олії, яка високо цінується для виготовлення вищих сортів парфумерних виробів.

Збирання. Кореневище заготовляють восени у вересні–жовтні або рано навесні, на початку відростання (квітень). Викопують лопатами, промивають у холодній воді, обрізують ножами надземні частини і корені. Товсті кореневища розрізають уздовж. Сушать на горищах, під залізним дахом або під навісами з доброю вентиляцією, розстеляючи тонким шаром на папері або мішковині. Довжина кореневища — до 10 см, товщина — до 3 см. Пакують у мішки вагою по 25–30 кг і зберігають у сухому, добре провітрюваному приміщенні.

ПІВНИКИ НІМЕЦЬКІ (Iris germanica L.).

Російська назва — касатик германский; місцева — бендаси, качеписки, качорники, косатець німецький, коситець голубий, ліля лазурова, півник, саш голубий, шаш, шаш голубий.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини півникових (Iridaceae). Стебло однорічне, прямостояче, гіллясте. Листки дворядні, піхвасті, голубувато-зелені. Кореневище світло-буре, товсте, м'ясисте. Квітки великі, фіолетові, сидять на кінцях стебла і гілок. Плід — багатонасінна коробочка.

Росте в садах та парках як декоративна рослина.

З лікувальною метою використовують корінь і кореневище (Radix et Rhizoma iridis). Вони містять 0,1–0,2% ефірної олії, глікоірідин, до 7% цукру, 20–50% крохмалю, слиз, до 10% жирної олії, віск, соду, дубильні речовини, фурфурол, фенол, алкоголь та деякі інші речовини.

Корінь досить пахучий і разом з деякими іншими кореневищами півників дає препарат «Фіалковий корінь», або «Дитячий корінь». Використовують його в медицині та в парфумерному виробництві. В медицині — як складову частину дитячого порошку «Гуфенланд» і засіб, що сприяє прорізуванню зубів у дітей.

Кореневища і корені збирають у серпні.

АГАЛИК, ТРАВА ГІРСЬКА (Jasione montana L.).

Російська назва — букашник горный; місцева — безлистник, букашник, велетка польова, волотка польова, головайчик гірський, комашник гірський, обморочник, синюшка.

Дворічна трав'яниста рослина з родини дзвоникових (Campanulaceae), з одним або кількома стеблами, не вищими ніж 50 см. Облиствнена тільки в нижній частині: листки цілісні, чергові, від оберненояйцевидних до лінійних. Квітки зібрані в щільну шаровидну головку з обгорткою із зелених листочків, трубчасті, блакитні. Цвіте в червні–серпні. Росте на сухих луках, особливо на гірських. В медицині застосовується трава, в якій містяться флавоноїди, інулін та ряд інших речовин.

Відвар трави або всієї рослини п'ють і миють ним голову при головному болю, знепритомленні, купають маленьких дітей і дають їм пити при безсонні, вживають як сечогінне, при жіночих захворюваннях, купають дистрофічних дітей (В.Г.Ніколаєва), вживають від кольок, болю в шлунку (О.Ф.Гаммерман, І.Д.Юркевич).

ГЛУХА КРОПИВА БІЛА (Lamium album L.).

Російська назва — глухая крапива; місцева — глухавка, глушиця, глушник, драголюб, жалива біла, жалива глуха, зілля чарівне, коприва глуха, кропива біла, кропива глуха, кропива мертва, медівка, медниця, медулька, медунка біла, мертвяк, смоктило, чар-зілля.

Трав'яниста багаторічна рослина з родини губоцвітих (Lamiaceae). Стебло прямостояче, заввишки 30–60 см, опушене притисненими до стебла волосками, з довгими підземними стеблами. Листки серцевидноовальні, черешкові. Квітки розташовані в пазухах листків. Віночок двогубий, білий або жовтувато-білий. Цвіте з травня до осені.

Росте, головним чином, у тінистих засмічених місцях, у садах, попід тинами, біля жител, серед чагарників.

Застосування. З лікувальною метою використовують квітки (Flores lamii albi). Вони містять дубильні речовини катехінової групи (до 10%), ефірну олію (0,5%), слиз, цукор, не вивчений алкалоїд ламіїн, сапоніни, метламін, холін, пирамін, біогенний амін (тирамін), — біогенний засіб (гістамін, турамін, метиламін, флавонові глікозиди (ізотаверунтрин, кемферол-3-глікозид, ламіозид), кислоти — кавову і хлорогенову та деякі інші речовини. Листки містять ще й каротин.

Віночки квіток у вигляді настою і порошків застосовують як кровоспинний і в'яжучий засіб, при легеневих і маткових кровотечах. Крім того, застосовують і при геморою, циститах, уретритах, нефритах, пієлітах, екземі, кропивниці, для лікування ран. Експериментально доведено, що настій з квіток сприяє скороченню матки. В літературі є вказівки на лікування квітками безсоння, депресії (V. Jirasek та ін., 1986). Має вплив на лікування хвороб простати і допомагає при передменструальних мігренях.

У народній медицині квітки використовують при катарі дихальних шляхів, захворюваннях матки, при білях, геморої́дах.

Відвар трави або квіток (20 г сухої речовини на 200 г води) приймають по склянці 3 рази на день.

М.А.Носаль пропонує напар з глухої кропиви в суміші з фіалкою триколірною й листками суниці при золотусі, фурункульозі, а також при недокрів'ї, хронічних ниркових захворюваннях, при хворобах селезінки.

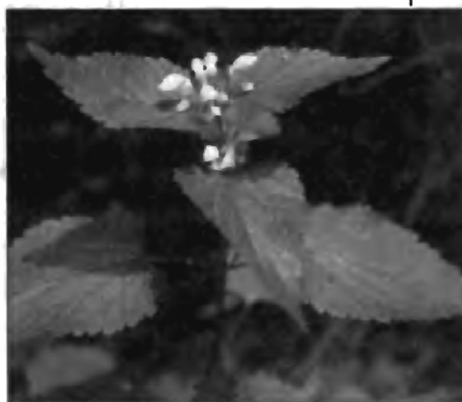

Збирання. Пелюстки збирають разом з чашечками, які після збирання видаляють. Віночок потрібно сушити на папері в тіні. Треба стежити, щоб квітки зберегли білий колір. Зби-

рати квітки складно. Досвідчений збирач може протягом одної години зібрати лише 150 г квіток.

ЧИНА ЛУЧНА (Lathyrus pratensis L.).

Російська назва — чина луговая; місцева — горошок жовтий, горошок журавлиний, горошок луговий, горошок луковий, горошок потячий, сережки марії, стручки журавлині, чина жовта.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини бобових (Fabaceae). Стебло трохи стиснене, чотиригранне, 30–100 см заввишки, простертовисхідне. Кореневище гілясте, повзуче. Листки однопарні, з безкрилим жолобистим черешком, що закінчується простішим або малогіллястим вусиком: листки довгастоланцетні, загострені, 2–4 см завдовжки, прилистки великі, стріловидні. Квітконоси мають по 3–10 яскраво-жовтих квіток, що в кілька разів перевищує кількість листків. Віночок метеликовий. Плід — біб довгасто-лінійний. Цвіте в червні–липні.

Росте на луках, узліссях, по чагарниках. Для лікування використовують листки, які містять протеїн (до 28%), гіркі речовини, лейкоантоціанові сполуки, флавоноїди, кверзетин, каротин, аскорбінову, кавову і фуродову кислоти. Дія рослини на організм — відхаркувальна, снотворна.

Фармакологічні і клінічні властивості цієї рослини досліджувалися в Томському медичному інституті. В зеленій масі знайдено 16–28% білка, 16 вільних амінокислот, 2,3% жиру, 14–22 мг% каротину. 180–200 мг% аскорбінової кислоти, трохи алкалоїдів. Листки містять ще лейкоціанідин і лейкодельфінідин, флавоноїди, кверцетин, кемпферол, коніферулову кислоту. Чина лучна цінна як м'якодіючий, приємний на смак і ефективний відхаркувальний засіб. Відвар трави чини використовують при гострих та хронічних бронхітах, при наривах у легенях (абсцесі) і пневмонії.

О.П.Попов (1965) пропонує легкий відвар трави чини (1/10 або 1/5 чайної ложечки трави на склянку окропу) вживати по столовій ложці через 2–3 год.

ЛАВАНДУЛА ВУЗЬКОЛИСТА (Lavandula angustifolia Mill., syn. L. officinalis Chaix, L. fragrans Salisb, L. vera D.C., L.lavandula L. та ін.).

Російська назва — лавандула узколистная.

Ботанічна характеристика. Багаторічний вічнозелений напівкущ з численними розгалуженнями стебла, висотою і діаметром 50–60 см. Належить до родини губоцвітих (Lamiaceae). Надземна частина складається з численних гілок, які утворюються в основі кореневої шийки. Форма рослини кулеподібна. При основі бокові гілки стеляться по землі, дугоподібно піднімаючись на кінцях. У нижній частині здерев'янілі, у верхній — трав'янисті. Молоді гілки супротивні, чотиригранні, покриті зірчастими сіруватими волосками, квітконосні пагони вертиколонні, нерозгалужені, закінчуються колосовидними суцвіттями. Кількість квітконосів на одній рослині від 300 до 1000 і більше. Листки безчерешкові, супротивні, ланцетолінійні, цілокраї із сіро-зеленими краями.

Квітки розміщені супротивними напівмутовками. В кожній напівмутовці від 3 до 18 квіток, які сидять на вкорочених квітконіжках. Квітки неправильні, чотиричленні, двостатеві. Віночок трубчастий, двогубий, зроснопелюстковий. Забарвлення частіше голубувато-фіолетове, темно-голубе або рожеве, біле. Тичинки чотири на тонких тичинкових нитках. Одна нитковидна маточка з дволопатевою приймочкою. Зав'язь верхня чотиригніздова. Плід — сухий, складається з чотирьох горішків. Маса 1000 насінин близько 1 г. Рослина типова перехреснозапильна. Цвіте в червні–липні. Вміст ефірної олії в середньому 1–1,2% і більше на сиру масу суцвіття. Головні компоненти олії — ліналідацетат (40–50%) і ліналол (10–20%).

Лавандула походить із Середземноморського регіону культурних рослин. Ареал її — від Канарських островів до Аравії і Південної Індії. Рід Lavandula родини Lamiaceae має 28 видів, однак найбільше промислове розповсюдження дістали тільки два види — лавандула вузьколиста і лавандула широколиста. Ці два види поширені в гірських районах Франції, Італії, Іспанії, Португалії, Греції, Алжиру у вигляді диких заростей і використовуються для добування ефірної олії.

Вперше лавандула введена в культуру в Англії 1568 року. 1890 року почалося її культивування у Франції, а з 30-х років XX століття —на території Нікітського ботанічного саду. Вперше вона була завезена туди 1812 р., а 1821 р. в колекціях відмічалося сім видів L. angustifolia Mill., L.latifolia Medik., L. stoeck as L., L. pinnata L., L. dentata L., L. abrotanoides Lam., L. abrasifolia L.

Найперші маточні насадження лавандули було створено у Нікітському ботанічному саду 1917 р. Деякі з них збереглися дотепер. Лавандин відомий також давно. Ще 1744 р. Т. Цінгер відмічав лавандулу широколисту (L. latifolia sterilis), 1785 р. П.Міллер згадує гібрид, названий Morisson.

З точки зору багатьох дослідників, лавандин — міжвидовий гібрид, здобутий у результаті схрещування Л. вузьколистої з Л. широколистою у природних умовах.

Штучним шляхом добування лавандину у Франції займалися А.Шіріс, Абріаль, Гетеорос. Отримані міжвидові гібриди були стерильні.

У Нікітському ботанічному саду роботи із селекції лавандину розпочаті П.А.Нестеренком 1931 р. У 1990 р. разом з професором В.І.Комендарем проводились експериментальні посадки лавандули на території Закарпатської низовини. Усі проведені досліди лягли в основу дипломної роботи студентки М.С.Йовжій. У вересні 22 екземпляри рослин було виділено із Кримського фонду для пересадки на територію ботанічного саду Ужгородського національного університету. Розмноження проводилось вегетативним, а саме кущовим, шляхом та насінням. Результати спостережень за першим роком зростання свідчать про проходження повного вегетативного розвитку рослин, включаючи утворення насіння та фазу цвітіння. Насіння коричневе із блискучою поверхнею. Висаджене весною не реалізувалось згідно із очікуваними сходами на початок квітня.

Роботи, проведені по весняному та осінньому обробітку ґрунту, а саме: внесення органічних (перегній, торф) та неорганічних (аміачна селітра, амонійні солі) добрив, значно поліпшили період цвітіння при попередньому весняному обробітку та забезпечили зимостійкість при осінньому внесенні добрив.

1992 року вперше проведено експеримент з інтродукції та акліматизації гібриду двох різних видів лавандули-лавандину.

Лавандин, заввишки 50–80 см і діаметром 75–115 см, складається з численних розгалужень, що утворюють компактну крону сферичної форми. Листки супротивні, сидячі. Квітконосні стебла завдовжки 24–45 см. Квітки двостатеві, з двома тичинками та однією маточкою, зав'язь верхня чотиригніздова.

Взимку весь посадковий матеріал був висаджений одноразово. Головна частина — в ящики, а декілька окремих екземплярів — у горшечки. На основі різноманітних умов розміщення слід відмітити варіювання морфологічних ознак, а саме різну висоту суцвіть у залежності від зимового приросту. З цією метою було проаналізовано три екземпляри рослин. Визначали величину середнього приросту суцвіть у період з 20.II.1992 р. до 22.04.1993 р.

У результаті максимальний приріст рослини у горшечках у середньому досяг 18,5 см. Хоча інші значення менші від максимального, але значно перевищують ті, які характерні для рослин в ящиках, що майже не дали приросту. Основним фактором на цій основі є сприятливі ґрунтові, а також кліматичні умови та вологість. Але якщо останні сприятливі, а ґрунтові умови обмежені, то загальний приріст визначається на основі лімітуючого фактора, тобто він мінімальний.

Застосування. Для використання застосовують квітки лаванди (Flores lavandulae), рідко — траву (Herba lavandulae).

У період цвітіння проводять зріз надземної частини напівкуща, зв'язують у снопики, сушать, обмолочують. Вихід сухих квіток становить 14–15%. Із свіжозібраних суцвіть добувають лавандулову олію (Oleum lavandulae). Квітки та суцвіття є сировиною для отримання лавандулової олії. Траву заготовляють в період цвітіння рослини. Кількість ефірної олії в свіжому суцвітті — 0,5–1%, в сухому — 1–3% і близько 12% танінових речовин.

Квітки лавандули рекомендують як слабкий заспокійливий та спазмолітичний засіб при мігрені, неврастенії, нервовому серцебитті, як жовчогінний засіб. Зовні застосовується для ванн. Ефірна олія, розчинена в спирті, викликає почервоніння шкіри і застосовується при ревматизмі, невралгії, зумовлюючи приплив крові до шкіри.

Фармакологічна характеристика. Лавандулова олія має антисептичні властивості, тому використовується для лікування

гангрени. Лавандулову олію застосовують і в ароматерапії. Відділ медичної ботаніки Центрального республіканського ботанічного саду НАН України розробив композиції летких біологічно активних вищих рослин, які рекомендуються для поліпшення середовища закритих приміщень і підвищення працездатності людей.

Аромотерапію можна розглядати як складову частину фітодизайну. Квітки рослини є складовими частинами сумішей, що застосовуються для виготовлення ліків. Болгарською народною медициною квітки лавандули рекомендують застосовувати при порушенні травлення, що запобігає процесам гниття в шлунку, забезпечує болетамувальну дію при кишкових та шлункових розладах.

Застосування в народній медицині. Існують різні форми використання, зокрема внутрішнім та зовнішнім шляхом.

Внітрішньо — настій квіток (20 г сировини на 400 мл окропу, настоюють до охолодження, проціджують) приймають по півсклянки 3–4 рази на день; дві столові ложки суміші квіток лавандули, листків м'яти перцевої (по 20 г), квіток ромашки лікарської, кореневища із коренями валеріани лікарської настоюють 15 хв. і вживають при безсонні. Зовнішнім шляхом — настій на олії. Усі частини олії містять ефірну олію в різній кількості. До її складу входять такі речовини, як ліналілацетат (30–60%), крім того, вільний ліналоол, гераніол, борнеол, кумарин та ін.

Завдяки різнобічному використанню ефірної олії дана культура має велику популярність майже всюди. Основну частину її виробляють у Європі. На сьогодні основним споживачем лавандулової олії є Франція. Одноосібні лавандовиробники: Україна, Америка, Японія, Англія; існують плантації в Алжирі, Арґентині, Угорщині.

Настої, крім лавандулової олії, містять й інші інгредієнти, суміші яких застосовують як дезінфікуючі та тонізуючі засоби.

Збирання. З метою одержання штучної олії лавандулу збирають під час повного цвітіння. Цей оптимальний період триває 7–8 днів і припадає на кінець червня – початок липня. Квітконоси суцвіть підрізають по всій довжині на однакову висоту, оскільки стебла квіток, що залишаються на кущі, негативно впливають на подальше цвітіння лавандули. Не слід об-

різати глибоко, бо це псує якісний склад ефірної олії у вегетаційний період. На схилах більше ніж 10–15% лавандули збирають вручну навіть тепер.

Технологія вирощування. Агротехніка. Вирощування лавандули залежить від багатьох факторів, а саме: від клімату, ґрунтових умов та догляду. Розмножується як вегетативно, так і насінним шляхом. Заготівля насіння здійснюється на три-чотирирічних плантаціях найкращих клонів-сортів. Насіння має тверду оболонку, тому посів найкраще проводити під зиму, а у випадку весняного — необхідна попередня стратифікація.

Посів під зиму проводиться наприкінці жовтня, а весняний — у березні. Глибина загортання насіння — 2,5–3 см.

Найкраще розмножувати лавандулу вегетативним шляхом: поділом кущів, горизонтальними відгілками, однорічними здерев'янілими живцями, кореневою порослю.

Найсприятливіші умови для вирощування лавандули — із середини вересня до кінця жовтня.

Успіх приживання рослин залежить від характеру підготовки ґрунту, якості саджанців і строків їх посадки.

РЯСКА МАЛА (Lemna minor L.).

Російська назва — ряска маленькая.

Дрібна трав'яниста однодомна рослина з родини ряскових (Lemnaceae). Пагони з обох боків плоскі, плаваючі, 2–4,5 см завдовжки, цілокраї, зелені, з одним корінцем. Листки не розвинені. Суцвіття складається з однієї маточкової і двох тичинкових квіток, які розвиваються в одній з кишеньок квітконосного пагона. Цвіте в травні–червні.

Росте в стоячих водах.

Застосування. У висушеній рослині міститься 90–91% сухої речовини, до складу якої входить 24% сирого протеїну, 17–20% клітковини, 10–12% води. В ній міститься також кальцій, кремній, залізо, сліди йоду, брому, радію та ванадію (І.М.Бейдеман та інші, 1962).

В китайській медицині застосовують траву як жарознижувальний та десенсибілізуючий засіб. Призначають при кропивниці, набряках невротичного характеру, подагрі, ревматизмі, як сечогінний засіб, при глаукомі. Застосовують ряску у вигляді пілюль,

виготовлених на меду. Разова доза — 1–2 пілюлі (Ф.І.Ібрагімов, В.С.Ібрагімова, 1960).

СОБАЧА КРОПИВА ВОЛОСИСТА (Leonurus quinquelobatus Gilib., syn. L. villosus Desf.).

Російська назва — пустырник волосистый; місцева — крапивничок, кропива собача, кропива собача п'ятилопатева, пустирник волохатий, сердечник, синдра.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих (Lamiaceae). Стебло чотиригранне, волосисте, гіллясте, заввишки 30–100 см. Нижні листки круглі або яйцевидні з серцевидною основою, середні — довгасто-еліптичні або ланцетовидні. Всі листки пилчасті з рідким пушком, зверху темно-зелені, зісподу світло-зелені. Квітки блідо-рожеві, вкриті волосками. Цвіте в червні–вересні.

Росте на засмічених місцях, пустирях, на схилах, у занедбаних садах, під огорожами.

Застосування. З лікувальною метою використовують надземну частину (Herba leonuri). Вона містить кілька алкалоїдів, глікозид, багато дубильних речовин, гірку речовину леонурин, кислий сапонун, ефірну олію (0,003%).

За даними дослідників Н.В.Вершиніна та Д.Д.Яблокова, собача кропива з успіхом застосовується при серцево-судинних неврозах, підвищенні кров'яного тиску, грудній жабі, при кардіосклерозах, міокардиті і міокардіострофії, при пороках серця і базедовій хворобі. У хворих, які страждають серцебиттям від підвищеної діяльності щитовидної залози, при вживанні препаратів з собачої кропиви серцебиття сповільнюється, знижується нервове збудження.

При багатьох серцевих захворюваннях, особливо при серцево-судинних неврозах, препарати з собачої кропиви діють ефективніше, ніж валеріана і конвалія.

Настій з трави собачої кропиви (15 г на 200 г води) приймають від 3 до 5 столових ложок на день. Рідкий екстракт (30 г на 40 г води) — по 15–20 крапель 3–4 рази на день.

При підвищеному кров'яному тиску М.А.Носаль пропонує вживати собачу кропиву в різних дозах з травою сухоцвіту багнового, квітками глоду і листям омели (40 г на 1 л води).

Збирання. Збирати потрібно тільки верхні частини разом з листками і квітками в період цвітіння і сушити в сухих, теплих,

добре провітрюваних приміщеннях, на горищі або на відкритому повітрі без доступу сонця.

КОРОЛИЦЯ ЗВИЧАЙНА (Leucanthemum vulgare Lam., syn. Chrysanthemum leucanthemum L.).

Російська назва — поповник обыкновенный; місцева — білиця, білоголовник, ворожка, голова іванова, дівичник, дівочник, жабрей, золотоцвіт серпник, золотник, іван-трава, каниця, королиця біла, королиця білоголова, королиця жінська, королівка, королька, корулька, кралька, крячка, купалка біла, маргаретка, маріяша лісова, маруна, мар'яна, невістка, невістолька, невісточки, невістулька, нив'яник, око волове, порадник добрий, правда, пупака біла, п'ятак, роман білий, роман-зілля, роман лопастий, ромен-зілля, сабур, серпник, сонечко, сонічник дикий, стоцвіт, тагун, тараловання, тарелка, тарелканя, тарилованя, тарілець дикий, тарілка, тарілканя, тарілочка, топник білий, торг, торолька, цвіт іванів, цвіт романів, цюцьки.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae). Стебло заввишки 20–60 см, гранчастоборозенчасте, до верху безлисте. Прикореневі листки з довгими черешками, лопатчасті, по краях городчасті, стеблові — сидячі, продовгуваті, вузькі, пилчасті кошики 4,5–6 см у діаметрі на довгих квітконосах з середніми язичковими білими квітками. Віночок трубчастих квіток п'ятизубчастий, тичинок п'ять, зав'язь нижня, одногнізда, однонасінна, з одним стовпчиком. Плід — сім'янка. Цвіте в червні–вересні.

Росте у великій кількості на сухих луках, узліссях, по чагарниках в низинній, передгірній та гірській частинах.

Рослину здавна використовують у народній медицині від дрібних глистів, при грижі, розслабленні сечового міхура, простуді, захворюванні очей тощо.

БІЛОЦВІТ ЛІТНІЙ (Leucojum aestivum L.).

Російська назва — белоцветник летний; місцева — підсніжник, сніжинка літня, колоздрик, козодрис.

Багаторічна рослина з родини амарилісових (Amaryllidaceae). Цибулина яйцевидна, до 3 см в діаметрі. Листки лінійні, жолобчасті, у кількості 5–7 на квітучих рослинах. Квітконосне стебло (стрілка) заввишки 35–60 см, безлисте, на верхівці несе суцвіття — однобокий зонтик. Можливе утворення дорослою рослиною двох і навіть трьох квітконосних стрілок одночасно. Суцвіття містить 2–9 квіток на пониклих квітконіжках, листочки оцвітини — білі, із зеленими плямами при верхівці. Плід — коробочка. Цвіте в квітні–травні.

В Україні трапляється в Закарпатській, Херсонській, Одеській областях, Кримській АР, у Молдові, в Росії в Краснодарському краї, Західному Закавказзі, зростає на вологих місцях в пониженнях рельєфів, вздовж берегів водойм як на луках, так і серед чагарників і в розріджених лісах. На Закарпатті основні місцезростання виду знаходяться в заплавах річок Латориця та Боржава. За останні роки запаси виду значно скоротилися, його **занесено до Червоної книги України**. Необхідна повна охорона всіх існуючих нині популяцій виду, бо інакше він може повністю зникнути з території Закарпаття.

А.А.Гроссгейм (1952) вказує на можливість вживання цибулин білоцвіту літнього в їжу. Тільки порівняно недавно почалося активне використання рослини в офіційній медицині. З надземної маси та цибулин виділено цілий ряд алкалоїдів — галантамін, лікорин, лікоренін, естивін, тацетин, ізотацетин (Топалов, Гаврилов, Янкулов, 1983). Галантамін, як показали дослідження, підвищує тонус гладких м'язів і врівноважує нервові процеси збудження і гальмування, використовується при лікуванні паралічів, наслідків поліомієліту, міостеніях, міопатіях та у випадках порушень нервової провідності (М.Машковський, 1977). Галантамін порівняно малотоксичний

і в терапевтичних дозах суттєво не впливає на артеріальний тиск і дихання (С.Илиева, 1971). З 1959 р. в Болгарії розпочато промислове виробництво антихолінестеразного препарату «Нівалін» на основі білоцвіту літнього (Стоянов, Савчев, 1964). Лікорин застосовується як відхаркувальний засіб і для лікування бронхоектотивної хвороби.

Для промислових потреб у білоцвіту літнього збирають надземну частину в період цвітіння. Заготівля сировини в природних місцезростаннях виду недопустима. Необхідне створення його штучних плантацій.

Білоцвіт літній розмножується насінням і вегетативно — цибулинами-дітками. Встановлено (Сабадош, 1988), що в природних умовах у середньому від 50 до 70% квіток утворюють плоди. Розливи річок у період цвітіння можуть катастрофічно зменшувати кількість утворюваних рослин і популяцію в цілому плодів. Кількість насінин у плоді становить 3–5, іноді до 10, обнасінення не перевищує 37%, середні значення — до 19%. Середня насіннєва продуктивність особин більша в лучних популяціях виду, де становить 12 і більше насінин. Понад 90% свіжого стиглого насіння має життєздатний зародок, однак схожість його залежить від строків посіву, умов зберігання. Так, тривале зберігання насіння в сухому стані веде до значного зниження його життєздатності. При висіванні свіжого насіння перші проростки з'являються вже через 2–3 тижні, а протягом 12–15 місяців проростає близько 80% насіння, причому в чітко виражених осінньому і весняному періодах проростання; є дані, що після 40 діб стратифікації при температурі 17–20°С польова схожість насіння білоцвіту літнього досягає 95–99% (В.Г.Собко, 1984).

Сіянці перших років життя — найбільш вразливий період у життєвому циклі білоцвіту літнього. У природних популяціях на цю вікову групу припадає найбільший відсів особин, у культурі вони потребують особливого догляду. Перше цвітіння рослин насіннєвого походження у природних умовах відмічається після 6–10 років вегетації, в культурі — на 5-6-й рік. Генеративний період — найбільш тривалий у життєвому циклі білоцвіту літнього, але й у цей час можливі і перерви у цвітінні — одно- або кількарічні.

Потрібно враховувати і те, що в несприятливих умовах зростання розвиток рослин білоцвіту літнього може тривалий час за-

триматися на рівні прегенеративного періоду, а потім відразу або з нетривалим періодом цвітіння перейти до періоду старіння. Умови зростання, звичайно, визначають і розміри та життєвий стан рослин. У цілому ж, як показують результати досліджень, лучні популяції виду відрізняються від лісових і більшою фітомасою окремих особин, а також вищою біологічною продуктивністю виду на одиницю площі. Цікаво й те, що тривалість вегетації рослин на луках менша, ніж у лісі. Хоч відростання надземної маси і там, і там починається майже одночасно, строки цвітіння, плодоношення й особливо відмирання надземної частини вже відчутно різняться.

Вегетативне розмноження у природних популяціях білоцвіту літнього служить, в основному, закріпленню виду на зайнятій площі, а не його поширенню, бо вегетативне потомство залишається у безпосередній близькості від материнської особини. Вегетативне потомство генеративних рослин може зацвітати вже на перший–другий рік після повного відокремлення, що важливо при вирощуванні виду. При створенні штучних посадок спочатку використовується лише насіннєвий матеріал, але після 3–4 років їх експлуатації відбувається загущення рядів, виникає необхідність виорювати цибулини, розділяти їх. При цьому значна частина цибулин-діток може служити готовим посадковим матеріалом для нових площ (С.Илиева, 1971). Найбільш сприятливі для вирощування білоцвіту літнього — вологі, багаті на гумус, легкі дреновані ґрунти (С.Илиева, 1971; В.Г.Собко, 1984).

БІЛОЦВІТ ВЕСНЯНИЙ (Leucojum vernum L.).

Російська назва — белоцветник весенний; місцева — ряст, раст, підсніжник, сколоздрик, колоздриз.

Білоцвіт весняний — середньоєвропейський ранньовесняний геофіт-ефемероїд (рослина, що проходить весь цикл розвитку за короткий період).

Багаторічний вид з яйцевидною світло-бурою цибулиною 1–2 см в діаметрі, трьома–п'ятьма широколінійними блискучими шкірястими листками, зібраними в приземну розетку, округлим двогранним квітконосом, наверху з перетинчастим, двокілевим, завдовжки до 3 см, листком і однією–двома квітками на пониклих квітконіжках. Оцвітина широкодзвониковидна, з шістьма роз-

дільними білими листочками, загостреними до верхівки, позначеними зеленою або жовтою плямою. Плід — тригнізда м'ясиста коробочка завдовжки 1,5–2 см, при дозріванні висихає; розкривається по гніздах, і насіння розсипається. Навесні квітки з'являються одночасно з листками і часто розпускаються біля самої поверхні ґрунту. Надземні органи L. vernum ростуть протягом усього вегетаційного періоду. На час достигання насіння довжина листків досягає 30–35 см, квітконосів — 32–38 см, квітконіжок — 6–7 см.

Трапляється тільки в зоні Карпат (Закарпатська, Дрогобицька, Львівська області) в зоні листяних лісів (від рівнини до високогірних лук), на заболочених, вологих і свіжих ґрунтах.

У природних умовах L. vernum зацвітає на 10–14-у році життя, в культурних умовах — на 5-6-у році.

Відтворення популяцій L. vernum відбувається насіннєвим і вегетативним шляхом. Рослини продукують у середньому 7–14 життєздатних насінин, що становить 20–36 від кількості насіннєвих зачатків у гінецеї. Урожайність L. vernum у різних популяціях змінюється від 200 до 1000 насінин на 1 кв.м. Насіння білоцвіту весняного — округле, бліде, гладеньке, 3–5 мм завдовжки, з елайосомами, які служать для приваблення мурашок. Проростання насіння — підземне, осіннє. Лабораторна схожість насіння 85–95%. Маса 1000 насінин — 29–30 г.

Вегетативне розмноження здійснюється шляхом відокремлення 1–2 (рідко до чотирьох) дочірніх цибулин від материнської особини, за рахунок чого утворюються компактні групи рослин — клони, які нараховують до 60 особин. Вегетативне розмноження починається в віргінільному віковому стані, досягаючи максимуму в генеративному періоді онтогенезу (індивідуального розвитку). В різних місцезростаннях вегета-

тивно розмножуються одночасно від 4 до 17 особин L. vernum. Енергія вегетативного розмноження становить у різних популяціях від 6,5 х 10^{-2} до 2,6 х 10^{1} потомків на одну дорослу рослину за рік.

Застосування. Лікувальні властивості L. vernum обумовлені наявністю в його органах алкалоїдів лікорину, тацетину і особливо галантаміну. Вміст їх під кінець цвітіння в надземній частині 0,32%, в підземній — 0,45% (С.Ю. Юнусов, 1981). Галатамін дає позитивні результати при лікуванні нервових захворювань: містенії, міопатії, залишкових проявів поліомієліту, чуттєвих і рухових порушень, пов'язаних з захворюваннями і травматичними ушкодженнями нервової системи, поліневритів, радикулітів (Артюшенко, 1970). Препарат добре вивчений у медичній практиці і в нашій країні, і за рубежем.

Однак у зв'язку з тим, що білоцвіт **занесено до Червоної книги України** як вид, що скорочується в чисельності, збирання його для одержання галантаміну можливе тільки на закладених культурних плантаціях.

Успішному вирощуванню білоцвіту в культурі допомагають монографічні дослідження і публікації Н.В.Шумської (1988, 1991, 1992, 1993).

Вирощувати в культурі білоцвіт можна з допомогою насіння та цибулин. Насіння слід висівати відразу після достигання на пухких, родючих, досить вологих ґрунтах. Треба пам'ятати, що з насіння вирощена рослина зацвітає на 10–14-у році життя. Для вегетативного розмноження беруть цибулини з ґрунту і пересаджують цілими гніздами з грудкою ґрунту в липні–серпні. Глибина посадки цибулини 8–10 см.

ЛЮБИСТОК ЛІКАРСЬКИЙ (Levisticum officinale Koch.).

Російська назва — любистик, зоря; місцева — любисток.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини зонтичних (Apiaceae). Стебло пряме, циліндричне, з сизою поволокою, дудчасте, вгорі розгалужене, заввишки до 2 м. Листки блискучі перисто- або двічі перисторозсічені, з великими оберненояйцевидними або округлоромбічними, на верхівці надрізанозубчастими сегментами. При дотику до листка відчувається своєрідна прохолода, що обумовлено наявністю в них ефірної олії.

Квітки дрібні, ясно-жовті, зібрані у чималі складні зонтики. Цвіте в червні–серпні. Вся рослина має своєрідний специфічний запах, що нагадує запах селери, заради якого любисток використовують як пряносмакову рослину.

Походить з Південної Європи. В Україні любисток розводять у садах і на городах як декоративну і пряну рослину.

Застосування. Любисток — дуже популярна в медицині рослина. Ще древньогрецький лікар Діоскорид рекомендував любисток як цінну лікарську рослину.

З лікувальною метою використовують корінь, траву і насіння любистку. Корінь містить 0,5–1% ефірної олії: 0,9% лецитину, смоли, різні цукри, крохмаль, яблучну та ангелікову кислоти, фермент. В ефірній олії виявлено 70% фталиду, масляну кислоту, каваркол, кумарин, сесквітерпени (Z. Blažek, M.Kučera, 1956).

У народній медицині любисток застосовують як сечогінний, відхаркувальний, очисний, болезаспокійливий засіб. У вигляді напару або відвару корінь вживають при захворюваннях нирок, серця, шлунково-кишкового тракту (як тонізуючий, регулюючий, вітрогінний засіб), при водянці, як полегшувальний засіб під час пологів. При хворобливих менструаціях вживають відвар трави, при недокрів'ї та проти глистів — відвар насіння або листків (О.П.Попов). При мокротній ядусі любисток корисний як відхаркувальний засіб. Зовні відвар любистку вживають для миття волосся при його випаданні, а пом'яті листки прикладають до голови при болю.

О.П.Попов пропонує відвар коренів (15 г на 200 г води) вживати по одній ложці три рази на день. Відвар насіння або листків роблять у такому співвідношенні: одну чайну ложку на неповну склянку окропу (не менше 150 мл води).

Вживання ліків з любистку вагітним протипоказано.

Збирання. Коріння збирають восени. Сушать у закритих добре провітрюваних приміщеннях. Висушені корені швидко

вбирають вологу й уражуються грибками, тому їх потрібно зберігати в сухому місці.

ЛЬОНОК ЗВИЧАЙНИЙ (Linaria vulgaris Mill.).

Російська назва — льнянка обыкновенная; місцева — баранчики, бігун, видальник, віжляк, внутренник, гладовник, дрочниця, дух огуречний, жабки, жовтушки, іванна-та-ганна, івіні писки, косюрки, кукурудза польова, лен собачий, ленник, люнепь, льнянка, льон зайців, льонток, моложничок, нутренник, остудник, розмай, сварка, сосновник, стоголовник, чистик пісочний.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини ранникових (Scrophulariaceae). Стебло пряме, заввишки 30–100 см, листки чергові, численні, лінійно-ланцетні. Квітки великі, сіро-жовті, зібрані довгою вершковою китицею. Цвіте все літо. Росте біля доріг, на схилах, по межах, серед посівів, на непіднятих парах, по сухих канавах.

З лікувальною метою використовують всю надземну частину (Herba linariae), яка містить ряд речовин, зокрема глюкозиди: линарин, пектолинарин, линаракрин, линарезин, різні кислоти, фітостерин, парафін, вітамін С.

А.Д.Турова (1967) вивчала дію алкалоїду линарину на тваринах. Виявилось, що линарин знижує артеріальний тиск, збільшує наповнення пульсу й уповільнює серцеві скорочення. На думку цього ж автора, пеганін застосовується для лікування хворих з м'язевою дистрофією і не викликає побічної дії.

У народній медицині вживається як сечогінне і легкопроносне. Різні настої з трави застосовують при водянці, жовтяниці, болях у шлунку, золотусі, від глистів, при головному болю, як кровоспинний засіб, при захворюваннях печінки, різних пухлинах, при цьому і злоякісних (К.Г.Луку, 1973).

Рослина після її дослідження стає важливою лікарською сировиною, тому вимагає введення в культуру. Щодо цього цікава робота К.Луку «Биологические и экологические особенности льнянки обыкновенной» у книжці «Полезные свойства дикорастущих растений Молдавии» (1970).

ЛЬОН ЗВИЧАЙНИЙ (Linum usitatissimum L.).

Російська назва — лён посевной; місцева — лен.

Однорічна рослина з родини льонових (Linaceae). Стебло довге (70–100 см), гладке, без гілок при землі, з невеликою кількістю коробочок у суцвітті, дрібним насінням (завдовжки 3,5–5 мм). Цвіте з червня до серпня. Плід — коробочка.

Дуже поширена сільськогосподарська рослина в Україні, Білорусії, Середній Азії, на Поволжі і Північному Кавказі.

Застосування. В медицині застосовують насіння (Semen linumi), яке містить жирну олію (40%), слизисті речовини (6–8%), білки (до 24%), аскорбінову кислоту, каротин. Є в ньому також вуглеводи, органічні кислоти, ферменти. У траві рослини міститься глікозид лінамарин, який при розпаді утворює синильну кислоту. Слизові речовини льону в гарячій воді набрякають, набувають здатності обволікати запалені слизові оболонки і пом'якшувати дію на них різних подразників.

Терапевтична активність насіння льону звичайного зумовлена наявністю в ньому слизу та глікозиду лінамарину. Лінамарин — біологічно досить активний і має вплив на різні системи та органи: регулює секреторну і моторну функцію кишок, а у великих дозах викликає салівацію і подразнення. Слизисті речовини мають обволікаючу, протизапальну та послаблювальну дію. Їх вживають всередину при запаленні слизової оболонки дихальних шляхів і травного каналу, коліті (в клізмах), запальних процесах у сечовому міхурі та нирках. Відвар насіння вживають також при харчовому отруєнні, загостренні виразкової хвороби шлунка і дванадцятипалої кишки. Свіжою лляною олією лікують при дизентерії, геморою, запорі — вживають по 1 столовій ложці 4–5 разів на день. Лляною олією лікують при жовчнокам'яній та нирковокам'яній хворобах, дизентерії, геморою, спастичному коліті. З олії синтезовано препарат «Лінетол» для лікування атеросклерозу. Порошок насіння вживають для компресів при опіках і шкірних хворобах.

Збирання. Збирають насіння восени, сушать на вільному повітрі, без доступу сонця. Заготовляють і відпускають насіння аптеки.

Широко використовують лляне насіння для пом'якшувальних і болезаспокійливих припарок, а розчин слизу — для полоскання, спринцювання, клізм.

Олія насіння льону — ефективний ранозагоювальний чинник. Це пояснюється тим, що в ній міститься значна кількість вітаміну Е, незамінних жирних кислот: лінолевої, ліноленової тощо. Олію насіння льону використовують при опіках, з неї виготовляють рідкі мазі та емульсії.

ЛЯДВЕНЕЦЬ ПОЛЬОВИЙ, Л. РОГАТИЙ (Lotus arvensis Pers. (L. corniculatus L. p. p.).

Російська назва — лядвенец рогатый; місцева — гороховник, перстинець, тройчисте зілля, горицвіт, горошок горобиний, медівка.

Багаторічна рослина з родини бобових (Fabaceae). Стебла заввишки 10–60 см, лежачі або висхідні, численні, голі або розсіяно-волосисті. Листки з п'яти листочків, листочки верхніх листків ланцетні, загострені. Квітки жовті, в небагатоквіткових головчастих зонтиках. Віночок із дзьобоподібно загостреним на верхівці човником. Біб лінійно-циліндричний, прямий або трохи зігнутий, багатонасінний, розкривається двома стулками. Цвіте в травні–вересні. Плоди достигають у липні–вересні.

Росте на луках, трав'янистих схилах по всій Україні, в Карпатах, від низовини аж до субальпійських лук.

Застосування. Лядвенець, з одного боку, цінна кормова, медоносна, лактогенна, декоративна рослина, з іншого — важлива лікарська рослина. В медицині застосовують пагони, квітки. Надземна частина рослини містить амінокислоти (канаванін), антоціанін (авобанін), вищі жирні кислоти (лауринова, алеїнова, тетрадекенова, пальмітинова, пальмітолеїнова, стеаринова, лінолева, ліноленова, арахінова, бегенова і лігноцеринова, ліпіди).

У листках виявлено фенолкарбонові кислоти (п-кумаринова, ферулова), флавоноїди (кверетин, кемпферол), антоціани (дельфінідин, ціанідин). У квітках — флавоноїди (корникулатин, кверцетагетин, 7-метиловий ефір кварцетагетину), каротиноїди (L- і B-каротини, ксантофіл, віолаксантин). У насінні — вуглеводи (галактоза, манноза, глюкоза, фруктоза), флавоноїди (кверцетин, гуаяверин, 3-галактозид, кверцетин, кварцитрин, гетерозид, кемпферол та ін.).

В Україні відвар вживають при сказі, відвар наземної частини — при простудних захворюваннях, ззовні — як ранозаго-

ювальне, пом'якшувальне, болезаспокійливе, листки — як в'яжуче. На Кавказі квітки — при сказі, як заспокійливе, загальнозміцнювальне, тонізуюче при перевтомі (В.В.Акулова, Л.И.Шагова, 1987).

Збирання. Надземну частину і квітки збирають у фазі бутонізації і цвітіння в травні–вересні і сушать у добре провітрюваних приміщеннях.

ВОВКОНІГ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ (Lycopus europaeus L.).

Російська назва — зюзник европейский.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 30–120 см з родини губоцвітих (Lamiaceae). Листки крупнозубчасті, лише нижні при основі перистороздільні. Віночок квіток білий, з червоними крапинками. Зубці чашолистиків колючозагострені, довші за трубку. Цвіте в липні–вересні.

Трапляється на болотах, заплавних луках, берегах рік, у вільшняках.

У медицині використовують траву (Herba lycopi europaei). Хімічні властивості недостатньо вивчені. Містить ефірну олію, глікозид лікопін (в основному в листках), 10% дубильних речовин, смолу, урсунову, кавову кислоти. Лікопін раніше вживали від малярії. Витяжку з вовконога використовують як седативний засіб; вона сприятливо впливає на сон і деякі залози внутрішньої секреції, знижує обмін речовин (Я.Корбеларж, З.Ендріс, 1988).

Використовують всередину як седативний засіб у вигляді настою (1–2 чайні ложки на склянку води) при серцевих неврозах, серцевих пальпітах, при підвищенній діяльності щитовидної залози, вегетодистонії. Лікувальний ефект проявляється після тривалого використання настою вовконога. Це не дає побічного впливу на організм.

Збирання. Рослину збирають у період цвітіння в липні–вересні, використовують найчастіше свіжою. При штучному сушінні температура не повинна перевищувати 40° С. Сировина без запаху.

ВЕРБОЗІЛЛЯ ЛУЧНЕ (Lysimachia nummularia L.).

Російська назва — вербейник монетчатый, луговой чай; місцева — барвінок дикий, буквиця заяча, буквиця маленька,

вербейник, вербозіль круглолистий, вінок свинський, волокник, жовтень лісовий, перерва, повій жовтий, пристріт, пристрітник, прірва, ребро адамове, розхідник, тяглець, винобрик.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини первоцвітих (Primulaceae). Стебло лежаче, до 30 см завдовжки. Листки з короткими черешками, яйцевидноокруглі, при основі серцевидні. Чашечки і віночок п'ятироздільні. Квітки поодинокі, жовті, розташовані в пазухах середніх листків. Плід — коробочка. Цвіте в червні–серпні.

Росте в тінистих лісах на вологих ґрунтах, по чагарниках, на заплавних луках у досить великій кількості.

В медицині застосовують корені, які містять катехіни — епікатехін, флавоноїди — гіперин, рутин. Надземна частина містить флавоноїди — гіперин, рутин, два неідентифіковані глікозиди. Стебла і листки містять вуглеводи (глюкозу) і сапоніни, азотовмісні сполуки (холін, ацетилхолін, вітаміни С, фенолкарбонові кислоти та їхні похідні — кавову, хлорогенову, дубильні речовини, флавоноїди. Квітки містять вуглеводи (глюкозу), азотовмісні сполуки, вітаміни, флавоноїди, фенолкарбонові кислоти.

Має гемостатичну і протистоцидну властивості. В Болгарії свіжу рослину використовують при ранах та інфільтратах. Порошок з коренів — у ветеринарії як ранозагоювальне. Надземна частина — в гомеопатії, при ранах, діареї, дизентерії, цинзі, судомах, ззовні — при стоматитах, ранах, запаленнях шкіри, у вигляді припарок — при ревматизмі. Настій на вині або відвар — при кровохарканні, дизентерії і менструаціях, відвар, сухий порошок або свіжий сік ззовні — при кровотечах, ушкодженнях кровоносних судин, відвар і настій — при молочниці і виразковому стоматиті, настій і настойка — на оливковому маслі — в дерматології та косметиці. Стебла, листки, квітки — для одержання жовтого кольору, листки — відвар для фарбування волосся (Н.А.Черных та ін., 1986).

Застосування. Цей вид вербозілля широко застосовують у народній медицині. Квітки і листки — при кровохарканні, кривавому проносі, сильних менструаціях, цинзі, загальній слабкості, як в'яжучий і ранозагоювальний засіб. Використовують також у гомеопатії. Відоме застосування при жовтусі, головному болю, виразкових хворобах шлунка, при кон'юнктивітах, блефаритах.

Збирання. Квітки і листки збирають у червні–серпні і сушать у добре провітрюваних приміщеннях.

КАЛАЧИКИ ЛІСОВІ, ЗЕНЗІВЕР (Malva sylvestris L.).

Російська назва — просвирник лесной, мальва лесная; місцева — дзендзівер, жинзівер, колачник, мальва дика, мальва лісова, панночка гола, пацьорник, проскурень, проскурник, просвирник, рожа свиняча, слиз дикий, сльоз турецький, танцерник, шляз, шльоз.

Однорічна, рідше дво- або багаторічна трав'яниста рослина, з лежачим, висхідним або прямим волосистим стеблом, заввишки 40–100 см, з родини мальвових (Malvaceae). Листки з довгими черешками, округлосерцевидні. Квітки рожеві, на стоячих ніжках, по кілька в кутках листків, після сушіння стають темно-фіолетовими. Цвіте з червня до серпня.

Росте в лісах, часто на забур'янених місцях, на городах, біля доріг, жител та інших будівель, під тинами, на схилах.

З лікувальною метою використовують листки (Folium malvae), які збирають під час цвітіння рослини, і квітки (Flos malvae). Листки містять у собі слиз, дубильні речовини, аскорбінову кислоту (в листках близько 3%, в квітках до 1%), каротин (у листках близько 0,05%, у квітках — також слиз, антоціановий глікозид мальвін. Насіння містить від 10 до 18% жирної олії.

У народній медицині квітки і листки використовують як слизистий пом'якшувальний засіб (для полоскання горла), у вигляді настою всередину при катаральному запаленні кишок і бронхів, як обволікаюче і протизапальне.

ШАНДРА ЗВИЧАЙНА (Marrubium vulgare L.).

Російська назва — шандра обыкновенная; місцева — м'ята кінська, жилава, терпке зілля.

Багаторічна рослина заввишки 15–75 см з родини губоцвітих (Lamiaceae). Стебла від основи висхідні, розгалужені, в нижній частині білоповстисті від густих, не дуже довгих волосків. Стеблеві листки черешкові, широкояйцевидні, листкова пластинка коротко клиновидна або округла, по краю нерівнозубчаста, розсіяноопушена, зморшкувата. Квітки зібрані в багатоквіткові мутовки, густі, майже кулясті, чашечки густо опуше-

ні зубчастими волосками, віночок з циліндричною трубочкою, коротковолосистий. Плід — яйцевидний, жовто-бурий, блискучий горошок. Цвіте в червні–серпні. Плоди достигають у липні–вересні.

Росте на скелястих, кам'янистих голих місцях як бур'ян, уздовж шляхів, біля тинів, у посівах. Середземноморський вид. Росте майже в усіх районах України, на Закарпатті — в низовині і передгір'ї, на вулканічних горах.

Застосування. В медицині використовують надземну частину (Herba marrubium), яка містить дубильні і смолисті речовини, до 0,06% ефірної олії, гіркі речовини марубін і марубіїн, мінеральні солі. Ефірна олія має приємний запах, блакитний колір від наявності азулену. В насінні знайдено 26–35% жирної олії.

Встановлено, що препарати рослини регулюють серцеву діяльність (знімають екстрасистолу).

У гомеопатії використовують есенцію зі свіжої рослини. В народній медицині використовують для лікування бронхіальної астми, катару верхніх дихальних шляхів, при кашлі, коклюші, як засіб, що підвищує апетит, заспокійливо діє при серцевій слабкості і аритмії, жовтяниці, нирковокам'яній хворобі. Добрий медонос.

Збирання. Надземну частину збирають під час цвітіння рослини в червні–серпні, сушать у добре провітрюваних місцях, найкраще — на горищах.

КУКОЛИЦЯ БІЛА, МЕЛАНДРІУМ БІЛИЙ (Melandrium album (Mill.) Garcke).

Російська назва — дрёма белая; місцева — сліпак, куколиця, кукіль.

Дворічна, дводомна рослина з родини гвоздичних (Caryophyllaceae). Стебла висхідні, заввишки 10–25 см, зверху залозисто-мохнаті,

з потовщеними вузлами, розгалужені. Листки еліптичні, загострені, звужені в короткий широкий черешок. Суцвіття розлоге. У тичинкових квіток чашечка трубчасто-дзвіночкова, у жіночих — яйцевидна, пелюстки білі. Плід — яйцевидна коробочка. Насіння добре цвіте в червні–жовтні. Плоди достигають у серпні–вересні.

Росте на луках, галявинах, посеред чагарників, як бур'ян у посівах, на городах, у садах. Як європейсько-північноазіатський вид поширений у всіх районах.

Застосування. В рослині знайдено сапоніни тритерпенові, вітамін С, флавоноїди. В коренях — вуглеводи, сапоніни, флавоноїди. В листках — вітамін С, каротин, фенолкарбонові кислоти та їхні похідні. У квітках — фенолкарбонові кислоти і їхні похідні, флавоноїди. У плодах — сапоніни.

У народній медицині застосовують надземну частину при маткових кровотечах, пупковій грижі, епілепсії, тахікардії, ревматизмі, захворюваннях нирок, безсонні, шлункових коліках, зубному болю, для припарок при фурункульозах, при гемороїдальних шишках. В Англії — при пухлинах у кишках.

Збирають надземну частину у фазі бутонізації і цвітіння (червень–липень), корені — навесні–восени.

МЕЛІСА ЛІКАРСЬКА (Melissa officinalis L.).

Російська назва — мелисса лекарственная.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих (Lamiaceae), 40–80 см заввишки, з дуже розгалуженим підземним кореневищем, від якого відходять чотиригранні прямостоячі гіллясті опушені стебла.

Листки світло-зелені, овальні, супротивні, городчасті, з нижнього боку коротковолосисті, близько 6 см завдовжки та 3 см завширшки. Квітки кільчасті, двостатеві, розміщені в пазухах верхніх листків, чашечка двогуба, не відпадає, з п'ятьма зубцями, з яких три короткі спрямовані догори, а дві довгі — донизу. Віночок відпадає, має білий, іноді рожевуватий, колір, довгуватий, двогубий. Цвіте у липні–серпні. Плід складається з чотирьох однонасінних горішків бурого кольору. Вага 1000 насінин — 0,5–0,7 г.

Листки, як і вся надземна частина рослини, мають приємний сильний аромат лимонної шкірки і трохи терпкий гіркуватий пряний смак.

Росте на узліссях та серед чагарників. Трапляється в Північній Африці та Західній Азії, а також у Південно-Західній Європі — у Франції, Італії та ін.

Росте в Криму, на Закавказзі, в Середній Азії, на Північному Кавказі, у районах нижньої Волги та в лісовій зоні Азербайджану. У здичавілому вигляді зрідка росте на півдні України.

У глибоку давнину мелісу культивували римляни, греки, араби. Пізніше її вирощували в Італії, потім в Англії та інших європейських країнах, а також у США.

В Україні мелісу вирощують, в основному, в садах, на городах, у парках, ботанічних садах, на дослідних станціях і пасіках. З успіхом вирощують її і в більш північних районах Росії, наприклад у Калузькій області.

За даними ВІЛР, при достатньому сніговому покриві меліса задовільно зимує і в Московській області. В умовах України меліса культивувалася з 1915 до 1934 року, а після цього — в Інституті ботаніки НАН України та Національному ботанічному саду НАН України. Мелісу можна культивувати в зоні Карпат.

Розмножується насінням і вегетативно (поділом кущів, відсаджуванням і живцями). У зораний на глибину 27–30 см ґрунт насіння висівають з розрахунку 100 г/100 $м^2$, глибина його загортання — 1–2 см. Коли на сходах утвориться 2–3 пари листків, посіви проріджують. Відстань між рослинами повинна становити 30 см при ширині міжрядь 60 см.

Меліса добре розмножується також поділом на частини двочи трирічних кущів та відсаджуванням стебел. Останній особливо зручний на плантаціях першого року, де звичайно буває багато стебел, що стеляться. Проте пересаджувати рекомендується якомога рідше, щоб рослини до кінця літа добре вкоренилися і не вимерзли взимку. Добрі результати дає й розмноження молодими живцями.

Догляд за посівами полягає в розпушуванні міжрядь та видаленні бур'янів. Протягом вегетаційного періоду слід вносити органічні і мінеральні (фосфорні й калійні) добрива. При дбайливому догляді плантацію використовують 5–6 років.

Зелену масу скошують у фазі цвітіння рослини двічі за літо: перший раз — у червні–липні, вдруге — у серпні–вересні. Стеб-

ла зрізують на висоті 10 см від поверхні землі. Одержану масу сушать до повітряно-сухого стану в затінку, на горищах, у добре провітрюваних приміщеннях.

Застосування. Використовують листя та верхівки пагонів, які збирають на початку цвітіння. Запах свіжої сировини — лимонний. Трава має до 0,33% ефірної олії (залежно від місцезростання). Ефірна олія у своєму складі має цитраль, цитронелаль, мірцен і гераніол. Трава містить ще аскорбінову кислоту (до 150 мг%), смолу, гіркоту, трохи слизу. В листках знаходиться близько 5% конденсованих дубильних речовин, природа яких ще не досить вивчена, кавова, олеанова і урсолова кислоти. В насінні є жирна олія (20%).

Ефірна олія меліси малотоксична і має седативну дію. Є дані про добрий вплив препаратів меліси у хворих на серце: зникає задишка, біль в області серця, припиняються напади тахікардії.

У Болгарії траву меліси лікарської використовують як спазмолітичне, болезаспокійливе, (заспокоює нервову систему), збуджуюче (апетит), протиблювотне. Рекомендується при нервовому стомленні, мігрені, безсонні, підвищеному статевому збудженні, болісних менструаціях, шкірних хворобах. Настій застосовують для припарок та компресів при фурункулах і для полоскання при запаленні ясен.

Для масажів і розтирань застосовують спиртовий настій трави (1:5), а всередину — настій з 8–10 г подрібненої трави, залитої 500 мл окропу, витриманий протягом півгодини в добре закритому посуді (добова доза); настій для припарок і компресів готують з подвійної кількості сировини.

За даними французьких спеціалістів, меліса лікарська має антиспазматичну, заспокійливу дію, зміцнює серцевий м'яз, ранозагоювальна, стимулює центральну нервову систему. Крім того, меліса має сприятливий вплив на шлунок, головний мозок, особливо при нервових спазмах, шумі у вухах. Ця рослина є основою чаю. Використовується у вигляді інфузу 25–50 г на 1000 мл окропу, по 200 мл 3–4 рази на день.

У монографії австрійського вченого Neuthaler (1964), в розділі «Трав'яна аптека», меліса лікарська рекомендується для домашньої аптечки у вигляді свіжозробленого настою. За спо-

стереженнями автора, меліса регулює роботу шлунково-кишкового тракту, особливо при вздутті кишківника, і має заспокійливу дію.

У Польщі рослину широко використовують як седативний засіб і як аналог кореня валеріани.

Листя меліси лікарської застосовують у більшості країн світу, а верхівки рослини — лише в Італії (Клан).

У народній медицині мелісу використовують як протисудомний, болезаспокійливий і серцевий засіб. Настій листя та верхівок пагонів із квітками приймають при незадовільному травленні, астмі, безсонні, різних невралгіях, малокрів'ї, болісних менструаціях, як послаблювальне та потогінне.

В Україні мелісу використовують при жіночих хворобах, тому і називають її «маточником».

У народній медицині Середньої Азії відвар листя застосовують при малокрів'ї, порушеному травленні, для зміцнення нервової системи, поліпшення роботи серця і як сечогінний засіб; настій — при серцебитті, істеричних нападах, затриманні менструації, подагрі, болю у шлунку.

Ібн-Сіна використовував рослину як засіб, що поліпшує роботу серця і сприяє травленню.

Ефірна олія меліси завдяки сильному лимонному запаху використовується у фармацевтичній промисловості для ароматизації лікарських препаратів.

З трави меліси виготовляють лікери «Шарврез», «Бенедиктин», відому російську настоянку «Ерофеич» (Б.Н.Тимошенко, 1940).

Агротехніка вирощування. Вибір ділянки. Меліса росте на трохи підвищених ділянках, добре освітлених і захищених від холодних північних вітрів. Найбільш сприятливі для неї легкі суглинисті, пухкі ґрунти.

Оскільки меліса — багаторічна рослина, її рекомендують культивувати на запільних ділянках, де вона може рости протягом 8 років. Найкращими попередниками вважаються удобрений пар та просапні культури, що йдуть після добрив.

Обробіток ґрунту проводять за системою зяблевої оранки на глибину 27–30 см. Ранньою весною ґрунт боронують, а згодом переорюють на глибину 12–15 см і знову старанно боронують.

Внесення добрив. Органічні та мінеральні добрива вносять разом (під зяблеву оранку) з розрахунку 15–20 ц/га/ компосту, 2–3 ц/га суперфосфату, 1,5–2,0 ц/га сульфату амонію та 0,8–1,0 ц/га калійної солі.

Розмноження. Мелісу можна розмножувати різними способами: посівом насіння безпосередньо в ґрунт, вирощуванням розсади, поділом кущів на частини, відсаджуванням стебел та молодими живцями.

При схожості насіння, що становить 60% (звичайно насіння меліси має знижену схожість), норма висіву — 8–10 кг/га, а глибина загортання — 1–2 см. Посів слід мульчувати компостом. Коли на сходах утвориться дві-три пари листків, проводять проривання, залишаючи відстань між рослинами 30 см (при міжряддях 60 см). Меліса добре розмножується також поділом на частини дво- чи трирічних кущів та відсаджуванням стебел. Останній спосіб особливо зручний на плантаціях першого року, де звичайно буває багато стебел, що стеляться. Проте пересаджувати рекомендується якомога раніше, щоб рослини до кінця літа добре вкоренилися і не вимерзли взимку. Добрі результати дає розмноження молодими живцями.

Догляд за плантаціями полягає у розпушуванні міжрядь та виполюванні бур'янів. На другому році культури підпушування проводять дуже рано. Протягом вегетаційного періоду слід вносити місцеві органічні та мінеральні добрива. При 2–3-х підживленнях за літо останнє з них повинно складатися лише з фосфорних і калійних добрив.

Збирання врожаю. Мелісу зрізають на висоті 10 см від поверхні ґрунту. На великих площах урожай збирають з допомогою звичайних сінокосарок, а на невеликих ділянках — серпами та косами. Як сировину заготовляють листки разом з верхівковими трав'янистими частинами стебел.

Сушіння. Мелісу рекомендується сушити в затінку на повітрі, на горищах, у добре провітрюваному приміщенні, найкраще — під залізним дахом або в сушарні.

Упаковування. Сировину пакують, спресовують у тюки, обгорнуті мішковиною, вранці, коли листя після ночі ще зволожене.

Зберігання. Мелісу слід зберігати окремо від інших ароматичних рослин, у добре провітрюваних приміщеннях. Середній

урожай сухої трави з двох укосів, залежно від віку рослини та умов агротехніки, становить 10–30 ц/га.

Вимоги до якості. Трава меліси повинна бути добре висушеною, свіжого збору, мати приємний запах лимонної цедри і дещо в'язкий гіркувато-пряний смак.

Вирощування насіння. Слід позначити під час цвітіння найбільш розвинуті кущі з великим листям. За даними Інституту ботаніки НАН України, рослини, вирощені з насіння таких кущів, дають найбільший урожай і великий вихід ефірної олії. Зважаючи на те, що насіння меліси дозріває неодночасно, збирати його слід вибірково, за кілька заходів, у міру дозрівання. Зрізані стебла зв'язують у невеликі снопики і розвішують на вішалки для сушіння.

Збирають мелісу на насіння у другій половині серпня–в першій половині вересня. Насінники сушать у відкритих приміщеннях або під навісом, обмолочують звичайними молотарками, потім пропускають через конюшинотерки, очищують насіння на віялках з густими ситами. Невеликі партії рослини обмолочують звичайно вручну в мішках з допомогою палиці.

Суху траву меліси, яку використовують у лікеро-горілчаному виробництві, іноді завозять з-за кордону за досить високими цінами.

Таким чином, виведення найбільш урожайних зимостійких сортів з високим вмістом дорогої ефірної олії становить великий практичний інтерес.

У результаті групового методу відбору за комплексом ознак (розміри рослин та листя і наступної хімічної перевірки на вміст олії) авторові вдалося відібрати три форми, які давали на 40% вищий урожай і містили в півтора–два рази більше ефірної олії, ніж вихідна популяція.

Рослини, відібрані на зимостійкість у несприятливих умовах зимівлі, надалі успішно росли протягом ряду років. Згодом вони не лише не страждали в зимовий період, а й виявились більш дорідними: висота понад 100 см і кількість стебел у середньому по 172 на кожному кущі.

ПЕРЕСТРІЧ ГАЙОВИЙ (Melampyrum nemorosum L.).

Російська назва — марьянник дубравный; місцева — брат-і-сестра, брат-і-сестриця, братики, братік, братки, браток, брат-

чики, дев'ять братів, день-і-ніч, жовтушка, зиновія, зябрій, івані-марія, любижник, мар'янник, медунка, перестріч гаєва, перестріч прицвіточник, сестрички, сестрики.

Однорічна трав'яниста напівпаразитна рослина із зеленими листками з родини ранникових (Scrophulariaceae), заввишки 16–60 см. Квітки в пазухах великих приквітків зібрані колосовидним суцвіттям. Верхні приквітки яскраво-фіолетові. Чашечка трубчаста, дзвоникувата, чотиринадрізана. Віночок 15–20 мм завдовжки, двогубий, золотисто-жовтий. Листки з короткими черешками, яйцевидно-ланцетні, загострені, при основі часто стріловидні або з вушками. Цвіте в червні–серпні.

Росте переважно в дубових лісах, на узліссях і по чагарниках.

Для лікування використовують траву, в якій, згідно з даними С.Я.Золотницького (1958), міститься глікозид аукубин, дульцит й алкалоїди. Водяний відвар трави п'ють при захворюваннях серця, шлунка. Ванни з додаванням відвару перестріча застосовують при діатезі у дітей, для лікування екзем, туберкульозу шкіри (О.Ф. Гаммерман, І.Д.Юркевич).

КАДИЛО МЕЛІСОЛИСТЕ (Melittis melisophyllum L.).

Російська назва — кадило мелиссолистное; місцева — добрівник, добрівничок, добрівчик, доброцей, добруник, добручик, добувник, дубравка, дубрівник, дубрівчик, дубровини, дубровка пахуча, дубровник, дубруник, дубрушник, дубувка, дубувник, кадельник, кадило бабине, кадило медно, кадило пахуче, кадильник пахучий, лист пчільний, пчільник, язик гадин.

Багаторічна трав'яниста рослина, заввишки 30–80 см, з родини губоцвітих (Lamiaceae). Рослина волосистоопушена, з яйцевидними або еліптичними зарубчастими черешковими листками, пахуча. Квіток по дві–шість, в однобічних кільцях. Віночок білий, з рожевою зверху середньою лопаттю нижньої губи. Цвіте в травні–червні.

Рослина гірська, росте в букових і ялинових лісах Карпат, на висоті від 300 до 1400 м над рівнем моря.

У медицині вживають траву, яка містить кумарин, флавоноїди, ефірну олію. Траву, настояну на горілці, п'ють при виразках шлунка, дванадцятипалої кишки, при болю у шлунку, при

туберкульозі легенів, захворюваннях печінки, серця, жіночих хворобах, при білях, при запальних пухлинах у роті та горлі, проти катарів (О.Ф.Гаммерман, І.Д.Юркевич).

Збирають траву під час цвітіння.

БУРКУН БІЛИЙ (Melilotus albus Medik.).

Російська назва — донник белый; місцева — буркун-зілля, донник білий.

Дворічна, рідше однорічна, рослина, заввишки до 50–150 см, що належить до родини бобових (Fabaceae). Квітки зібрані багатоквітковими китицями, білі, 3–5 мм завдовжки, зав'язь гола. Плоди — боби, голі. Листки трійчасті, видовжені, гостропилчасті. Цвіте в червні–липні.

Росте на узліссях, луках, на забур'янених місцях по всій Україні.

Застосування. В медицині застосовують надземну частину, квітки. Містить фенолкарбонові кислоти: мелілотову, кумаринову, о-кумаринову, кумарин (дикумарол). Листки містять птерокаріани (медикарпин), квітки — флавоноїд робинозид. Вживають при лихоманці, простудних захворюваннях, як діуретичне, ззовні — як ранозагоювальне, корені — при тромбозах, настої надземної частини — як лактогенне, протилихоманне, при асциті, головному болю, проявляє активність щодо золотистого стафілокока, кишкової палички.

Збирання. Надземну частину збирають на початку або в період цвітіння в червні–липні. Сушать на горищах, у добре провітрюваних приміщеннях.

БУРКУН ЛІКАРСЬКИЙ, Б. ЖОВТИЙ (Melilotus officinalis (L.) Pall.).

Російська назва — донник лекарственный (жёлтый); місцева — борконь, боркун степовий, бурковина, буркун-зілля, буркун-окладник, воргун, донник жовтий, липка, мелюс, модрик, окладник, сидаш, холодок заячий.

Дворічна трав'яниста рослина з родини бобових (Fabaceae). Стебло гіллясте, голе, тверде, знизу дерев'янисте. Листки черешкові, трійчасті, зверху сизувато-зелені, знизу більш бліді, з шировидними прилистками. Квітки в довгих пазушних китицях, по-

никлі, дрібні, світло-жовті, пахучі. Плід — 1–2-насіннєвий біб. Цвіте з кінця травня до жовтня, плодоносить з липня.

Росте на низинах і в передгір'ях, в межах лісового пояса, на луках, засмічених місцях, по ярах, на схилах, біля доріг.

Застосування. З лікувальною метою використовують верхівки стебел з листям і квітками, так звану траву буркуна (Herba meliloti). Вона містить до 0,9% кумарину, який надає рослині запаху свіжого сіна, 0,2% мелілотину, дигідрокумарин, мелілотову і кумаринову фенолкарбонову кислоти, білкові речовини, смоли, дубильні речовини і флавони.

Використовують для виготовлення мелілотового пластиря, який застосовується при наривах, а також для пом'якшувальних припарок, в гомеопатії — для виготовлення есенції, всередину — при клімактеричній недузі і психозах на ґрунті гіперемії, при гіпертонії, атеросклерозі, як антиспазматичне, болезаспокійливе, лактогенне. Як зовнішнє — настій, відвар — як протизапальне при абсцесах, фурункульозі, маститі, суглобному ревматизмі і злоякісних пухлинах. У Болгарії використовують як антикоагулянт і фібринолітичне, при хронічному бронхіті, циститі, мігрені. В Польщі — при безсонні, неврастенії, серцевому і головному болю, як зовнішнє для лікування геморою. В Болгарії отримано препарат з гіпотензивною дією, у Франції в експерименті екстракт прискорює регенерацію печінки.

У народній медицині чай з квіток буркуна п'ють при болю у грудях.

М.А.Носаль наводить дані про те, що цвіт буркуна, змішаний в рівних частинах з травою золототисячника і квітками мати-й-мачухи, застосовують при запаленні яєчників. Приймають по 1/2 склянки напару (столова ложка суміші на склянку води 6 разів на день протягом 3–4 тижнів). Під час лікування рекомендується повне утримання від статевих зносин.

Збирання. Збирати потрібно вершки буркуна з листям і квітками (але не всю рослину) на початку цвітіння.

Сушать на відкритому повітрі або на горищах, під залізним дахом, після чого квітки разом з листям відокремлюють від стебел.

М'ЯТА ПЕРЦЕВА, М. ХОЛОДНА (Mentha piperita L.).

Російська назва — мята перечная; місцева — галущанка, ладошник, мнята, мнята гладка, мнята городцева, мнята камфорова, мнята капкова, мнята холодна, мнятво, мнятка, мнятлі, мнято, м'ята, м'ята англійська, м'ята натошник, м'ята попрьова, м'ята холоднянка, м'ята чорна, м'ятва, м'ятка, надошник, насердник, натощник, пахало, пахило, пахнячка, пахучка, фуфермінт, васильок.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих (Lamiaceae). Стебла трав'янисті, прямі, заввишки до 1 м, гіллясті, чотиригранні. Ззовні часто червоно-бурі, голі або по гранях усіяні рідкими волосками. Листки супротивні, черешкові, загострені, по краях гостропилчасті. Квітки дрібні, червонуваті або рожево-лілові, зібрані в переривчасте кореневище, яке щорічно випускає по кілька стебел. Цвіте в червні–липні.

В Україні розводять у садах як лікарську і пряну рослину.

Застосування. З лікувальною метою використовують листки (Folium menthae piperitae), з яких виготовляють загальновідому м'ятну настойку «М'ятні краплі», що застосовуються при різних захворюваннях. Листки містять 1–2,5% ефірної олії, 6–12% дубильних речовин і гіркоти. Найбільший вміст ефірної олії в суцвіттях, найменший — у стеблах. М'ята містить також спирт-ментол.

Олію з м'яти використовують для поліпшення смаку інших ліків, для втирань при ревматизмі, невралгії.

М'ята широко застосовується в народній медицині. Відвар з листя використовують як вітрогінне, для нейтралізації підвищеної кислотності шлункового соку, для збудження діяльності нервової системи, як засіб, що збуджує діяльність шлунка, а також — заспокійливе при спазмах і запорах. З успіхом використовують відвар м'яти при захворюваннях серця, особливо при прискореному серцебитті. Свіже листя, прикладене до чола та скронь, заспокоює головний біль. Сік м'яти гоїть рани.

При неприємному запаху з рота пропонують по кілька разів на день полоскати ротову порожнину відваром м'яти.

Збирання. Збирають листя в період цвітіння. Траву зрізують серпом або гострим ножем, на місці збору зв'язують по 10–20 штук

у пучки і переносять на місце сушіння. Треба слідкувати, щоб листки не пересушилися. Після сушіння їх обривають, сортують і складають у ящики.

Агротехніка вирощування м'яти. Біологічні особливості. М'ята — вологолюбна, світлолюбна, вимоглива до ґрунту рослина. Добре переносить надмірну вологу навесні і восени і навіть короткочасне весняне затоплення. Найвищі врожаї дає на низинних ділянках. Особливо багато вологи потребує в першій половині літа до утворення пуп'янків. М'ята не утворює насіння, розмножується вегетативно — відрізками кореневищ, батогів і стебел. Кількість плодів дуже мала. При розмноженні насінням м'ята дає різноманітність форм (Г.М.Котуков, 1971). Кореневища восени (жовтень–листопад) мають період спокою близько двох місяців, внаслідок чого взимку вони часто гинуть, рано навесні проростають, але при повторних заморозках вимерзають. Розміщуються вони в ґрунті не глибоко (3–7 см). При підвищеній вологості та ущільненні ґрунту виходять на поверхню. На щільних ґрунтах кореневища стеляться по його поверхні і дають початок новим пагонам, що відходять від них у вигляді батогів.

Вибір ділянки. Під м'яту слід відводити різні ділянки за рельєфом: високородючі, низинні та заплавні землі, окультурені торф'яні ділянки чи звичайні польові чорноземи, без бур'янів. Докладні відомості про культуру м'яти наведено в праці Г.М.Котукова (1971). Згаданий автор вважає, що найкращими попередниками слід вважати озимі, що йдуть по удобреному пару, зернові культури, кукурудзу на силос і просапні культури, під які вносили добрива.

Інститут лікарських рослин рекомендує організувати спеціальні сівозміни, в яких можна вирощувати овочеві і кормові культури. М'ята, яка культивується на тому самому місці, вже на другий–третій рік значно пошкоджується плямистістю листків, іржею і м'ятним листоїдом.

Підготовка ґрунту. Після зернових попередників підготовку ґрунту проводять за системою зяблевої оранки, завглибшки 28–30 см, з попереднім лущенням стерні. Навесні поле боронують, культивують на глибину 8–12 см з одночасним боронуванням.

Перед зяблевою оранкою під м'яту пропонують вносити по 30–40 т/га органічних добрив або компосту. При недостачі орга-

нічних добрив вносять мінеральні з розрахунку 2,5–3,0 ц/га, азотних — 2,0–2,5 ц/га та 0,1–1,5 ц/га калійних. Якщо мінеральні добрива вносять разом з органічними, то кількість останніх пропонують зменшити наполовину.

Розмноження. Вегетативно м'яту розмножують з допомогою кореневищ. Перед садінням кореневища розрізають на шматки завдовжки 20–40 см з 10–12 вузлами. Садять ранньою весною. Висаджують 8–10 ц кореневищ на 1 га при відстані міжрядь 45–60 см. Кореневища можна садити вручну або спеціальною сівалкою. При цьому кореневище очищають від старих коренів стебел і подрібнюють на соломорізках на короткі шматки завдовжки 8–10 см. Вручну м'яту пропонують висаджувати квадратним способом 45 x 45 або 60 x 60 см. У кожен квадрат кладуть відрізки кореневищ по 4–5 екз., засипають ямки з кореневищами вологою землею.

Розсаду садять розсадосадильною машиною на стадії 3–5 пар листочків, приблизно в кінці квітня або на початку травня, молоді пагони на маточниках викопують із частиною старих кореневищ. Після появи коренів кожну рослину викопують і висаджують окремо.

Після того, як сходи зміцніють і визначаться рядки, треба розпушити грунт культиваторами на глибину 8–10 см. Після появи бур'янів проводять боронування впоперек рядків, бур'яни в рядках видаляють вручну.

На зелене листя м'яту збирають у фазі бутонізації — на початку цвітіння. Середній урожай м'яти становить до 17–18 ц/га.

БОБІВНИК ТРИЛИСТИЙ (Menyanthes trifoliata L.).

Російська назва — трифоль, вахта; місцева — бабенник, бабичник, бабівник, бабок, бібівник, бібник, бібняк трилистий, бобівник, бобівник водяний, бобічник, бобко, бобовник, бобрик, бобрівник, бобровник, бобувник, бобух, боб'янка, вахта трилиста,

зубовник, капуста заяча, лихорадочник, павун, тавун, трилисник, трифоль, трой-зілля, тройлистник, ятловина.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини тирличевих (Gentianaceae). Стебло голе, кореневище довге, товсте, повзуче, з кільцевими слідами і піхвами відмерлих листків. Від кореневища відходить кілька листків на довгих черешках. Листочки короткочерешкові, оберненояйцевидні, на вершку тупуваті, соковиті. Стебло квітки голе, виходить з пазухи одного з листків і несе на вершку досить густу китицю квіток. Квітка зовні майже біла, зсередини рожева, з гострими частками. Плід — коробочка. Цвіте в травні–червні.

Часом трапляється на сфагнових болотах, у канавах та на заболочених луках.

Застосування. З лікувальною метою використовують листки (Folia menyanthis, Folia trifolii fibrini). Вони містять у собі гіркі глікозиди меніантин і меліатин, жирну олію, холін, цукор, пектин, ефірну олію, дубильні речовини, алкалоїд генціанін і невелику кількість вітаміну С.

Настій або відвар (20 г на 200 г води) вживають для збудження апетиту, посилення травлення, поліпшення перистальтики шлунково-кишкового тракту, при зниженій кислотності шлунка. Помітно поліпшує загальний стан хворого.

У народній медицині відвар з листків п'ють при захворюваннях печінки, при простудах, малярії, набряках.

Збирання. Листки збирають під час цвітіння — в червні без черешка або лише з його частиною. Сушать на відкритому повітрі.

ЛАТАТТЯ БІЛЕ (Nymphaea alba L.).

Російська назва — кувшинка белая; місцева — бабряк, балбатки, бамбулочник, банька, блискалка, бобряк, водяна лелія, глечики білі, гуски, збаночки, збанятник, капелюш, кубушка, кувшинчик білий, латаття жіноче, лилія водна, листо-

пруг, ломич, лопатень білий, лопатник, лопаття, лопуцький, лопушник водяний, лотать, лотик, мак водяний, молич, момич, одалень, омич, опрілух, умич білий.

Водяна трав'яниста рослина з товстим повзучим кореневищем, від якого відходять великі плавучі округлоовальні цілокраї листки, з родини лататтєвих (Nymphaeaceae). Квітки великі, сніжнобілі. Плоди ягодоподібні, багатонасіннєві. Цвіте в червні–серпні.

Росте в стоячих і з повільною течією водах у багатьох місцях.

В науковій мединиці кореневища використовують для виготовлення мікстури Здренка, яку вживають при папіломатозі сечового міхура, виразці шлунка.

У народній медицині використовують білі пелюстки квіток і кореневище. Настій пелюсток вживають при гарячці і при безсонні. Для цього їх тривалий час витримують у воді. Одержаним настоєм натирають руки й ноги. Відвар кореневища вживають при лікуванні гнійних ран. Можна також присипати рани порошком з кореневища. Відваром з кореневища миють голову, коли випадає волосся. Рослину використовують при захворюваннях різних пухлин. Відвар кореневищ п'ють при хворобах нирок і сечового міхура.

ГЛЕЧИКИ ЖОВТІ (Nuphar luteum (L.) Sibth. et Sm.).

Російська назва — кубышка жёлтая; місцева — бабка, балбашка кінська, блискалка, бовток, збанок, збанятник жовтий, калелюші, кашка, кувшинка, кувшинчик жовтий, купавка жовта, латаття жовте, латах, латаше, лілія водна, лопатень жовтий, лопаття, лопух жовтий, лопотун, лотаття, лотать, мак водяний, мак водяний жовтий, маківка водяна, мовниччя, момич жовтий, отуччя, товстун, товстушка.

Багаторічна водяна рослина з родини лататтєвих (Nymphaeaceae). Досягає понад 1 м завдовжки, з горизонтальним кореневищем і плаваючими, майже шкірястими, яйцевидно-овальними цілокраїми листками, які мають глибокосерцевидну основу. Квітки жовті, пахучі, 4–5 см у діаметрі, чашолистки округло-оберненояйцевидні. Плід яйцевидно-конічний, зелений, насіння еліпсоїдальне. Цвіте в червні–липні.

Відомі випадки **отруєння** дітей кореневищами глечиків — двоє з п'яти отруєних померли (А.Д. Турова, 1967).

Росте в стоячих і з повільною течією водах, у ставках, річках, старицях, озерах — часто суцільними заростями. На Закарпатті поширена рідко, тому вимагає охорони. У Прикарпатті глечики більше поширені, і тут можна проводити невелику заготівлю їхньої сировини.

Застосування. У медицині застосовують кореневища глечиків (Rhizoma nupharis lutei), з яких виділено суміш алкалоїдів — нуфарини, головним з яких є нуфлеїн. Крім того, в кореневищі виявлено також таніди, сахарозу, крохмаль і метарбинову кислоту.

Настій глечиків у малих дозах діє збуджуюче, у великих — пригнічує центральну нервову систему.

Кореневище входить до складу мікстури Здренка. З нього виготовляють також препарат «Лютенурин» і застосовують при трихомонадних кольпітах і деяких грибках.

Лютенурин застосовують як протизаплідний засіб.

Збирання. Кореневища заготовляють під час цвітіння (червень–вересень), вириваючи рослину руками. Обрізують листя, кореневища розрізають на тонкі пластинки і сушать у добре провітрюваних приміщеннях.

За А.Д.Туровою, глечики застосовують при розладах статевої сфери, імпотенції, фригідності.

ЕНОТЕРА ДВОРІЧНА (Oenothera biennis L., syn. Onagra biennis Scop.).

Російська назва — ослинник двухлетний; місцева — веслин дволітній, веслин люлочник, дівенна, дівина, жовтнери, жовтець, корінь солодкий, крокос, лучина нічна, люлічник, люлочник, люлочник двулітній, люльочник, перелет, перелета, переліт, ранунцель, свічка нічна, трава ослова.

Дворічна трав'яниста рослина заввишки до 1 м з родини онагрових (Onagraceae). Стебло прямостояче, проте вгорі трохи розгалужене. Вся рослина шерстисто-залозисто-волосиста. Листки чергові, цілісні, до 20 см завдовжки, по краю віддаленодрібнозубчасті. Квітки правильні, сидячі. Пелюсток чотири, ясно-жовті, з коротким віхтиком. Плід — коробочка. Цвіте в червні–вересні.

Росте поодиноко на піщаних місцях, по берегах річок, біля доріг. Адвентивна рослина, завезена з Північної Америки.

Містить органічні кислоти і їхні солі, каучукоподібні речовини, стероїди, ціаногенні сполуки, дубильні речовини; корені —

вуглеводи (глюкоза, сахароза, крохмаль, інулін, целюлоза), смоли, каучук, стероїди, жирні олії; листки — вуглеводи, смоли, каучук (0,30%), стероїди, фенокарбонові кислоти і їхні похідні, антоціани; насіння — жирну олію і в її складі кислоти: пальмітинову, олеїнову, лінолеву, ліноленову.

Відвар кореня п'ють при туберкульозі легенів і болю у грудях; відвар суцвіть — при запаленні нирок, а також використовують для промивання ран (В.Г.Ніколаєва, 1964). Відвар квіток п'ють при підвищеному протромбіновому індексі крові.

ВОВЧУГ ПОЛЬОВИЙ (Ononis arvensis L.).

Російська назва — стальник полевой (стальник пашенный); місцева — бояр-зілля, буркун дуговий, вихляник, вовк, вовки, вовчак, вовчак вонючий, вовчиг, вовчижник, вовчик, вовчина, вовчинець, вовчівник, вовчка, вовчутан, вовчужник, вовчук, вовчух вонючий, голубій, денисник, дівиян, зелениця, зілля вошкове, книшник, козлинник вонючий, козлятник, ожиж, остудник, плугодержка, стальник, трава бичача, трава вовча, трава волова, хвіст лисий, хелишник, шелестун, ягиль, яглиця.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини бобових (Fabaceae), з дерев'янистим коренем. Стебла заввишки 30–50 (85) см, прямостоячі, рідше висхідні, відстовбурчено-залозисто-волосисті, гілки і гілочки стебла зрідка вкриті колючками, листки трійчасті, тільки верхівкові складаються з одного листочка. Листочки видовженоеліптичні, овальні, гострозубчасті, залозисто-пухнасті, прилистки прирослі до черешків, широкояйцевидні, зубчасті. Квітки на коротких квітконіжках сидять по два в пазухах й утворюють на кінцях стебел і гілок густі колосовидні суцвіття. Віночок 5-пелюстковий, метеликовий, рожевий або білуватий, 15–20 мм завдовжки. Плід — біб з 2–4 насінинами, цвіте в червні–серпні, плоди достигають у серпні–вересні.

Трапляється на післялісових луках, особливо в гірській і передгірній зонах. У Карпатах часто утворює густі зарості (Тячівський, Рахівський, Міжгірський та інші гірські райони), які подекуди займають значні площі (до 10 га).

Запаси сировини великі, можна заготовляти десятки тонн коренів.

Застосування. В медицині застосовують корені вовчуга (Radix ononidis), які містять глікозид ононін, анетол, кантол, мен-

тол, ментон, ізофлавони з аглаконами формонетіоном і оногеніоном, тритерпен а-оноцерин або онокол і ононід, лимонну кислоту, дубильні речовини, жирні олії й ефірну олію, ізофлавоновий глікозид ононін, дубильні речовини.

Вживається для лікування геморою, як потогінний і жовчогінний засіб, має діуретичну властивість без подразнень нирок. Використовується при хворобах сечового міхура, сечовідних шляхів, для лікування каменів і току в сечовій системі, при ревматизмі. Разом з коренями петрушки, солодки (Glycyrrhiza), плодами ялівцю входить до складу сечогінного чаю (Species diureticae). Рослина ще мало вивчена.

Збирання. Корені заготовляють восени (жовтень–листопад) або ранньою весною (квітень). Вихід сухої сировини — 30–32%.

ОРХІДНІ (Orchidaceae).

Російська назва — ятрышниковые; місцева — зозулині чоботи.

Багаторічні рослини з кореневищами або з коренебульбами. Мають по кілька довгасто-еліптичних або широколанцетних листків, що охоплюють одиничну квіткову стрілку. Квітки зібрані в суцвіття — густу кінцеву китицю, звичайно строкаті, мають неправильну форму. Оцвітина пелюстковидна, з шести кольорових листочків, з яких один нижній, дуже розрослий, утворює губу. Біля основи губи знаходиться довгий порожнистий виріст — шпорка, наповнена нектаром. Рослини цвітуть у червні–липні. Треба зазначити, що за останні десятиріччя в результаті інтенсивного втручання людини в природу (розорювання лук, меліоративні роботи тощо) майже всі орхідні знаходяться під загрозою повного знищення. Отже в природі збирати орхідні заборонено, як сировину — тим більше, адже частину орхідних **занесено до Червоної книги України.**

Пропонується створювати ботанічні заказники природних екосистем, у яких скупчено орхідні. В них слід підтримувати оптимальні екологічні умови для зростання видів роду орхідних.

Кореневі бульби використовуються в медицині під назвою «салеп». Розрізняють бульби двох сортів: кулясті — кращий сорт і пальчасті — гірший.

Кулясті бульби збирають від таких багаторічних рослин.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ЧОЛОВІЧИЙ (O. mascula L.).

Російська назва — ятрышник мужской; місцева — зозулька мужеська; зів'ялник, зозулинець чоловічий, люби-мене-не-покинь, любка, серце земляне, твердостій.

Рослина заввишки 15–30 см. Листки з пурпуровими або фіолетовими плямами. Суцвіття багатоквіткове, квітки пурпурові.

Росте зрідка на луках, у світлих лісах, серед чагарників.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ САЛЕПОВИЙ (O. morio L.).

Російська назва — дремлик; місцева — дремлик, зозулинець вузьколистий, зазулька, зозульки, кукушниця жіноча, люби-мене, любка, мокруха, ряст зозулин, салеп, сльозки зозулині, трава зміїна, чобітки зазулячі, яд.

Квітки великі, до 2 см завдовжки, трохи ароматні, пурпурові або фіолетові, з зеленими жилками, губа при основі біла з пурпуровими плямами.

Росте рідко на сухих місцях, на луках і серед чагарників.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ШОЛОМОНОСНИЙ (O. militaris L.).

Російська назва — ятрышник шлемовидный; місцева — зазулинець, зозулинець, прямик, зозулька, любжа, півник болотний, пітушок болотний, слізки зозульчині, слочок, черевички зозулині.

Листочки оцвітини складені шоломом, який зовні блідо-рожевий, без плямок, губа темно-червона, всередині біла, з лілово-пурпуровими пучками волосків.

Росте на вогких луках, рідко серед чагарників.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ШИРОКОЛИСТИЙ (O. latifolia L.).

Російська назва — ятрышник широколистный; місцева — зелень любкова, зозулині рушники, зозуль, кукушки, рушнички зозулині, чоботки зазулині, ятришник.

Бульби 2–4-роздільні. Листки здебільшого з червоно-бурими плямами, які розширюються досередини. Квітки фіолетово- або лілово-рожеві. Губи при основі з темними крапками та смужками на світлому полі. Цвіте в травні–червні.

Росте на болотах та вологих луках.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ПЛЯМИСТИЙ (O. maculata L.).

Російська назва — ятрышник пятнистый; місцева — буквиця, буковець, дворучки, зозулині сльози, мокруха, прошибень болотяний, сльози курячі, черевички зазулині, чоботки зозулині.

Стебло має велику кількість листків (6–10) з темно-бурими плямами. Квітки світло-пурпурові, з темно-пурпуровими плямами та смужками на губі. Цвіте наприкінці травня — в червні. Росте на вологих луках, галявинах, узліссях.

ЛЮБКА ДВОЛИСТА (Platanthera bifolia Rich.).

Російська назва — любка двулистная; місцева — твердостуй.

Багаторічна рослина заввишки 30–60 см, з кутастим стеблом. Листки прикореневі, еліптичні. Квітки пахучі, білуваті, губа жовтувато-зелена. Цвіте в червні. Росте в лісах, на узліссях, по вологих місцях. Рослина **занесена до Червоної книги України.**

Пальчасті бульби збирають від такого виду.

БИЛИНЕЦЬ КОМАРИНИЙ (Gymnadenia conopsea R. Br.).

Російська назва — кокушник комарниковый; місцева — билинець острогастий, зозуля сіренька, зозульки, кукушник, прошибець, сльозки зозулині.

Багаторічна рослина заввишки до 75 см. Бульби пальчастороздільні. Квітки пахучі, лілові, світло-пурпурові або білуваті, з сильним запахом. Губа з трьома тупими, майже рівними лопатями, шпорець нитковидний, гострий, загнутий донизу. Цвіте в червні.

Росте на луках і лісових галявинах, серед чагарників. Рослину **занесено до Червоної книги України.**

Як уже згадувалось, підземна частина орхідних використовується в медицині під назвою «бульби салепу» (Tubera salep). Містять легкорозчинний у воді слиз (до 50%), крохмаль (до 27%), близько 5% білкових речовин, 1% цукру, щавлевокислий кальцій і мінеральні солі.

Корінь орхідей, які дають салеп, складається з кількох тонких мичок і двох бульб; старої, яка більша, але в'яла, і молодої, соковитої. Збирають тільки молоді м'ясисті бульби блідо-жовтого кольору на початку осені, відразу після відцвітання рослин. Бульби промивають холодною водою, очищають від шкірочки, нанизують на нитку і занурюють на кілька хвилин в окріп, щоб

вбити пророщуваність. Після цього сушать у добре провітрюваних приміщеннях або в печах, які вистигають.

Бульби салепу використовуються в медицині у вигляді порошку, з якого виготовляють слизисті відвари, що застосовують при отруєнні. Крім того, їх використовують як обволікаючий засіб при шлунково-кишкових захворюваннях, при гострих катарах кишківника та проносах, особливо у дітей. Вживають відвар бульб (2 г на 200 г води) по столовій ложці 3–4 рази на день.

За даними М.А.Носаля, на Сході бульби використовують при великій слабкості для відновлення сил. На випадок великої нестачі їжі перси рекомендували робити запаси коренів орхідних. На час дальніх переходів татарські вершники теж запасалися бульбами орхідних.

М.А.Носаль вважає, що салепи — дуже ефективний засіб для підтримання сил старих, хворих на туберкульоз, для людей, які зазнали тривалих кровотеч, втратили силу та здоров'я від важких переживань.

Відвар салепу, як внутрішнє, пропонують готувати з 3–10 бульб орхідних на 180 г води. Бульби подрібнюють на порошок і його потрійну дозу змішують з 10 частинами холодної перевареної води, потім додають 30 частин кип'яченої води і знову розмішують, поки не одержать густуватий, трохи прозорий слиз.

ЕСПАРЦЕТ ПОСІВНИЙ (Onobrychis vicifolia Scop.).

Російська назва — эспарцет посевной, э. виколистный; місцева — білі васильки, заячий горох, дрок красний, красний буркун, кишеньки.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини бобових (Fabaceae). Стебла заввишки 15–80 см, гіллясті, розсіяно-волосисті, нижні — на довгих черешках, 6–14-парні, листочки їх яйцевидно-продовгуваті, до еліптичних, тупі або гострі. Верхні листки на коротких черешках, листочки їхні продовгувато-ланцетні, рідкі. Квітки яскраво-рожево-пурпурні, з білими темними смугами, віночок метеликовий. Плід — біб з короткими зубчиками по гребеню. Цвіте в травні–липні. Плоди достигають у серпні.

Культивують як кормову рослину. Дичавіє.

У медицині застосовують траву, в якій міститься 10–24% білків, 1,8–2,5% жиру, 3–10% вуглеводів, 0,0–2,75% вільних

амінокислот, флавони кверцетин і рутин. У насінні знайдено 10–15% жирної олії, вуглеводи — сахароза і робіноза. В надземній частині накопичується до 800 мг% аскорбінової кислоти, до 20 мг % каротину, 300 мг% рутину, різні ферменти.

Надземну частину застосовують як засіб, що підсилює чоловічу потенцію, у вигляді відвару або водяний настій трави і коріння.

Відвар. Беруть подрібнені 1/2 столової ложки висушеного коріння та одну столову ложку висушеної трави еспарцету. Заливають 400 мл холодної води, настоюють у прохолодному місці 12 годин. Кип'ятять у закритій емальованій каструлі протягом 10 хвилин. Приймають по півсклянки (по 100 мл) на день за півгодини до їди (О.Зубков).

МАТЕРИНКА ЗВИЧАЙНА (Origanum vulgare L.).

Російська назва — душица; місцева — блошниця, духовий цвіт, душинка, душиця, душниця, зіновка, крушельниця, лебідка, ліновка, маринка, маришка, материнка, материнка пахуча, материска, мацярдушка, мокрина, нушиця, синявка, цвіт духовий, чистик.

Дуже пахуча багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих (Lamiaceae). Стебло пряме, чотиригранне, вгорі гіллясте, червонувате, волосисте, заввишки 30–80 см. Листки черешкові, довгастояйцевидні. Квітки дрібні, зібрані в щитковидноволотисті суцвіття, лілово-рожеві, цвіте в червні–серпні.

Росте в розріджених лісах, на узліссях, серед чагарників, особливо багато її на берегах річок, біля канав і доріг. Євроазійський вид.

Застосування. З лікувальною метою використовують квітки і листки, так звану «траву материнки» (Herba origani vulgaris), яка містить 0,15–1,1% ефірної олії, до складу якої входить тимол, дубильні речовини і не відомі ще гіркоти.

Материнку здавна застосовують у народній медицині.

Настої материнки (10–15 г на 200 г води) по столовій ложці 3–4 рази на день приймають для посилення шлункового травлення, а також як відхаркувальне. Крім того, відвар п'ють від безсоння, при болю у грудях, простудах, різних жіночих хворобах. М.А.Носаль застерігає вагітних не лікуватися материнкою, оскільки вона може викликати аборт. Як зовнішнє материнку вживають у вигляді припарок при захворюваннях горла, для ванн, при висипках на тілі. Олію материнки додають до різних мазей і бальзамів, а також кладуть по 2–3 краплі на хворий зуб.

Збирання. Квітки і листки материнки заготовляють, починаючи з другої половини червня — в липні. Зривають або зрізають квіткові стебла за кілька сантиметрів від землі, зв'язують у пучки і сушать у світлому, добре провітрюваному приміщенні. Протираючи на ситах висушені частини рослини, відокремлюють листки і квітки від стебел.

Агротехніка вирощування. Материнку вирощують упродовж кількох років на одному і тому ж місці, тому необхідно добре обробити ґрунт. Восени проводять глибоку оранку на 22–25 см, а навесні — культивацію і боронування. Материнка добре реагує на внесення в ґрунт гною і мінеральних добрив. Під осінь в оранку вносять 20–30 т/га гною і 200 кг/га суперфосфату. Аміачну селітру в кількості 100–150 кг/га використовують для підживлення в період вегетації.

Материнку розмножують розсадою. Насіння висівають ранньої осені або навесні, щоб до кінця травня рослини були готові для висаджування на постійне місце. Ширина міжрядь 60 см і відстань між рослинами в рядках 40–50 см.

Спочатку рослини ростуть повільно, тому ґрунт слід підтримувати чистим від бур'янів. На другий і наступні роки материнка не потребує особливого догляду. Обробіток міжрядь проводять 2–3 рази в період вегетації.

ЖЕНЬШЕНЬ СПРАВЖНІЙ (Panax ginseng Mey.)

Російська назва — женьшень настоящий; місцева — царь рослин, дарунок богів, сіль землі, чудо життя.

Релікт з родини аралієвих (Araliaceae). Як тільки не називали цей неперевершений витвір природи, повторити який вона

вже не спроможна. Але найчастіше женьшень називають коренем життя за напрочуд цілющі властивості.

Женьшень справжній — багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 0,7 м з округлим, гладеньким, порожнім зсередини стеблом, у старих — з двома та більше стеблами, коричнево-темно-зеленого кольору.

Листя пальчасте, довгочерешкове, три-п'ятироздільне, дуже рідко шестироздільне, завдовжки 12–15 см і більше в патріархів. Долька листка ланцетна з гостропилчастими краями, клиновидною основою, вкрита поодинокими волосками вздовж жилок. Центральна долька листка довша за інші, дві нижчі — найменші. У сходів лише один трироздільний листок, черешок якого слугує за стебло.

З центру листової розетки виходить квіткова стрілка заввишки до 15 см у молодих і до 30 см у дорослих рослин із зонтичним суцвіттям на верхівці. Бутони білувато-зеленого кольору, неправильно-округлі, з плоскою зрізаною верхівкою. Квітки двостатеві, зеленувато-білі, до 2 мм в діаметрі, зібрані в зонтик, інколи з бічними додатковими суцвіттями. Чашечка зелена, з ширококотрикутними зубцями, пелюстки зеленуваті або білі, п'ять тичинок, пиляки овальні, два стовпчики розходяться у верхівці, зав'язь двогніздова, рідко тригніздова.

Плід — одно-двонасінна квасолевидна кістянка, сплюснута з боків, достигла — полум'яно-червоного кольору. Насіння неправильно-округле, жорстке, з валиком уздовж верхнього краю, світло-жовтого кольору. Свіже насіння має недорозвинений зародок, що достигає лише через 20–22 місяці. Маса 1000 насінин 37–40 г. Вихід насіння із свіжозібраних плодів — 33%.

Коріння женьшеню м'ясисте, складається з кореневища (шийки) і власне кореня. На кореневищі формується одна зимівна брунька та кілька сплячих. Зимівна брунька формується протягом двох років, що передують її проростанню. Пошкодження зимівної бруньки спричиняє «сон» кореня, що триває рік або кілька. Поверхня кореневища з добре вираженими заглибленнями — слідами прикріплення стебел попередніх років. Кількість заглиблень приблизно відповідає вікові рослини. Живе женьшень 140–300 років і довше.

Коренева система женьшеню — стрижневого або «крабоподібного» типу. Часто коріння формою нагадує статуру людини,

що дало назву рослині: «женьшень» у перекладі з китайської означає «людина-корінь». Власне, корінь (тіло) — це найтовща частина кореня, що розгалужується на велике та дрібне другорядне коріння з кореневими волосками. Останні виростають кожної весни заново, в квітні, восени, після листопаду, — відмирають. Колір кореня білувато-жовтий або світло-коричневий з жовтуватим відтінком, всередині білий, з жовтизною, соковитий, зі специфічним запахом. У ґрунті в диких рослин коренева система орієнтована вертикально, з віком стає горизонтальною. Корені женьшеню контрактильні, тобто здатні щороку самопоглиблюватись у ґрунт під кінець вегетації. Щороку корінь скорочується на довжину приросту кореневища, від цього на поверхні кореня утворюються кільцеві зморшки, численні з боків і поодинокі знизу. Вага кореня сягає 600 г у дуже похилому віці. Дикорослий женьшень повільно нарощує масу кореня, у віці від 1 до 5 років вона не перевищує 1 г, у 25 років корінь важить близько 25 грамів, рідко сягає 50 г та більше. Відомі знахідки коренів 300–500-річного віку.

Ареал женьшеню справжнього знаходиться в межах 40–47° північної широти і 125–137° східної довготи. В Росії він росте в Приморському краю та на півдні Хабаровського краю від озера Хасан на півдні до басейну ріки Хор на південному сході та до бухти Терней на сході. В Китаї — в провінції Хейлунцзян, Гірін та Ляолян. У Кореї — в провінціях, прикордонних з російським Далеким Сходом.

Легендарний «корінь життя», женьшень справжній, східній народній медицині відомий близько 4000 років, культивується на плантаціях у Кореї, вирощується більш як 600 років. Вже ці відомості свідчать про те, що народи Сходу не могли так довго помилятись щодо цілющих властивостей женьшеню. Лікувальна цінність його коріння (Сагех) визнана і класичною медициною. Терапевтична цінність женьшеню в тому, що препарати з нього не виявляють побічної дії на організм людини, навіть після довготривалого вживання, не токсичні, не наркотизують. Найбільш виражена тонізуюча дія препаратів женьшеню, що при тривалому прийманні приводить до загального зміцнення та оздоровлення організму людини. Стимулююча дія знімає втому та різко підвищує розумову активність і фізичну працездатність, особ-

ливо вночі, коли є потреба не спати. На відміну від дії фенаміну, після прийому женьшеню, як тільки мине необхідність боротьби з сонливістю, його дія уповільнюється. Препарати женьшеню слід приймати людям, чия праця вимагає значних розумових та фізичних зусиль, зосередженості та адаптації організму до перевантажень, стресів та в агресивних середовищах, усім, хто працює в умовах дискомфорту, щоб підвищити фізіологічні можливості людини і запобігти перевтомі.

Женьшень цілюще діє на центральну нервову систему: неврастенію, психічні захворювання, вгамовує головний біль, знімає депресивний стан, поліпшує сон, апетит, настрій. Його використовують для профілактики простуд, при хронічних захворюваннях, особливо після операцій. Препарати женьшеню знижують рівень цукру в крові, впливають на вуглеводневий обмін, женьшень стимулює серцево-судинну систему, зменшує біль у серці, задуху, нормалізує артеріальний тиск, особливо в гіпер- і гіпотоніків. Поліпшує зір, його темнову адаптацію, ним виліковують глаукому. Женьшень збільшує газообмін, стимулює дихання, особливо мозку, приводить до поліпшення складу крові, прискорює заживлення ран, опіків, знижує секрецію жовчі, концентрацію білірубіну та жовчних кислот.

«Червоний женьшень» цілюще діє при хронічних гіпо- та анацидних гастритах, особливо на початку захворювання, після операцій виразки шлунка, при виснаженні органів ферментативної системи підшлункової залози, надниркових залоз, печінки, простати та ін.

Особливо цілюще женьшень діє як адаптоген, при адаптації організму до холоду, спеки, при отруєннях, а також як радіопротектор у комплексній терапії та профілактиці злоякісних пухлин та інфекційних захворювань.

У Китаї женьшень використовують замість сироваток при вакцинації дітей проти скарлатини та ін., в Кореї ним лікують туберкульоз, а по осені, після збирання врожаю коренів, годують дітей, додаючи його в страви та цукерки.

Женьшень виражено діє на функцію статевих залоз, потенцію, підсилює сперматогенез, лікує безпліддя та статеві розлади...

У геріатрії він цiниться як багатогранна дія на старіючий організм: тонізуюча, протисклеротична, антистресова, анабо-

лічна, і загалом підвищує компенсаторно-пристосувальні механізми старіючого організму.

У стоматології женьшень використовується як профілактичний, знеболювальний та антисептичний препарат при лікуванні парадонтозів, карієсу, гінгівітів та запалень.

Вагітним на Сході рекомендують курс женьшенетерапії якнайшвидше. Це зміцнює організм матері та зародок дитини, усуває післяпологові ускладнення. Запевняють, що народжені після цього діти краще розвиваються, спокійніші, а їхній організм відзначається підвищеною опірністю до інфекцій та алергії...

У Китаї розроблено ліки на основі женьшеню для зменшення надмірної ваги. З нього готують найкращі креми для шкіри та вишукані страви на Сході, використовують у бджільництві і тваринництві.

Перелічити корисність женьшеню важко... Він корисний усім, навіть здоровим, але перевтомленим людям. У Китаї вважають, що після 40 років кожна людина повинна вживати женьшень, щоб не хворіти і жити довго, і де донедавна висловлювалось упередження, що дикорослий женьшень значно перевершує культивований за якістю. Як запевняють науковці І.К.Чорненький та І.І.Брехман, «культивовані корені можуть мати навіть більшу стимулювальну дію, ніж деякі зразки дикорослого кореня». Доведенням незаперечної цінності препаратів, виготовлених з культивованого женьшеню, є й той факт, що всі випробування фармакологічної дії женьшеню велись з використанням препаратів з сировини, вирощеної на грядках в умовах російського Далекого Сходу. Вивчення фармакологічної цінності женьшеню показало, що легенди зовсім не перебільшують чудодійну силу його кореня, навпаки — можливості женьшеню недооцінювались легендами. Ось тільки самі дослідження запізнились — найкращий у світі з видів женьшень (а їх шість) — женьшень справжній, перлина флори, безжалісно винищений у тайзі, а його ім'я занесено в безславну книгу зникаючих рослин. Практично запасів дикорослого женьшеню не існує, а вирощування на плантаціях як слід не налагоджено. Який тяжкий шлях до сердець людей «царя рослин», як багато забуто, втрачено та ще не вивчено про женьшень... Чи зникне женьшень з лиця Землі, залежить від тих, чиї теплі руки та світла голова повернуть його до життя, а це окупиться сторицею.

У природі женьшень селиться переважно на бурих гірсько-лісових опідзолених ґрунтах зернистої структури з високим вмістом гумусу (10-20%) та дрібного щебеню, що сприяє аерації та водопроникності. Повітряно-водний режим дуже важливий для нормальної життєдіяльності женьшеню — він не терпить навіть короткочасного перезволоження ґрунту. За сприятливих умов женьшень може рости у відкритому ґрунті скрізь, де виживає озима пшениця, а при відповідній агротехніці практично всюди, де задовольнять природні біологічні потреби рослини. Для вирощування женьшеню треба підбирати незаливні ділянки, захищені від вітрів та заморозків, з родючим, легким за механічним складом ґрунтом та водопроникним підґрунтям. В Україні таких ґрунтів немає, їх створюють штучно. Найчастіше використовують суміш, що складається з рівних частин листяного перегною, вивітреного торфу, зернистої дернової землі, 1–2 кілограми гашеного вапна та попелу на 1 $м^3$ субстрату залежно від кислотності ґрунтосуміші. Сюди ж домішують дрібний щебінь до 30–50%, залежно від наявності піску в землі та торфі. Використовують також старий перегній, перегнилу деревину, глину зі старих будівель. Кислотність ґрунтосуміші доводять до 5,5–7,0 pH.

Перед закладанням грядок суміш ще раз перемішують, зволожують і підтримують у пухкому стані до повного розкладання органічних залишків. Для грядок не годяться ґрунти, заражені грибами фузаріозу та фітофтори, що трапляються в орних ґрунтах після внесення свіжого гною. Грядки для висівання насіння та вирощування коренів готують однаково. Їх ширина 1–1,2 м, висота 25–30 см, довжина довільна. Між грядками проходи — 0,5–0,8 м. На важких ґрунтах під грядки кладуть щебінь для дренажу товщиною 15–20 см, потім шар тирси, а зверху ґрунтосуміш. Краї грядок ущільнюють або обгортають обпаленими дошками чи шифером. Грядки затінюють укріпленими на кілках щитами з брусків завширшки 5–10 см з проміжками 2 см, або суцільними в місцях з великою кількістю опадів, особливо на Закарпатті.

Висота затінення найкраща така, що не заважає вільно ходити (1,8–2 м) під ними. Освітлення вважається оптимальним в інтервалі 20–60%, залежно від віку рослин. Старі корені при збільшенні освітлення краще нагромаджують вагу кореня. У Кореї

освітлення регулюють щодня, під час дощу грядки відкривають. Під кронами дерев доцільно напинати брезент або плівку; щоправда, під деревами корені ростуть повільно, і корені доводиться пересаджувати кожні 3 роки, щоб знищити коріння дерев у межах грядок, що відростає за ці роки. Притінення над грядками влаштовують за 10 днів до появи сходів і знімають лише на зиму.

Поливають женьшень вранці або ввечері, слідкуючи, щоб грядки не розмивалися і не оголялось коріння. Залежно від атмосферного зволоження поливають з розрахунку, щоб вологість ґрунту становила 70–60%. За несприятливих умов женьшень «засинає» на рік чи кілька. Недостатність атмосферного зволоження компенсують розбризкуванням води або випаровуванням її з поверхні водойм. У жодному разі не поливати листя женьшеню під час спеки, від цього воно «згорить».

Розмножується женьшень лише насінням. Сіють його стратифікованим наступної після збирання весни або зразу після збирання плодів — очищених від м'якоті, тоді вони зійдуть через 20–22 місяці. Насіння не повинно пересихати, інакше воно не зійде. В умовах з довгою теплою осінню насіння може прорости, спроване цим теплом, особливо це стосується Закарпаття, гірських районів. Тому слід віддати перевагу стратифікованим посівам, щоб запобігти загибелі сходів від морозів, або висівати їх у ящики, щоб дорощувати в теплі. Стратифікують насіння в крупному піску, прожареному на вогні (знезаражують). Чотири місяці насіння витримують при 18–20°С і стільки ж при 0–3°С у зволоженому стані.

Сіють насіння рядками під маркер з відстанню в рядках 5 см, в міжряддях 7–10 см на глибину 3–5 см. На зиму грядки вкривають шаром тирси або листя до 10 см завтовшки, з настанням тепла відкривають. Влітку сходи прополюють і поливають, зрідка розпушують землю. Сіянці 1–2 років пересаджують на відстані 20–25 см один від одного майже горизонтально (женьшень любить ніжитись у теплі) на глибині 5–7 см та присипають землею. Саджати корені краще восени, коли вони рано проростають.

Боротьба з хворобами ведеться запобіганням ураженню рослин фітофторою, фузаріозом та сухою іржавою гнилизною обприскуванням сходів 0,5%-ним розчином бордоської рідини та обробкою слабким (рожевим) розчином марганцю насіння і коренів.

Найкращі ліки для коренів — оптимальна агротехніка і незаражений садівний матеріал.

Товарними корені стають через 5–7 років після посадки, після чого їх викопують і використовують для приготування ліків. Найчастіше готують настоянку на 40° -ному спирті в пропорції 1:10 (1 г кореня — 10 г горілки).

МАК ДИКИЙ (Papaver rhoeas L.).

Російська назва — мак-самосейка, мачок, мак полевой; місцева — видун, видяк, діркач, жер, здрікан, зиркач, зіркач, мак, видюк, мак діркатий, здрячий, мак-мачок, мак падалишний, мак полевий, мак-тріскавець, мак-хруставець, маковина, маковинець, мачок, насон, паданка, сійка, скокоцень, тріскавець, хруставець, шелест.

Однорічна (рідше дворічна) трав'яниста рослина, заввишки 20–90 см, з родини макових (Papaveraceae). Квітконоси, стебло й листки щетинисті. Листки розсічені, з видовженими гострозубчастими частками. Квітки яскраво-червоні, звичайно з великою темною плямою біля основи. Плід — коробочка, при достиганні утворює отвори, через які висівається насіння, цвіте в травні–липні.

Росте при дорогах, у посівах озимих культур, на погано оброблених, засмічених місцях. Розводиться як декоративна рослина.

Застосування. З лікувальною метою використовують пелюстки квіток (Flores papaveri). Вони містять до 0,031% алкалоїду реадину, глікозид цианідин та деякі інші речовини.

У народній медицині пелюстки маку застосовують переважно в сумішах з іншими лікарськими рослинами як відхаркувальне, що заспокоює приступ кашлю, і кровоспинне.

Збирання. Збирають пелюстки квітів вручну, в суху погоду. Пелюсток, які опали на землю, не використовують. Сушать обов'язково в тіні, у добре провітрюваних приміщеннях, розстелюючи дуже тонким шаром, щоб пелюстки не злипалися і не чорніли.

МАК СНОТВОРНИЙ (Papaver somniferum L.).

Російська назва — мак снотворный; місцева — мак.

Загальновідома однорічна рослина з родини макових (Papaveraceae). Цвіте в червні–липні. Мак снотворний — древня культур-

на рослина, в дикому стані майже не трапляється. Культивують його як декоративну й олійно-насінну рослину.

Застосування. З лікувальною метою використовують насіння (Semen papaveris). Воно містить до 50% жирної олії, 20% білків і 3% пентозанів. Жирна олія містить з 60–65% гліцерину, лінолової кислоти, до 5% гліцериду лінолової кислоти, 30% гліцериду оліїстої кислоти та інші речовини. Молочний сік маківок містить опіум.

Опіум широко використовується в медицині як болезаспокійливий засіб у вигляді екстрактів, тинктур та інших аптечних препаратів, що називаються опіатами. Останнім часом широко використовують ізольовані алкалоїди опію в чистому вигляді — морфій, кодеїн, наркотин як такі, що мають різну дію.

Збирають опіум шляхом надрізання коробочок. Починають це робити тоді, коли вони досягають технічної стиглості і на їх поверхні з'являється восковий наліт. Надрізи коробочок продовжують до тих пір, поки з них не перестане витікати молочний сік. Найкраще надрізати маківки з 10–11 до 15–16 год.

Опіум, що витікає з надрізів, збирають спеціальним збирачем на наступний день з 4–5 до 7–10 год. ранку й одразу ж здають на заготівельний пункт. Він містить 18 алкалоїдів, з яких кодеїн і морфій дуже цінні. Вся рослина в зеленому стані **отруйна**.

ВОРОНЯЧЕ ОКО (Paris quadrifolia L.).

Російська назва — вороний глаз обыкновенный; місцева — хрест-трава, хрещате зілля.

Багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини лілійних (Liliaceae). Рослина **дуже отруйна**. Стебло прямостояче, нерозгалужене, одиничне, 10–30 см заввишки. Листки прості, еліптичні або оберненояйцевидні, сидячі, розміщені кільцем на верхівці стебла. Квітка одна на верхівці стебла. Плід — чорна ягода. Цвіте у травні.

Росте в листяних, особливо букових і мішаних, лісах на Поліссі, в Лісо-

степу і в зоні Карпат (особливо в Закарпатській і Чернівецькій областях).

Застосування. Селяни здавна використовували відвари і спиртові настої рослини для прискорення зростання кісток при переломах, туберкульозі легенів, водянці, як болезаспокійливий засіб при подагрі, свіжим соком заливали рани для прискорення визрівання набряків. У гомеопатії рослину застосовують при захворюваннях очей, головному болю, струсу мозку, бронхітах, для посилення перистальтики кишок.

КРЕМЕНА ЛІКАРСЬКА (Petasites officinalis Moench.).

Російська назва — подбел, белокопытник; місцева — білокопитник, двоєлисник, клубочник, кремена звичайна, кремена лікарська, кременина, кремениця, лопух водяний, лопуха, лопушник, маточник, матошник, мачуха, мачушник, підбіл, підбіль, повітрениця, ранник, шапочник.

Багаторічна трав'яниста рослина, заввишки 15–60 см, з родини айстрових (Asteraceae). Кореневище велике, галузисте, повзуче. Квіткове стебло з лусковидними листками і численними червонуватими або брудно-пурпуровими квітками, що утворюють суцвіття-кошики. Прикореневе листя дуже велике, серцевидне, на початку цвітіння знизу опушене, потім майже голе. Листки з'являються після квіток. Плід — сім'янка з чубком. Цвіте в другій половині березня до першої половини травня.

Трапляється зрідка на вологих місцях, берегах річок.

У народній медицині застосовують листя. Його прикладають до ран, а відвар п'ють при кашлю.

Збирають листя в період цвітіння.

ПАСИФЛОРА ІНКАРНАТНА (Passiflora incarnata L.).

Російська назва — пассифлора инкарнатная, страстоцвет мясокрасный, кавалерийская звезда; місцева — вінок христа.

Трав'яниста декоративна витка ліана з родини пасифлорових (Passifloraceae). Походить з Південної Америки і субтропічних районів Північної Америки, лісовий вид з довгим горизонтальним кореневищем. Листки довгокрапкові, трироздільні. Квітки одиничні, великі, правильні, віночок з п'ятьма вільними фіолетовими пелюстками, над ним «корона» з двох кілець нитковидних торочок, також фіалкових, тичинок теж п'ять, що зрослися нитками в довгу трубочку, зав'язь верхня з трьома стовпчиками, що виносять крізь трубку дволопатеві приймочки. Плід — ягода зелена, їстівна. Вся рослина дуже декоративна.

Рослина легко акліматизувалась у садах і парках Європи. В СРСР була взята в дослідну культуру, в 1960 р. у розсаднику в Грузії. Кореневище легко перезимовує, щорічно з'являється стебло. У трирічних рослин стебло за літо відростає завдовжки на 3–5 м, зацвітає, іноді встигає давати плоди зі стиглим насінням. У зоні Карпат пасифлора — улюблена кімнатна декоративна рослина.

У медицині застосовують траву пасифлори (Herba passiflorae incarnatae). Сировина використовується для виготовлення галенових препаратів. Сировина складається з суміші відрізків зелених стебел 1–4 мм в діаметрі з вусиками ламаних листків, квіток, нестиглих плодів. Вона не ароматна, смак гіркуватий. Вміст в сировині алкалоїдів індольної групи 0,04%. Крім того, є флавоноїди, кумарини, хінони, пігменти. Готують рідкий екстракт, що діє як снотворне і заспокійливе на центральну нервову систему. При невралгії, безсонні, вегетативних порушеннях у період клімаксу і передклімаксу, має протисудомну властивість. Діє сильніше від брому. Застосовується і для лікуваня алкоголізму.

ПЕТРУШКА ПОСІВНА (Petroselinum crispum (Mill.) A.W. Hill).

Російська назва — петрушка посевная.

Загальновідома дворічна трав'яниста рослина з родини зонтичних (Apiaceae). В перший рік випускає розетку листків, на другий — квітконосне стебло, з дрібними зеленувато-білими квітками, зібраними в складний зонтик. Цвіте в червні–липні.

Застосування. З лікувальною метою використовують корінь (Radix petroselini) і насіння (Fructus petroselini).

Корінь містить 0,05–0,01% ефірної олії, глюкозид апіїн, слиз, 15% білків, 5% жиру, каротин, вітамін С і цукри. В ефірній олії наявний апіол. У насінні міститься 2–7% ефірної олії, до 20% жирної олії, глікозид, апіїн і 5% смолистої речовини. В ефірній олії насіння, крім апіолу, є ще міристицин.

У народній медицині вживають напар з коренів у вигляді чаю в різних дозах при здутті кишківника, при різних хворобах сечостатевих органів, при каменях сечового міхура, при водянці і як потогінне.

Найчастіше відвар петрушки вживають як сечогінне і вітрогінне, а також для регулювання менструацій, при імпотенції.

Міцним відваром кореня петрушки, змішаним з соком лимона, користуються для усунення ластовиння, змащуючи обличчя вранці і ввечері.

Головна складова частина ефірної олії петрушки — апіол посилено скорочує матку, тому петрушку іноді застосовують як абортивний засіб. Миристицин має здатність ще більше діяти на матку, ніж апіол. Насіння застосовується в науковій медицині як сечогінне.

Професор О.Губергріц пропонує для настою брати половину чайної ложки подрібненого насіння на 2 склянки холодної води і випивати протягом 8–10 год. Такий настій рекомендується як сечогінне. Для настою, який регулює менструації, беруть 0,5–1,5 г розтертого в порошок насіння петрушки на дві склянки холодної води і приймають 3–4 рази на день протягом 8–10 год.

Збирання. Коріння збирають весною на другий рік росту петрушки (в березні–квітні). Заготовляють коріння з тих рослин, з яких не було зірвано листя. Коріння вимивають, розрізають на кілька частин і сушать у затінених, але добре провітрюваних місцях.

Насіння збирають також на другому році росту, в серпні, і відразу ж сушать у затінених, але добре провітрюваних приміщеннях.

КВАСОЛЯ ЗВИЧАЙНА (Phaseolus vulgaris L.).

Російська назва — фасоль.

Загальновідома однорічна культурна рослина з витким, рідше прямим, стеблом, з родини бобових (Fabaceae).

З лікувальною метою використовують стулки або лушпиння (Fructus phaseoli sine semine. Legumen phaseoli, Folliculi phaseoli). Вони містить аргінін, тирозін, триптофан, геміцелюлозу, моноамінові жирні кислоти, з мінеральних речовин — велику кількість кремнезему, фосфор, сліди міді, кобальту і нікелю. Нестиглі плоди містять холін, лейцин, лизін, тригенолоїн, аллантоїн та багато інших речовин.

Напар лушпиння (30–40 г на 1 л води) в народній медицині вживають при ревматизмі і як сечогінне, а також при водянці, що виникла внаслідок ниркових захворювань. Згідно з даними Д.Н.Зубицького та Н.П.Зубицької, акцентують увагу на добрій сечогінній властивості при ниркових набряках, серцево-судинній недостатності, серцевій водянці, для позбавлення ожиріння, при гіпертонії. Крім того, напаром із суміші лушпиння квасолі і листя чорниці лікують підшлункову залозу і цукрову хворобу — цукровий діабет. Стулки квасолі разом з приймочками кукурудзи (волосся) є компонентами препаратів, якими лікують запалення нирок.

Стулки збирають восени з цілком достиглих плодів.

ЛАКОНОС АМЕРИКАНСЬКИЙ (Phytolacca americana L.).

Російська назва — лаконос американский.

Багаторічна гола трав'яниста рослина заввишки 1–3 м з родини лаконосних (Phytolaccaceae). Має багатоголове кореневище, товстий веретеноподібний корінь. Стебла товсті, соковиті, зелені або червонувато-зелені прямостоячі, у верхній частині розгалужені. Листки чергові, еліптичні, цілокраї, 10–20 см завдовжки, нерідко червонуваті. Квітки дрібні, правильні, двостатеві, в довгих китицях. Оцвітина з п'яти трав'янистих або білуватих, пізніше червонуватих листочків. Цвіте в червні–серпні. Плоди — соковиті, ягодоподібні, чорно-фіолетові. **Отруйна рослина, особливо для худоби.**

Батьківщина рослини — Північна Америка. На території України розводять у садах і парках як декоративну, іноді дичавіє.

Для лікування використовують коріння (Radix phytolaccaceae americanae), яке збирають восени. Рослина занесена у фармакопеї Японії, Німеччини, Англії, США.

Корені містять алкалоїди (0,16%), тритерпенові сапоніни, ефірну олію, отруйну речовину фіталотоксин, вуглеводи тощо. Настій кореня застосовують при лікуванні радикулітів, плек-

ситів, тонзилітів, фарингітів. Препарати з рослини використовують при виразковій хворобі шлунка, дванадцятипалої кишки, при захворюванні нирок.

Лаконос використовують також у промисловості (парфуми, харчові фарбники з ягід) і в медицині (ягоди, листя, стебла і особливо корені). Дуже продуктивний медонос. У народній медицині відвар і настої всіх частин рослини вживають як проносний, блювальний, сечогінний, глистогінний, протимікробний, протипухлинний засіб, при захворюваннях печінки, суглобів, при виразках шлунково-кишкового тракту. В Англії та Німеччині рідкий екстракт з коренів фітолакцин та порошок рекомендують при запорах, ожирінні, при ревматизмі, як заспокійливий засіб, для лікування фарингітів, тонзилітів. Корені використовують при виготовленні таких препаратів, як ангіноль, мерифіт, акофіт. 10%-на спиртова настойка з коренів — ефективний засіб при радікулітах, невритах, особливо неврите трійчастого нерва і запаленні плечового сплетіння (плексит). Останнім часом встановлена ефективність лаконосу при вірусних хворобах і для боротьби з курінням.

Агротехніка вирощування. Насіння висівають під зиму або раньої весни в затінених місцях на глибину 1–2 см. Через місяць після появи сходів розсаджують на постійне місце. Віддаль між рослинами не менша ніж 30 см. Цю прекрасну рослину «допомагають» вирощувати птахи. Рослини, що виросли після поїдання ягід птахами, швидше ростуть і більш масивні. На присадибних ділянках аматорів з Коростенщини завдяки такому способу розмноження вдалося одержати чудові декоративні рослини-гіганти зі стеблами завдовжки 3–7 метрів, на яких звисають до 3 кг барвистих ягід. Сорт Поліське гроно можна вирощувати на всій території Європи. На зиму присипають листям, соломою, гноєм.

БЕДРИНЕЦЬ ЛОМИКАМЕНЕВИЙ
(Pimpinella saxifraga L.).

Російська назва — бедренец-камнеломка; місцева — бедренець каменистий, бодрець, бедрич простий, бездрінець бедрич, беридеревець, гала-

цинка, ганус кульшастий, дзягель, єдранець, зілля дрібчасте, козел, козлики, подринець, ядринець.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини зонтичних (Apiaceae). Стебло кругле, подекуди гіллясте, вгорі зі слаборозвиненими листками. Нижні листки перисті, з надрізаними або роздільними листочками, стеблові листки відділені один від одного. Квітки дрібні, білі, утворюють складні зонтичні суцвіття. Плід яйцевидний, розпадається на два плодики, цвіте в червні–вересні.

Росте на сухих луках, лісових галявинах, схилах, серед чагарників.

Застосування. З лікувальною метою використовують кореневища і корені (Rhizoma et Radix pimpinella L.). Вони містять близько 0,4% ефірної олії, сапонін, лактон, пімпінеллін, трохи ізопімпелліну, ізобергаптену, саксифрагіну, смоли, цукор, жир, камедь, білок, дубильні та інші речовини.

У народній медицині використовують кореневища з коренями у вигляді настойки на спирту як відхаркувальне, при катарі дихальних шляхів, для полоскання горла. Сировина бедринця викликає блювоту, застосовується при спазмах, астмі. Відвар з коренів застосовують, крім того, при захворюваннях травного тракту, при хронічних гастритах і нетравленні кишок, хворобах печінки, сечового міхура, сечоточних каналів і нирковокам'яній хворобі.

Збирання. Кореневища з коренями збирають звичайно весною від більш старих рослин, після чого відразу сушать у затінених і добре провітрюваних місцях.

ФІЗАЛІС ЗВИЧАЙНИЙ (Physalis alkekengi L.).

Російська назва — пузырная вишня; місцева — бабоштан, міхурка, міхурниця звичайна, можжуха, мохнухи, мошнухи, мохувки, мохурка, мухурка, піхурниця, пузируха звичайна, пухлятина, сердечник.

Трав'яниста рослина з родини пасльонових (Solanaceae), що досягає 30–60 см у висоту. Стебло біля основи галузисте, листки черешкові, яйцевидні, в більшості випадків зближені попарно. Квітки пазушні, віночок білуватий, п'ятилопатевий. Плід — куляста оранжево-червона ягода завбільшки з вишню, що сидить у здутій чашечці. Цвіте в червні–липні.

Росте в листяних лісах, по чагарниках, розсіяно — на рівнині, рідше — в передгір'ї.

Плоди і чашечка містять червону барвникову речовину каротиноїд, що називається фізалієном. Стиглі плоди містять органічні кислоти, вітамін С і каротин.

У минулому рослину застосовували в народній медицині як болезаспокійливий засіб при ревматичних болях. Л.Н.Греков пропонує використовувати плоди як діуретичний засіб, олійні настої чашечки плодів — як засіб, що активізує епітелізацію тканини.

ПОДОРОЖНИК ЛАНЦЕТОЛИСТИЙ (Plantago lanceolata L.).

Російська назва — подорожник ланцетный; місцева — бабка вузька, вишишник, вишиліник, гойник-дорожник, дорожник, листя гойове, лапка, острець, подорожник вузьколистий, подорожник малий, попутник тонкий, поранник, порізник, потягач, припутник дрібний, райник, ранник, стягач, трава волосяна, ушик, язики собачі, язичники, язички пессі.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини подорожникових (Plantaginaceae). Листки ланцетні, зібрані прикореневою розеткою. Квіткових стебел 2–5, вони в кілька разів довші за листки. Квітки дрібні, буруваті, зібрані в короткі, майже яйцевидні, суцвіття. Цвіте в травні–вересні.

Росте на луках, трав'янистих схилах, біля доріг.

Застосування. З лікувальною метою використовують листки (Folium plantaginis lanceolatae). Вони містять глікозид аукубін, ензими (інвертин і емульсин), слиз і смолу.

Подорожник як лікувальна рослина відомий з давніх часів. Починаючи з X століття, перські й арабські лікарі використовували подорожник як цінний лікарський засіб. У древній римській і грецькій медицині насіння подорожника з успіхом застосовували при дизентерії.

У народній медицині широко використовують листки як кровоочисний і обволікаючий засоби, а також при всіх видах катарів шлунково-кишкового тракту. Крім того, листки мають властивість охолоджувати, висушувати і стягувати рани.

Збирання. Листки збирають від травня до серпня лише з квітучих особин рослини. Після збору їх сушать у затінених, добре провітрюваних приміщеннях.

ПОДОРОЖНИК ВЕЛИКИЙ (Plantago major L.).

Російська назва — подорожник большой; місцева — бабка більша, бабки, базочки, базьки, блошник, дорожник, напутник, парник, подорожник жилавий, попутник, поранник, порізник, придорожник, припутник, ранник, семижильник, трипутень.

Трав'яниста рослина. Листки зібрані розеткою, широкояйцевидні, з 3–9 дуговими жилками, цілокраї або трохи зубчасті, на досить довгих черешках. Суцвіття — густий простий колос, довгий, циліндричний. Квітки дрібні, плівчасті, голубуватого кольору. Цвіте з травня до осені.

Росте по дворах, на забур'янених місцях, біля доріг, на полях і луках.

Застосування. З лікувальною метою використовують листки і насіння (Folia et Semina plantaginis majoris). Листки містять глікозид аукубін, гіркі і дубильні речовини, каротин, вітамін С і фітонциди, насіння — слиз, глікозид аукубін, білкові і дубильні речовини, жирну олію. Слиз міститься в стінках клітин епідермісу подорожника, який, потрапляючи в кишківник, обволікає слизову оболонку, завдяки чому має пом'якшувальну дію. На один прийом беруть від 5 до 15 г насіння (1–3 столові ложки).

Листки широко застосовують у народній медицині при лікуванні різних захворювань. Розтерте свіже листя стягує і гоїть рани та болячки, зокрема опіки, лишаї, заспокоює біль від укусів бджіл, ос, комарів. Сік або

відвар з листя лікує застарілі катари, геморої́ди, кашель, проноси, поліпшує функції сечового міхура, допомагає при недокрів'ї. Сильний відвар з листя вживають при захворюваннях нирок і печінки, допомагає при головному болю, а також при кровохарканні. Сік з листя заспокоює біль у вусі. Є дані, що соком із свіжого листя лікують виразки шлунка та інші важкі шлункові захворювання.

Проти простуди і болю в грудях виготовляють сироп, зварений з рівних частин меду і соку з подорожникового листя.

Настій з листя (10 г на 200 г води) приймають як відхаркувальне (по столовій ложці 3 рази на день), проти проносів (по столовій ложці 3–5 разів на день); для збудження апетиту, виділення шлункового соку (до столовій ложці 3 рази на день перед їдою).

У народній медицині насіння вживають при хронічних проносах, катарах кишок і навіть при дизентерії (по 1 г порошку 4 рази на день). У народній медицині використовують і корінь подорожника, особливо при зубному болю (жують корінь).

Збирання. Листки збирають у період цвітіння і сушать у затінених, добре провітрюваних приміщеннях, насіння — восени.

ПОДОРОЖНИК СЕРЕДНІЙ (Plantago media L.).

Російська назва — подорожник средний; місцева — бабка космата, бабка середня, битки, брички, витягач, дротянки, затягач, подоріжник лісовий, попутник, припутник, швигавка польова, язичок вужовий.

Шорохувато-пухнаста рослина. Листки еліптичні, майже сидячі. Квітки дрібні, блідо-рожеві, зібрані в густий колос, з видовжено-овальним (до 2 мм завдовжки) насінням, з чорним рубчиком. Цвіте в травні–жовтні.

Росте на сухих луках, відкритих трав'янистих місцях, біля доріг.

У народній медицині використовують листки подорожника при таких же захворюваннях, що й вищезгаданого виду.

СПОРИШ ЗВИЧАЙНИЙ (Polygonum aviculare L.).

Російська назва — спорыш, горец птичий; місцева — буркун свинячий, гусятник, дерес, дересен подорожник, дрясен подорожник, дрягель, курятник, курячка, курячник, моріг, мурі-

жок, мурожик, пирій свинський, свинюха, спариж, спорич, спориш-трава, спорище, спуриш гусій, спуриш птичий, трава гусяча, трава куряча, трава-мурава, шпорис, шпуриш.

Однорічна трав'яниста рослина з родини гречкових (Polygonaceae).

Стебло нитковидне, гіллясте, переважно лежаче. Листки еліптичні або ланцетні, звужені в дуже короткий черешок. Квітки дрібні, зелені, по краях червонуваті або білуваті, сидять пучками в кутках листків. Плід — горішок. Цвіте з травня до кінця осені.

Одна з найпоширеніших рослин. Росте по дворах, на стежках, при шляхах, на вигонах, постійних сухих пасовищах, біля жител, на полях, засмічених місцях.

Застосування. З лікувальною метою використовують траву (Herba polygoni avicularis, Herba centumnidii; Herba homeriana). Вона містить дубильні речовини (до 40%) і глікозид авикулярин, каротин, вітамін С, кремнеземну кислоту (до 0,24%), слиз, смолу, цукор, віск і щавлеву кислоту.

У народній медицині спориш — дуже популярна рослина. Її застосовують для лікування різних хвороб: малярії, при опухах, туберкульозі, при проносах, катарі сечового міхура, всіх видах гастриту, катарі шлунка, при пораненнях. Особливо добрий ефект дає трава споришу при ниркових захворюваннях; застосовують при жовчних каменях, каменях сечового міхура і при лікуванні коклюшу. Траву споришу використовують у суміші з іншими травами при різних захворюваннях.

Настій трави (20 г на 200 г води) приймають по столовій ложці 3 рази на день.

Збирання. Траву збирають у період цвітіння, коли стебла ще не встигли затвердіти, одразу ж сушать у затінених, добре провітрюваних приміщеннях.

ГІРЧАК ЗМІЇНИЙ, РАКОВІ ШИЙКИ, ЗМІЙОВИК (Polygonum bistorta L.).

Російська назва — змеевик, горец змеиный, раковые шейки; місцева — герчий, гірчак дикий, горець, горлець, горлянка, горечавка, гречка дика, дересен гірчичний, дикиша, дикуша, дрясен рачинець, дрясень, зілля різке, зілля криве, змійовик, кріпак, левирда, левурда, просо вороб'яче, рак-трава, рачешийки, ра-

чинець, рачка, рачки, спинь, спунь, трава черевна, ужик, ужовник, шийка ракова, шийки ракові.

Багаторічна трав'яниста рослина, заввишки 30–100 см, з родини гречкових (Polygonaceae). Кореневище гадюкуватозігнуте, в розрізі червоно-буре, від нього відходять корені. Прикореневі листки з довгими крилатими черешками, знизу сіруваті, стеблове листя з розтрубами, всі листки загострені. Суцвіття — густий колос на вершку стебла, складається з рожевих квіток. Плід — сім'янка. Цвіте з кінця травня до середини липня.

Росте на вологих луках, лісових вогких галявинах, у зеленовільхових і жерепнякових заростях.

Застосування. З лікувальною метою використовують кореневище (Rhizoma bistortae, Radix (rhizoma) polygoni). Воно містить 15–20% дубильних речовин, 0,5% галової кислоти, 0,45% глюкози, парарабін, 30% крохмалю, 10% білкових речовин, барвники, каротин, вітамін С. Замінює імпортну ратану.

У народній медицині кореневища відомі як дуже в'яжучий засіб. Застосовується при проносах всередину і для промивань. Рідкий екстракт призначають по 30–40 крапель на прийом, відвар (15–20 г на 200 г води) — по столовій ложці 3–4 рази на день. Крім того, в народній медицині використовують кореневище при лікуванні ран, кровотеч, чиряків, при захворюванні сечового міхура.

При каменях жовчного і сечового міхурів п'ють відвар з кореневища (20 г на 1 л води, варять 20 хв) — 1–1,5 склянки на день. При цьому слід дотримуватися дієти (не вживати м'яса, сала, риби, яєць, солі й алкоголю).

При внутрішніх кровотечах (виразка шлунка, кишок) приймають відвар через кожні 2 год. по столовій ложці (50 г порошку кореневища і чайна ложка насіння льону на 200 г води).

Збирання. Кореневища збирають восени, миють у воді, сушать у затінених, але добре провітрюваних місцях.

ГІРЧАК ПЕРЦЕВИЙ, ВОДЯНИЙ КОРІНЬ (Polygonum hydropiper L.).

Російська назва — водяной перец, горец перечный; місцева — бережка, гемороїдальник, гирчак, гірчак баб'ячий, горець перечний, горцяк, горчак бабій, горчиця, гречечка, дрясен-гірчак, зуб вовчий, перець собачий, почечуйник, чередник.

Однорічна трав'яниста рослина з родини гречкових (Polygonaceae). Стебло зелене, до осені звичайно червоніє, вузлувато-членисте, заввишки 20–60 см, з черговими голими листочками, які лише по краях трохи опушені. Квітки дрібні, зеленувато-рожевого або білувато-рожевого кольору, сидять на дуже коротких ніжках, по кілька разом, у вигляді клубочків, зібраних у вузькі, тонкі, переривчасті, часто повислі китиці. Плід має вигляд тригранного матового дрібнокрапчастого шорсткого горішка. Цвіте з липня до вересня.

Росте на вологих місцях — берегах річок, ставків і по канавах.

Застосування. З лікувальною метою використовують надземну частину (Herba polygoni hydropiperis). Вона містить флавонові похідні (2–2,5%), рутин, кверцетрин, гіперозид, кверцетин, кемферол, глікозид поліпіперин, дубильні речовини (3,8%), ефірну олію (0,005%), валер'янову, мурашину, оцтову кислоти, глюкозу, фруктозу, різні барвники, вітаміни А, С, D, Е, багато вітаміну К, ситостерин, солі марганцю, магнію, титану, срібла.

Рідкий екстракт гірчака перцевого (Extractum polygoni hydropyperis fluidum), настій (Infugum herbae polygoni hydropyperis) застосовують як кровоспинний засіб, головним чином при маткових кровотечах, входить до складу протигеморойних свічок.

Водяний корінь застосовувався в народній медицині ще в древні та середні віки від проносів, малярії, при кровотечах та інших захворюваннях.

При маткових і геморoїдальних кровотечах виготовляють рідкий настій трави (12 г на 200 г води) і приймають по столовій ложці 3 рази на день; рідкий екстракт з трави — по 30–40 крапель 3 рази на день. Крім того, згаданий вище настій трави по столовій ложці 3 рази на день вживають як болезаспокійливий засіб при надмірно сильних менструаціях.

Збирання. Траву збирають на початку цвітіння (червень-липень), зрізуючи рослину на висоті 10–15 см від землі. Сушать на горищах, під накриттям на відкритому повітрі.

ГІРЧАК ПОЧЕЧУЙНИЙ (Polygonum persicaria L.)

Російська назва — почечуйная трава, горец почечуйный; місцева — блошник, бурячки, герчак, гірчак женський, гірчак мужеський, древесен, дрясен плямистий, дрясен східний, краков'як, лапки сорочі, переступень, просо дике, просо турецьке, стільчики.

Однорічна трав'яниста рослина з родини гречкових (Polygonaceae). Стебло в нижній частині припідняте або пряме від основи. Листки здебільшого ланцетні або лінійно-ланцетні, довгозагострені, майже сидячі, зверху з бурою плямою або без неї. Квітки в густих волосовидних суцвіттях, здебільшого рожеві або білі. Цвіте в червні–вересні. Плоди — горішки.

Росте по берегах водойм, ровів, на вологих луках, у садах та інших місцях.

У медицині використовують надземну частину — траву гірчака, яка містить танін (1,5%), ефірну олію, віск, слиз, пектинові речовини, галову кислоту, флобафени, «персикаріол» з камфороподібним запахом, оцтову і олійну кислоти, з флавоноїдів — гіперозид, авикулярин, кверцитрин. У коріннях знайдено оксиметилантрахинони.

Настій або рідкий екстракт гірчака має ніжні проносні властивості, застосовується при лікуванні атонічних і спазматичних запорів, крім того, його використовують як кровоспинний засіб при маткових кровотечах і для лікування геморою. Препарати гірчака посилюють діяльність серця, звужують судини, не впливаючи на артеріальний тиск, тонізують матку і кишки, підвищують скипання крові.

О.П.Попов (1965) пропонує при виготовленні відвару взяти одну частину трави на 20 частин окропу й настоювати протягом 20 хвилин, вживати по столовій ложці 3 рази на день.

ПОРТУЛАК ГОРОДНІЙ (Portulaca oleracea L.).

Російська назва — портулак огородный.

Однорічна трав'яниста рослина заввишки 10–20 см з родини портулакових (Portulaceae). Стебла м'ясисті, простерті. Квітки

двостатеві, сидять по 1–3 в розвилках стебла або в пазухах листків. Пелюсток 3–5, жовті. Цвіте в червні–вересні. Плід — коробочка.

Росте як бур'ян біля будинків, на вулицях, біля осель, шляхів, в основному, на рівнині, рідше в передгір'ях.

У медицині застосовують траву і насіння. В листках міститься 86,6% води, 1,8–2,2% азотистих речовин, 0,4–0,5% жиру. В рослині міститься 283–300 мг% вітаміну С (І.М.Бейдеман та ін., 1962). В олії насіння наявні гліцериди пальмітинової кислоти, стеаринової, бегенової, олеїнової, линолевої (Ф.І.Ібрагімов, В.С.Ібрагімова, 1960). Згідно з даними І.М.Бейдеман та ін. (1962), всю надземну частину використовують у їжу як салат, приправа до м'ясних страв, маринадів, для супів, пюре.

У черкеській народній медицині дрібний порошок з висушеної трави портулаку у вигляді присипки застосовують як ранозагоювальне. На Закавказзі портулак входить до складу ліків при безсиллі чоловіків, в Азербайджані свіжі листки вживають при опухах, викликаних бджолиними укусами. Відвар насіння вживають як жарознижувальний засіб при проносах (Г.М.Кадаєв, 1963). В китайській народній медицині траву застосовують як протизапальне та сечогінне. Призначають при гонореї, трихомонадних кольпітах, сифілітичних артритах, хворобах печінки, нирок, авітамінозах, бактеріальній дизентерії, паралічах інфекційного походження. Застосовують як антитоксичний засіб при укусах отруйних гадюк та комах, для лікування лускуватого лишая та піодермії.

Як внутрішнє застосовують відвар трави (разова доза 10–20 г), або насіння (1–2 г), настояне в гарячій воді (Ф.І.Ібрагімов, В.С. Ібрагімова, 1960).

Згідно з даними Г.М.Кадаєва, при фармакологічних випробуваннях 10-процентного настою або відвару, який вводився внутрівенно, підвищувався артеріальний тиск при сильному звуженні судин, посилювалась серцева діяльність. Застосовується і як замінник адреналіну.

Збирання. Збирають траву портулаку під час цвітіння, в червні–вересні.

ПЕРСТАЧ БІЛИЙ (Potentilla alba L.).

Російська назва — лапчатка белая.

Трав'яниста рослина з родини розоцвітих (Rosaceae). Прикореневі листки з п'ятьма листочками, стеблові — трійчасті, зісподу сріблястоволосисті, зверху голі, довгастоланцетні, спереду пилчасті. Квітки п'ятипелюсткові. Пелюстки 7–8 мм завдовжки, трохи довші за чашолистки, виїмчасті. Цвіте в травні–червні. Росте в мішаних лісах, по чагарниках. На Поліссі, в Лісостепу, зрідка на Закарпатті (Закарпатська низовина до передгір'я Тячівського району). Належить до зникаючих рослин у зоні Карпат.

З лікувальною метою заготовляють усю рослину. Перстач білий містить амінокислоти, сапоніни, фенолкарбонові кислоти, іридоїди і флавоноїди.

Дослідженнями підтверджено лікувальні властивості перстачу білого при захворюваннях щитовидної залози. Цей лікувальний засіб високоефективний і не має побічної дії.

Е.Г.Приходько (1980) спостерігала хворих з порушеннями функції щитовидної залози, які приймали перстач, і відмітила добрий терапевтичний ефект, до повного одужання.

Можна припустити, що наявність флавоноїдів у перстачу білого обумовлює лікувальний ефект при гіперфункції щитовидної залози з порушенням діяльності вегетативного відділу нервової системи, що нормалізує препарат перстачу. Широкий діапазон біологічної дії фенольних сполук ряду пірокатехіну, гідрохінону і пірогаллолу пов'язаний із здатністю їх окислення з утворенням семихінонних радикалів і хінонів (тому вони легко вступають у реакції з активними групами білків клітинних мембран), а також з біофлавоноїдною активністю флавоноїдів. Перстач білий має лікувальний ефект у тих хворих тиреотоксикозом, які довгий час до приймання перстачу безрезультатно лікувалися найсучаснішими препаратами.

У медичній практиці перстач білий широко не використовують, тому що природні ресурси рослини недостатні.

Перстач білий вже почали вирощувати в культурі на плантаціях (Г.К.Смик, В.В.Кривенко, 1975; Г.К.Смик, 1982).

При тиреотоксикозі траву перстачу білого (10 г) заливають 200 мл окропу, настоюють. Приймають по 1 столовій ложці 3–4 рази на день (С.М.Кит, І.С.Турчин. 1986).

ПЕРСТАЧ СРІБЛЯСТИЙ (Potentilla argentea L.).

Російська назва — лапчатка серебристая; місцева — будбієльник, гомоза, горловка, дерев'янка, дубровка, дубровник боровий, жабівник, жабник, жовня, кермень, лапишник, негідник, пальочник срібноцвітий, полиньок-глоточник дрібний, п'ятилистник, рипішка, ритишка, розтопир, розтинка, свинук, травка бішена, черваточник, червець, червечник, червишник, черв'янець.

Багаторічна трав'яниста рослина з міцним стрижневим коренем з родини розових (Rosaceae). Стебла дугоподібнопіднесені, заввишки 10–30 см. Прикореневі та нижні стеблові листки довгочерешкові, складаються з 6 або 7 листочків, середні та верхні — з 3–5. Листочки оберненояйцевидні, на верхівці з 2–5 зубцями з кожного боку; зверху голі або вкриті довгими рідкими волосками, зелені, зісподу білоповстисті; стебла, черешки, квітконіжки також вкриті білою або сивою повстю з домішкою рідких простих волосків. Квітки жовті, на тонких квітконіжках, зібрані у нитковидно-волотисте суцвіття. Цвіте в червні–серпні.

Росте як бур'ян біля доріг, на схилах, луках, біля жител, в основному на низині та в передгір'ї.

Застосування. Для лікування застосовують траву перстачу, яка містить ефірну олію (0,24%), тритерпеноїди, фенолкарбонові кислоти, дубильні речовини (3,1%), флавоноїди, в коренях — флавоноїди (рутин), у листках — вітамін С, фенол, карбонові кислоти і їхні похідні: в гідролізаті — кавова, п-кумарова, ферулова, елагова кислоти; флавоноїди.

Трава входить до складу мікстури Здренка і використовується як симптоматичний засіб при папіломатозі сечового міхура й анацидних гастритах. Отримано позитивній ефект при лікуванні відваром перстачу цирозів печінки в набряково-асцитичній стадії і атрофічних цирозів печінки з вираженим асцитом. Відвар і настій вживають при стенокардії, ззовні — при ангіні, стоматиті, кровоточивості ясен, фурункулах.

Збирання. Траву перстачу заготовляють під час цвітіння (червень–липень), зрізуючи її серпом або ножем, сушать у добре провітрюваних приміщеннях. Пакують у мішки.

ПЕРСТАЧ ГУСЯЧИЙ, ГУСЯЧІ ЛАПКИ (Potentilla anserina L.).

Російська назва — лапчатка гусиная; місцева — білоніг, білочник, болотнянок, гризник польовий, гусениця, гусятник,

гусятниця, гусячка, дев'ятинник, жаблір, жабник, зілля гусяче, золотник, золототисячник, колячки, лапка болотяна, лапка гусина, лапки гусячі, лапчатка гусяча, мнякиш, м'якуш, пажить гусина, пальочник перкатий, перстач-білочник, пов'язок, пориж, прострітник, рябинник дорожній, смитанник, срибнік, трава гусина, тякиш, чигина.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини розових (Rosaceae). Корені веретеновиднопотовщені, м'ясисті. Кореневище коротке, багатоголове. Квітучі стебла у вигляді довгих тонких повзучих гонів, які пізніше вкорінюються у вузлах. Листки короткочерешкові, знизу сріблясто-білі. Квітки досить великі, поодинокі, на довгих квітконіжках, заввишки 15–14 см, золотисто-жовті. Квітки мають приємний запах. Цвіте з травня до вересня.

Перстач росте скрізь по дворах, садах, засмічених місцях, на луках, лісових полянах, біля доріг.

Застосування. З лікувальною метою використовують усю рослину, яка містить ефірну олію (0,28%), стероїди, тритерпеноїди, вітаміни С, флавоноїди, дубильні речовини (10,76%), вищі аліфатичні вуглеводні, вищі аліфатичні спирти, жирну олію (2%). Кореневища — тритерпеноїди, дубильні речовини, антоціани, вуглеводи (глюкоза, фруктоза, рамноза), каротин, кумарини, глікозиди кверцетину, кампферолу, мірицетину, стебла — вищі аліфатичні вуглеводні.

Застосовують у гомеопатії; стимулює перистальтику кишок, регулює інвазію товстих кишок, попереджує запори, а також як в'яжучий і болезаспокійливий засіб.

Напар з рослин перстачу (20 г на 1 л окропу) приймають по склянці три рази на день при спазматичних шлункових болях, при хворобах печінки і запорах. Такий же напар п'ють і роблять з нього компреси на область матки при сильних маткових болях і при хворобливих менструаціях.

ПЕРСТАЧ ПРЯМОСТОЯЧИЙ, КАЛГАН (Potentilla erecta (L.) Raeusch., syn. P. tormentilla Neck.).

Російська назва — лапчатка прямая; місцева — балабан, в'язтрава, в'язил, денница, дерев'янка, дубрівник, зав'язник звичайний, зав'язник стоячий, збурник, згайба, зілля куряче, золотник, калган, корінь зав'язник, курзілля, лапки котові, лапчатка лісна, нога куряча, парожки, перстач зав'язник, перстач лісовий, підойма, порошки, п'ятиця, п'ятниця, распорот, салашник, татарки, термелина, терментила, терментина, термотелька, червінник, червошник, черець, шалашник.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини розових (Rosaceae). Кореневище коротке, товсте, з тонкими коренями. Стебла тонкі. Стеблові листки сидячі, трійчасті, з двома великими прилистками. Квітки одиничні, золотисто-жовті, сидять на довгих квітконіжках на кінцях стебел і гілок. Плід сухий, складається з 12–15 бурих сім'янок. Цвіте в червні–серпні.

Росте на сухих і мокрих луках, по болотах, на лісових полянах, полонинах.

Застосування. З лікувальною метою використовують кореневище (Rhizoma tormentillae). Воно містить 20% дубильних речовин, катехін, глікозид торментилін, торментол, органічні кислоти, зокрема елагову й хінну, смолу, віск, камедь, крохмаль, червоний пігмент.

Кореневище у відварах і настойках (25 г на 200 г води) застосовують переважно в народній медицині як добрий в'яжучий засіб при дизентерії і проносах, у вигляді полоскань при ангіні, слабкості ясен, а також як кровоспинне, при кишкових і маткових захворюваннях, для лікування лишаїв і екзем.

Цей же відвар як кровоспинний приймають по столовій ложці 3–5 разів на день. Спиртовий настій використовують для змащування ясен.

Збирання. Кореневища викопують восени або весною до появи прикореневих листків. Викопані кореневища добре миють від землі, очищають від тонких нитковидних додаткових коренів і сушать у сушарнях, у добре провітрюваних приміщеннях чи на відкритому повітрі.

ПЕРВОЦВІТ ВЕСНЯНИЙ (Primula officinalis (L.). Hill., syn. Primula veris L.).

Російська назва — первоцвет лекарственный; місцева — баранці, баранчики, буквиця біла, буквиця жовта, веснівка, веснян-

ка безбільна, годинниця, дзвінки, жовтуха, зілля лісове, ключ, ключик, кобічки, котики, коростан, кукурічка, лапи сорочі, ледуночка, лопушки, лиферія жовта, малька жовта, медяник, медяничка, николайки, онисійко, опуцьки, палеришка, первенець лікарський, петерклїч, примула, проліска, просерень, раст, ручка, сережник, скороспілка, соняшник малий, стигнячки, черевички зозулині.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини первоцвітих (Primulaceae). Висота квіткового стебла 15–30 см. Листки прикореневі, яйцевидні або довгасті, тупі, звужені в крилатий черешок, зморшкуваті, знизу сіруваті. Квітки жовті, поникли в один бік. Плід — яйцевидна коробочка, цвіте з кінця березня до червня.

Росте на галявинах та узліссях між чагарниками, на луках та схилах.

Застосування. З лікувальною метою використовують кореневище з корінням (Rhizoma et Radix primulae), квітки з чашечкою (Flos primulae cum calyce) або тільки віночок (Flos primulae sine calyce), листки (Folia primulae). Квітки містять ефірну олію, глікозиди прімверин і прімулаверин, флавони, каротин, ензим, прімверосідазу, сапоніни (до 2%). Коріння містить 5–10% сапоніну, глікозиди прімверин і прімулаверин, 0,25% ефірної олії, дубильні речовини, крохмаль; цукор і волеміт. Листки багаті на вітамін M, якого в період цвітіння міститься 0,9–1,1%, причому тільки у відновленій формі, і 3 мг% каротину.

Корені застосовують як добрий відхаркувальний і сечогінний засіб. Рекомендується їх відвар (10–15 г на 200 г води) – по столовій ложці 3 рази на день. Крім того, корінь первоцвіту можна застосовувати при бронхіті, пневмонії і коклюші, оскільки він викликає посилення секреції слизових і бронхіальних залоз. Препарат «Прімулен», який є добрим відхаркувальним засобом, виготовляють з екстракту кореня первоцвіту.

Напар квітів приймають при кашлю, бронхіті, нежитю, взагалі при всіх простудних захворюваннях.

Напар з листків п'ють для лікування цинги, а також при авітамінозах А.

Збирання. Кореневища з корінням збирають навесні або восени, коли надземна частина починає в'янути. Викопане коріння миють, очищають від залишків листя і стебел і сушать на повітрі або в закритих, добре провітрюваних приміщеннях. Листки збирають на початку цвітіння рослини, квітки — під час цвітіння (з кінця березня до червня).

СУХОВЕРШКИ ЗВИЧАЙНІ (Prunella vulgaris L.).

Російська назва — черниголовка обыкновенная; місцева — брат з сестрою, братики, братики й сестрички, брунелька, васильки польові, васильки собачі, васильок лісний, вогник, головинка, гориця, горянка, крутоголовці, крутоголовчики, купатень-суховерх, лойник, м'ята собача, папок красний, поміч горлянка, свинюхи, сережки, сухован, суховерстка, суховерх, суховчик звичайний, чорноголовець, чорноголовка.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 8–50 см з родини губоцвітих (Lamiaceae). Стебло просте, іноді галузисте, опушене. Листки довгасто-яйцевидні з тупим або тупуватим вершком, при основі клиновиднозвужені, майже цілокраї, 2–6 см завдовжки, на черешках. Листки верхньої пари сидячі, підпирають суцвіття. Суцвіття густе, овальне або циліндричне. Віночок 8–16 мм завдовжки, фіолетовий. Цвіте в червні–вересні.

Росте на лісових полянках, суходольних луках, іноді як бур'ян, досить часто поодиноко.

Рослина містить дубильні й гірку речовини, смолу, ефірну олію сапоніни тритерпенового ряду.

Згідно з даними В.І.Попова (1984), водяний відвар всієї рослини або надземної частини, зібраної в період цвітіння, п'ють або полощуть ним горло при гіпертиреозі й дифтерії, ангіні, обкладають горло розпареною травою. Відвар п'ють ще при запа-

ленні верхніх дихальних шляхів, туберкульозі горла, кашлю, шлункових хворобах, зобі, кривавому проносі, хворобах серця, епілепсії (В.Г.Ніколаєва, 1964).

У гомеопатії використовують при захворюваннях горла, в китайській медицині — при туберкульозі шкіри, зобі.

МЕДУНКА ЛІКАРСЬКА (Pulmonaria officinalis L.).

Російська назва — медуница лекарственная; місцева — брат-і-сестра, дзвоники, згар, зілля куряче, крокіш, меденика, мединика, мединиця, медовик, медуниця лісна, медуниця червона, медуничник, медунчики, медушка, межник, попель, попукач, сварник, сватики, смоктущики, табака пільська, трава жива лісова, трава легенева, цицак, чмелена, щемелина звичайна, шемелина синя, щемелиця, язик воловий.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини шорстколистих (Boraginaceae). Має тонке, повзуче темно-коричневе кореневище з довгими додатковими коренями. Стебла заввишки 15–18 м, прямостоячі. Прикореневі листки загострені, з крилатим черешком, стеблові — довгасті, при основі звужені або стеблообгортні. Стебла й листки вкриті короткими шорсткими волосками, від чого вся рослина шорстка. Віночок квіток спадаючий. Спочатку квітки червоні, потім стають голубувато-фіолетовими. Цвіте в квітні–травні.

Росте в листяних лісах, серед чагарників.

Застосування. З лікувальною метою використовують траву (Herba pulmonariae, Herba pulmonariae maculosae). Вона містить головним чином кремнеземову кислоту та інші мінеральні речовини, дубильні речовини (6–10%), смолу, слиз, сапонін, різні органічні речовини, зокрема мірістову та стеарову.

Широко застосовується в народній медицині. Траву у вигляді напару (30–40 г на 1 л води) п'ють як добрий відхаркувальний засіб

при бронхітах, при різних захворюваннях дихальних шляхів, що супроводжуються сухим кашлем і хрипотою.

Є відомості, що чай з листя допомагає на початковій стадії туберкульозу, звапнює уражені місця в легенях. Використовується також при кровотечах легенів, при сечокрів'ї та хворобах нирок. Допомагає і при бронхіальній астмі.

Збирання. Траву збирають під час цвітіння (з квітня до початку червня), зрізуючи її ножем або ножицями біля самого кореня. Сушать траву зразу після збирання в добре провітрюваних місцях. При цьому треба мати на увазі, що трава в купках швидко чорніє і втрачає свій природний колір.

РОДІОЛА РОЖЕВА (Rhodiola rosea L.).

Російська назва — родиола розовая; місцева — золотий корінь, рожанка властива, олівник.

Багаторічна трав'яниста кореневищна рослина заввишки 6–35 см з родини товстянкових (Crassulaceae). Корінь стрижневий, веретеновидний, що переходить у розгалужене кореневище сіруватого ззовні і лимонно-жовтого золотого кольору зсередини, вкрите плівчастими трикутними листочками. Від вершка кореневища відходить кілька стебел. Вони прямостоячі, нерозгалужені, з черговими сидячими голими листками, зближеними у верхній частині. Листки вузьколанцетні або зворотнояйцевидновидовжені, з клиновидними основами, від середини або вище гострозубчасті, часом цільнокраї, завдовжки 1–3,5 см. Суцвіття верхівкове, щитковидне, густе, багатоквіткове. Квітки — дводомні, 4–5-членні, з видовженими або лінійними жовтими, або зеленуватими пелюстками, в чоловічих квітках завдовжки 3–4 мм, а в жіночих недорозвинені. Плоди видовжені, скеровані вгору листівки з численним дрібним насінням. Цвіте в червні–серпні. Плоди достигають у серпні–вересні.

Поширена в Україні тільки в Карпатах. За останні десятиріччя тут посилено, по-хижацьки, знищують рос-

лину, створюючи загрозу повного зникнення її з Карпат. Автор знайшов у бляшанці з-під консерви записку, залишену на вершині Свидовецького хребта, «шукачів» (читай: хижаків) «золотого кореня», які збирають корінь і спекулюють ним всюди, особливо в санаторіях. Треба пам'ятати, що цю рослину **занесено до регіональної Червоної книги** як зникаючий вид і, отже, взято Законом під охорону. Порушником Закону є не тільки той, хто викопує корінь, але й той, хто його купує від браконьєрів. Який же вихід із становища? У Карпатах вид знаходиться під охороною, але родіола рожева зростає і в інших географічних районах: на Алтаї (згідно з О.Ф.Гаммерман та ін., 1983) є промислові запаси, в рівнинних і гірських тундрах півночі Росії і Сибіру, в горах Тянь-Шаню і Далекого Сходу (за О.І.Шретером, 1975 р., на останньому є промислові запаси). Крім того, важливим є вирощування родіоли в культурі. В аптеках можна придбати готовий препарат родіоли для лікування. Браконьєри родіоли перебільшують лікувальні властивості рослини, надаючи їй мало не надприродну силу.

Треба пам'ятати, що родіолу — золотий корінь – **занесено до другого видання Червоної книги України**, отже, Законом республіки взято під охорону.

Застосування. Упродовж більш ніж чотирьох сторіч кореневище родіоли використовують як тонізуючо-стимулювальний засіб. Згодом його використовували у вигляді настойки як засіб, що підвищує працездатність, знімає втому.

Вважають, що основною діючою речовиною родіоли є глікозид салідрозид або родіолозид. У кореневищах і коренях містяться фенольні глікозиди паратурозол, дубильні речовини, лактіони, ефірна олія, галова, щавлева, янтарна, лимонна, нікотинова і аскорбінова кислоти. Фармакологічні дослідження підтвердили стимулюючу дію родіоли, особливо для підвищення розумової працездатності. Крім того, рослина має адаптогенні властивості, тобто здатність підвищувати опір організму до несприятливих впливів.

Агротехніка вирощування. Для культури родіоли вибирають добре освітлену сонцем ділянку. Розмножують родіолу насінням або вегетативно з допомогою кореневищ. На думку Й.Й.Сікури та ін. (1983), маса 1000 насінин досягає 0,2 г. Насіння дрібне,

погано зберігає схожість. За В.Ю.Мандрик і Л.М.Голишкіним (1973), насіння губить повністю схожість вже через 280 днів. Схожість насіння коливається в межах 30–60%. Перед посівом насіння стратифікують під снігом або в холодильнику при температурі 0–5°C протягом 1–2 місяців. Сіють поверхнево в ящики. Для дорощування розсаду висаджують на грядки. На постійне місце рослину садять лише навесні наступного року. Сіяти насіння можна і без стратифікації у відкритий ґрунт восени, в кінці вересня — на початку жовтня. Через рік дворічні рослини висаджують на постійне місце у другій–третій декаді травня.

Проростлі дрібні сім'ядольні листки овальні, 3–4 мм завдовжки, головний корінець до 3 см завдовжки. До кінця вегетативного сезону сіянці мають п'ять–шість ланцетних листків. Згідно з Й.Й.Сікурою та ін., вирішальний період у родіоли триває 6–7 років. Іматурні рослини мають гетерогенні листки: нижні — вузьколанцетні, з клиновидною основою — цілокраї, верхні — зворотно-яйцевидні, видовжені. Цвітіння і плодоношення настає на 7–8-му році. Молоді генеративні рослини мають 10–16 прямостоячих стебел. Всі листки сидячі, зворотнояйцевидні, 2,5 см завдовжки і 1 см завширшки. Суцвіття 1–3, листянок 20–25. Будучи високогірною, родіола — морозостійка, добре реагує на полив, добре розмножується вегетативно. Відрізки кореневищ (з кількома бруньками) кладуть восени (у вересні) в борозни 7–3 см на відстані 25 см один від одного і засипають ґрунтом. Кореневища з коренями для лікарської сировини заготовляють з моменту, коли рослини відцвітають, до глибокої осені. Проте заготовляти кореневища в заростях у природних умовах у горах Карпат **суворо заборонено**. Їх можна заготовляти в тих місцях, де це дозволено (Далекий Схід, Алтай та ін.) або на культурних плантаціях. При цьому кореневища викопують, очищають від землі загнилі почорнілі частини стебел, миють і розкладають у тіні для просушування. Потім розрізають на шматки 2–10 см завдовжки і сушать у сушарнях при температурі 50–60° С. Не можна сушити сировину на сонці. Строк зберігання — 2 роки.

ЩАВЕЛЬ ГОРОБ'ЯЧИЙ (Rumex acetosella L.).

Російська назва — щавель воробьиный; місцева — гречка дика, квасець горобиний, квасниця польова, квасок, опуцьки гороб'ячі, путяник, щавник, щава, щавель горобинець польовий,

щавель горобиний, щавель гусиний, щавель заячий, щавель наський, щавель овечий, щавель польовий, щавель сорочий, щавий, щавій квасець, щавка, щавлик горобиний, щавлук горобиний, щавлюк, щавль, щавник сорочий, щалка, щевій, щівник.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини гречкових (Polygonaceae) заввишки 16–60 см. Кореневище повзуче. Стебел — одне–чотири. Середня лопать прикореневих та нижніх стеблових листків — ланцетна або яйцевидно-ланцетна, верхніх — лінійно-ланцетна. З кутів верхніх листків виростають розгалужені суцвіття з дрібними червонувато-зеленими квітками. Цвіте в травні–серпні.

Росте на полях, сіножатях, пасовищах, по берегах річок, як бур'ян у посівах.

З лікувальною метою використовують водяний настій з листків, які збирають під час цвітіння.

Щавель гороб'ячий широко застосовують у народній медицині. Вважається добрим лікувальним засобом при гарячці, хворобах печінки і головному болю.

ЩАВЕЛЬ АЛЬПІЙСЬКИЙ (Rumex alpinus L.).

Російська назва — щавель альпийский; місцева — жовтвина, жовтило, щавель кінський, щавій.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 50–100 (200) см з добре розвиненим кореневищем. Від попереднього виду відрізняється великими округлояйцевидними, довгочерешковими нижніми листками. Листки тупі, зісподу по жилках дрібно опушені. Цвіте в липні–вересні.

Росте в субальпійському поясі Карпат, на переугноєних ґрунтах, як нітрофільний бур'ян. На полонинах займає близько 20% від загальної площі полонин.

Застосування. Для лікування використовують листки, кореневища, корінь, надземну частину, плоди. Надземна частина містить вітамін С, антрахінони (хризофанол, реохризин, хризофанаїн), фенолкарбонові кислоти (кавова), дубильні речовини, флавоноїди; листки — вітамін С, антрахінони; квітконоси — антрахінони. Плоди — антрахінони (хризофанол, алое-емодин, емодин, фисціон). Корені — вуглеводи (сахароза, дубильні речовини — 2–10%), антрахінони, ароматичні сполуки. Кореневище — антрахінони.

Екстракт коренів використовують як проносне. В народній медицині країн Західної Європи — для лікування доброякісних і злоякісних пухлин, а також лишаїв, при випаданні волосся. Кореневище — як проносне.

Збирання. Надземну частину збирають у фазі бутонізації і цвітіння. Кореневища і корені — навесні і восени. Кореневища розрізають на дрібні шматки. Сушать у добре провітрюваних приміщеннях.

ЩАВЕЛЬ КІНСЬКИЙ (Rumex confertus Willd.).

Російська назва — щавель конский; місцева — кислиця жаб'яча, коковник кінський, щава, щавель купчастий, щавій.

Багаторічна трав'яниста рослина. Стебло пряме, заввишки 50–150 см, борознисте, у верхній частині гіллясте, з товстим кореневищем. Верхні листочки дрібні й вузькі. Квітки дрібні, зеленуваті, змінюються великим буро-червоним насінням. Корінь терпкуватий на смак. Цвіте в червні–липні.

Росте на луках, узліссях, на берегах річок часто як бур'ян. За літературними даними, щавель кінський має такі ж властивості, як і щавель альпійський .

З лікувальною метою використовують корінь і кореневище (Rhizoma (radix) rumicis conferti). Вони містять близько 12% дубильних речовин, глікозиди групи антрахінону, аналогічні щодо будови й дії глікозидам ревеню, смолисті речовини, хризофанову кислоту, емодин, кавову кислоту і флавоноїд неподин. Листки містять флавоноїди гіперозид, рутин, аскорбінову кислоту (782 мг%), каротин, квітки — до 450 мг% аскорбінової кислоти.

Має в'яжучу і проносну дію. У порошках вживають по 0,5 г на прийом 3 рази на день як проносний засіб. Препарати знаходять застосування для лікування ентероколітів і колітів.

Кореневища збирають восени.

РУТА ЗАПАШНА (Ruta graveolens L.).

Російська назва — рута пахучая, рута душистая.

Напівкущ з родини рутових (Rutaceae), заввишки 20–60 см, сірувато-зеленого кольору, із своєрідним ароматним запахом. Численні гіллясті стебла, при основі здерев'янілі, спрямовані вго-

ру, Листки чергові, довгастояйцевидні, дещо м'ясисті, сірувато-зелені, двічі–тричі пірчасторозсічені, з крапчастими залозками. Квітки променисті, зібрані в щитковидні суцвіття, віночок зелено-жовтий. На смак квітки гострі, пряні, гіркі.

Цвіте у липні–серпні.

Руту запашну розводять у квітниках, на городах, у садках — здебільшого в південно-західній частині території України. В дикому стані росте в Криму, на кам'янистих схилах. Руту культивують.

Застосування. Для виготовлення ліків використовують листки.

Оскільки рута **отруйна**, збирати, сушити, зберігати її, а також користуватись нею слід обережно. Їдкий сік її спричиняє пухирці на шкірі, набряки.

Рута запашна містить фурокумарини (псорален, ксантотоксин, бергантен, рутамарин), близько 0,2% алкалоїдів (рутамін, скіміанін, гравеолін, арборин), близько 0,3% ефірної олії (кетон, метило-гептоловий і коноловий, лимонен, цимен, близько 2,2% флавоноїду рутину.

Дія — спазмолітична, седативна, жовчогінна, діуретична.

Застосування. Спиртовий екстракт рослини має досить сильну антисептичну властивість, обумовлену дією фурокумарину, алкалоїдів та ефірної олії. Він сприяє розширенню периферичних кровоносних судин і таким чином знижує артеріальний тиск.

Так само спиртовий екстракт рути запашної впливає на жовчовивідну систему, переважно на жовчний міхур, особливо при спастичних станах: знімаючи спазми, препарат поліпшує відтік жовчі. Завдяки стабілізації артеріального тиску в організмі уповільнюються серцеві скорочення, нормалізується фільтраційна здатність нирок, посилюється діурез. Флавоноїди, серед яких значне місце займають рутинові сполуки, ущільнюють стінки кровоносних судин і завдяки цьому зменшується їх ламкість, а фурокумарини збільшують подразнення шкіри ультрафіолетовими променями, гіркі ж сполуки збуджують виділення шлункового соку.

У народній медицині руту запашну широко застосовують для збудження апетиту, поліпшення травлення, посилення загального тонусу організму, для зняття втоми, заспокоєння нервової системи і як антисептичний, протизапальний, спазмолітичний та ранозагоювальний засіб.

Дуже цінним у руті є наявність флавоного глікозиду рутину, який компенсує нестачу в організмі вітаміну Р. Тому препарати вживають при високому артеріальному тиску, атеросклерозі, посиленому серцебитті, варикозному розширенні вен.

З лікувальною метою використовують настій рути запашної. На 1 склянку окропу беруть 1 чайну ложку листків рути і настоюють 10 хв. П'ють настій по 1 склянці вранці та ввечері.

При атеросклерозі і гіпертонічній хворобі 1 ст. ложку з верхом суміші листків рути запашної, трави чебрецю борового (по 30 г), трави меліси (40 г) заливають склянкою холодної води, настоюють 3 год, кип'ятять 1 хв, напарюють 15 хв. Випивають ковтками 1–2 склянки на день.

Готують також настій 1 ст. ложки з верхом суміші трави рути запашної (15 г), листків барвінку малого, плодів кмину звичайного, квіток глоду колючого (по 25 г), кореня валеріани лікарської (10 г) на 1 склянку води. Склянку такого настою випивають ковтками протягом дня.

При авітамінозі Р п'ють по півсклянки двічі на день відвар 1 ст. ложки суміші листків рути запашної (10 г), трави фіалки триколірної, квіток бузини чорної (по 20 г) в 1 склянці води. Кип'ятити 1 хв. (Ф.І.Мамчур, 1984).

У випадках аменореї, що супроводжується болем, М.А.Носаль (1958) рекомендує вживати відвар листків рути запашної, змішаної з насінням петрушки городньої у співвідношенні 1:2. Суміш заливають 1,5–2 склянками води, кип'ятиться 10 хв. Відвар випивають протягом дня. Замість відвару і настою рослини вживають краплі настойки листків рути.

Одну частину порошку сухих листків заливають шістьма частинами етилового спирту, настоюють 10 днів у темному місці, проціджують, відтискують, фільтрують. Вживають по 10 крапель тричі на день в 1 ложці води або на грудці цукру.

Збирання. Збирають листки рути на початку цвітіння (червень–липень) і сушать в затінку в добре провітрюваних місцях.

ШАВЛІЯ МУСКАТНА (Salvia sclarea L.).

Російська назва — шалфей мускатный.

Багаторічна рослина, півчагарничок, заввишки 100–120 см з родини губоцвітих (Lamiaceae). Стебла опушені кучерявими во-

лосками з допомогою стеблових залозок. Стеблові листки довгочерешкові, серцевидно-яйцевидні, коротковолосисті та залозисті. Квітки зібрані в волоті, по 4–6, віночок двогубий, блідо-рожевий, бузковий або білуватий. Суцвіття волотево-розгалужене, коротше від вегетативної частини стебла. Плоди — еліпсоїдальні, бурі, сітчасто-зморшкуваті горішки. Цвіте в липні–вересні.

Росте на кам'янистих схилах як бур'ян, у садах. Культивується. Трапляється в східній частині Криму як середземноморський вид. На Закарпатті розпочато успішну культуру цієї рослини. Добре росте на дослідних ділянках ботанічного саду Ужгородського національного університету.

Застосування. У медицині використовують суцвіття і листки, які містять 0,1–0,3% ефірної олії, ароматичні смоли, оцтову і мурашину кислоти, сапоніни і флавоноїди. Ефірна олія має дуже приємний запах, до її складу входять линалілацетат, вільний линалоол та ін. В насінні шавлії — до 22% білка, близько 30% жирної олії, яка швидко висихає і за якістю близька до тунгової. У коренях містяться кумарини.

Багату на ефірну олію надземну частину в період цвітіння використовують у медицині у вигляді ванн і аплікацій при поліартриті, остеміоеліті, трофічних виразках, деформуючому артрозі. Сировину, яка залишилася після вилучення, використовують для протиревматичних ванн. Рослина має сильні антибактеріальні властивості, дуже фітонцидна. Корені, що містять кумарини, мають протипухлинну властивість.

Агротехніка вирощування. Вибір ділянки. Під шавлію відводять добре освітлену сонцем ділянку. Найбільш сприятливі для рослини глибокі чорноземні ґрунти, рихлі суглинисті і супіщані ґрунти, а також ґрунти, багаті на вапно. Найкращими попередниками вважають чисті пари (для озимого посіву), зернові і пропашні культури (для підзимного посіву).

Обробка ґрунту. Після лущення озимих, не пізніше першої декади вересня, необхідна зяблева оранка на

глибину 25 см плугом з передплужником. При посіві під зиму передпосівну оранку проводять за 8–12 днів до посіву.

Внесення добрив. Якщо шавлія йде після неудобреної озимини, то добрива вносять під зяблеву оранку з розрахунку 20 т/га гною або компосту (Г.М.Котуков, 1964).

Водночас з органічними вносять і мінеральні добрива — 2 ц/га суперфосфату, 1,5–2,0 ц/га сульфату амонію і 1,0 ц/га калійної солі. При відсутності органічних добрив дози мінеральних добрив збільшують у півтора–два рази.

Розмноження. Шавлію розмножують шляхом безпосереднього посіву насіння в ґрунт під зиму зерновими тракторними або спеціальними овочевими сіялками при міжряддях в 45 см. Норма висіву насіння становить 6–7 кг/га, а глибина — 2–3 см.

Строк посіву пізній (перед заморозками) тому, щоб насіння до настання морозів не дало сходів. Добрі наслідки дають озимі строки посіву, що припадають на кінець серпня або початок вересня.

Догляд за плантаціями. Перше боронування слід проводити легкими боронами ранньою весною до появи сходів. Згодом культиваторами рихлять міжряддя на глибину 10–12 см і прополюють бур'яни в рядках. Проріджування рослин у рядках проводять тільки у випадку надмірної загущеності посівів при появі двох пар листків на відстані 10 см рослини від рослини. Впродовж літа міжряддя рихлять, прополюють бур'яни в рядках, при потребі підживлюють рослини місцевими і мінеральними добривами.

Збирання врожаю. Суцвіття шавлії збирають, коли побуріє насіння в двох–трьох нижніх мутовках центрального суцвіття в більшості рослин, переобладнаним силосозбиральним комбайном СК-2,6. Зібраний врожай відразу потрапляє на переробку. Збереження суцвіття на плантаціях, на заводах призводить до великих втрат ефірної олії. Середній врожай суцвіть шавлії при високій агротехніці протягом перших двох років досягає 90–110 ц/га.

Вирощування насіння. Для отримання якісного насіння виділяють спеціальні ділянки, де вирощують насіння при високій агротехніці. Збирання шавлії на насіння проводять комбайнами під час повної стиглості насіння, а на невеликих ділянках — жаткою, серпом, коли насіння достигає на 70–75%. Обмолочують насінники на звичайній молотарці і очищують на сортуванні. Врожай насіння в середньому досягає 5–6 ц/га.

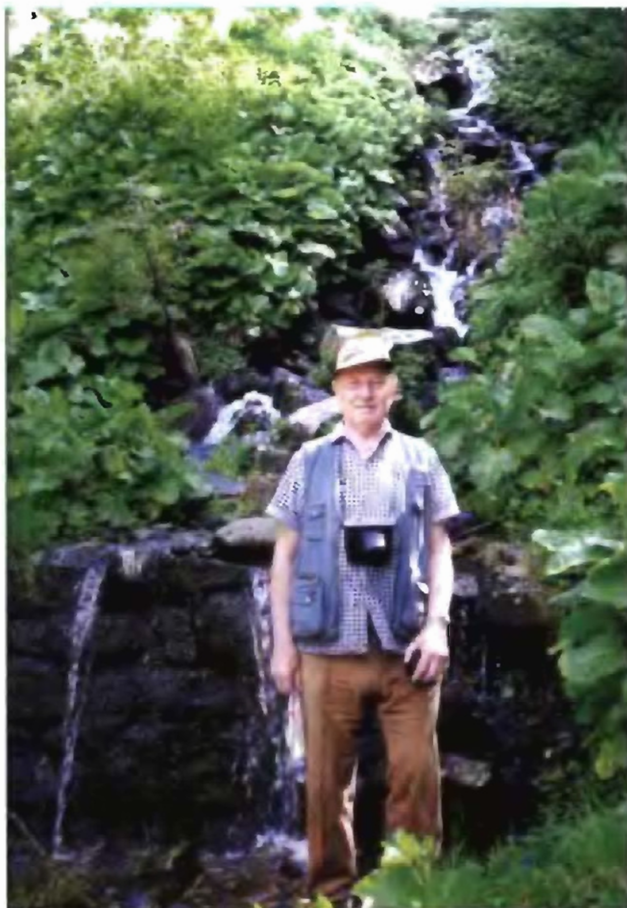

◀ *Проф. В.І. Комендар під час експедиційних досліджень лікарських рослин на Чорногорі біля джерела Біла Тиса.*

Проф. В.І. Комендар під час моніторингових досліджень заростей пізньоцвіту осіннього в ботанічному резерваті "Пасіка" Ужанського національного природного парку. ▼

3 ▶

1 ▼

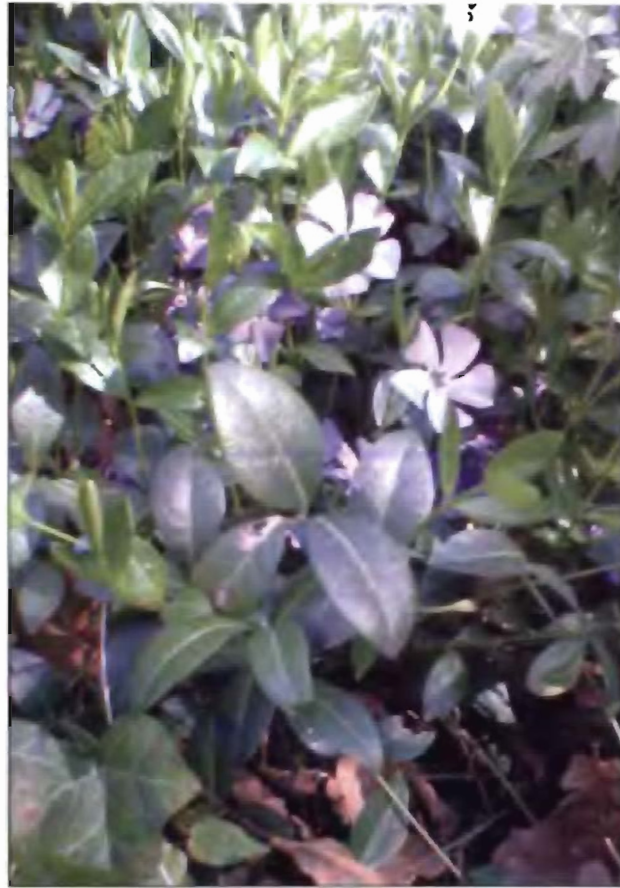

◀4

1. Підсніжник звичайний.

2. Зарості підсніжника звичайного.

3. Барвінок малий.

4. Білоцвіт весняний.

5. Зарості білоцвіту весняного.

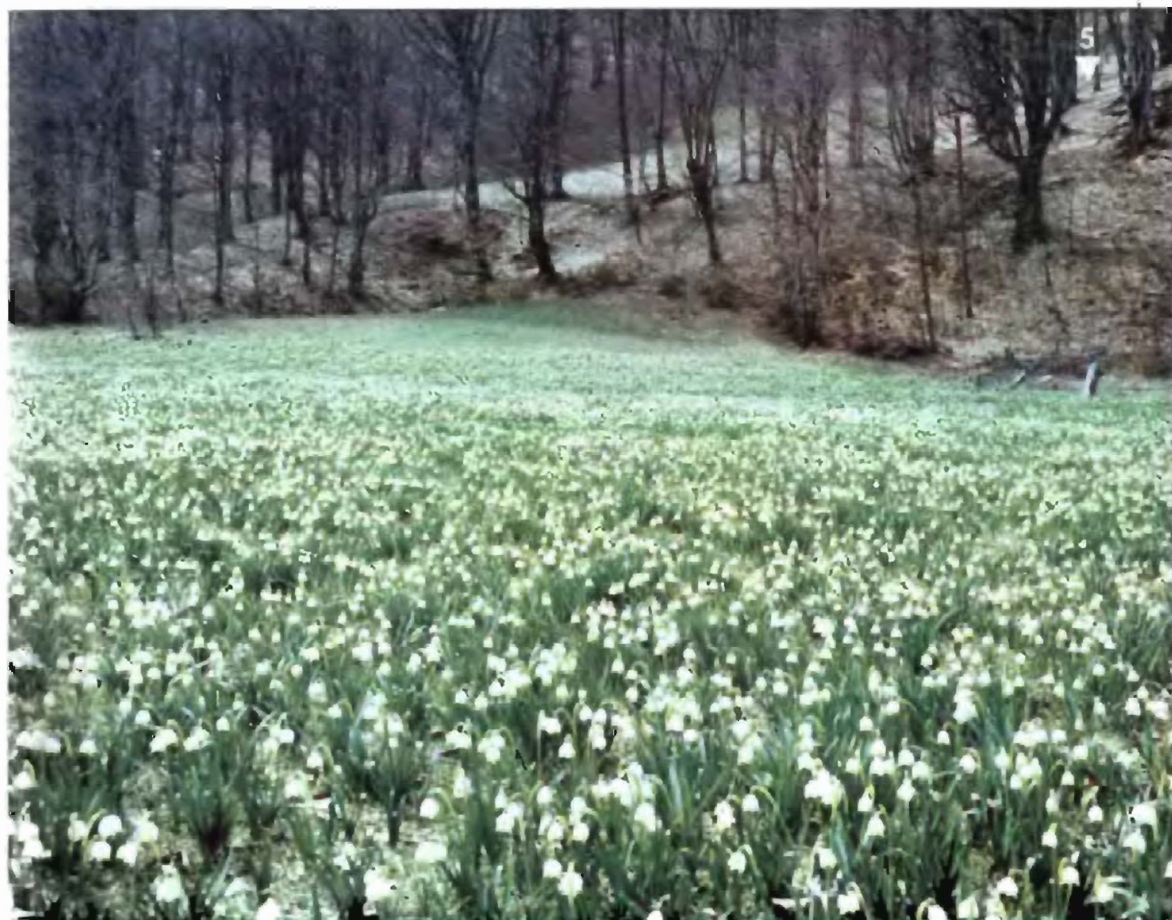

1

2

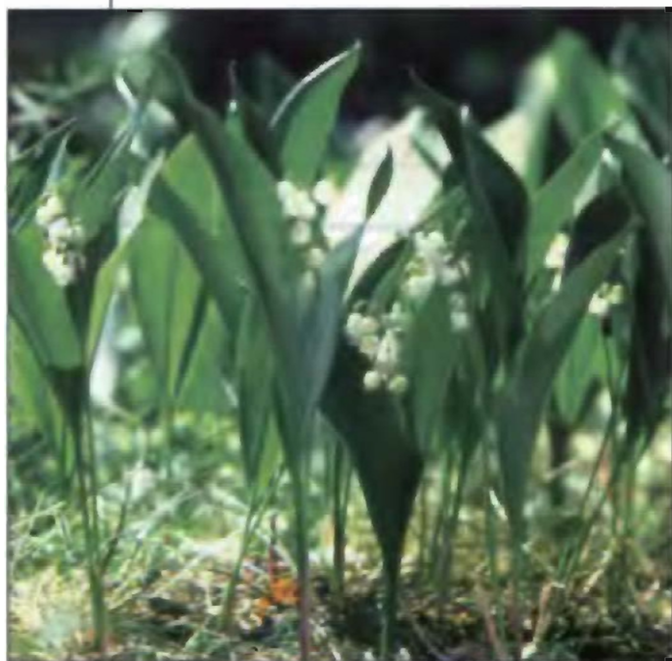

3

4

◀5

7 ▼

1. Конвалія звичайна у фазі цвітіння.

2. Конвалія звичайна у фазі плодоношення.

3. Підбіл звичайний (мати-й-мачуха).

4. Горицвіт весняний.

5,6. Фрагменти заростей пізньоцвіту осіннього в резерваті "Пасіка" (вересень).

7. Пізньоцвіт у фазі плодоношення (червень).

◀6

1 ▶

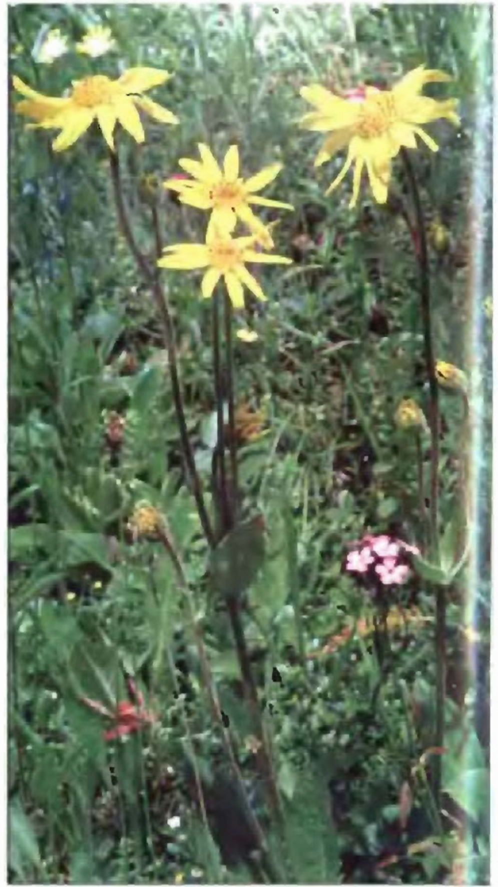

2 ▶

3 ▼

4

5

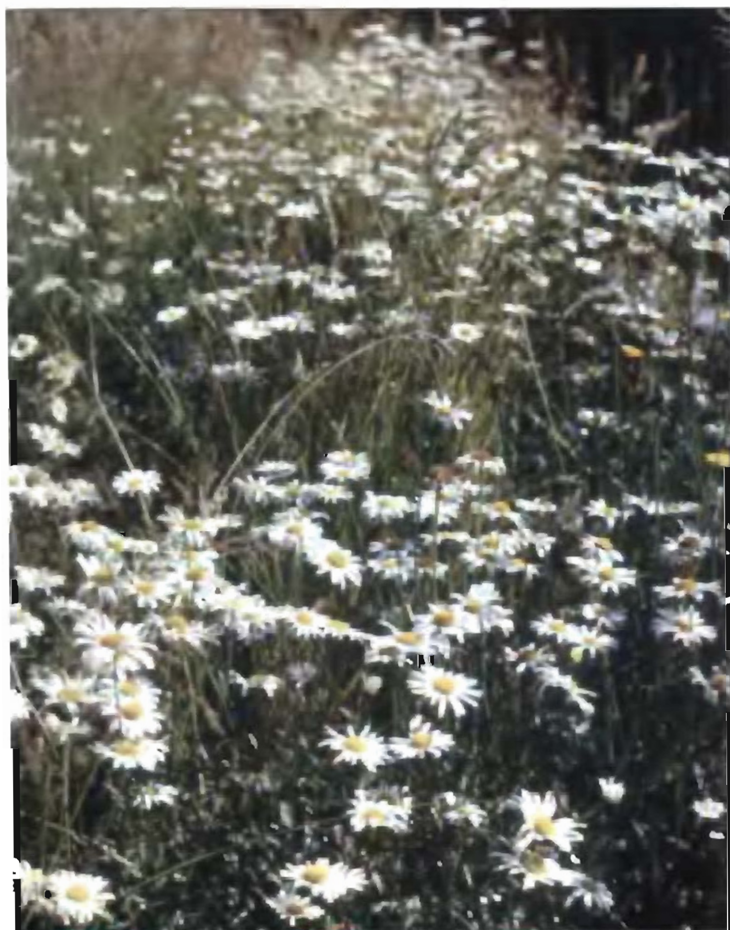

6

***1,2.** Арніка гірська.*

***3.** Купальниця європейська (бульбуки).*

***4,5.** Оман високий у фазі цвітіння в Рахівському районі.*

***6.** Зарості ромашки (хамоміли) лікарської.*

1 ▶

2 ▼

1. Тирлич жовтий (гінзура).

2. Тирлич крапчастий.

3. Звіробій звичайний.

4. Рододендрон східнокарпатський у фазі плодоношення.

5. Квітки рододендрона.

6. Фрагмент заростей рододендрона біля підніжжя Говерли.

3 ▶

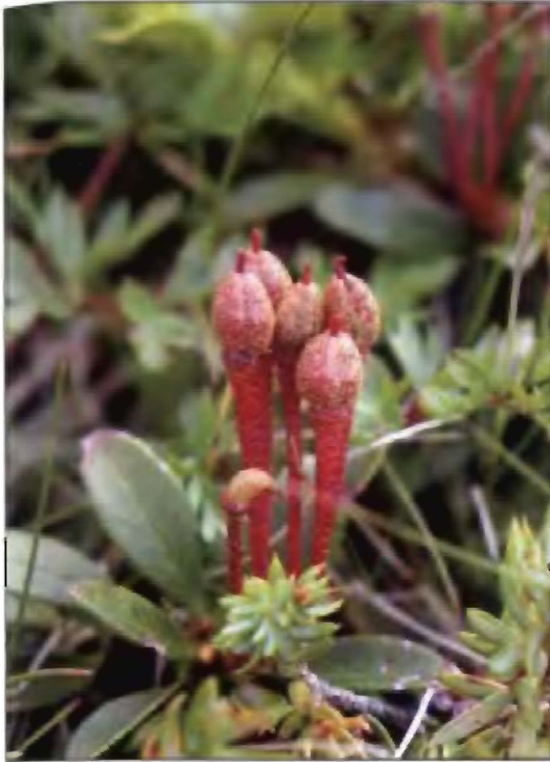

◄4

5

6

1 ▶

2 ▼

▲ 3

4 ▶

◀5

1. Зніт дрібноквітковий.

2. Беладона звичайна.

3. Чемериця біла.

4. Росичка круглолиста на торфовому болоті.

5. Студентка 6-го курсу М. Ряшко в досліджуваних заростях цибулі ведмежої (черемші).

6. Фрагмент насаджень чаю китайського в околицях м. Мукачеве.

7. Чай китайський у фазі цвітіння (кінець вересня, початок жовтня).

2 ▶

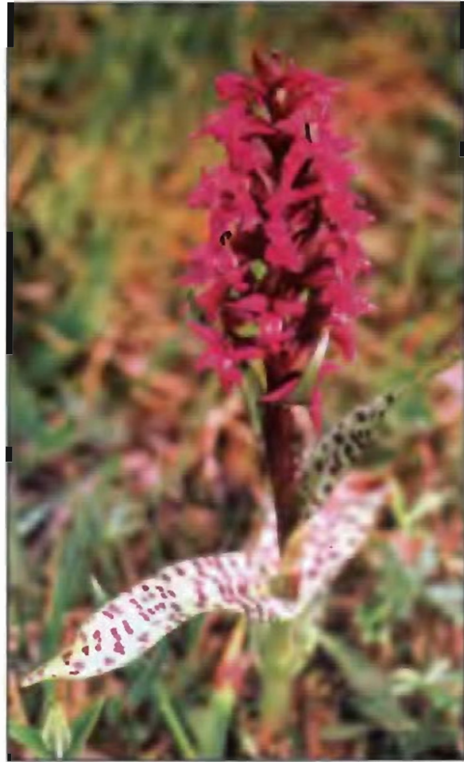

1 ▼

1. Золототисячник звичайний (цинторія).

2. Пальчатокорінник плямистий.

3. Латаття біле.

4. Багно звичайне.

5. Скополія карніолійська.

6. Ехінацея пурпурова.

7. Любка дволиста.

3 ▶

4

5

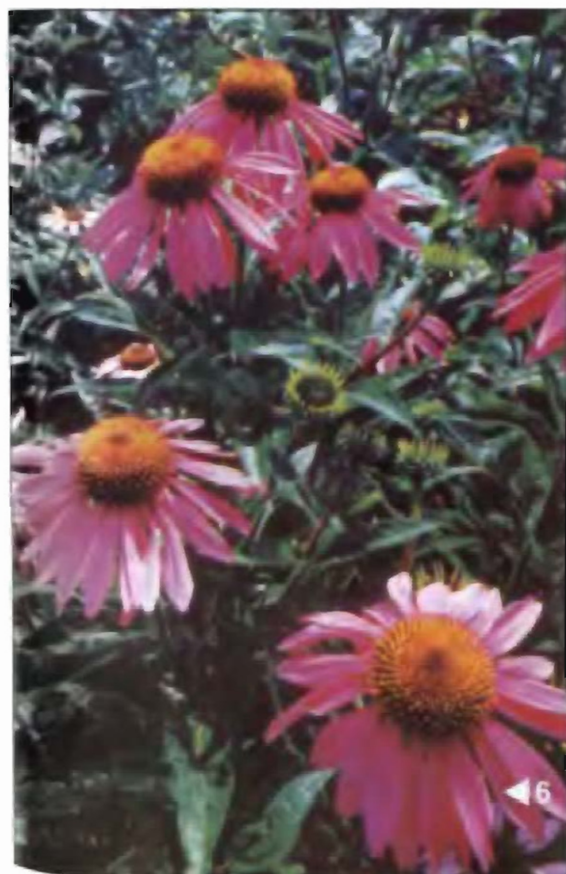
6

7

3 ▶

2 ▼

1 ▼

▲ 4

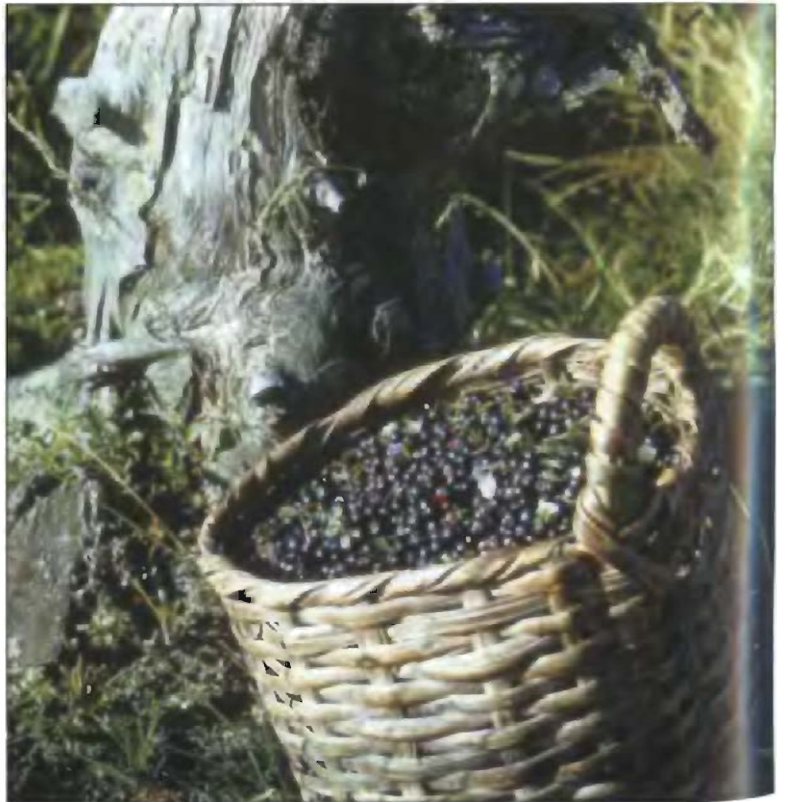

5 ▶

◄6

7

◄8

***1.** Квітки шипшини собачої.*

***2.** Плоди шипшини собачої.*

***3.** Терен звичайний.*

***4,5.** Чорниця (яфина).*

***6.** Брусниця.*

***7.** Глід.*

***8.** Водянка чорна.*

Закарпатський Бальзам Комендаря

ПОКАЗАННЯ. **Закарпатський Бальзам Комендаря доцільно вживати:**

- у комплексному лікуванні анемії
- при нейроциркуляторній дистонії за гіпотензивним типом
- при запальних захворюваннях верхніх дихальних шляхів
- для профілактики авітамінозу
- при імунодефіцитних станах
- при променевих ураженнях та інтоксикаціях хімічними речовинами
- при сильному фізичному та розумовому навантаженні, стресових станах
- у період одужання після інфекційних захворювань

ПІДЛІСНИК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ (Sanicula europaea L.).

Російська назва — подлесник европейский; місцева — курячі лапки, жентель, здоровник звичайний, навротик, навротин, підойма челядинська.

Багаторічна трав'яниста рослина, заввишки 20–50 см, з родини зонтичних (Apiaceae). Прикореневі листки пальчастороздільні, з трьома–п'ятьма оберненояйцевидними два-тринадрізаними пилчастими частками. Обгортка з ланцетних, зубчастих або перистороздільних листочків. Пелюстки блідо-рожеві. Цвіте в червні–липні.

Росте в тінистих букових та хвойних лісах на родючих ґрунтах, найчастіше поодинокими екземплярами.

У медицині використовують траву (Herba saniculae), що містить сапонін, дубильні, гіркі речовини, ефірну олію, вітамін С, бактерицидні речовини, хлорогенову і кавову кислоти.

У народній медицині підлісник застосовують при кровотечах легенів, листки у вигляді настою — при кашлю, подрібнені листочки вживають як ранозагоювальний засіб, у вигляді присипки — при фурункульозі. Відвар вживають також при катарах шлунка й кишок.

Надземну частину збирають у період цвітіння (червень–липень). Сушити слід у затінку. Штучне сушіння повинно здійснюватись при температурі, не вищій ніж 40° С. Висушена рослина — без запаху.

РОДОВИК ЛІКАРСЬКИЙ (Sanquisorba officinalis L.).

Російська назва — кровохлёбка аптечная; місцева — багровець, бедренець, грижник, зілля їжаче, зілля ужаче, золотник яловий, красноголовка, кровоголовка, крович лікарський, кровостяг сильник, кровохлебка, наголоватень, огирошник, огорошник, путяк, радовик, радовник, родовик звичайний, рядовик, сорококнижник, суховолотиця, сухозлотиця, сухозолотниця, сухозолотиця, стягникров, татарник, трава випадишна, трудниця, чорноголовка, чорноголовник.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини розових (Rosaceae), що досягає 1 м висоти. Стебло переважно одиничне, ребристе, голе. Кореневище товсте, здерев'яніле, з довгими тонкими додатковими коренями. Нижні листки зібрані прикореневою розеткою, з довги-

ми черешками й багатьма пилчастими, знизу сизуватими листочками. Квітки темно-червоні, зібрані на довгому квітконосі в густе головчасте суцвіття. Плід — сім'янка. Цвіте в червні–вересні.

Росте по луках, серед чагарників, на полянах, особливо багато його на вологих і заплавних луках низини і в передгірних районах (Перечинський, Іршавський, Хустський, Тячівський та інші) Закарпатської області та в ряді районів Прикарпаття.

Застосування. З лікувальною метою використовують кореневища і корені (Rhizoma et Radix sanquisorbae).

Вони містять таніди пірогалової кислоти, ефірну олію, щавлевокислий кальцій, крохмаль, сліди галової кислоти, барвники, вітамін С, сапонін сангвісорбін, цукор та інші речовини.

Як лікарська рослина, родовик відомий ще з глибокої давнини. І тепер є популярним засобом при легеневих, маткових і шлункових кровотечах, при катарах кишківника, проносах, особливо кривавих, при хронічних ентероколітах та дизентерії.

Є відомості про те, що рідким екстрактом родовика лікують гемарогічну метропатію, кровотечі після аборту, ерозію шийки матки.

З родовика виготовляють кілька препаратів, у тому числі «Санальбін», рідкий спиртний екстракт, відвар, таблетки з коренів. Препарати використовують при клінічному лікуванні проносів, туберкульозу, дистрофії.

Відвар з кореневищ і коренів (20 г на 200 г води) по столовій ложці 3–4 рази на день приймають при проносах. Такий же відвар по столовій ложці 3–4 рази на день п'ють як кровоспинне. Рідкий екстракт з кореневищ і коріння по чайній ложці 3 рази на день приймають при маткових кровотечах.

Збирання. Кореневища і коріння викопують після відцвітання рослини, очищають від землі, відрізають від надземних частин і сушать на відкритих місцях або ж у добре провітрюваних приміщеннях.

МИЛЬНЯНКА ЛІКАРСЬКА (Saponaria officinalis L.).

Російська назва — мыльнянка лекарственная; місцева — бобівник, бобовник, зірка, зірки білі, зводник, кокел, корінь мильний, мидлянка, мило дике, мило коров'є, мило собаче, мило татарське, миляк, миляник, милянка, мильник, мильниця, мутли-

ця, натяг, натягач, панчошник, пінка, самокиша, світ мильний, смотка, стягач, терлиць, частуха, чистуха.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини гвоздикових (Caryophyllaceae). Стебло прямостояче або вигнуте, голе або шорстккокороткопухнасте з повзучим, гіллястим кореневищем. Листки довгасті або еліптичні, гострі, з трьома жилками. Квітки скупчені по 3–7 на кінцях стебла та гілок, бліді або рожеві, пахучі. Плід — одногнізда коробочка, цвіте з червня до жовтня.

Росте на берегах річок, заливних луках, забур'янених місцях. Іноді розводять у садах як декоративну рослину.

Застосування. З лікувальною метою використовують кореневища і коріння (Rhizoma et Radix saponariae), які містять до 5% сапонінів — сапорубін або сапотоксин, а також сапорубінову кислоту.

У медицині мильнянку використовують як відхаркувальне і проносне. Має діуретичну і діафоретичну властивість.

Відвар з кореня в народній медицині вживають при захворюваннях нирок, печінки і селезінки. Використання рослини може викликати подразнення.

Збирання. Кореневища з корінням викопують ранньою весною або восени, миють у холодній воді та сушать у добре провітрюваних приміщеннях або на відкритому повітрі.

САРОТАМНУС ВІНИКОВИЙ (Sarothamnus scoparius (L.) Koch.

Російська назва — жарновец метельчатый, ракитник веничный; місцева — вініччя.

Кущ, 50–200 см заввишки, з трійчастими нижніми і цілісними верхніми листками, з родини бобових (Fabaceae). Гілки прутовидні, гранчасті, голі, на час плодоношення майже безлисті. Квітки на довгих ніжках, поодинокі в пазухах листків, ясно-жовті. Цвіте в травні–на початку червня.

Росте на рівнині, частково в передгір'ї Закарпаття (в околицях м.Мукачеве, у Свалявському районі) та на Правобережному Поліссі.

У медицині використовують надземну частину (Herba spartii scoparii) і квітки (Flos spartii scoparii).

У зелених частинах і в насінні рослини міститься до 1% алкалоїду спартеїну, що застосовується як слабкий сечогінний засіб при серцевій водянці (В.Н.Ворошилов, 1941).

І.Рапоті, В.Ромварі (1969) вказують на те, що препарати з саротамнуса вживають при лікуванні серця і нирок. Це — добрий сечогінний засіб. У народній медицині ще застосовують від водянки, для лікування каменів сечогінної системи, від ревматизму (Я.Мацку, И.Крейча, 1981).

Є дані про анестезуючу дію; активізує діяльність серцевих м'язів.

Застосовується у вигляді відварів при порушеннях серцево-судинної діяльності, хронічному ревматизмі, подагрі, хронічних хворобах печінки, екземах, внутрішніх кровотечах; зовні — у вигляді примочок на хворобливі виразки і фурункули.

СКОПОЛІЯ КАРНІОЛІЙСЬКА (Scopolia camiolica Jacq.).

Російська назва — скополия корниолийская; місцева — білун, вербишник, галаска, зілля галасове, зілля голосове, корінь громовий, люлянка гласка, мандрагора, мандригуля, матридуна, німиця.

Багаторічна трав'яниста рослина, заввишки 20–25 см, з родини пасльонових (Solanaceae). Кореневище товсте, повзуче. Стебла розвилисті. Листки еліптичні, при основі звужені в крилатий черешок. Квітки поодинокі, пониклі, на довгих квітконіжках між попарно зближеними листками. Квітки ззовні бурувато-фіолетові, всередині жовтувато-бурого кольору, з фіолетовими жилками. Плід — двогнізда коробочка, цвіте в травні–червні.

Скополія схожа на беладону, **отруйна**. Росте в тінистих густих букових та буково-грабових лісах. На Закарпатті скополія трапляється місцями суцільними заростями або окремими купинами з певними запасами кореневищ.

Зарості скополії знайдено на Великому Долі Свалявського району, в лісах біля Синевирської Поляни Міжгірського району, в буковому лісі на Анталовецькій Поляні Ужгородського району, на узліссі букового лісу (на південь від с.Ясіня Рахівського району), на кам'янистому осипі правого берега Чорної Тиси (за 5 км від селища Ясіня по дорозі до Рахова), в буково-грабовому лісі на лівому березі Ужа біля сіл Кам'яниця і Невицьке, та в деяких інших місцях. У цілому, за останні десятиріччя запаси скополії значно зменшились. Слід пам'ятати, що її **занесено до Червоної книги України**.

Застосування. З лікувальною метою використовують кореневища і корені (Rhizoma et Radix scopoliae). Вони містять 0,4–1,5% алкалоїдів, переважно гіосциамін, і менше атроніту та скополаміну, бетаїн, холін, фітостерин, сахарозу.

Скополамін є цінним лікарським засобом, який застосовують для знеболювання пологів, при паркінсонізмі та інших захворюваннях. Він служить також для розширення зіниць.

Збирання. Кореневища й коріння збирають після плодоношення, в липні–серпні. Викопують всю підземну частину рослини, очищають від землі і промивають у холодній воді. Для кращого просушування товсті кореневища розрізають. Сушать на відкритому повітрі, на горищах або в спеціальних сушарнях. При збиранні скополії слід зрідка залишати кореневища для відновлення.

Скополію застосовують у гомеопатії як засіб від геморою.

У народній медицині використовують при різних захворюваннях: недокрів'ї, гарячці, жовтяниці, епілепсії, «ракових виразках», гнійних ранах, мозолях, бородавках і як сечогінне. Встановлено, що препарати трави діють збуджувально і тонізуюче, підвищують кров'яний тиск. Вивчення трави триває.

При низькому кров'яному тиску настій трави (20 г на 200 г води) приймають по столовій ложці 3 рази на день.

Траву збирають під час цвітіння.

Агротехніка вирощування. У зв'язку з тим, що скополія зафіксована як вид, ареал якого скорочується, назріла необхідність засвоєння культури видів скополії не тільки для створення сировинної бази лікарських рослин, але й для збереження їх генофонду.

Однією з основних причин, що перешкоджають введення видів скополії в культуру, на думку І.Б.Сандиної (1984), є осипання насіння і труднощі їх пророщування навіть після тривалої стратифікації. Згаданий автор отримала масові сходи скополії шляхом посіву в ґрунт свіжозібраних плодів. Плоди (коробочки), зібрані в середині липня до початку їх відкривання, були вкладені в неглибокі борозни і загорнуті ґрунтом на глибину до 10 см. Сходи з'явились навесні наступного року. При цьому спостерігалось дружне, майже одночасне, проростання практично всіх насінних плодів. Контрольний посів очищеного насіння, проведений у ті ж строки на сусідній ділянці в лунку по 100 екз., з 10-кратною повторюваністю, згідно з І.Б.Сандиною, дав дуже

низьку схожість, всього до 10% від загальної кількості висіяних насінин. Й.Й.Сікура та ін. (1983) наводять наслідки досліджень культури скополії на території Центрального ботанічного саду НАН України. Вони вказують, що при весняному посіві схожість насіння досягає 80%. Проростки з'являються на 3–15-й день, у перший вегетаційний період. Автори пропонують у перший вегетаційний період затінювати насіння і добре поливати. Зацвітають рослини на 3–4-й рік. Скополія добре розмножується вегетативно кореневищами.

РАННИК ВУЗЛУВАТИЙ (Scrophularia nodosa L.).

Російська назва — норичник узловатый; місцева — бабка смердяча, бабка чорна або смердяча, барабольки, бородавник, гризинник, завалець, завилець, зілля мадрове, зілля чорне, кукелярія, кукулярія, кукуляря, ломенус, лихочасник, матошник, наворотиш, коричник водяний, підлісник, підтинник, ранник барабольkуватий, ранник бульбистий, ранник звичайний, свинокрів, семисидьник, старовина, тонколистник, фрасівник, фрасниця, широколисниця.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини ранникових (Scrophulariaceae), з бульбовидноздутими кореневищами. Стебло гострочотиригранне, голе. Листки до 10 см завдовжки, довгастояйцевидні, супротивні, по краях з подвійними зазубринами. Квітки зеленувато-бурі, 6–9 мм завдовжки, розташовані крихкою продовгуватою волоттю. Чашечка п'ятироздільна. Тичинок чотири. Зав'язь верхня. Плід — коробочка. Цвіте в травні–серпні.

Росте в лісах, по чагарниках, на луках — зрідка.

Рослина **отруйна.**

У минулому застосовували в народній медицині від золотухи, зобу, водобоязні та інших захворювань (С.Є.Землінський).

ОЧИТОК ЇДКИЙ, ЗАЯЧА КАПУСТА ЇДКА (Sedum acre L.).

Російська назва — очиток едкий; місцева — барашки, будра, бурячки, гінець, гіщівник, гонець, гусинець, жабриль, капуста заяча, капустка, кукурудзки жаблячі, мило собаче, молодень, моложай, мороз, мотодил, мошнач, нарубашень, ожичник, очижник, очисник, очисток, очиток гострий, очітки, раскидник, расхідник малий, розхідник звичайний, рум'янило, трава грижна,

трава лихорадочна, трава молодильна, утробашен, учитки, часник гадячий, чистець, чистик, шишкач.

Невеличка (5–15 см заввишки) багаторічна трав'яниста рослина з родини товстолистих (Crassulaceae). Стебла численні, висхідні або лежачі, соковиті, листки дрібні, сидячі, соковиті. Квітки майже сидячі, золотисто-жовті, в кінцевих китицях. Плід зібраний з листянок. Цвіте в травні–липні. Рослина **отруйна**.

Росте на піщаних, вапнякових і кам'янистих сухих місцях.

З лікувальною метою використовують траву (Herba sedi acris), яка містить кристалічний алкалоїд седамін, нікотин, седридин, ізопельтерин, сединін, седінон (П.Н.Лошкарьов, 1962), флавоновий рутин, цукор, віск, дубильні речовини протокатехінової групи, седогептозу, яблучну, щавлеву, янтарну й молочну кислоти.

Сік свіжої трави викликає на шкірі запалення й пухирі. Експериментально встановлено, що препарати з надземних частин мають стимулюючий вплив на дихання, збуджувальну, тонізуючу дію на кишківник, викликають розслаблення мускулатури матки. У Франції очиток пропонують при склерозі. Есенцію із свіжої квітучої рослини використовують у гомеопатії.

У народній медицині очиток застосовували всередину при епілепсії, анемії, малярії, лихоманці, жовтяниці, фурункульозі, алергії, туберкульозі шкіри у дітей, зовні — при гнійних ранах, виразках, мозолях, бородавках, веснянках, лишаях, переломах костей.

У зв'язку з тим, що рослина отруйна, при її використанні слід бути обережним. J. Korbelar, Z. Endris (1981) пропонують для приймання всередину такий рецепт настою очитка, як пантензивний засіб: 1 чайну ложку подрібненої надземної частини очитку (висушеного) на 1 склянку води. Приймати 2 рази на день. Ефективна рослина і при лікуванні геморою.

ЖОВТОЗІЛЛЯ ЗВИЧАЙНЕ (Senecio vulgaris L.).

Російська назва — крестовник обыкновенный; місцева — баранчик, будяк жовтоцвітий, димокурки, дід, дідик звичайний, крестовик, молочій дідикуватий, наличник, старець, старник.

Одно- або дворічна трав'яниста рослина заввишки 15–30 см з родини айстрових (Asteraceae). Стебло малогіллясте. Нижні листки лопатковидні, звужені в черешок, решта — сидячі, стеб-

лообгортні. Квітки жовті, зібрані в кошик. Цвіте з квітня до пізньої осені.

Росте як бур'ян на полях, городах, смітниках. З лікувальною метою використовують траву (містить алкалоїди сенецин і сенеціонін) у вигляді рідкого екстракту і настою як засіб, що регулює менструації.

СІВЕРСІЯ ГІРСЬКА (Sieversia montana (L.) R. Br., syn. Geum montanum L.).

Російська назва — сиверсия горная; місцева — гвоздянка гірська, гребінник гірський, підійма, підойма, підорва.

Багаторічна трав'яниста рослина, заввишки 5–15 см, з родини розових (Rosaceae). Стебел одне або кілька, вкриті відстаючими звичайними або залозистими волосками. Листки черешкові, в прикореневій розетці переривчастоперисті, з великою кінцевою часткою, стеблові — дрібні, цілі або трилопатеві, з прилистками, часто біля основи вони зростаються з черешками. Квітки поодинокі, великі, на ніжках. Віночок жовтий. Кореневище циліндричне, потовщене, цвіте в травні–липні.

Росте на полонинах (на гірському хребті Чорногора).

У Рахівському районі використовують відвар надземної частини та кореневища окремо і в суміші з дягелем лікарським та тирличем жовтим при гастритах і виразках шлунка.

ПАСЛІН СОЛОДКО-ГІРКИЙ (Solanum dulcamara L.).

Російська назва — паслён сладко-горький; місцева — белена-глистник, белена солодко-гірка, блюш, глисник їдкий, глистівник, глистовник, глистяк, глистян, глостник, заплиха, зайчиха, заячник, надтинник, паслина, паслін-глистник, паслін жовтий, підтинник, псинка, солодкогорч, солодкокорінь, трава гадюча, ягода сороча, ягоди вовчі жовті, ягоди гадючі.

Півкущ з родини пасльонових (Solanaceae), з довгими виткими стеблами. Листки черешкові, яйцевидно-

довгасті, загострені, верхні при основі з двома дрібними частками. Квітки фіолетові, зібрані в півзонтиках на довгих квітконосах. Цвіте в травні–серпні. Плоди — яскраво-червоні ягоди.

Росте переважно на вогкуватих ґрунтах серед чагарників, на берегах річок.

З лікувальною метою використовують молоді (одно-трирічні) пагони. Вершки стебел, листки і ягоди містять у незначній кількості глюкоалкалоїд соланін, глікозид дулькамарин, соланеїн, салацеїн; у плодах — дубильні речовини, фарбувальну речовину — лікопін, до 11,5% танідів, аскорбінову кислоту, пектинові речовини, холін, вуглеводи.

Рослина отруйна. В народній медицині вживають її в екстрактах і відварах при захворюванні дихальних шляхів, ревматизмі та шкірних захворюваннях. Використовують також у гомеопатії при кашлю, грипі, м'язовому ревматизмі, при порушенні обміну речовин.

ПАСЛІН ЧОРНИЙ (Solanum nigrum L.).

Російська назва — паслён чёрный; місцева — безслинник, белена, паслін, бешиджник, бздюнка, ворониха, воронячка, глистник, жинка, здиха, лисуха, мориганка, паслин, паслина, паслина, писклюка, писклюква, пислина, пислинець, пислюка, поспішка, прислини, псинка, слинник, ягоди вороні, ягоди скажені.

Однорічна трав'яниста рослина з гіллястим стеблом, досягає 20–50 см заввишки. Листки яйцевидні, зубчасті, або майже цілокраї. Квітки дрібні, білі в зонтиковидних завитках. Плоди — ягоди чорні (рідко жовті, білі, червонуваті або зеленуваті). Цвіте влітку і восени. Рослина **отруйна**.

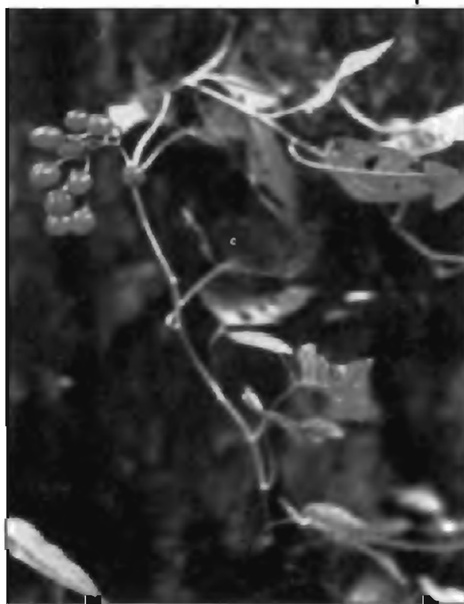

Росте як бур'ян на городах, полях, у садах, біля доріг.

Як і попередній вид пасльону, містить глікоалкалоїд соланін. Препарати з чорного пасльону застосовують у гомеопатії при отруєнні матковими ріжками та при судомах. Рослина потребує дальшого вивчення.

У давні часи рослину використовували як наркотичний засіб перед операціями. У болгарській народній медицині пагони використовували при неврозах, спазмах сечового міхура, подагрі, ревматизмі, бронхіальній астмі, для полоскання рота при гнійниках на яснах, при шкірних хворобах.

КАРТОПЛЯ (Solanum tuberosum L.).

Російська назва — картофель; місцева — крумпля, бараболя, крумпітера, ріпа (на Хустщині).

Загальновідома рослина, яку вирощують на полях, городах, з родини пасльонових (Solanaceae). Під землею розвинені мичкуваті корені і підземні пагони, з яких утворюються бульби. Віночок квітки білий, блідо-рожевий або фіалковий. Плід — ягода зелена. Походить з Південної Америки.

Лікарське значення мають бульби картоплі перш за все як важливе джерело вітамінів А, B_1, B_2, B_6, С, РР і фолієвої кислоти. Хоч процентне співвідношення вітамінів у бульбах невелике, але, оскільки вони використовуються в їжу у великій кількості, організм забезпечує свої потреби в багатьох вітамінах (особливо С), в основному, за рахунок картоплі. З часом вміст вітамінів знижується. У великій викопаній щойно картоплі 26–42% вітаміну С, а навесні не більше третини цієї кількості. Крім того, в бульбах міститься велика кількість калію, картопля — ефективний сечогінний засіб і добра дієтична їжа для хворих на нирки і серце. Сік сирих бульб має сприятливий вплив при гастритах з підвищеною кислотністю і запорах. Його використовують також при виразковій хворобі шлунка, він гальмує секрецію шлункових залоз, має спазмолітичну дію і сприяє рубцюванню виразок. Пропонують приймати свіжий картопляний сік 2–3 рази на день по половині склянки за півгодини до їди. Відмічено, що сік картоплі сприяє зниженню кров'яного тиску при гіпертонії завдяки наявності в ньому ацетилколіну. Однак використовувати сік можна тільки за порадою лікаря. В народній медицині використовують розтерту сиру бульбу картоплі при опіках, екземі, інших шкірних захворюваннях. Широко відоме вдихання пари від щойно звареної картоплі для лікування катару верхніх дихальних шляхів. При пересушенні або перепаленні сонцем шкіри обличчя косметологи пропонують поживні маски з картоплі. Для цього

беруть відварену в шкірці бульбу, яку розтирають зі свіжою сметаною або вершками, і теплу кашку наносять на обличчя (Л.Я.Скляревський, І.А.Губанов, 1973).

ЗОЛОТУШНИК ЗВИЧАЙНИЙ (Solidago virgaurea L.).

Російська назва — золотая розга; місцева — бесегур, бесякур, воскобоїна, золотячка, жовтило, жовтобрюх, золоторізка, золотарник, золотець, золототисячник жовтий, золоточник, золотуха, золотушник, наволос, наволоч, павологи, перестріл, табака лісна.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae) з горизонтальним або висхідним кореневищем. Стебло прямостояче, просте, рідше зверху гіллясте. Листки довгастоеліптичні, зубчасті, нижні звужені в крилатий черешок, верхні — дрібніші й вузькі, сидячі. Квітки в численних кошиках, зібрані на вершку стебла видовженою вузькою волоттю. Обгортка кошика 4–5 мм заввишки, зовнішні листки її злегка пухнасті. Жіночі язичкові квітки жовтого кольору. Тичинок п'ять. Цвіте в липні–вересні. Плодоносить до листопада.

Росте на узліссях, у лісах, на луках та по чагарниках розсіяно та поодиноко.

Застосування. Назва рослини походить від слова Solidago, що в перекладі означає зміцнювати, виліковувати.

У надземній частині рослини міститься 0,13% ефірної олії, сліди сапонінів, флавоноїд кверцитрин, ізокверцитрин, дубильні речовини — 2,7%, алкалоїдоподібна речовина, гіркі речовини, нікотинова кислота, в листках у період бутонізації і цвітіння — 40–70% аскорбінової кислоти, близько 14 мг% каротину, в корінні є інулін.

Рослина **отруйна**. При використанні слід пам'ятати про її токсичність.

Золотушник звичайний використовують у народній вітчизняній і зарубіжній медицині.

Траву і квітки (Herba et Radix virgaureae) використовують як в'яжучий, протицинготний і сечогінний засіб, при жовчнокам'яній хворобі, золотусі, туберкульозі легенів, хронічних захворюваннях нирок (запальних процесах, каменях і піску в них, при наявності альбуміну в сечі). Рекомендують як діуретичний засіб при порушенні обміну сечової кислоти, при ревматизмі, подагрі, білях і при набряках. У Німеччині входить до складу лікарських препаратів, які застосовують для лікування захворювань вен. Є дані про те, що золотушник використовується для лікування бронхіальної астми.

Як зовнішнє використовують для лікування гнійних ран, порізів, виразок, ангіни, ротової порожнини, для зміцнення ясен, усунення неприємного запаху з рота.

Збирання. Надземну частину збирають у період бутонізації і цвітіння рослини в липні–серпні. Сировину сушать у затінку або в добре провітрюваних приміщеннях.

Агротехніка вирощування. Золотушник звичайний добре реагує на культуру. Схожість насіння становить, як правило, 92%. При розсадному методі вирощування насіння висівають у ящики в березні, висадження розсади у відкритий ґрунт — у травні–червні. До осені рослини розвивають потужні розетки листків, а на другий рік вегетації зацвітають і плодоносять. Для зручності обробки механізованим способом рослини висаджують у рядки на відстані 15 см одна від одної з шириною міжрядь 40 см. На шостий рік вегетації у золотушника спостерігається зменшення фітомаси.

У культурі вид не вимогливий до поживності ґрунтів, добре переносить пересаджування, коливання температури і вологість повітря.

ЗІРОЧНИК СЕРЕДНІЙ (Stellaria media (L.) Vill.).

Російська назва — звездчатка средняя.

Одно- або дворічна трав'яниста рослина з родини гвоздичних (Caryophyllaceae). Стебло лежаче, 10–30 см завдовжки, циліндричне, дуже розгалужене, має ряд волосків з одного боку меживузлів. Листки супротивні, цілісні, біля основи війчасті. Квітки правильні, двостатеві, дрібні, на довгих квітконіжках; пелюстки білі, глибокодвічироздільні, коротші за чашолистки. Плід — коробочка. Цвіте з березня до жовтня.

Росте на всій території України на засмічених місцях, біля жител, як бур'ян у садах і городах.

Для лікування використовують траву (Herba stellariae mediae), яку збирають з квітучих стебел упродовж усього періоду цвітіння. Зібрану траву 4–5 годин пров'ялюють на сонці, а далі сушать у добре провітрюваних приміщеннях. Отримують до 20% сухої сировини.

Рослину використовують тільки в народній медицині як таку, що поліпшує діяльність серця, стан нервової системи, зменшує больові відчуття, спиняє кровотечу, загоює гнійні рани, розсмоктує пухлини. Настій свіжої рослини вживають при захворюваннях печінки, жовчного міхура, легенів (при кровохарканні), геморою, тиреотоксикозі. Настоєм трави промивають очі при катаракті, при хворобах шкіри (вуграх).

СТЕНАКТИС ОДНОРІЧНИЙ (Stenactis annua Nees.).

Російська назва — тонколучник однолетний.

Одно-дворічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae) заввишки 20–100 см. Листки цілісні, суцвіття — кошики 15–20 мм у діаметрі, багатоквіткові, зібрані в щитковидні суцвіття. Крайові квітки в кошику маточкові, лінійно-язичкові, білі дворядні, середні — двостатеві, трубчасті, жовті. Сім'янки сплюснуті, голі, чубки однорядні, з коротких ламких щетинок. Цвіте у вересні–серпні.

Батьківщина — Північна Америка. Трапляється на сухих луках, на узліссях, по берегах річок, на засмічених місцях, розсіяно — в Закарпатській, Львівській, Волинській областях.

Фармакологічно рослина недостатньо вивчена. Використовуються суцвіття і в цілому надземну частину рослини у вигляді настоїв як ефективний засіб для лікування різного роду пухлин, ран, виразок.

Має явно виражені антибактеріальні властивості.

СТЕВІЯ, ДВОЛИСНИК СОЛОДКИЙ (Stevia rebaudiana Bertoni).

Російська назва — стевия.

Ботанічна характеристика. Стевія — багаторічна трав'яниста рослина з родини айстрових (Asteraceae). Квітки в неї двостатеві, актиноморфні, п'ятичленні. Віночок у вигляді видовженого дзвона, який у верхній частині розподіляється на п'ять секторів, зрослопелюстковий, трубчастий, білого кольору, основа фіалкового кольору. Квітки зібрані в кошики — по п'ять квіток у кожному. Чашечка видозмінена в чубки-летючки, що складаються з 16–18 щетинок. П'ять тичинок прикріплені до трубочки віночка. Нитки тичинок вільні, а тичинки боковими сторонами ніби злипаються між собою, утворюючи пилкову трубочку, крізь яку проходить стовпчик. Пиляки видовжені, відкриваються повздовжньо. Бутони в суцвітті-кошику розрізняються за стадією свого розвитку, що призводить до ремонтантного цвітіння.

Гінецей складається з двох плодомисиків зі стовпчиком, який закінчується двома приймочковими лопатями. Приймочка життєздатна впродовж 10–12 діб і значно видозмінюється за період цвітіння, видовжується, закручується. Лопаті приймочки вкриті сосочками.

Зав'язь нижня одногнізда з одним насінним зачатком, що розташований на короткій насінній ніжці-фунікулюсові. Тип насінного зачатка тенуїнуцелярний, у якому материнська клітина мегаспор лежить безпосередньо під епідермою мегаспорангія. Насінний зачаток анатропний, однопокривний.

Зародковий мішок моноспоричний, нормального типу, видовжений, вузький. Зачаток зародковому мішку дає одна з чотирьох мегаспор тетради шляхом трьох послідовних поділів.

Плід — сім'янка, що не розкривається, однонасінний, зі щільним, але не товстим оплоднем, що виділяється від насіння. Насіння дрібне, веретеноподібне, видовжене до 2–3 мм. Коробочка при достиганні набуває темно-коричневого кольору. На зовнішній поверхні насіння помітні 5–8 світло-коричневі вертикальні волоски, що служать для розповсюдження насіння.

Місцезростання. Батьківщина стевії — Парагвай. Перше повідомлення про стевію зроблено 1887 р. З 1970 р. у цій країні стевія становить національний інтерес.

Фармакологічна характеристика.

У медицині використовують листки стевії. Стевія — унікальна рослина, справжній дарунок природи, містить детерпенові глікозиди: стевіози, ребаудіазиди, стевіолбіозиди, дулказиди, які є фітостероїдами і служать будівельним матеріалом для продукування гормонів. Співробітники Науково-дослідного інституту хімії та лікарських рослин України із стевії виділили комплекс солодких глікозидів – сахарол з високим ступенем солодкості (він у 300 разів солодший за сахарозу, яку добувають із цукрового буряку).

Стевія містить: мінеральні сполуки Ca, Mg, K, P, Zn, Fe; органічні сполуки, що вміщують Co, Mn; вітаміни групи P, A, E, C і бета-каротин, нікотинову кислоту (флавоноїди), унікальні ефірні олії, пектин.

Листок стевії в натуральному вигляді важить 50 г.

Застосування. Енергоємність (калорійність) та потреба в інсуліні для утилізації — основні недоліки натуральних підсолоджувачів вуглеводного походження. Найбільш відомий синтетичний підсолоджувач сахарин до 1983 року був єдиним підсолоджувачем дієтичних напоїв, проте тривале використання його виявилось небезпечним. Солодкі спирти ксиліт, сорбіт не потребують інсуліну при засвоєнні, однак мають однакову з цукром енергетичну ємність. За даними ВОЗ, близько 1/3 населення планети споживає калорій більше за норму, внаслідок чого зростає кількість людей з порушеним обміном речовин та хворих на діабет (лише в Україні таких нараховується понад 1 млн. чоловік). Саме забезпечення попиту на виробництво природних замінників цукру, які відповідають сучасним вимогам, стало соціальним замовленням суспільства, сприяло поширенню стевії в багатьох країнах світу. З 1989 р. в Україні (за рішенням експертної ради Міністерства здоров'я) дозволено використання стевії в харчовій промисловості як безвуглеводного замінника цукру. Українська науково-виробнича асоціація «Стевія» пропонує цукровий асортимент кондитерських виробів, молочних продуктів, безалкогольних напоїв, плодово-овочевих консервів, фіточаїв на основі листків стевії та продуктів від його перероблення. Заміна цукру підсолоджувачем природного походження при виробництві продуктів харчування є лікарсько-профілактичним заходом,

спрямованим на зниження цукрового навантаження на організм. У 35% хворих на діабет така заміна нормалізує обмін речовин без медикаментозного втручання. Стевія містить цілий комплекс біологічно активних речовин, які, крім антидіабетичної дії, попереджають карієс зубів. Корисно вживати її при алергічних діатезах у дітей, виразковій хворобі шлунка, захворюванні печінки. Вона запобігає атеросклерозу, допомагає позбутися зайвої ваги.

У домашніх умовах на водяному відварі або настої з листків стевії можна готувати напої, компоти (із додаванням лимонної кислоти). Слід мати на увазі, що 50 г сухого листя стевії замінює 1 кг цукру. При вживанні чаю 1 чайну ложку заварки та 3–5 листків стевії (замість 1 чайної ложки цукру) заливають склянкою окропу, настоюють 10–15 хвилин. Можна зробити концентрований відвар і додавати його до чаю або кави. Більш корисно вживати стевію з фіточаєм.

Отже, стевія незамінна при цукровому діабеті, ожирінні, атеросклерозі, гіпертонічній хворобі, алергічних захворюваннях, послабленому імунітеті, захворюваннях крові різного походження, захворюваннях ротової порожнини (карієсі, пародонтозі) захворюваннях нирок, шлунково-кишкового тракту. Стевія гармонізує всі системи організму, забезпечує тканинне дихання, нормалізує роботу ферментних систем, відновлює вуглеводний, ліпідний та білковий обмін, знижує рівень холестерину в крові, забезпечує імуномоделювальний, антистресовий, протианемічний стан, стабілізує артеріальний тиск, стимулює роботу сечовидільної системи.

Агротехніка вирощування. Клімат батьківщини стевії – тропічний, з сумою опадів за рік 2000 мм, середньодобовою температурою повітря найхолоднішого місяця 17–17°С, найтеплішого — 27–29°С, сумою ефективних температур 8000°С, відносною вологістю повітря 80–100%. Проте той факт, що стевія поширилася не лише в країнах із теплим, а й із помірним кліматом, свідчить про високу адаптивність культури до умов вирощування.

З 1989 р. Науково-дослідний інститут АПВ під керівництвом наукового співробітника Г.Клюєвої відпрацьовував наукові принципи інтродукції стевії в Закарпатському регіоні. За час вивчення визнано, що сума активних температур до 3200° С цілком задовольняє культуру в теплі. Найбільш вразливо вона реагує на нестачу вологи: сума опадів 600–700 мм на рік та відносна

вологість повітря в період вегетації — до 70% не задовольняють рослину. Періодичні атмосферні посухи, що переходять у ґрунтові, є причиною порушення у стевії продукційних процесів.

Вирощування садівного матеріалу. В умовах помірного клімату стевію розмножують вегетативним способом. Методика вегетативної регенерації «in vitro» та клонування коренепаростковими зеленими живцями відпрацьовані Українським інститутом цукрових буряків та НВА «Стевія». Найпростіший і найбільш поширений метод — зелене живцювання.

Про садівний матеріал дбають з осені. В кінці жовтня (до заморозків) викопують кореневища, бракують уражені та слаборозвинені, здорові висаджують у теплицю або укладають у ящики з ґрунтом і переносять у підвальне приміщення. Під час зберігання у сховищах бажано підтримувати постійну температуру (5–8° С), стежити за зволоженням ґрунту.

Наприкінці лютого–початку березня маточні кореневища переносять у теплицю. За оптимальних умов (температура 20–25° С, вологість 50–60%, освітлення 8–9 люкс) через два тижні стевія утворює пагони, придатні до живцювання. В тимчасових теплицях (без регулювання зазначених факторів) цей період значно зростає.

Для укорінення зрізають верхню частину рослини або бічні пагони. Зелені живці з 2–3 міжвузлами висаджують у субстрат з піску та перліту (співвідношення по об'єму 1:2–3) і укривають плівкою. Оптимальною для укорінення є температура 20–25° С. Для стимулювання коренеутворення використовують регулятори росту. Через 15–20 днів (після 2–3-денного загартування) розсаду висаджують для дорощування в ґрунтовій суміші, краще в горщики, щоб не травмувати її при висаджуванні у відкритий ґрунт. За цей час проводять 1–2-разове підживлення (раз у два тижні) 0,1-0,2%-ним розчином (1–2 г на 1 л води) нітроамофосу.

Висаджують розсаду стевії у відкритий ґрунт у 35–50-денному віці від першої декади травня до першої декади червня, залежно від погодних умов. При недостатньому зволоженні ґрунту її поливають протягом 10 днів. Схема садіння 45х20 см. Перед посадкою в ґрунт вносять $N_{60}P_{60}K_{60}$.

Догляд за стевією протягом вегетації полягає в утриманні ґрунту в пухкому стані (прополювання та розпушування проводять не менше 2–3 разів).

КОМОННИК ЛУЧНИЙ (Succisa pratensis Moench., syn. S. praemorsa Gilib.) Aschers).

Російська назва — сивец луговой; місцева — борода чортова інакша, відводник луковий, коноплі лісні, короста, кумуниця, лизун, ранник, сивець, скабіоза прогризена, чортогон-трава.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини черсакових (Dipsacaceae), заввишки 40–80 см, з коротким товстим кореневищем. Стебло з двома–трьома парами листків, просте або до вершка галузисте, голе. Листки еліпсовидні або ланцетовидні, переважно у прикореневій розетці. Стебло вгорі притиснуте, внизу відлегловолосисте. Квітки в кулястих одиничних головках, що сидять на довгих ніжках. Усі квітки в головках однакового розміру. Кожна квітка має подвійну чашечку — зовнішню і внутрішню. Віночок чотирилопатевий, голубий, рідше рожевий або білий. Плід — сім'янка. Цвіте в липні–серпні.

Росте на вологих луках, по чагарниках і на лісових галявинах. У медицині використовують траву (Succisa herba), яка містить сапоніни, гіркоти глікозид, скабіозид і речовини, що негативно впливають на бактерії.

Використовують тільки в народній медицині (відвар кореневища) для промивання ран і від глистів. Іноді кореневище з коренями товчуть, змішують з цукром і приймають по чайній ложці при болю в шлунку. Водяний відвар усієї рослини п'ють при головному болю, обмивають місця, уражені коростяним кліщем, застосовують як відхаркувальне при захворюванні горла (А.Ф.Гаммерман, И.Д.Юркевич, 1965).

J. Rápóti, V. Romváry (1987) вказують, що чай-трава комонника використовують для лікування виразок шлунка і кишок, при шлунковій кровотечі, а також при кашлю. При геморої роблять сидячі ванни з трави комонника.

ЖИВОКІСТ ЛІКАРСЬКИЙ (Symphytum officinale L.).

Російська назва — окопник лекарственный; місцева — білопузик, боєвець, вухо лошакове, гав'яз, живокіст, гав'язь, живакість, живикіст, живокесен, живокіст звичайний, живокість лікарська, живосток, жиговник, жиловник, жилокость, кість жива, костівал, костолім, костолом, коштивал, лизень воловий, лодишник, окопник, правокість, ріжник, сальник, саль-

ниця, ухо ломаково, язик воловий, язик гав'яжий, язик собачий.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30–100 см з родини шорстколистих (Boraginaceae). Стебло крилате, товсте, пряме. Нижні листки великі, звужені у крилатий черешок, верхні — сидячі. Вся рослина шорстка від волосків. Квітки фіолетові, в завитках на кінцях квітконосів. Плід — горішок. Цвіте в червні–серпні.

Росте на вогких місцях — на луках, по берегах річок, біля канав. Усі частини рослини **отруйні**.

З лікувальною метою використовують кореневище з коренями (Radix symphyti), які містять алкалоїди — лазіокарпін, циноглосин, алантоїн, симфітоцимоглосин, консолідин, консоліцин, дигалову кислоту, дубильні речовини, галову кислоту, аспарагін, крохмаль, сліди ефірної олії, багато слизу та інші речовини. Експериментальні досліди показали, що живокіст знижує кров'яний тиск, збуджує дихання, підвищує тонус, посилює скорочення мускулатури, кишок і матки, проявляє протипухлинну активність, підвищує апетит, поліпшує травлення при коліті, сприяє заживленню ран. Алантоїн визначає його протипухлинну дію, лазіокарпін діє паралізуюче на центральну нервову систему. Алантоїн використовують зовні як ранозагоювальне, всередину — при виразковій хворобі шлунка, дванадцятипалої кишки. На Кавказі свіжу надземну частину використовують у їжу, відвар кореня зовні — як протизапальне, при геморою, ангіні, переломах; алергії, гастритах.

Маззю, виготовленою із свіжих коренів, лікують тромбофлебіти (С.С.Станков, 1951). Як зовнішнє — для вгамування болю і сприяння регенерації тканин, загоюванні ран, при грижі міжхребцевого диску, болю в попереку, екземі. Згідно з д-р.Тайсом, кореневище містить велику кількість алантоїну, який сприяє утворенню клітин і регенерації тканин. Народна

назва рослини «живокіст» походить від того, що в гомеопатичній практиці сировину застосовують для компресів при переломах і ударах, можливо, через великий вміст органічно зв'язаного вапна. Слизистий відвар коренів вживають від проносів як добрий обволікаючий засіб. Як зовнішнє використовують при чиряках, наривах, виразках.

Збирання. Кореневище і корінь живокосту збирають навесні (березень–квітень) або восени (вересень–листопад). Надземну частину — в період цвітіння рослини (червень–серпень). Кореневище розрізають поздовжньо і сушать на горищах або в добре провітрюваних місцях, штучне сушіння здійснюють при температурі, не вищій ніж 40° С.

Технологія вирощування живокосту. Про технологію вирощування в культурі живокосту нам не вдалося знайти відповідну літературу. Розмножується живокіст насінням і вегетативно (з допомогою кореневищ). В.Н.Голубєв 1986 року в журналі «Растительные ресурсы» наводить дані про вплив способів посадки та внесення добрив на врожайність живокосту в Московській області. Автор зазначає, що в травні 1984 року ним було закладено два досліди на навчальній фермі Всесоюзного сільськогосподарського інституту щодо впливу доз мінеральних добрив та різних способів посадки на врожайність зеленої та підземної біомаси живокосту. Досліди було закладено на добре окультуреній староорній ділянці; ґрунт супіщаний (рН 5,7), P_2O_5 і K_2O 24 і 18 мг/100 г ґрунту, гумус 2,0 %.

Площа дослідної ділянки 20 м. Досліди проводились у 1985–1987 рр. У досліді № 1 були такі варіанти: 1) контроль — без добрив, 2) $N_{60}P_{20}K_{60}$; 3) $N_{120}P_{40}K_{120}$; 4) $N_{120}P_{60}K_{120}$. Фосфорні та калійні добрива вносили в шар ґрунту 0–15 см у вересні 1984–1986 рр., азотні — в ті ж два роки за період вегетації (50% відразу після сніготанення і 50% після першого покосу при міжрядному розпушенні). Схема посадки живців 70x30 см із розрахунку 50 тис. рослин на 1 га. Накопичення зеленої та підземної біомаси під впливом різних доз добрив враховували на другий–четвертий роки вегетації і визначали вихід сухої біомаси. За даними Фролова (1982), основна маса коренів живокосту розміщується в шарі ґрунту 0–30 см, в цьому ж шарі і визначають сиру масу скелетних коренів діаметром більше як 1 см.

У досліді № 2 в тих самих ґрунтових умовах було вивчено вплив різних площ живлення на врожайність зеленої біомаси. Повторність, як і в досліді № 1, була чотирикратна, фон добрив єдиний для всіх варіантів — $N_{60}P_{20}K_{60}$. Посадка весняна (20.V.84) під мотику, кореневими живцями масою 0,1 кг кожний на глибину 5–8 см.

У перший рік вегетації (рік посадки — 1984) у рослин живокосту сформувалось по 2–3 генеративні пагони до 50 см заввишки. Збирання врожаю зеленої біомаси в рік посадки не проводили.

Весняно-літні періоди 1985–1987 рр. також були дощові, з прохолодною погодою. Однак вже в першій декаді травня живокіст утворив перший ярус і пригнітив розвиток бур'янів. Сформувались міцні рослини. На одну рослину припало до п'яти добре олистнених генеративних пагонів, середня висота яких досягла 140 см. Починаючи з другого вегетаційного періоду, чітко проявляється вплив різних доз добрив на збільшення зеленої біомаси.

Результати досліду № 1 свідчать про те, що врожайність сухої біомаси живокосту на 2–4 роки розвитку найбільша порівняно з контролем при внесенні добрив у варіанті $N_{180}P_{60}K_{180}$. Врожайність сухої біомаси була високою також у варіантах $N_{60}P_{20}K_{60}$ і $N_{120}P_{40}K_{120}$. Урожайність зеленої біомаси живокосту, яку одержали при досліджуваній системі добрив, еквівалентна однорічним кормовим культурам при їх висіванні кожного року (наприклад, кукурудза з врожайністю зеленої біомаси 60–90 т/га), але затрати на обробіток ґрунту плантації живокосту в 2–3 рази нижчі, ніж посіви кукурудзи.

Розвиток живокосту 1984 року в досліді № 2 був таким же, як і в досліді № 1, однак ступінь засміченості дослідних ділянок у досліді № 2 у варіантах широкорядному із Festuca та розкидному загущеному була нижчою. В досліді № 2 на 2–4 роки вегетації живокосту (1985–1987 рр.) чітко проявились відмінності в накопиченні біомаси за варіантами. Так, більша площа живлення в широкорядному без ущільнення варіанті призвела до посилення пагоноутворювання в середньому до 4,8–4,9, що на одну особину в широкорядному із Festuca варіанті становило 4,3–4,4, а в розкидному загущеному варіанті — 3,2–3,3 шт. Однак врожайність зеленої біомаси була значно вищою у варіантах з меншою площею живлення, ніж у контрольному. Найбільшу — до 102,5 т/га (1986 р.) —

врожайність живокосту було зафіксовано при розкидному загущеному способі посадки із розрахунку 100 тис. рослин на 1 га. В цьому варіанті головну роль відігравали два фактори: 1) збільшення маси посадкового матеріалу в два рази порівняно з контролем (8 т/га кореневих живців, а в контролі — 4 т/га); 2) більш ефективне використання площі живлення і сонячної енергії при фотосинтезі (в цьому варіанті площа листя на 1 м була перед покосом на 25–26% більша, ніж у контролі).

Характер накопичення біомаси живокосту залежно від площі живлення в наступні роки у варіантах досліду № 2 може змінитися. Але на 2–4 роки вегетації в широкорядному варіанті і в розкидному загущеному врожайність біомаси була вища відповідно на 10–11 і 25–28% порівняно з контролем. Ці варіанти посадки живцями живокосту є дуже цікавими з господарського та технічного боку.

БУЗОК ЗВИЧАЙНИЙ (Syringa vulgaris L.).

Російська назва: сирень обыкновенная; місцева — оргона, рай-дерево, лиліяш, базник ярий, без, буз, синель.

Чагарник заввишки 3–10 м, з родини маслинових (Oleaceae). Старі пагони сірі або коричневі, молоді — оливково-зелені. Листки яйцевидні, голі на вершку, довгозагострені. Квітки лілові, білуваті або інших кольорів, пахучі в густих пірамідальних волотях. Плід — коробочка. Цвіте в травні–червні. Плоди достигають у липні–серпні. Рослина **отруйна**.

Бузок звичайний — південноєвропейський вид, у нас росте тільки в культурі у всіх районах, часто дичавіє. В Карпатах природно зростає зрідка БУЗОК СХІДНОКАРПАТСЬКИЙ (Syringa josikaea Jacq.), який є ендеміком Карпат і **занесений до Червоної книги України**.

Застосування. В медицині застосовують квітки, листки, бруньки бузку. Квітки містять фарнезол, фенолглікозид сирінгін, сирінгопікрин, ефірну олію. Сирінгін знайдено також у корі, листках, пагонах. Має фітонцидні властивості.

У народній медицині настій квіток використовують при кашлю, бронхітах, коклюші, бронхіальній астмі, як протималярійний і потогінний засіб. Листки входять до складу зборів, що використовують як внутрішнє при туберкульозі легенів, зовні — як раноза-

гоювальне, при фурункульозі. Спиртовий настій квіток використовують при ревматизмі і ревматоїдному поліартриті, при виразці шлунка. Коротку частину стебла використовували для лікування рожистих запалень, листки і квітки — для виготовлення настоїв для лікування радикулітів і поліартритів.

ПИЖМО ЗВИЧАЙНЕ (Tanacetum vulgare L.).

Російська назва — пижма обыкновенная; місцева — вороташ, воротчик, воротиш ранник, вратич, глистник, горобинка дика, горобинка польова, деревій жовтий, кориворот, коровай, криворот, кудрявець, маринька, рунька, маточник, навороток, навротич, остуда, привертень, приворотень, протич, рай-цвіт, рум'янок лісний, рябинчик, сизик, шальник.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 60–150 см з сильним камфорним запахом з родини айстрових (Asteraceae). Стебло пряме, кореневище коротке, гіллясте. Листки чергові, в обрисі довгасті, нижні — черешкові, стеблові — сидячі. Квітки жовті, зібрані в кошики, які розташовані на вершках стебла і зібрані в густій щитковидній волоті. Цвіте все літо.

Росте біля узлісь, на полях, серед чагарників, поблизу жител.

Застосування. З лікувальною метою використовують квітки (Flores tanaceti). Вони містять гірку речовину танацетин, смолу, камедь, цукор, жирну олію, барвники й екстрактивні речовини, ефірну олію, до складу якої входять туйон, борнеол, терпен та інші речовини. Рослина **отруйна** через наявність туйону.

У народній медицині пижмо здавна використовувалось як глистогінне, для регулювання менструацій, лікування жовтяниці і шлунково-кишкових захворювань.

Тепер його застосовують, в основному, як глистогінне (особливо при аскаридах і гостриках) (по 2–3 г порошку дорослим і 0,5–1,0 г дітям), при лямбліозі.

При проносах з квітів пижма роблять настій (5 г на 200 г води) і при-

ймають по столовій ложці 3 рази на день. Настій вживають також при пониженій кислотності з уповільненою евакуацією.

Збирання. Квіткові кошики можна збирати протягом усього літа й одразу сушити в сухих, добре провітрюваних приміщеннях або на повітрі.

КУЛЬБАБА ЛІКАРСЬКА (Taraxacum officinale Webb. ex Wigg.).

Російська назва — одуванчик лекарственный; місцева — баба, бабаки, бабакуля, бабакуль, бабка, баранки, баранчики, бородавник, вірність мужська, гуменник, гуменце, дідики, жабник, жовтушка, зуб вовчий, козачки, кочанек, кулибаба, кульбаба звичайна, кульбаба, кульбабка, кульбабок, кульбавка, кульбака, кульбаха, купава, купала, летучки, летючки, листочки, любов хлопців, маїк, маївка, май, майка, мелайниця, молоч дикий, молод городовий, молочай дикий, молочко, молочник, молошник, одуванчик, омеланка, падиволос, пауки, плешивець, подойнички, подорожник, помпава, попава, прищавник, пувка, пупава, пупова, пустодуй, пушки, солдатики, скульба, сліпак, сліпота, сталість дівоча, тютя сліпа, чичник, чічак, чічик, чічник.

Популярна, дуже поширена рослина з родини айстрових (Asteraceae). Цвіте з квітня до морозів. Росте всюди на відкритих місцях, у великій кількості на луках, галявинах, у садах, уздовж шляхів та в інших місцях.

Застосування. З лікувальною метою використовують корені (Radix taraxaci), рідше — корені з надземною частиною (Radix taraxaci cum herba). Вони містять гіркоту тараксацин, два фітостероли (тараксастерол і гомотараксастерол), слиз, цукор, до 40% інуліну, інозит, маніт, дубильні речовини, сліди ефірної олії, каучук, смолу. У листках є вітамін С — 50 мг% і каротин — 6 мг%.

Кульбабу вживають для збудження апетиту і поліпшення діяльності травних органів. Іноді препарати кореня призначають при захворюванні печінки як жовчогінне і легкопроносне. Корені вживають у порошку

або у вигляді густого екстракту. В народній медицині використовують відвар кореня.

Кульбабу використовують як засіб для лікування жовчного міхура і печінки. Проявляє пряму дію на печінку, впливаючи на вироблення жовчі і притоку її до жовчного міхура, впливає на жовчний міхур, викликаючи його скорочення і звільнення від нагромадження жовчі. Такий ефект сприяє нормалізації травлення їжі і абсорбції жиророзчинних речовин, в т.ч. і вітамінів. Завдяки жовчогінним властивостям сприяє очищенню організму від шлаків. Багатий на вітаміни і мінерали, сприятливо впливає на нирки, підшлункову залозу і селезінку.

Для збудження апетиту і поліпшення травлення вживають екстракт (0,3 г на прийом) і відвари (15–20 г на 200 г води) по столовій ложці 3–4 рази на день за півгодини до їди.

При захворюванні печінки п'ють настій кореня. Одну ложку дрібно нарізаного кореня заварюють як чай у склянці окропу, потім ще настоюють протягом 20–30 хв., проціджують і вживають по 1/4 склянки 3–4 рази на день за півгодини до їди.

Збирання. Корені викопують ранньою весною у квітні, поки не розквітне рослина, але краще восени (в серпні–вересні), після опадання листків. Викопані корені очищують від землі, решток стебел і листків, миють холодною водою і сушать на повітрі (в суху погоду), в теплому приміщенні або на печах, не надто гарячих. Перед сушінням корені слід пров'ялити на повітрі протягом кількох днів, поки не припиниться виділення молочного соку.

РУТВИЦЯ ОРЛИКОЛИСТА (Thalictrum aquilegifolium L.).

Російська назва — василистник водосборолистный; місцева — дуб старий, єстамин коштовний, животник, козли, м'ята чортова, невстаха, одзвінки, оксамит коштовий, рутвиця широколиста, рутиця римщинувата, рутка дика.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини жовтцевих (Ranunculaceae), заввишки 50–100 см. Стебло розгалужене, голе. Листки чергові з довгими жолобчастими черешками, дво-триперисті, з округло-оберненояйцевидними або оберненояйцевидними, спереду із зарубчастими лопатевими листочками, 20–50 мм завдовжки. Квітки дрібні, зібрані у волотисті суцвіття. Оцвітина проста, чашечковидна, листочки оцвітини зеленуваті. Цвіте в травні.

Росте в тінистих лісах, по чагарниках, часто на узліссях.

Застосування. Для лікування застосовують траву, яка містить алкалоїди, в тому числі тальмин і тальмидин, і глікозиди. Входить до складу мікстури Здренка. Рутвицю широко використовують у народній медицині при різних хворобах — нашкірних, проносах, жовтяниці, малярії, епілепсії, туберкульозі легенів, хворобливих менструаціях, нервових захворюваннях, як зовнішнє — при ревматизмі, запальних пухлинах, наривах, як ранозагоювальне. Вживається в гомеопатії.

Збирання. Заготовляють траву під час цвітіння, в травні–червні, зрізують ножами або серпами верхівки стебел завдовжки 30–35 см. Сушать на горищах під залізним дахом або під накриттям з доброю вентиляцією.

КОНЮШИНА ЛУЧНА (Trifolium pratense L.).

Російська назва — клевер луговой; місцева — валашок, в'язіль, головак, голорішки-волошки, горінина, горішок польовий, горішок червоний, дятлина, дятловина, жеребець, жеребчик, жовтушка, івасик, клевер, коман, комана, команиця, команка, команичина, комениця, коневник, кониця, конич, коничина, коніч, конічина, конюшина, конючина проста, конюшина звичайна, конюшина червона, конятина лугова, конячина, котики червоні, куманич, куманичина, кунинка, ляшок червоний, лутер дикий, медівка, око козине, орішок червоний, ройзіллл, смоктушки, суховершки, травка, требич, трепиконина, трибзілля, тризілля, трилистник, трійка, троєзілля, тройзіл, тройзілля, троян, трьохзілля, трьохлистник, хрещатка, яблучка.

Загальновідома багаторічна трав'яниста рослина з родини бобових (Fabaceae). Квітки блідо-червоного або темно-пурпурового кольору, зібрані в суцвіття-головки. Цвіте в квітні–липні.

Росте на луках, широко культивують як цінну кормову рослину.

Застосування. З лікувальною метою використовують суцвіття-головки (Flores trifolii). Воно містить глікозиди трифолін, ізотрифолін, ефірну й жирну олії, флавонові барвники: прошал, генистеїн, кампферол, дубильні речовини, смолу та ін.

Конюшина має відхаркувальну, сечогінну, потогінну та бактерицидну властивість і застосовується при запальних захворю-

ваннях дихальних шляхів, при бронхіальній астмі, анемії, артеріосклерозі, що супроводжується головним болем, шумом у вухах, при набряках серцевого і ниркового походження.

Есенцію із свіжих квітучих рослин застосовують у гомеопатії. Ефірну олію використовують в ароматичних композиціях. З коренів виділено антигрибкову речовину трифоліризин.

У народній медицині квітки використовують як відхаркувальний, сечогінний і антисептичний засіб у вигляді відварів і чаю, як зовнішнє — у вигляді припарок при наривах і опіках, як болезаспокійливе при ревматичних і невралгічних болях, як засіб, що підвищує апетит, при туберкульозі, як протикашлеве при коклюші, малярії, маткових кровотечах, хворобливих менструаціях, епілепсії, білях. Подрібнені листки прикладають на гнійні рани і виразки.

Настій — 1 столову ложку сухої трави конюшини залити 1 склянкою окропу, настоювати 1 годину в закритому посуді, потім процідити. Приймати 1/4 склянки за 20 хвилин до їди (В.П.Махлюк, 1967).

Збирання. Збирають цілісні суцвіття-головки разом з обгорткою під час повного цвітіння. Головки зривають або зрізують біля самої основи суцвіття і відразу висушують на горищах чи на відкритому повітрі без доступу сонячних променів.

КОНЮШИНА ПОВЗУЧА, К. БІЛА (Trifolium repens L.).

Російська назва — клевер ползучий; місцева — барвиночок крещатий, ворошинка, в'язіль, головки івасикові, горішина, горішки, дятлина біла, зілля сіре, кашка біла, клевер білий, команиця біла, команиця дика, комониця полізуха, конина, конюшина свиняча, конятина біла, конятина повзянка, котики білі, кунинка, лисики, лишки, літки, лугер білий, медівка, орішина біла, орішки білі, повзянка, тройнячок, троян, хрестики.

Багаторічна трав'яниста рослина з довгими, досить гіллястими повзучими стеблами, що вкорінюються. Листки трійчасті. Квітки білі, зібрані в кулясті головки на довгих ніжках. Цвіте з травня до жовтня.

У медицині використовують білі головки суцвіття, також в цілому надземну частину, яка містить алкалоїди, дубильні речовини, 3–3,5% жирів, 34% безазотистих екстрактивних речовин, до 120–170 мг% вітаміну С, токоферол, до 8 мг% каротину, 20–30% білка.

Використовують тільки в народній медицині у вигляді настою суцвіття при різних жіночих захворюваннях, туберкульозі та простудах. Настій п'ють при задусі, туберкульозі легенів, отруєннях, маткових кровотечах.

Головки збирають у період їх повного розвитку, сушать на горищі або на відкритому повітрі.

КОНЮШИНА ГІРСЬКА (Trifolium montanum L.).

Російська назва — клевер горный; місцева — білоголовка, василь, в'язень, в'язіль, в'ясіль, головник, горішок білий, дятловина, дятловник, івасик, каюшина, кашка біла, квасик, клевер, козелки, комана, команка, команиця, команичина, коновник, конючина, конюшина-васики, конятина гірська, котики білі, котовник, кошики, кошиці, конюшина, лапа кошача, лапка куряча, лапки котячі, лапки сорочі, лугер білий, орішок білий, полуничник, полунишник, яловий дикий, п'ятопал, стегенце куряче, трава кінська, треликонина, триперсть білий, тріфой, шапочки.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 20–50 см, з прямостоячим стеблом, пухнаста. Квітки білі, зібрані в кулясті головки, які пізніше стають яйцевидними. Цвіте в травні–серпні.

Росте на луках, лісових полянах, на схилах, узліссях, серед чагарників.

Застосування. З лікувальною метою використовують квітки (Flores trifolii montani). Вони містять глікозиди, трифолін, ізотрифолін, ефірну олію, жирну олію, вітамін С та інші речовини.

Використовують у народній медицині у вигляді відварів при захворюванні органів дихання, як відхаркувальний та сечогінний засіб, а також у вигляді припарок при наривах та опіках.

КУПАЛЬНИЦЯ ЄВРОПЕЙСЬКА (Trollius europaeus L.)

Російська назва — купальница европейская; місцева назва — бульбу-

ки, валивочко, вовча лапа, авдотьки, удики, волове око, головічка, беретванник.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини жовтцевих (Ranunculaceae), заввишки 15–90 см. Прикореневі листки черешкові, пальчасто-п'ятироздільні, з ромбічними гострозубчасто надрізаними дольками, стеблові листки зібрані по 3–7 на черешках або сидячі. Квітки великі, в діаметрі до 5 см, чашолистики блідожовті, рідше золотисто-жовті, широкі, овальні, пелюстки — нектарники оранжеві. Плоди-листівки зібрані кулястою головкою. Цвіте в травні–червні. Плоди достигають у серпні. Рослина **отруйна**, особливо корені.

Трапляється в Європі, Арктиці, Західному Сибіру, в Заполяр'ї. В зоні Карпат поширена на гірських вологих луках, лісових полянах, по берегах річок. За останні десятиріччя ареал її скоротився. При таких темпах знищення рослини заради букетів вона може стати кандидатом до занесення в регіональну Червону книгу.

Застосування. Для лікування використовують усі частини рослини. В коренях і кореневищах містяться алкалоїди (магнофлорин), у надземній частині — алкалоїди та інші азотовмісні сполуки (магнофлорин, холин), флавоноїди (витексин, орієнтин), у листках — алкалоїди, фенолкарбонові кислоти в гідролізаті (п-кумаринова, ферулова, синапова), флавоноїди в гідролізаті (кемпферол); квітки — флавоноїди орієнтин, каротиноїди — каротин і ксантофіл, троликсантин, тролифлор; насіння — алкалоїди, фермент ліпаза, жирна олія.

Надземну частину вживають при набряках, захворюваннях шлунка, печінки, зовні — при фурункулах і пухлинах. Має антибактеріальну і жовчогінну дію.

ПІДБІЛ ЗВИЧАЙНИЙ, МАТИ-Й-МАЧУХА (Tussilago farfara L.).

Російська назва — мать-и-мачеха; місцева — бівпушок, білокопитець,

білокопитник, білпух, купайла, купала, листки білі, лопух, лопух білий, мати-й-мачуха, матишник, маточник, мачиненик, мачишник, опуша солодка, підбій, підбіл менший, підбіль, підбільник, пудбіль, пупава.

Багаторічна трав'яниста рослина, заввишки 10–25 см, з повзучим гіллястим кореневищем, з родини айстрових (Asteraceae). Ранньою весною на глинистих ґрунтах, на схилах з'являються жовті квітки, схожі на квітки кульбаби, які цвітуть до середини травня. Наприкінці цвітіння з'являються довгочерешкові листки, спочатку з обох боків, пізніше тільки з нижнього боку, опушені.

Росте на глинистих схилах ярів, каналів і піщаних ґрунтах біля річок, на відкритих місцях.

Застосування. З лікувальною метою використовують листки (Folium farfarae, Folium tussilaginis) і квітки (Flos farfarae, Anthodium farfarae, Flos tussilaginis). Вони містять багато слизу, гіркий глікозид тусилягін, дубильні речовини, галову кислоту, інулін, сліди ефірної олії, мінеральні речовини; квітки містять фарадіол і фітостерин, дубильні речовини, вуглеводи й аморфний жовтий пігмент.

Ще з давніх часів мати-й-мачуху вживали при кашлю. Квітки й листки застосовують як пом'якшувальний і відхаркувальний засіб при захворюваннях дихальних шляхів. Вживають настій (10–15 г на 200 г води) по столовій ложці 3–4 рази на день. Входить до складу «грудного збору».

Збирання. Листки збирають у першій половині літа (в червні), обриваючи з половини черешка, квітки — на початку цвітіння (приблизно в квітні–травні) в суху, ясну погоду, зрізуючи ножицями квіткові кошики біля самої основи.

Зібрану сировину (листки та квітки) сушать у добре провітрюваних приміщеннях або на горищах під залізним дахом, розкладаючи листки кожний окремо, білим боком догори.

КРОПИВА ДВОДОМНА (Urtica dioica L.).

Російська назва — крапива двудомная; місцева — джибуха, джигуха, джидуха жала, жалива велика, жаливуха, жаруха, жеруха, жигавка, жигалка, крапива велика, крапива жалюча, коприва, кропива велика, кропива велика пекуча, кропива

жалива, кропива жалка, кропива жалюча, кропива жеруча, кропива пекуча велика, покрива.

Широко відома трав'яниста рослина з родини кропивових (Urticaceae).

Росте по засмічених місцях, на городах, в садах як бур'ян. Цвіте з червня до пізньої осені.

Застосування. З лікувальною метою використовують листки (Folium urticae), іноді всю надземну частину (Herba urticae). Листки містять дубильні речовини, кремнеземову та мурашину кислоти, слиз, барвник, хлорофіл. Найціннішими складовими частинами є вітамін С (0,1–0,2%), у свіжих листках — каротин (10 мг%) і вітамін К (400 біологічних одиниць в 1 г), завдяки яким листки кропиви є полівітамінною сировиною.

Кропива має різноманітне застосування в медицині. Листки використовують переважно як кровоспинний, сечогінний і протигарячковий засіб.

Клінічна перевірка рідкого екстракту кропиви, який застосовувався при губертативних і клімактеричних кровотечах, при субсерозних фібріомах, що досягають значного розміру, при недостатній інволюції матки після пологів і абортів, дала хороші результати при захворюванні аденоми простати.

Настій з листків кропиви (15–20 г на 200 г води) по столовій ложці 3 рази на день вживають як кровоспинний засіб.

У народній медицині свіжий сік з листків кропиви по чайній ложці 3 рази на день використовують при кровохарканні, кровотечах з носа, геморoїдальних кровотечах і надмірних менструаціях.

Свіжу траву кропиви вживають зовні як шкірний подразник і відтяжний засіб при ревматизмі.

Збирання. Листки кропиви збирають у рукавицях з червня до вересня і сушать у добре провітрюваних приміщеннях або на відкритому повітрі.

ВАЛЕРІАНА ЛІКАРСЬКА (Valeriana officinalis L.).

Російська назва — валерьяна лекарственная; місцева — авер'ян, бедренець, бидрець, болячник, булдир'ян, булуголова, булюголова, вадріян, варер'ян, варагушня, відкасник, грудовка, делян, делянзілля, домобильник, зілля болячкове, зілля чортове, зоря лісна, канфора, козлик, козляк, коріння трясовичне, корінь очний, корінь лихорадочний, кумплига, лавер'ян, ладан кошачий, лихоманник, маріян, мар'ян, мар'янка, мар'ян-корінь, маун аптечний, меднолан, м'ягун, оверян лікарський, оделен, оделян, одеян, одолен лікарський, одолян, одхасник, отношник, павучки, переполох, поганник, п'ятошник, ребро адамове, ребро бісове, ребро дідьче, самар'я, сем'яшник, серпій глухий, смердючка, стоян, трава котяча, трава лихорадочна, трава трясовична, хадрейник.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини валеріанових (Valerianaceae). Вид (V. officinalis) так званий збірний. Систематики поділяють його на кілька видів і різновидностей. У зоні Карпат: валеріана вузьколиста (V. angustifolia Tausch.), що росте на гірських схилах і скелях, валеріана болотна (V. palustris Kr.), що росте на болотах, валеріана висока (V. excelsa Poiret), що росте на берегах річок, пологих місцях, тінистих скелях. Всі ці види розрізняються за кількістю листків, за опушенням і кореневою системою. Всі вони лікарські.

Валеріана лікарська — висока рослина (60–150 см). Стебло звичайно одиничне, пряме, голе або внизу пухнасте. Всі листки дорослої рослини непарно-перисті. Суцвіття — велике, у вигляді щитковидного півзонтика з дрібними рожево-білими пахучими квітками. Плід — дрібна сім'янка, вгорі з десятипроменевим перистим чубком. Цвіте в червні–липні.

Росте, як уже зазначалося вище, на вологих місцях, сирих луках, по болотах, у заплавах річок, між чагарниками, а також культивується.

Застосування. Валеріана найбільш популярна лікарська рослина. З лікувальною метою використовують коре-

невище з коренями (Rhizoma et Radix valerianae), де є 0,5–1,7% ефірної олії, яка містить до 20% камфену і пінену; багато алкоголів — борнеол, 9,5% борнилестеру, кислоти — ізовалеріанову, мурашину, оцтову, олійну та вільну ізовалеріанову, алкалоїди — валерин і хатинін. Останнім часом як основну діючу речовину валеріани відзначають знайдений у ній метилпірил-кетон (Z.Blažek та ін.).

Валеріана дією ряду своїх складових частин заспокоює нервову систему. Крім того, її застосовують як збуджувальний засіб при послабленні серцевої діяльності, а також при деяких хворобах нервової системи у вигляді крапель у ніс.

Настої кореневища з коренями (6–10 г на 200 г води) призначають по столовій ложці 3 рази на день при серцево-судинних захворюваннях. Цей же настій по столовій ложці 3 рази на день рекомендується як заспокійливий засіб, а також при шлунково-кишкових кольках.

Збирання. Найкращим періодом збирання валеріани вважають осінь (серпень–вересень), коли рослина відцвітає і квітконосні стебла висихають.

Підземну частину валеріани викопують усю (кореневище разом з численними коренями). Викопані корені струшують від землі, звільняють від надземних частин і швидко промивають у холодній воді. Після цього пров'ялюють на вільному повітрі, під накриттям або на горищі під залізним дахом, а потім досушують у звичайних печах при температурі, не вищій ніж 35–40°C.

Сушити і зберігати валеріану треба в місцях, не доступних для кішок, які люблять запах коренів і псують їх.

Агротехніка валеріани. Валеріана добре пристосовується до умов середовища, тому росте на різноманітних ґрунтах, у різних кліматичних умовах. Як вологолюбна культура вона витримує ґрунти з підвищеною вологістю. Найбільш сприятливі для валеріани середні чорноземи, супіщані і легкі суглинисті структурні ґрунти з достатньою кількістю перегною (Г.М.Котуков, 1964). Добрими попередниками є чорний пар, просапні й озимі культури, а також культури на удобрених парах.

Восени проводять оранку на зяб на глибину 25–27 см, а на підзолистих ґрунтах — на повну глибину орного шару плугом з передплужниками. Весною ґрунт, зораний на зяб, боронують

у 2–3 сліди, перед сівбою культивують і знову боронують, для вирощування валеріани розсадою культивація з боронуванням повторюється в міру потреби.

Під зяблеву оранку вносять 40 т/га гною, що значно збільшує урожай коренів валеріани. Мінеральні добрива з розрахунку 15 кг/га азоту, 45 кг/га фосфору і 45 кг/га калію також підвищують урожай коренів, якщо валеріана йде по неудобреному попереднику, рекомендується вносити 30–40 т/га перепрілого гною разом з мінеральними добривами в кількості: фосфору — 40–50 кг/га, азоту і калію — по 25–30 кг/га.

Розмножують валеріану шляхом безпосереднього висівання насіння в ґрунт і шляхом попереднього вирощування розсади.

Насіння валеріани можна зібрати в кінці липня в дикорослих рослин, достигає насіння валеріани неодноразово: на одному й тому ж пагоні насіння знизу достигає повністю і осипається, вище — починає наливатися, а на вершку ще цвіте.

Висівати валеріану можна в три строки: пізно восени — під зиму, весною і влітку (ширина міжрядь 50–60 см). Норма висіву насіння: 7–8 кг/га стратифікованим насінням, а під зиму — 9–10 кг/га сухим насінням.

Літні посіви проводять свіжозібраним насінням тільки в тих районах, де випадає велика кількість опадів. При дуже густих сходах на бідних ґрунтах рослини валеріани проривають так, щоб відстань між рослинами була не меншою ніж 3–4 см.

Розсадники закладають свіжозібраним насінням у липні–серпні. Весною наступного року або в кінці літа розсаду висаджують на постійні місця при міжряддях 50–60 см і відстані між рослинами в рядках 20–25 см.

Догляд за плантаціями полягає в розпушуванні міжрядь, прополюванні бур'янів і підживленні.

Найкращим часом збирання коренів валеріани вважають третю декаду вересня, а корені від весняної посадки розсади викопують восени наступного року. При доброму догляді валеріана дає до 25 ц/га коренів і кореневищ.

ЧЕМЕРИЦЯ БІЛА (Veratrum album L.).

Російська назва — чемерица белая; місцева — тарганиння, чемерика, чемерка лугова, чемерник, чемерниця, чемир, чимир, чиміриця, чемериця біла, черкес.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини лілійних (Liliaceae), 60–150 см заввишки. Кореневище циліндричне або оберненоконічне з багатьма додатковими коренями. Стебло пряме, при основі обвите листковими піхвами, вгорі — опушене, листки яйцевидно-еліптичні, верхні — ланцетні. Квітки дрібні, зсередини брудно-білі, зовні зеленуваті, зібрані у волотисте суцвіття. Плід — коробочка. Цвіте в червні–липні.

Вся рослина **дуже отруйна**.

Росте, в основному, на полонинах, на вогких місцях, лісових полянах, а також на вогких луках.

Застосування. З лікувальною метою використовують кореневище і корені (Rhizoma et Radix veratri). Вони містять 0,5–1% алкалоїдів, до 25% смоли, жир, глікозидну гіркоту вератрамарин й органічні кислоти.

Чемерицю використовують головним чином у вигляді мазі як болезаспокійливий засіб при невралгічних і ревматичних захворюваннях, для дезінфекції білизни. Кореневища використовують і в ветеринарній практиці, у вигляді порошку та в настоях як добрий засіб, що збуджує діяльність шлунка в жуйних. Мазь, виготовлену з чемериці, використовують від овода.

Збирання. Кореневища збирають звичайно восени, але можна збирати і ранньою весною. Їх використовують разом з коренями, добре очищають від землі і промивають у холодній воді, розрізують на частини, щоб прискорити сушіння. Сушать на горищах або в інших добре провітрюваних місцях.

ДИВИНА СКІПЕТРОВИДНА (Verbascum thapsiforme Schrad.).

Російська назва — коровяк высокий (скипетровидный); місцева — вербожник, вушко медвежаче, дивина великоцвітна, дівина великоцвітна, дівина в'язчаста, дрябчак, іван.

Висока (50–150 см) дворічна трав'яниста рослина з родини ранникових (Scrophulariaceae). Стебло пряме, рідко в суцвітті розгалужене, крилате від збіжних листків. Листки довгастоеліптичні, зарубчасті, загострені. Вся рослина жовтувата, ворсистоповстяна. Квітки світло-жовті, великі, зібрані густо в китицю. Запах свіжих квітів ніжний, сухі — пахнуть медом. Плід — двогнізда коробочка. Цвіте в липні–серпні.

Росте поблизу шляхів і на луках, біля річок, на перегонах, трапляється досить часто окремими острівцями.

В медицині використовують квітки (Flos verbasci).

Основна діюча речовина — глікозиди аукубін і каталпол, їх деривати та інші іридоїдові глікозиди. З флавоноїдів є глікозид гепаредінового типу і глюкоргамнозид вербаокозид. Із супровідних речовин є терапевтично важливі слизи, сапоніни, каротиноїдні пігменти, ефірна олія. Квітки рослини — улюблені в народній медицині ліки при кашлях, бронхітах, є добрим спазмалітиком, діафоретиком і діуретиком, використовуються для купелі при геморою, в лікувальній косметиці.

ДИВИНА ЗВИЧАЙНА (Verbascum phlomoides L.).

Російська назва — коровяк лекарственный (мохнатый); місцева — вухо ведмеже, дивина звичайна, дів, діванна великоцвітна, дівана, дівенна в'язчаста, дівина звичайна, дівина повстиста, дрябчак, канделія, корав'як, коров'як, ухо ведмеже, хвіст воловий.

Дворічна трав'яниста рослина заввишки 60–120 см. Стебло звичайно пряме. Листки яйцевидні, середні — довгастояйцевидні, зарубчасті. Вся рослина білувата. Квітки жовті, по 2–4 утворюють перервану колосовидну китицю. Цвіте в червні–липні.

Росте на схилах, піщаних місцях, поблизу шляхів.

Застосування. З лікувальною метою використовують квітки дивини (Flos verbasci). Вони містять кислий сапонін, саповенін, жовті барвники, 11% цукру, 2,5% слизу, жир, сліди ефірної олії.

Квітки мають відхаркувальну, проносну й обволікаючу дію і вживаються при кашлю, катарі легенів, бронхіальній астмі, як

потогінне та при інших хворобах. З цією метою іноді застосовують і листки.

Настої квіток (15–20 г на 200 г води) вживають по столовій ложці 3–4 рази на день. Квітки входять до складу «грудного збору».

Як зовнішнє в народній медицині використовують дрібний порошок квіток для присипування ран і тріщин на сосках у жінок, змащуючи їх перед цим соком з тертої моркви.

Збирання. Збирають цілком розвинені, очищені від чашечок віночки обох видів у сонячні дні, розкладають відразу ж тонким шаром і швидко висушують у сухих, теплих приміщеннях, на повітрі без доступу сонця чи в негарячих печах.

Слід мати на увазі, що кожна квітка дивини знаходиться в розкритому стані тільки один день, а потім в'яне, тому збирати їх потрібно щодня.

ВЕРБЕНА ЛІКАРСЬКА (Verbena officinalis L.).

Російська назва — вербена лекарственная; місцева — бабишник плавневий, желізниця, желізняк, желізнянка, залізняк, зелізняк, зірки червоні, кашиця, кошиця, нехворощ суха, остудник, пориш звичайний, порпличник, порплишина, порплишник, прош, трава дротяна, трава желізна.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини вербенових (Verbenaceae), заввишки 30–60 см. Стебло прямостояче, по гранях шорстке. Листки шорсткі, яйцевидно-довгасті, квітки дрібні, блідо-лілові, зібрані в довгі тонкі нитковидні колоски. Плід складається з чотирьох горішків. Цвіте в червні–жовтні.

Росте на вологих забур'янених місцях, по узбіччях шляхів.

Застосування. В медицині використовують надземну частину (Herba verbeni), яка містить глікозид вербеналін і вербенін, емульсію, інвертин, гіркі речовини, ефірну олію, слиз, дубильні речовини, цитралем, алкалоїди.

У минулому вербена вважалась лікувальним засобом від усіх хвороб. У Греції вона і досі вважається священною рослиною, яка приносить щастя. В народній медицині ця трава і тепер має досить широке застосування від чиряків, висипу, при золотусі й різних виразках. При лікуванні п'ють напар (60 г на 1 л окропу), чай з вербени (12–15 г на 180–200 г окропу) приймають через годину по столовій ложці при артеріосклерозі, тромбозах, набуханні жил.

Збирання. Надземну частину вербени збирають під час цвітіння у червні–жовтні.

БАРВІНОК МАЛИЙ (Vinca minor L.).

Російська назва — барвинок малый; місцева — барвінок, барвенок, барвинок, барвін, барвін-зілля, барвінек, барвінець, барвінина, барвінок звичайний, барвінок хрещатий, бервен, берви, бервинок менший, бервінець, бервінок весільний, борвинок, зеленка, могильник, могильниця.

Вічнозелений півкущик з родини барвінкових (Apocynaceae). Стебло лежаче, вкорінюється до 60 см завдовжки. Листки супротивні, еліпсовидні, блискучі, шкірясті, квітки темно-голубі, одиночні, пазушні, на ніжках, цвіте в травні–червні. Рослина **отруйна**.

Росте в дубових, дубово-грабових, рідше — в дубово-букових лісах. За останні роки в Закарпатті проводять хаотичну заготівлю цієї рослини, що може призвести до повного її знищення.

З лікувальною метою використовують траву (Herba vincae).

Заготовляють у травні–червні. Трава містить алкалоїди (0,3–0,4%), гіркі речовини, аскорбінову кислоту (900 мг%), урголову кислоту, каротин, флавоноїди тощо. До складу алкалоїдів входять: вінкамін, вінкамідин, віноксин, вінцин, вінцезин, вінкамінорпін та ін. У квіток виділено флавоноїдний глікозид робінін. Галенові препарати барвінку виявляють гіпотензивну, в'яжучу, протимікробну, протизапальну, кровоспинну дію. Вони знижують артеріальний тиск, розширюють венозні судини серця, головного мозку, розслаблюють мускулатуру тонкого кишківника, стимулюють скорочення матки. З трави виготовляють препарат вінкапан і девінкан, використовують при гіпертонії, спазмах судин головного мозку, неврогенній тахікардії та інших вегетативних неврозах. Кумарини барвінку виявляють протипухлинну активність. Трава — при емфіземі легенів, дизентерії, білях маткових, кишкових кровотечах, статевій слабкості, неплідності. Вживається і в гомеопатії.

Настій трави з квітками (20 г сировини варять на малому вогні у 250 мл горілки). По вісім крапель уранці і ввечері чотири дні вживають при статевій слабкості. Після дводенної перерви лікування повторюють.

Настій листя: столова ложка сировини на склянку окропу по третині склянки 3 рази на день — при гіпертонії.

Технологія вирощування. У природних умовах у зоні Карпат барвінку мало, а попит на сировину підвищується. Отже, слід розводити його в культурі. Звичайно барвінок розмножують шляхом поділу коренів. Попередньо підготовлену для вирощування цих рослин ділянку борознять з шириною міжрядь до 60 см.

У рядки рослини висаджують на відстані 40 см і на глибину 8–10 см. Посадку проводять восени або ранньою весною, поки в ґрунті є волога. Після посадки рослини розвиваються швидко і вже першого року рясно цвітуть і розвивають кілька повзучих багатолистих стебел, цвітіння починається в квітні і триває все літо до осені. У вересні рослини починають утворювати нові відгалуження і рясно цвітуть. Догляд за ними досить простий. Упродовж вегетаційного періоду підтримують ґрунт пухким і чистим від бур'янів. Під час цвітіння слід вносити підживлення аміачною селітрою (100–150 кг/га). Влітку здійснюють 2–3 поливи.

Збирання надземної маси проводять в момент повного цвітіння, причому стебло зрізають до кореневої шийки. Після обрізання рослини знову відростають, і до кінця літа можна отримати ще один урожай. За даними С.Ілієвої (С.Илиева, 1971), у перший рік посадки можна отримати 44,5 ц/га сирої наземної маси або 15 ц/га повітряно-сухої. В наступному році врожай значно збільшується, відповідно 66,3 ц/га і 23,8 ц/га.

ВЕРОНІКА ЛІКАРСЬКА (Veronica officinalis L.).

Російська назва — вероника лекарственная; місцева — буквиця, вероніка лісна, воронець, воронник, гадячник, клад, лежанка, лежачка, окладник, протачник лікарський, сухідник, сухітник.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини ранникових (Scrophulariaceae). Стебло сланке, гіллясте. Листки яйцевидні, пухнасті. Квітки блідо-

лілові, в густих пазушних китицях. Плід — коробочка. Цвіте в червні–серпні.

Росте в лісах, серед чагарників, на узліссях.

Застосування. З лікарською метою використовують надземну частину (Herba veronicae). Вона містить, в основному, дубильні речовини, сліди ефірної олії, гіркоту, глікозид, органічні кислоти, смолу і сапонінові речовини.

Використовують у народній медицині як зовнішнє — при лікуванні ран і всередину — при простудних захворюваннях, туберкульозі легенів і кровотечах, хворобах сечового міхура та інших захворюваннях. Зокрема, в медицині країн Західної Європи застосовують при бронхіальній астмі, подагрі, ревматизмі, при свербінні статевих органів.

Збирання. Збирають траву від червня до серпня. Ножем або серпом зрізають траву при землі, далі сушать, розстеляючи тонким шаром у сухих, теплих, добре провітрюваних місцях.

ФІАЛКА ТРИКОЛІРНА (Viola tricolor L.).

Російська назва — анютины глазки, фиалка трёхцветная; місцева — арвачки білі, берладинка, брат з сестрою, братик-і-сестриця, братики польові, братка, братки городні, братки трибарвні, братчики польові, тройцин цвіт, веселі глазки, братики трибарвні, василечки, волосник, глазки анютині, дзвіночки, заморник, зілля маржаче, зозульки, іван-та-марія, каманиця триколірна, метлячки, олекса-й-марія, олія, поліквітки, полуцвіт, полуцвітки, порушка, самукишка, сестрички, сирітки, топірчики, тройцвіт, фіялка полева, фіялка трибарвиста, фіялка трибарвна, удодові чоботи, черевички зозулині.

Невеличка однорічна рослина з родини фіалкових (Violaceae). Стебло ребристе, майже чотиригранне, висхідне або лежаче. Листки — з прилистками. Квітки різнобарвні — верхні пелюстки темно-фіолетові, бокові до

середини й нижні по краях — синьо-фіолетові, синюваті або блідо-жовті. Цвіте в червні–серпні.

Росте як бур'ян на полях, у прилісках, серед чагарників, на сухих луках.

Застосування. З лікувальною метою використовують всю надземну частину (Herba violae tricoloris). Вона містить сапоніни, незначну кількість алкалоїду віоліну, глікозид кверцетин, метиловий ефір саліцилової кислоти, дубильні речовини, винну кислоту, слиз, цукор, білкові речовини, вітамін С (0,29%) і каротин.

У минулому відвар трави використовували в народній медицині від золотухи, а також як сечогінне, потогінне і кровоочисне. Крім того, фіалку вживали для купелю при ревматизмі. При різних шкірних захворюваннях (висип, прищі, струпи на шкірі) користувалися слабким відваром.

Тепер з трави виготовляють новогаленовий препарат «Тривіолін», що п'ють від кашлю.

Настої фіалки (15–20 г на 200 г води) вживають при захворюванні дихальних шляхів як відхаркувальне по столовій ложці 3–4 рази на день.

Збирання. Траву збирають під час цвітіння, в червні–липні, зрізуючи її ножем або серпом на відстані кількох сантиметрів від землі. Зібрану траву просушують у затінених, але добре провітрюваних приміщеннях.

На полях і бур'янистих місцях трапляється вид, близький до фіалки триколірної, — фіалка польова (V. arvensis Murr.), яка нерідко вважається різновидністю фіалки триколірної. Вона різниться дрібнішими квітками. Верхні пелюстки квіток білі, середні і нижні — яскраво-жовті. Цвіте з травня до морозів.

Має також лікувальне значення.

НЕТРЕБА КОЛЮЧА (Xanthium spinosum L.).

Російська назва — дурнишник колючий; місцева — бариня, будячки, дуркоман, дурнишник, жах, зілля святе, каприз, карлючки, колюки, колючиха, колючка, коляк, курай, липчиця, мотька, неждан-трава, незаймай, нелюбка, нетронь, нечіпай-зілля, ребро чортове, репей польовий, репешка, реп'ях шубний, реп'яшок овечий, ростопша, росторопша, страхополох-колючка, страхополох-

коляк, торопки, тригольник, триножник, трава холєрна, туриця, холера.

Однорічна трав'яниста рослина заввишки 30–100 см, з родини айстрових (Asteraceae). Стебло дуже гілясте, коротковолосисте. Листки глибокотрип'ятилопатеві, знизу — білувато-повстисті. Стебла при основі листків з одним або двома міцними трироздільними жовтими колючками.

Чоловічі й жіночі квітки зібрані в окремі суцвіття. Квітки жовтуваті. Плоди колючі. Цвіте в липні–серпні.

Росте на забур'янених місцях, на узбіччях шляхів, по вигонах, під тинами, огорожами, на засмічених місцях.

НЕТРЕБА ЗВИЧАЙНА (Xanthium strumarium L.).

Російська назва — дурнишник обыкновенный; місцева — арепей, дурнишник, залучник, зобник, їжовник, коловатник, колюка, коров'як, постидьник, репіж, реп'яшки, реп'яшок овечий, свинки, свинюшки, собачки, туриця, холера.

Рослина подібна до попереднього виду, але відрізняється тим, що вища (до 120 см). Стебло при основі листків без колючок. Листки з округлотрилопатевою серцевидною пластинкою. Цвіте в липні–серпні.

Поширена на засмічених місцях.

З лікувальною метою в народній медицині використовують усю рослину. В усіх її частинах міститься йод. Сік трави вживають при дитячій кропивниці, лишаях, грибкових захворюваннях, пухлинах горла, а насіння і корені — при кривавому проносі.

Відваром нетреби миються після гоління, особливо якщо на обличчі є прищі або лишаї. Перед використанням потрібно перевірити, чи відвар не викликає опіків. Крім того, нетребу використовують при дизентерії та проносах. Беруть столову ложку роздрібненої рослини на склянку води й кип'ятять 10 хв. П'ють у різних кількостях.

Видаливши колючки, розтирають нетребу і змащують нею місця, уражені екземою, лишаями, золотушними струпами.

КУКУРУДЗА ЗВИЧАЙНА (Zea mays L.).

Російська назва — кукуруза; місцева — кендериця, кики, киндериця, китка, кійки, кікі, кіюшки, кіяхи, кіяшки, кокорудза,

кокуруза, кукургуз, кукуридза, кукуриця, кукуріца, кукуруза, милай, памавки, папуша, папушоя, пшеничка, пшенка, пшінка, темдериця, тенґериця, тендериця, тетериця, шулька.

Загальновідома однорічна культурна рослина з родини злакових (Роасеае).

Застосування. З лікувальною метою використовують пучки стовпчиків з приймочками — волоссям (Stigma maydis). Вони містять систостерол і стигмастерол, у них виділено також антигеморагічну речовину, названу вітаміном К, жирні олії (до 2,5%), офірну олію (до 0,12%), камедеподібну речовину (до 3,8%), смолу (до 2,7%), гірку глікозидну речовину (до 1,51), сапонін (до 3,18%), вітамін С і сліди алкалоїдів. У медицині використовують приймочки як жовчогінне і сечогінне. Відвар з приймочок є добрим засобом для лікування циститів, особливо хронічних набряків. Рідкий екстракт з приймочок (на 70°-ному спирті) дає хороші результати при захворюваннях жовчних шляхів і печінки, приймочки збільшують секрецію жовчі, знижують в'язкість. За даними академіка М.В.Павлова, екстракт з маточок кукурудзи розчиняє камені в печінці. Згідно з Б.Йордановим та ін. (1972), препарати приймочок застосовують як кровоспинне при внутрішніх кровотечах (не уточнено), при діабеті (не уточнено), як сечогінний засіб при каменях і піску в нирках і сечовому міхурі.

Приймочки (10 г) настоюють у склянці гарячої води і п'ють по столовій ложці через кожні 3 год. Рідкий екстракт приймочок п'ють по 40–50 крапель 2–3 рази на день.

Збирання. Кукурудзяні стовпчики з приймочками збирають пучками в період достигання качанів, починаючи з молочної стиглості кукурудзи.

ЧАЙ КИТАЙСЬКИЙ (Thea sinensis L.; syn. — Camellina sinensis).

Вічнозелений, галузистий, 50–150 см заввишки, кущ з родини чайних (Theaceae). Листки чергові, видовжено-овальні, цілісні, 6–7 см завдовжки, 3,5–4 см завширшки, гострозубчасті, зверху темно-зелені, зісподу світло-зелені, з короткою тупою, іноді роздвоєною, верхівкою та ширококлиновидною основою. Квітки правильні, двостатеві, 2,5–3 см у діаметрі, поодинокі або по 2–5 в пазухах листків; пелюстки (їх 5–9) білі, рідше рожеві. Плід — коробочка. Цвіте у червні–липні.

Поширення. Батьківщина чаю — гірські ліси Південного Китаю та Індокитайського півострова. В Грузії, Азербайджані, Краснодарському краї Росії чай введено в культуру. В кінці 40-х років минулого століття науковими дослідженнями ґрунтовно займалися вчені під керівництвом акад. В.Б.Сочави з АН СРСР і акад. К.Є.Бахтадзе з Інституту чаю і субтропічних культур.

На Закарпатті вдалося акліматизувати чайну рослину — це найбільш північні райони зростання цієї субтропічної культури. 1947 року згідно з програмою було розпочато дослідження в ботанічному саду УжДУ директором І.І.Бубряком і аспірантом кафедри ботаніки В.Ю.Мандрик. Науковці під керівництвом акад. В.Б.Сочави заклали до 10 опорних пунктів, з яких на сьогодні залишилось всього 2 га насінників в околицях м.Мукачеве. Автор цієї книги впродовж більше ніж 40 років проводить роботи для збереження акліматизованої чайної рослини. На жаль, Мукачівський держлісгосп не бореться з браконьєрами, що викопують цю рослину для пересаджування на свою ділянку. Науковці дослідної лабораторії УжНУ звернулися до обласної адміністрації взяти під захист унікальні залишки генофонду акліматизованої чайної рослини. При наявності фінансової підтримки ботаніки Ужгородського національного університету могли б продовжити наукові досліждення. У них є плани розширення плантацій чайної рослини на Червоній горі в околицях м.Мукачеве для вирощування чайної рослини в промислових цілях, що зберегло б кошти держави на закупівлю чаю з-за кордону.

Сировина. Вирощують чай заради верхівкових частин пагонів з 2–3 недорозвиненими листочками (флешів). Якщо листя і флеші сушать відразу після збирання, то одержують зелений чай. Щоб одержати чорний чай, сировину спочатку піддають ферментації, а вже потім сушать. Зберігають чай у добре і щільно закритих банках або бляшанках.

Хімічний склад.

У листках чаю китайського є дубильні рече-

вини (до 35 %), до 5 % алкалоїдів (кофеїн, теофілін, теобромін, ксантин, аденін, гіпоксантин, ізатин та інші), флавоноїди, ефірна олія, аскорбінова кислота (до 250 мг%), вітаміни B_1, B_2, K_1, P, PP, мінеральні солі.

Фармакологічні властивості і використання. Цілющі властивості чаю зумовлені всім комплексом речовин, що в ньому є. Із чаю в гарячий настій переходить значна частина наявних фізіологічно активних речовин, у тому числі і вітаміни.

Вживання чаю корисне при занепаді сил і виснаженні, стомленні і зниженні розумової активності. З метою надання першої допомоги чай дають при отруєннях, що викликають пригнічення центральної нервової системи, ослаблення серцевої діяльності і дихання (отруєння алкоголем та іншими наркотичними речовинами).

Треба пам'ятати, що міцний настій чаю не рекомендують вживати при підвищеній збудливості, безсонні, органічних захворюваннях серцево-судинної системи, атеросклерозі, гіпертонічній хворобі, глаукомі.

Цілющі властивості має і зелений чай. Настій із зеленого чаю стимулює кровотворення, сприяє утворенню протромбіну в печінці, активізує окислювально-відновлювальні процеси, нормалізує водно-сольовий обмін, тонізує серцевий м'яз, підвищує пружність і зменшує проникність стінок кровоносних судин, знижує артеріальний тиск і кількість холестерину в крові, поліпшує самопочуття хворих на атеросклероз і хронічний гепатит, діє як радіопротектор.

Лікарські форми і застосування.

Внутрішньо — настій зеленого чаю (2 чайні ложки сировини на 200 мл окропу настояти 10 хвилин, процідити) по 60–80 мл 3 рази на день; 1,5 г сухого зеленого чаю заварюють в 1 л окропу, настоюють і п'ють як чай для вгамування спраги та підвищення тонусу людського організму. Напій має лікувальну властивість.

ДОДАТКИ

Чаї для лікування окремих захворювань

Апетитний чай № 1 х[1]

Полин гіркий, трава 4 ч.

Деревій, листки 1 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати за 10–15 хв. перед їдою по столовій ложці.

Апетитний чай № 2 х

Полин гіркий, трава 1 ч.

Аїр тростиновий, кореневище 1 ч.

Бобівник, листки 1 ч.

Кмин, насіння 1 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати 3–4 рази на день за 20 хв. перед їдою по столовій ложці.

Апетитний чай № 3 х

Полин гіркий, трава 2 ч.

Деревій, трава 2 ч.

Кульбаба, коріння 1 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати за 15–20 хв. перед їдою по столовій ложці.

---

[1] Гаммерман А.Ф., Кадаев Г.Н., Шунинская М.Д., Яценко-Хмелевский А.А. Лекарственные растения (Растения-целители). – М.: Высшая школа, 1976.

Апетитний чай № 4 х

Бобівник, листки 7 ч.

Золототисячник, трава 6 ч.

Полин гіркий, трава 7 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати по столовій ложці перед їдою 3–4 рази на день.

Вітамінний чай № 5 х

Шипшина собача, плоди 1 ч.

Брусниця, плоди 1 ч.

Кропива дводомна 3 ч.

Столову ложку суміші запарити двома склянками окропу, кип'ятити 10 хв., настоювати 4 год. у добре закритому посуді і прохолодному приміщенні, процідити і приймати по півсклянки 2–3 рази на день.

Апетитний чай № 5 х

Полин гіркий, трава 1 ч.

Бобівник, листки 1 ч.

Заварити як чай і приймати по столовій ложці перед їдою.

Ароматний збір для ванн х

Ромашка лікарська, квітки 1 ч.

Лаванда вузьколиста, квітки 1 ч.

М'ята кучерява, квітки 1 ч.

Розмарин справжній, листки 1 ч.

Чебрець звичайний, трава 1 ч.

Аїр тростиновий, кореневище 1 ч.

Вітамінний чай № 3 х

Кропива дводомна, листки 3 ч.

Горобина звичайна, плоди 7 ч.

Суміш продається у вигляді тонкого порошку для виготовлення киселів, як добавка до їжі, а також для прийому за дозуванням, встановленим на основі аналізу вмісту провітаміну А; на етикетках вказано його зміст.

Столову ложку суміші запарити двома склянками окропу, кип'ятити 10 хв., настоювати 4 год. у добре закритому посуді та прохолодному приміщенні; процідити і приймати по півсклянки 2–3 рази на день.

Вітамінний чай № 4 х

Шипшина собача, плоди 3 ч.
Смородина, плоди 1 ч.
Кропива дводомна, листки 3 ч.
Заварити та пити як чай.

Вітрогонний чай № 2 х

М'ята перцева, листки 2 ч.
Фенхель звичайний, плоди 3 ч.
Ромашка лікарська, квітки 2 ч.
Кмин звичайний, плоди 2 ч.
Валеріана лікарська, корені 1 ч.

Дві чайні ложки суміші запарити склянкою окропу, настоювати 20 хв., процідити, приймати зранку і ввечері по одній склянці.

Вітрогонний чай № 3 х

Ромашка лікарська, квітки 1 ч.
Материнка звичайна, трава 1 ч.

Дві чайні ложки суміші запарити у склянці окропу, кип'ятити 10 хв., процідити і приймати зранку та ввечері по одній склянці.

Вітрогонний чай № 4 х

М'ята перцева, листки 1 ч.
Кмин звичайний, плоди 1 ч.
Фенхель звичайний, плоди 1 ч.
Валеріана лікарська, корені 1 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, кип'ятити 10 хв., процідити і приймати зранку і ввечері по одній склянці.

Вітрогонний чай № 5 х

Кмин звичайний, плоди 0,5 ч.
Ромашка лікарська, квітки 3 ч.
Валеріана лікарська, корені 2 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати по півсклянки зранку і ввечері.

Вітамінний чай № 1 х

Шипшина собача, плоди 1 ч.

Смородина, плоди 1 ч.

Заварити та пити як чай.

Вітамінний чай № 2 х

Шипшина собача, плоди 1 ч.

Горобина звичайна, плоди 1 ч.

Суміш продається у вигляді тонкого порошку для виготовлення киселів, як добавка в їжу, для прийому за дозуванням, запропонованим на основі аналізу вмісту вітаміну С і провітаміну А; кількісний вміст останніх вказано на етикетках.

Столову ложку суміші запарити двома склянками окропу, кип'ятити 10 хв., настоювати 4 год. у добре закритому посуді у прохолодному темному приміщенні, процідити і приймати по півсклянки 2–3 рази протягом дня.

Грудний чай № 1 х

Алтея лікарська, корені 2 ч.

Мати-й-мачуха, листки 2 ч.

Материнка звичайна, трава 1 ч.

Столову ложку суміші запарити двома склянками окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати теплим по півсклянки через кожні 3 год.

Грудний чай № 2 х

Мати-й-мачуха, листки 4 ч.

Подорожник великий, листки 3 ч.

Солодка гола, корені 3 ч.

Столову ложку суміші запарити двома склянками окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати теплим по півсклянки через кожні 3 год.

Грудний чай № 3 х

Шавлія лікарська, листки 1 ч.

Аніс звичайний, плоди 1 ч.

Соснові бруньки 1 ч.

Алтея лікарська, корені 1 ч.

Солодка гола, корені 1 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати по 1/4 склянки через 3 год.

Грудний чай № 4 х

Алтея лікарська, корені 2 ч.

Солодка гола, корені 2 ч.

Фенхель звичайний, плоди.

Столову ложку суміші запарити двома склянками окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати до 1/4 склянки через кожні 3 години протягом дня.

Грудний чай № 5 х

Дивина лікарська, квітки 2 ч.

Мати-й-мачуха, листки 4 ч.

Аніс звичайний, плоди 2 ч.

Алтея лікарська, корені 8 ч.

Солодка гола, корені 3 ч.

Фіалка польова, корені 1 ч.

Столову ложку суміші запарити двома склянками окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати по півсклянки через кожні 3 год.

Грудний чай № 6 х

Дивина лікарська, квітки 2 ч.

Шавлія лікарська, листки 3 ч.

Аніс звичайний, плоди 4 ч.

Соснові бруньки 4 ч.

Солодка гола, корені 3 ч.

Столову ложку суміші запарити склянкою окропу, настоювати до охолодження, процідити і приймати по півсклянки після їди 2–3 рази.

Грудний чай № 7 х

Мати-й-мачуха, листки 1ч.

Аніс звичайний, плоди 1 ч.

Алтея лікарська, корені 1 ч.

Солодка гола, корені 1 ч.

Столову ложку суміші запарити склянкою окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати 3 рази на день по півсклянки як відхаркувальне.

Грудний чай № 8 х

Алтея лікарська, квітки 1 ч.

Мальва лісова, квітки 1 ч.

Дивина лікарська, квітки 1 ч.

Столову ложку суміші запарити двома склянками окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати по півсклянки через кожні 3 години.

Жовчогінний чай № 1 х

Безсмертники однорічні, квітки 1 ч.

Бобівник трилистий, листки 3 ч.

М'ята перцева, листки 2 ч.

Коріандр посівний, плоди 1 ч.

Дві столові ложки суміші запарити двома склянками окропу, кип'ятити 10 хв., процідити і приймати по півсклянки 3 рази на день за 15 хв. перед їдою.

Жовчогінний чай № 2 х (за Кредером)

Безсмертники однорічні, квітки 3 ч.

Ревінь пальчастий, корені 2 ч.

Деревій тисячолистий, трава 5 ч.

Одну столову ложку суміші запарити склянкою окропу, прохолодити, процідити і приймати ввечері (при жовчнокам'яній хворобі).

Шлунковий чай № 2 х (в'яжучий)

Вільхові шишки 2 ч.

Ракові шийки, кореневище 1 ч.

Дві чайні ложки суміші запарити склянкою окропу, настоювати півгодини, процідити і приймати протягом дня за 3–4 прийоми.

Шлунковий чай № 3 х (в'яжучий)

Чорниця, ягоди 2 ч.

Перстач прямостоячий, кореневище 1 ч.

Безсмертники однорічні, квітки 1 ч.

Шавлія лікарська, листки 3 ч.

Кмин звичайний, плоди 1 ч.

Дві столові ложки суміші запарити двома склянками окропу, кип'ятити 10 хв., процідити, приймати 3 рази на день по півсклянки за 15–20 хв. перед їдою.

Шлунковий чай № 4 х (в'яжучий)

Перстач прямостоячий, кореневище 1 ч.

Ракові шийки, кореневище 2 ч.

Дві столові ложки суміші запарити склянкою окропу, кип'ятити півгодини, процідити і приймати протягом дня 3–4 рази.

Шлунковий чай № 5 х (в'яжучий)

Ракові шийки, кореневище 1 ч.

Родовик лікарський, кореневище 1 ч.

Дві чайні ложки суміші запарити склянкою окропу і кип'ятити півгодини, процідити і приймати протягом дня 3–4 рази.

Шлунковий чай № 6 х (в'яжучий)

Щавель кінський, корінь 1 ч.

Ракові шийки, кореневище 1 ч.

Дві чайні ложки суміші запарити у склянці окропу і кип'ятити півгодини, процідити і приймати 3–4 рази.

Шлунковий чай № 7 х (в'яжучий)

Безсмертники однорічні, квітки 1 ч.

Шавлія лікарська, листки 5 ч.

Кмин звичайний, плоди 1 ч.

Перстач прямостоячий, кореневище 2 ч.

Дві чайні ложки суміші запарити склянкою окропу, настоювати до охолодження, процідити і приймати по півсклянки за півгодини перед їдою.

Шлунковий чай № 1 х (регулює діяльність кишківника)

Крушина ламка, кора 1 ч.

М'ята перцева, листки 2 ч.

Кропива дводомна, листки 3 ч.

Аїр тростиновий, кореневище 1 ч.

Валеріана лікарська, корінь 2 ч.

Дві столові ложки суміші запарити двома склянками окропу, кип'ятити 10 хв., процідити і приймати по півсклянки зранку і ввечері.

Шлунковий чай № 2 х (регулює діяльність кишківника)

Крушина ламка, плоди 2 ч.

Аніс звичайний, плоди 2 ч.

Деревій тисячолистий, трава 1 ч.

Гірчиця, насіння 2 ч.

Солодка гола, корені 3 ч.

Дві чайні ложки суміші запарити склянкою окропу, кип'ятити 10 хв., процідити і приймати по півсклянки зранку і ввечері.

Сечогінний чай № 7 х

Остудник голий, трава 1 ч.

Мучниця звичайна, листки 1 ч.

Дві столові ложки суміші запарити у склянці окропу, кип'ятити 5–10 хв., охолодити, процідити і приймати протягом дня.

Сечогінний чай № 8 х

Береза бородавчаста, листки 1 ч.

Хвощ польовий, трава 1 ч.

Дві столові ложки суміші запарити двома склянками окропу, охолодити, процідити і приймати 3 рази протягом дня.

Сечогінний чай № 1 х

Мучниця звичайна, листки 3 ч.

Волошка, квітки 1 ч.

Солодка гола, корені 1 ч.

Столову ложку суміші запарити склянкою окропу, настоювати 15 хв., процідити і приймати 3–5 разів на день по столовій ложці за 20 хв. перед їдою при хворобах нирок і набряках.

Сечогінний чай № 2 х

Мучниця звичайна, листки 4 ч.

Ялівець сибірський, ягоди 4 ч.

Солодка гола, корені 1 ч.

Столову ложку суміші запарити склянкою окропу, настоювати 15 хв., процідити і приймати при хворобі нирок і набряках за призначенням лікаря.

Сечогінний чай № 3 х

Ялівець сибірський, ягоди 2 ч.

Хвощ польовий, трава 2 ч.

Пирій повзучий, кореневище 1 ч.

Столову ложку суміші запарити двома склянками окропу, настоювати 15 хв., процідити і приймати за призначенням лікаря.

Сечогінний чай № 4 х

Ялівець сибірський, ягоди 4 ч.

Дягель лікарський, корені 3 ч.

Волошка, квітки 3 ч.

Столову ложку суміші запарити двома склянками окропу, Настоювати 15 хв., процідити і приймати за призначенням лікаря.

Сечогінний чай № 5 х

Волошка, квітки 1 ч.

Мучниця звичайна, листки 2 ч.

Петрушка городня, плоди 1 ч.

Береза бородавчаста, бруньки 1 ч.

Бобівник трилистий, листки 4 ч.

Оман високий, корені 1 ч.

Дві чайні ложки суміші запарити у склянці окропу, кип'ятити 10 хв., процідити і приймати по півсклянки 3 рази на день за 20 хв. перед їдою.

Сечогінний чай № 6 х

Ялівець сибірський, ягоди 1 ч.

Береза бородавчаста, листки 1 ч.

Кульбаба лікарська, корені 1 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, настоювати до охолодження, процідити і пити по 1 столовій ложці 3 рази на день.

Пом'якшувальний збір № 1 х

Ромашка аптечна, квітки 1 ч.

Буркун лікарський, трава 1 ч.

Рівні за вагою маси ромашки та буркуну запарити окропом, і, поклавши в марлю, гарячими прикладати до хворого місця.

Пом'якшувальний збір № 2 х

Шавлія лікарська, листки 1 ч.

Мальва лісова, квітки 1 ч.

Бузина чорна, квітки 1 ч.

Чайну ложку суміші запарити у склянці окропу, охолодити і полоскати горло.

Пом'якшувальний збір № 3 х

Алтея лікарська, корені 1 ч.

Ромашка аптечна, квітки 1 ч.

Мальва лісова, квітки 1 ч.

Буркун лікарський, трава 1 ч.

Льон посівний, насіння 3 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу і, поклавши в марлю, гарячою прикладати до хворого місця.

Пом'якшувальний збір № 4 х

Ромашка аптечна, квітки 1 ч.

Буркун лікарський, трава 1 ч.

Алтея лікарська, листки 1 ч.

Рівні за вагою маси ромашки, буркуну та алтеї запарити окропом і, поклавши в марлю, гарячими прикладати до хворого місця.

Потогінний чай № 1 х

Липа серцелиста, квітки 1 ч.

Малина, плоди 1 ч.

Дві столові ложки суміші запарити двома склянками окропу, кип'ятити 5 хв., процідити і пити гарячим як чай.

Потогінний чай № 2 х

Малина, плоди 2 ч.

Мати-й-мачуха, листки 2 ч.

Материнка звичайна, трава 1 ч.

Дві столові ложки суміші запарити двома склянками окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати гарячим як чай.

Потогінний чай № 3 х

Верба, кора 1 ч.

Аніс звичайний, плоди 1 ч.

Мати-й-мачуха, листки 1 ч.

Липа серцелиста, квітки 1 ч.

Малина, плоди 1 ч.

Столову ложку суміші запарити склянкою окропу, кип'ятити 5 хв., процідити і приймати гарячим як чай.

Потогінний чай № 4 х

Верба, кора 2 ч.

Мати-й-мачуха, листки 2 ч.

Материнка звичайна, трава 1 ч.

Дві столові ложки суміші запарити двома склянками окропу, настоювати 20 хв., процідити і пити гарячим як чай.

Потогінний чай № 5 х

М'ята перцева, листки 1 ч.

Бузина чорна, квітки 1 ч.

Липа серцелиста, квітки 1 ч.

Столову ложку суміші запарити двома склянками окропу, кип'ятити 10 хв., процідити і пити гарячим як чай.

Потогінний чай № 6 х

Липа серцелиста, квітки 1 ч.

Бузина чорна, квітки 1 ч.

Дві столові ложки суміші запарити склянкою окропу, кип'ятити 5–10 хв., процідити і приймати гарячим за один прийом.

Протигеморойний чай х

Касія вузьколиста, листки 1 ч.

Деревій тисячолистий, трава 1 ч.

Крушина ламка, кора 1 ч.

Коріандр посівний, плоди 1 ч.

Солодка гола, корені 1 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, настоювати до охолодження, процідити і приймати на ніч по півсклянки.

Протизолотушний чай х

Фіалка триколірна, трава 4 ч.

Череда трироздільна, трава 4 ч.

Паслін солодко-гіркий, трава 1 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, настояти, охолодити і приймати по 1 столовій ложці 3–4 рази на день.

Збір для полоскання горла № 1 х

Дуб звичайний, кора 3 ч.

Липа серцелиста, квітки 2 ч.

Дві столові ложки суміші запарити склянкою окропу, настоювати 2–3 хв., процідити, охолодити і полоскати декілька разів на день.

Збір для полоскання горла № 2 х

Липа серцелиста, квітки 2 ч.

Ромашка аптечна, квітки 3 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, настоювати протягом 15–20 хв., процідити, охолодити і полоскати декілька разів на день.

Жовчогінний чай № 3 х (за Вейсом)

Безсмертники однорічні, квітки 3 ч.

Деревій тисячолистий, трава 2 ч.

Полин гіркий, трава 2 ч.

Фенхель звичайний, плоди 2 ч.

М'ята перцева, листки 2 ч.

Дві чайні ложки суміші настоювати у двох склянках холодної води 8 год. і приймати настій протягом дня.

Шлунковий чай № 1 х (в'яжучий)

Черемха звичайна, плоди 3 ч.

Чорниця, плоди 2 ч.

Дві ложки суміші запарити двома склянками окропу, кип'ятити 20 хв., процідити і приймати 3 рази на день по 1/4–1/2 склянки.

Збір для полоскання горла № 3 х

Верба, кора 3 ч.

Липа серцелиста, квітки 2 ч.

Дві столові ложки суміші запарити склянкою окропу, настоювати 20 хв., процідити, охолодити і полоскати декілька разів на день.

Збір для полоскання горла № 4 х

Дуб звичайний, кора 6 ч.

Материнка звичайна, трава 4 ч.

Алтея лікарська, листки або корені 1 ч.

Дві столові ложки суміші запарити у склянці окропу, настоювати 20 хв., процідити, охолодити і полоскати декілька разів на день.

Збір для полоскання горла № 5 х

Шавлія лікарська, листки 1 ч.

Мальва лісова, квітки 1 ч.

Бузина чорна, квітки 1 ч.

Дуб звичайний, кора 1 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, настоювати 15–20 хв., процідити, охолодити і полоскати декілька разів на день.

Проносний чай № 1 х

Крушина ламка, кора 3 ч.

Деревій тисячолистий, трава 1 ч.

Кропива дводомна, листки 2 ч.

Столову ложку суміші запарити двома склянками окропу, кип'ятити 10 хв., процідити і приймати по 1/2–1 склянці на ніч.

Проносний чай № 2 х

Касія вузьколиста, листки 6 ч.

Крушина ламка, кора 5 ч.

Жостір проносний, ягоди 5 ч.

Аніс звичайний, плоди 2 ч.

Солодка гола, корені 2 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати по 1/2–3/4 склянки на ніч.

Проносний чай № 3 х

Крушина ламка, кора 8 ч.

Солодка гола, корені 1 ч.

Коріандр посівний, плоди 1 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, кип'ятити 10 хв., процідити і приймати по 1/2–1 склянці на ніч.

Проносний чай № 4 х

Крушина ламка, кора 6 ч.

Бобівник трилистий, листки 2 ч.

Деревій тисячолистий, трава 2 ч.

Кмин звичайний, плоди 1 ч.

Столову ложку суміші запарити у склянці окропу, кип'ятити 10 хв., процідити і приймати по 1/2–1 склянці на ніч.

Проносний чай № 5 х

Крушина ламка, кора 3 ч.

Буркун лікарський, трава 1 ч.

Кропива дводомна, листки 1 ч.

Столову ложку суміші запарити склянкою окропу, настояти 20 хв., процідити і приймати на ніч по 1/2–3/4 склянки.

Проносний чай № 6 х («Сен-Жермен»)

Аніс звичайний, плоди 1 ч.

Фенхель звичайний, плоди 1 ч.

Касія вузьколиста, листки 4 ч.

Бузина чорна, квітки 3 ч.

Сегнетова сіль 1 ч.

Касію вузьколисту змочують невеликою кількістю води, посипають сегнетовою сіллю і добре висушують, потім змішують із плодами фенхелю, анісу і квітками бузини. Заварюють як чай і приймають за призначенням лікаря.

Заспокійливий чай № 1 х

М'ята перцева, листки 2 ч.

Бобівник трилистий, листки 2 ч.

Валеріана лікарська, корені 1 ч.

Хміль звичайний, суцвіття 1 ч.

Дві столові ложки суміші запарити двома склянками окропу, настояти 20 хв., процідити і приймати 2 рази на день і на ніч по півсклянки.

Заспокійливий чай № 2 х

Валеріана лікарська, корені 1 ч.

М'ята перцева, листки 1 ч.

Ромашка аптечна, квітки 1 ч.

Кмин звичайний, плоди 1 ч.

Фенхель звичайний, плоди 1 ч.

2–3 чайні ложки суміші запарити у склянці окропу, настояти 15 хв., процідити і приймати теплим вранці і ввечері по півсклянки.

Заспокійливий чай (при серцебитті) № 3 х (за Шассом)

Валеріана лікарська, корені 1 ч.

Собача кропива звичайна, трава 1 ч.

Кмин звичайний, плоди 1 ч.

Фенхель звичайний, плоди 1 ч.

Столову ложку суміші запарити склянкою окропу, настояти до охолодження і приймати (можна з цукром) теплим 3 рази на день по 1 склянці.

Заспокійливий чай № 4 х

Валеріана лікарська, корені 3 ч.

М'ята перцева, листки 3 ч.

Бобівник трилистий, листки 4 ч.

Дві столові ложки суміші запарити двома склянками окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати 2 рази на день (зранку і на ніч) по півсклянки.

Заспокійливий чай № 5 х

Валеріана лікарська, корені 2 г.

Ромашка аптечна, квітки 3 г.

Кмин звичайний, плоди 5 г.

Дві столові ложки суміші запарити двома склянками окропу, настоювати 20 хв., процідити і приймати 2 рази на день (зранку і на ніч) по півсклянки.

Апетитний чай № 2 хх[2]

Бобівник трилистий, листки 1 ч.

Деревій тисячолистий, трава 1 ч.

Полин гіркий, трава 1 ч.

Столову ложку суміші заварити в склянці окропу, настояти протягом 20 хв., процідити і приймати по 1 столовій ложці 3–4 рази на день перед їдою.

Суміш № 1 від астми (астматол) хх

Блекота чорна, листки 1 ч.

Красавка (беладона), листки 2 ч.

Беладона звичайна 2 ч.

Дурман звичайний 6 ч.

Натрієва селітра 1 ч.

Вода 3 ч.

1/2 чайної ложки астматолу спалюють і вдихають продукт згорання.

Вітрогонний чай № 2 хх[2]

Ромашка лікарська, квітки 2 ч.

М’ята перцева, листки 2 ч.

Валеріана лікарська, кореневище з коренями 2 ч.

Одну столову ложку суміші заварити склянкою окропу, настояти протягом 1/2 годин, процідити і пити по 2 столові ложки 3–4 рази на день.

Полівітамінний чай хх

Шипшина, плоди 3 ч.

Смородина або горобина звичайна, плоди 1 ч.

Кропива дводомна, листки 3 ч.

Морква 3 ч.

Чотири чайні ложки суміші заливають двома склянками окропу і тримають у теплому місці (65–70°С) протягом години, проціджують і п’ють як чай по 1/2 склянки 3–4 рази на день. Готують в емальованому або скляному посуді.

---

[2]Харченко М.С., Сила В.І., Володарський Л.Й. Лікарські рослини і їх застосування в народній медицині. — К.: Здоров’я, 1971.

Грудний чай № 4 (ТУ-97–47) хх

Солодка гола, корінь 2 ч.

Алтея лікарська, корінь 2 ч.

Фенхель звичайний або

кріп пахучий, плоди 1 ч.

Столову ложку суміші заварюють двома склянками окропу, настоюють 20 хв., проціджують і приймають по 1/4 склянки через кожні 3 години.

Шлунковий чай № 1 (ТУ — 85–47) хх (проносний)

Крушина ламка, кора 3 ч.

М'ята лікарська, листки 2 ч.

Кропива дводомна, листки 3 ч.

Валеріана лікарська, кореневище 1 ч.

Лепеха звичайна (аїр) 1 ч.

Дві столові ложки суміші заварюють двома склянками окропу, кип'ятять 10 хв., проціджують і після охолодження п'ють по 1/2 склянки вранці і ввечері.

Шлунковий чай №1 (ТУ — 90–47) хх (проносний)

Крушина ламка, кора 3 ч.

Деревій тисячолистий, листки 2 ч.

Кропива дводомна, листя 2 ч.

Столову ложку суміші заварюють двома склянками окропу, кип'ятять 20 хв., проціджують і п'ють по 1/2–1 склянці на ніч.

Шлунковий чай № 2 (ТУ — 91–47) хх (проносний)

Жостір проносний, плоди 2 ч.

Аніс звичайний, плоди 1 ч.

Олександрійський лист 3 ч.

Крушина ламка, кора 2 ч.

Солодка гола, корінь 1 ч.

Столову ложку суміші заварюють у склянці окропу, настоюють 20 хв., проціджують і п'ють по 1/2–3/4 склянки на ніч.

Протипроносний чай № 1 хх

Перстач прямостоячий, кореневище 1 ч.

Гірчак зміїний, кореневище 4 ч.

Дві столові ложки суміші заварюють у склянці окропу як чай, настоюють півгодини, проціджують і п'ють протягом дня за 3–4 прийоми.

Протипроносний чай № 2 (ТУ — 83–47) хх

Черемха звичайна, плоди 3 ч.

Чорниця, плоди 2 ч.

2 столові ложки суміші заварюють двома склянками окропу, кип'ятять 20 хв., проціджують і після охолодження п'ють по 1/4 – 1/2 склянки 3 рази на день.

Протипроносний чай № 3 (ТУ — 84–47) хх (в'яжучий)

Вільха клейка, шишки 2 ч.

Гірчак зміїний, кореневище 1 ч.

2 столові ложки суміші заварюють у склянці окропу як чай, настоюють 20 хв., проціджують і п'ють за 3–4 рази протягом дня.

Рослини для посилення статевої активності

Женьшень, родіола рожева, лимонник китайський, елеутерокок, аралія маньчжурська, аїр тростиновий (корінь), артишок, вишня (стиглі плоди), гвоздичне дерево, гладіолус (бульбоцибулина), дика морква (корінь), диня (насіння), жолуді (плоди), капуста, кінські боби, селера, коноплі посівна (насіння), кропива дводомна (насіння), календула лікарська (насіння, свіжовикопаний корінь), петрушка (коренеплід, листки), редис посівний, ріпа, рис, буряк, льон, фініки, фісташки, часник (помірковане вживання зубців), цибуля.

У кожної жінки раз на місяць бувають критичні дні.

Отже, якщо менструація надто сильна, скористайтесь такими рецептами:

1. По 5 столових ложок добре подрібнених трав деревію, грициків, кореня перстачу гусячого, арніки гірської, родовика лікарського та 2 столові ложки дубової кори перемішайте. Столову ложку суміші залийте склянкою окропу, потримайте годину в теплому місці, процідіть і приймайте по півсклянки двічі на день після їди.

2. Змішайте порівну корінь валеріани, перстачу гусячого та деревію. 2 чайні ложки суміші залийте склянкою окропу і настоюйте в теплому місці півгодини. Потім процідіть і приймайте по чверті склянки тричі на день.

3. Столову ложку суміші взятих порівну грициків та споришу залийте склянкою окропу. В теплому місці настоюйте 1 год., приймайте по цілій склянці вранці і ввечері три дні перед початком менструації.

Якщо ж місячні дуже болісні, вам допоможуть такі настої трав:

Перший: чайну ложку кореня дев'ясилу, чайну ложку арніки гірської, пропущених через м'ясорубку, заливаємо склянкою окропу, 3 год. настоюємо в теплі, проціджуємо і приймаємо 3–4 рази на день по столовій ложці після їди.

Другий: столову ложку суміші валеріанового кореня, листків м'яти та квіток ромашки у пропорції 1:1:2 заливаємо склянкою окропу, витримуємо 30 хв. у теплі, проціджуємо і приймаємо по 2–3 столові ложки 3 рази на день після їди.

Третій: змішуємо по 2 частини трав споришу, перстачу гусячого, польового хвоща і трави золототисячнику, заливаємо столову ложку суміші склянкою окропу, настоюємо півтори години, проціджуємо, вживаємо по 2 столові ложки 3–4 рази на день після їди.

Суміш трав для лікування відкладання солей у суглобах

4 кг селери (корінь, стебла, листки), 400 г часнику, 400 г хрону, 1 лимон (разом зі шкіркою). М'ясорубкою перемолоти, поставити в емальований посуд на 24 години в тепле місце. Згодом витиснути соковижималкою (кілька разів), після цього покласти відстоятися в холодильник (позбавитись осаду). Отриману рідину розлити в пляшки і зберігати в холодильнику. Пити по 1–3 столові ложки за 15–20 хвилин до їди.

Горіх волоський (Juglans regia L.).

У дикому стані росте в лісах Криму, Закавказзя й Середньої Азії. Вирощують його заради їстівних плодів та як декоративну рослину в багатьох місцях південної частини Росії і на півдні України. Кора волоського горіха чорно-сіра або бура, листки чергові, непарнопірчасті, квітки дрібні, зеленуваті, одностатеві, плоди — кулясті кістянки з м'ясистим оплоднем.

Дія: в'яжуча, збуджувальна, кровоочисна, протицинготна, глистогінна.

Препарати волоського горіха широко застосовують у народній медицині. З листків готують тонізуючі та загальнозміцнювальні ліки, які поліпшують обмін речовин при шкірних хворобах, розсмоктують інфільтрати, сприяють гоєнню ран, діють протизапально і мають в'яжучу, легку послаблювальну та глистогінну властивість.

Настій листків горіха вживають усередину як загальнозміцнювальний засіб при знесиленні, авітамінозах, рахіті, скрофульозі, шкірних хворобах, як в'яжучий засіб при діареї.

Відвар листків використовують для ванн та обмивають при поліартриті, подагрі, рахіті, скрофульозі, різних хворобах шкіри (висипах, вуграх, гнояках, екземах) і для полоскань при ангіні та стоматиті. Свіжі подрібнені листки горіха волоського прикладають до ран і виразок для швидкого загоювання. З цією метою застосовують мазь із сухих горіхових листків, екстрагованих соняшниковою олією з додаванням воску.

Водяний екстракт листків горіха має досить виражений терапевтичний ефект при деяких формах туберкульозу шкіри, туберкульозних лімфоденітах і туберкульозі глотки. З листків волоського горіха виготовлено препарат «Каріон», який застосовується при різних формах туберкульозу. В медицині та ветеринарії також використовували препарат «Юглон» для місцевого лікування шкірного туберкульозу і стригучого лишаю.

При запальних процесах горла і рота, а також для лікування скрофульозу і рахіту 1 столову ложку сухих листків заливають 1 склянкою окропу і настоюють 2 години в закритому посуді. Вживають настій по 1 чайній ложці 3 рази на день. Для ванн і обмивань 250 г листків кип'ятять у 1000 мл води.

Каланхое перисте (Kalanchoё pinnata (Lam.) Pers., syn. Bryophyllum pinnatum (Kunz.).

Багаторічна трав'яниста рослина з родини жовтолистих. Вирощують її на підвіконнях у горщиках. Росте в дикому стані в Африці, Південній Америці, Азії.

Корінь рослини короткий, дуже розгалужений, стебло прямостояче, міцне, м'ясисте. Нижні листки яйцевидні, великі, зарубчасто-зубчасті; верхні — складні, трійчасті або перисті з 3–5 поздовжньояйцевидними листочками. Всі листки м'ясисті, соковиті. На кінцях зубців розвиваються молоді рослини.

Зрізають усю надземну частину рослини або обчищають листки, промивають у проточній воді, потім витримують у темному прохолодному місці протягом 7 діб, пропускають через простерилізовану кип'ятінням м'ясорубку, відтискають через щільну тканину, залишають на добу при температурі 4–10°С і фільтрують через вату й фільтрувальний папір. Для консервування додають хлороформу (одержують 0,5%-ний розчин).

У соку каланхое виявлено мікроелементи алюмінію, заліза, магнію, кремнію, марганцю, міді; полісахариди, біофлавоноїди, катехіни, дубильні речовини тощо. Дія його протизапальна, кератопластична.

Препарати перистого каланхое застосовують як протизапальний засіб при нагноєнні операційних ран, для швидкого очищення ран від гнійно-некротичних тканин і прискорення дозрівання грануляцій (при трофічних виразках). Курс лікування — 10–15 днів. При тріщинах сосків і ерозії шийки матки (мазь), хронічному тонзиліті (для зрошування), запальних явищах у парадонті і парадонтозі II–III ступенів, а також у разі патологічних виділень з ясенних кишень використовують аплікації, які накладають через кожні 5–6 годин. Добрі наслідки застосування каланхое бувають при хронічному рецидивуючому афтозному стоматиті. Сік закапують у кон'юнктивний мішок і в ніс при нежитю.

Шовковиця біла (Morus alba L.).

Шовковиця біла — дерев'янистий кущ, заввишки 5–15 м, з листками серцеподібної форми і зеленувато-білими плодами, дуже солодкими на смак. Плоди нагадують ягоди білої малини. Цвіте шовковиця у травні–червні. Вирощують шовковицю зде-

більшого на плантаціях заради листя, яке використовують як корм для тутового шовкопряда, а також у садах. Культура шовковиці відома ще здавна. З лікувальною метою використовують плоди (ягоди), кору гілок і корені шовковиці. Плоди збирають у липні–серпні, кору гілок — навесні, корені — восени.

Дія: антисептична, протизапальна, гомеопатична, сприяє виділенню поту, відхаркувальна, сечогінна, жовчогінна, послаблювальна.

Плоди шовковиці споживають свіжими і сушеними. З них готують сиропи і варення. Ці плоди посилюють кровотворення в організмі, поліпшують порушений внаслідок шкірних захворювань обмін речовин (депуративні властивості). Недостиглі плоди мають в'яжучу здатність, а стиглі добре тамують спрагу. Кора стовбурів шовковиці сприяє гоїнню ран, а листки виявляють жарознижувальний ефект.

У народній медицині Грузії нестиглі плоди чорної шовковиці використовують від діареї, настій стиглих ягід — як потогінний засіб при захворюванні простудного походження і як сечогінний чинник. Сік білої шовковиці вживають як відхаркувальний засіб при кашлю. Його п'ють як легкий послаблювальний чинник.

Китайська медицина кору коренів шовковиці застосовує для лікування гіпертонічної хвороби, бронхіту і бронхіальної астми; кору гілок і стовбура — для гоїння ран, при серцевих захворюваннях; листки — як жарознижувальний засіб.

Кору коренів і сироп з плодів у народі вживають при кишкових колітах і як відхаркувальний чинник.

Наукова медицина застосовує ягоди шовковиці для лікування гіпохромної анемії, пов'язаної з гіпоацидним гастритом, при дискінезіях жовчовивідних шляхів за гіперкінетичним типом, при гострому ентероколіті, дизентерії, дисбактеріозі.

Листки рослини застосовують при легких формах цукрового діабету, настойку кори — для лікування деяких шкірних хвороб.

Настій плодів шовковиці та їх сік, розведений водою, використовують для полоскання ротової порожнини при хворобах горла. Подрібнену кору молодих гілок розмішують з соняшниковою олією або лляною олією та змазують цією масою застарілі рани і післятравматичні гематоми.

М'ята перцева (холодна) (Mentha piperita L.).

Багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих. Стебло чотиригранне, гіллясте, покрите короткими темно-фіолетовими волосками. Листки короткочерешкові, довгасті; зверху — темно-зелені, знизу — світло-зелені. Квітки дрібні, блідо-фіолетові, зібрані в колосовидне суцвіття. Росте рослина в садках, на городах. Розводять її і як лікарську рослину. Цвіте в червні–липні.

Для виготовлення ліків використовують листки м'яти перцевої, м'ятну олію, ментол і препарати з них. Збирають листки під час цвітіння рослини (коли починає цвісти головне стебло) і після нього — у липні-серпні. Сушать у приміщенні, що добре провітрюється, на горищі, попередньо прив'яливши на сонці.

М'ятна олія входить до складу багатьох препаратів, запропонованих для лікування жовчнокам'яної хвороби. Велику роль тут відіграють терпенові сполуки, що посилюють кровообіг у паренхіматозних органах, особливо в печінці, збільшують секрецію жовчі та мають виражені протизапальні властивості. Терпенові речовини належать до групи вуглеводних сполук, які містяться в ефірній олії м'яти (вони відзначаються приємним запахом та олійно-жировою консистенцією). Завдяки високій розчинності терпенів вони легко засвоюються організмом і швидко досягається ефект. На цьому ґрунтується антисептична, а при певних концентраціях і протиспазматична дія терпенів.

Дія: спазмолітична, знеболювальна, жовчогінна.

Препарати м'яти перцевої мають спазмолітичну та знеболювальну властивість, а також діють як активний антисептичний засіб. При стенокардії, порушеннях вінцевого кровообігу, розладах функцій печінки, жовчних шляхів, травного каналу широко застосовується ментол.

Лікувальна цінність м'яти зумовлена насамперед наявністю в ній ментолу та дубильних речовин. Найхарактернішою властивістю ментолу є подразнення нервових закінчень слизових оболонок, що викликає збудження терморегулюючих рецепторів та звуження поверхневих судин, а отже, рефлекторне розширення судин внутрішніх органів. Напевне, цим пояснюється і полегшення болю, наприклад, при стенокардії. Ментол має також легкоанестезуючу дію.

Подразнюючи слизову оболонку шлунка і кишок, олія м'яти посилює перистальтику. Водночас вона діє антисептично. По-

єднання подразнювальної й антисептичної дії ефірної олії сприяє обмеженню процесів гниття і бродіння в травному каналі, посиленню секреції травних залоз, прискоренню евакуації шлункового та кишкового вмісту. Хворим похилого віку, в яких часто бувають явища атонії кишок, м'яту як вітрогонний чинник необхідно призначати в сумішах з лікарськими рослинами, що мають спазмолітичні властивості (ромашкою лікарською, чистотілом звичайним, валеріаною лікарською). У цих сумішах листки м'яти посилюють жовчогінний та жовчотворний ефект.

Встановлено, що напар м'яти перцевої має гіпотензивну дію, аналогічну дії резерпіну. Ментол, як і інші терпенові сполуки, досить швидко виводиться з сечею у формі естеру з глюкуроновою кислотою. М'ятна олія має властивості, подібні до властивостей ментолу, але діє значно м'якше як подразник у зв'язку з вмістом ментофурану.

Препарати листків м'яти — ефірна олія та ментол — широко застосовуються в медицині, зокрема в складі різних сумішей. М'яту застосовують для лікування хвороб шкіри та слизових оболонок: запальних процесів, геморагії, гінгівіту, стоматиту, ларингіту, фарингіту, невралгії трійчастого нерва, мігрені, фурункулів. Її препарати також ефективні при захворюваннях травного каналу: гастриті, нудоті різного походження, кишкових коліках, метеоризмі, запальних процесах у дванадцятипалій та тонкій кишках, блюванні у вагітних, нестравності жирів та порушення ферментації, захворювання печінки (холециститі, гепатиті та холангіті різної етіології, жовчнокам'яній хворобі і жовтяниці).

При використанні препаратів, що містять ментол, слід пам'ятати про їх токсичність. Це меншою мірою стосується екстрактів листків м'яти, настоїв їх і відварів, але ефірна олія та ментол у великій кількості можуть спричинити шкідливу побічну дію на організм. У дітей при передозуванні ментолу з'являються блювання, атаксія, динамічний ступор, а інколи виникають судоми. В експериментах доведено досить сильну токсичну дію ментолу та олії з м'яти на центральну нервову систему, внаслідок якої може настати навіть параліч дихального центру і летальний кінець. Щоправда, з віком загроза отруєння ментолом або м'ятною олією зменшується.

Встановлено, що чим більша концентрація ефірної олії, тим швидше під її впливом розчиняються кам'янисті мінеральні утво-

рення в жовчних та сечовивідних шляхах. Наприклад, при концентрації олії 5–10% і температурі повітря 38°С великі камені протягом 2–8 днів значно зменшуються в розмірі, а менші зовсім розпадаються. Проте у клінічній практиці ефірну олію високої концентрації не застосовують через її токсичність.

У народній медицині м'яту перцеву використовують ще ширше, ніж у науковій. Її призначають для збудження й поліпшення травлення, як вітрогонний і потогінний засіб, для зменшення нудоти, при болю у шлунку і кишках, як дезінфікуючий чинник при нежитю, ларингіті, бронхіті, бронхоектазах, як заспокійливий засіб при нервовому збудженні, треморі. Разом з валеріаною м'ята спричиняє рефлекторне розширення вінцевих судин при стенокардії. М'яту вживають для лікування хвороб печінки, жовтяниці та при каменях у жовчному міхурі. Рослина виявляє регулювальний вплив на функції органів травлення. Вона корисна і як заспокійливий засіб при нервових та серцевих хворобах, психостенії, істерії. Як зміцнювальний засіб застосовується при знесиленні, ревматизмі. Препарати м'яти тамують біль зубів та полегшують стан при захворюваннях вух.

М'ятою перцевою лікують геморой, хвороби жіночих статевих органів, бешиху. Свіжі листки рослини прикладають до лоба при сильному головному болю. При серцевих та легеневих хворобах (після кровотечі) допомагає настій м'яти, а при кривавому блюванні – її настій на оцті.

Відвар м'яти (навар у краплях) застосовують при купанні маленьких дітей, хворих на рахіт, скрофульоз та хвороби травних органів.

Пропонуємо кілька рецептів.

1. Одну столову ложку суміші трави шандри звичайної (30 г), листків м'яти перцевої (20 г), трави чистотілу звичайного (40 г) і кори крушини ламкої (10 г) настояти протягом 1 год. на 1 склянці окропу. Пити настій по 1/2 склянки через 1 год. після їди при гастриті, хворобах печінки і жовчного міхура.

2. Після кровотечі з легенів і при надмірній менструації, гіперацидному гастриті, що не супроводиться спастичним колітом, 2 столові ложки суміші трави звіробою звичайного (20 г), листків м'яти перцевої, насіння фенхелю звичайного, квіток деревію тисячолистого (по 10 г кожного) і трави бобівника трилистого (5 г)

напарити протягом 2 год. у двох склянках окропу, процідити. Напар випити протягом дня (ковтками).

3. При гіперацидному гастриті, що супроводжується спастичним колітом, 2 столові ложки суміші листків м'яти перцевої, трави золототисячнику звичайного, звіробою звичайного (по 20 г кожного), вересу звичайного (30 г) і кори крушини ламкої (15 г) настояти протягом 8 год. у 500 мл окропу, процідити. Настій пити по 1/2 склянки 4 рази на день через 1 год. після їди.

Спориш звичайний (гірчак) (Polygonum aviculare L.).

Однорічна трав'яниста рослина з родини гречкових. Стебло гілясте, переважно лежаче. Листки дрібні, еліптичні. Квітки дрібні, по краях рожеві або білуваті, зібрані пучками в купках листків. Цвіте спориш звичайний з травня до кінця осені. Поширена рослина майже всюди в помірній і теплій смугах України. Росте у дворах, на стежках, при шляхах, на вигонах, сухих пасовищах, біля жител, на полях, на засмічених місцях.

З лікувальною метою використовують траву споришу звичайного, яку збирають у період цвітіння рослини, коли стебла ще не встигли затвердіти. Сушать на вільному повітрі в затінку, у приміщенні, що добре провітрюється.

Дія: в'яжуча, кровоспинна, протизапальна, сечогінна.

Народна медицина використовує препарати споришу звичайного передусім як зміцнювальний, протизапальний та сечогінний засіб при запаленнях внутрішніх органів: шлунка, печінки, нирок, сечового міхура.

З метою виведення з організму піску, його застосовують при жовчнокам'яній (навіть задавненій) хворобі, при сольових діатезах і каменях у нирках та сечовому міхурі. На 2 склянки окропу беруть 1 столову ложку споришу і настоюють 10 хв. Настій п'ють теплим по 1–2 склянки на день. При жовчнокам'яній та нирковокам'яній хворобах рекомендують ще настій 50 г суміші трави споришу звичайного (170 г), кори крушини ламкої (20 г) і плодів ялівцю звичайного (10 г) на 1000 мл води. П'ють по 2–3 склянки на день.

Досить ефективний при нирковокам'яній та жовчнокам'яній хворобах настій 1 столової ложки суміші трави споришу звичайного (10 г), звіробою звичайного (3 г), листків меліси лікарської (2 г), трави чистотілу звичайного (5 г) на 2 склянки води протя-

гом 1 год. (заливають окропом). П'ють настій по 1/2 склянки 3–4 рази на день.

У народній медицині траву спорищу, обварену окропом, прикладають до уражених місць при випаданні гемороїдальних вузлів.

При калькульозному холециститі та пієлонефриті рекомендують застосовувати суміш трави спорищу звичайного, звіробою звичайного, материнки звичайної, трави з коренем цикорію дикого, чистотілу звичайного, березових бруньок, квіток, цмину піскового, ромашки лікарської і нагідок лікарських (по 1/2 столові ложки кожного). Цієї суміші беруть 3 столові ложки на 3 склянки окропу, кип'ятять 10–15 хв., проціджують. П'ють теплим по 1/4 склянки 3 рази на день за 1 год. до їди протягом 1–2 міс.

Препарати спорищу застосовують для лікування тропічної малярії та для усунення набряків різного походження. Як загальнозміцнювальний і тонізуючий засіб їх вживають при нервовому виснаженні, загальній слабкості після тяжких хвороб та слабкості у старечому віці. Препарати спорищу звичайного можна вживати протягом кількох місяців підряд.

Подрібнену траву рослини прикладають до ран і виразок як протизапальний та ранозагоювальний засіб.

Тополя чорна (осокір) (Populus nigra L.).

Високе, з широкою або вузькопірамідною кроною, дерево з родини вербових. Листки з пилчастим краєм, круглистотрикутні або ромбовидні, зверху блискучі, завдовжки і завширшки до 8 см. Молоді листки клейкуваті. Бруньки довгастояйцевидні, загострені, лускаті, смолистолипкі, з гострим запахом. Квітки дрібні, з приквітками, одностатеві, дводомні, зібрані в довгі циліндричні дугоподібні суцвіття — сережки. Цвіте дерево у квітні–травні, до розпускання листя. Росте тополя по берегах річок, у низинах, на заливних долинах, луках.

З лікувальною метою використовують здебільшого смолисті клейкі бруньки тополі, які збирають напровесні, коли вони ледь набубнявіли. Їх прив'ялюють на горищах (під залізним дахом) і досушують на сонці, розкладаючи тонким шаром на підстилці, періодично перемішуючи. Висушені бруньки гіркуваті на смак, мають смолисто-бальзамічний запах.

Дія: сечогінна, потогінна, антисептична.

Саліцилові сполуки, що містяться в бруньках та листках тополі чорної, посилюють сечовиділення і значно зменшують вміст сечової кислоти в крові. При цьому найбільш виражену дію має саліцинопопулін. Ці сполуки навіть при довготривалому вживанні препаратів бруньок тополі чорної не виявляють побічного впливу на організм, у тому числі і на нирки. Вони діють протизапально на сечовивідні шляхи, досить ефективні при ревматоїдному поліартриті. Експериментально доведено їх потогінну дію, яка, напевно, зумовлена властивостями метаболітів саліцилових сполук. Сечогінний вплив препаратів тополі чорної спричиняють флавоноїди, активізуючи саліцилові сполуки.

У народній медицині з бруньок тополі чорної виготовляють мазь та настойку як зовнішні пом'якшувальні, охолоджувальні, знеболювальні, протизапальні засоби при опіках, ранах, виразках, захворюваннях суглобів, подагрі, свербежі шкіри, дерматиті, геморою, радикуліті, а також як засіб для росту волосся.

Препарати тополі знімають збудження статевих органів, що супроводиться сперматореєю, регулюють менструації, збагачують організм вітамінами при авітамінозі С та інших формах авітамінозу.

Молоді листки дерева використовують для лікувальних ванн. Виявлено, що 10%-на комбінована настойка тополиних і березових бруньок дуже швидко вбиває стафілокок та інші мікроорганізми, а також грибки та найпростіші. Настойку бруньок тополі успішно застосовують для лікування трихомонадних кольпітів.

20%-ну настойку тополиних бруньок вживають по 10–20 крапель 3 рази на день для лікування циститу та гострих запальних процесів дихальних шляхів. При діареї п'ють по 1 чайній ложці цієї настойки 2 рази на день або вживають настій 20 г бруньок на 1 склянці окропу по 1 столовій ложці 2–4 рази на день.

При метеоризмі, згазі, нудоті та інших несприятливих станах шлунка вживають по 2–4 чайні ложки на день тополиного вугілля до або після їди (з водою чи в облатках).

З тополиних бруньок готують мазь, яка являє собою пом'якшувальний, знеболювальний і охолоджувальний засіб для лікування ран. Щоб її приготувати, 1 частину бруньок заливають 2 частинами соняшникової або льняної олії, відварюють 30 хв. або настоюють протягом 2 тижнів, а потім проціджують. Ще можна одну частину подрібнених бруньок залити двома частинами

смальцю, вершкового масла чи вазеліну і топити на повільному вогні, поки не випарується вся вода.

У народній медицині з бруньок тополі готують 20%-ну горілчану настойку, якою широко користуються замість йоду при травмах шкіри і наривах; як знеболювальним, кровоспинним та антисептичним засобом. Мазь із свіжих бруньок рекомендують при подагрі, захворюваннях суглобів, опіках та геморою.

Ще доводилось лікувати хворих на хронічний уретрит та простатит, які перед тим довгий час вживали антибіотики і сульфаніламідні препарати, але без стійкого клінічного ефекту (захворювання рецедивували, відновлювалася дизурія, незначні слизистогнійні виділення з сечівника). Було застосовано 20%-ну настойку бруньок тополі чорної та свічки, виготовлені із згущеного екстракту бруньок. Лікування тривало 2–3 тижні. З 23 хворих одужав 21, лише у двох виникали різко виражені дизуричні розлади.

1. Дві чайні ложки бруньок тополі чорної настояти протягом 4 год. в 1 склянці окропу у закритому посуді, процідити. Вживати настій по 1 столовій ложці 3–4 рази на день як знеболювальний та жарознижувальний засіб.

2. Три столові ложки бруньок тополі чорної кип'ятити 5 хв. у 4 склянках води в закритому посуді, настояти 4 год., процідити. Використовувати настій для сидячих ванн при геморою та для обливань і примочок при поліартриті, подагрі.

Осика (Populus tremula L.).

Осика — дерево м'якої породи з родини вербових, різновид тополі або осокора. В Україні росте в мішаних лісах, у плавнях, по торфовищах. Це дерево з гладкою сірою корою всі добре знають. Листки у нього довгочерешкові, яйцевидно-округлі, виїмчасто-зубчасті, зверху блідо-зелені, знизу сіро-зелені. Цвіте рослина в березні–травні (до розпускання листя).

Бруньки збирають навесні, листки — у травні–червні.

Дія: жарознижувальна, виражена потогінна, протизапальна, пом'якшувальна, знеболювальна, в'яжуча, сечогінна.

У народній лікувальній практиці вживають відвар бруньок осики при гарячці, болю у м'язах, діареї. Його використовують як добрий сечогінний засіб. Застосовують препарати осики при малярії, захворюваннях легенів, гастриті і геморою, гострому і хро-

нічному запаленні сечового міхура, гіперменореї, радикуліті, артриті, авітамінозі С, подагрі, шкірних захворюваннях та гельмінтах.

Висушені й розтерті в порошок бруньки осики, як і бруньки тополі, змішані зі свіжим вершковим маслом або соняшниковою олією, мають протизапальні властивості. Таку мазь кладуть на опіки, хронічні виразки, її застосовують для розм'якшування гемороїдальних вузлів. Молоді подрібнені листки, ошпарені окропом, вживають для припарок при ревматичному, подагричному та гемороїдальному болю.

1. 90 г бруньок кори молодої осики варити в 1 л води доти, поки не залишиться 500 мл рідини. Потім відвар процідити і додати до всього цукор або мед. Вживати по 50 мл 3 рази на день.

2. 10%-ну спиртову настойку вживати по 20–30 крапель на прийом при негнійних процесах внутрішніх органів, гастриті, циститі тощо.

3. 20%-ну настойку — як зовнішній протизапальний і антисептичний засіб.

4. Соком з листків осики змащувати лишаї і бородавки.

5. Смолянистою рідиною, одержаною шляхом сухої перегонки осикової деревини, робити примочки при екземі. При цьому слід пам'ятати, що ця рідина дуже пекуча і користуватись нею треба дуже обережно.

Материнка звичайна (Origanum vulgare L.).

Багаторічна трав'яниста рослина з родини губоцвітих з гіллястим кореневищем. Стебло гіллясте, спрямоване догори, чотиригранне, має пурпуровий відтінок. Листки черешкові, супротивні, довгастояйцевидні, загострені зверху — темно-зелені, знизу — світло-зелені з дрібненькими чорними крапками, що просвічуються. Квітки зібрані в складні зонтики на верхівках стебел, лілово-рожеві. Вся рослина покрита волосками, дуже пахуча, цвіте з червня до вересня.

Для виготовлення ліків використовують усю надземну частину рослини. Збирають материнку в період її цвітіння (в липні — серпні), зрізуючи надземні частини на відстані 20–30 см від землі. Сушать на вільному повітрі в затінку, на горищі. Висушену траву протирають крізь решето, щоб відділити суміш листків і квіток від стебел і сторонніх домішок.

Дія: протиспазматична, знеболювальна, антисептична, протизапальна, жовчогінна, сечогінна.

У науковій медицині відвар рослини застосовують при хворобах дихальних шляхів — як відхаркувальний засіб, при атонії кишок — як тонізуючий. Материнка входить до потогінних зборів.

У клінічних умовах проводилось дослідження дії препаратів материнки звичайної в поєднанні з іншими лікарськими рослинами при нирковокам'яній хворобі, сольових діатезах та запальних процесах, що супроводять нирковокам'яну хворобу.

Препарати материнки впливають заспокійливо при ниркових коліках, постійному болю у попереку, зменшують запальний процес у сечовивідних шляхах, сприяють видаленню піску та патологічних домішок з сечею.

Ефірна олія і концентрований екстракт материнки входять до складу препарату «Уролесан», що застосовується при пієлонефриті, гепатохолециститі, урокалькульозі, холетіазі.

Дуже широко препарати материнки звичайної застосовують у народній медицині. Як відхаркувальний і потогінний засіб їх вживають при простуді, ядусі, запальних хворобах горла, при атонії кишок, зниженій функції виділення шлункового соку, а також як протиспазматичний, кровоспинний і заспокійливий засіб, при гінекологічних хворобах, кровотечах, загальній слабкості і для зміцнення організму.

Вважаємо, що материнка — найпопулярніша в народній медицині лікарська рослина. Її використовують для збудження апетиту, виділення жовчі, стимуляції діяльності кишок, поліпшення травлення при шлункових і кишкових спазмах, нудоті і блюванні, головному болю, порушенні менструації. Рослина являє собою потогінний, відхаркувальний, знеболювальний, заспокійливий, антисептичний, протизапальний та ранозагоювальний засіб.

Материнка звичайна — заспокійливий і легкий снотворний чинник, її препарати вживають при погіршеному настрої і навіть при порушенні психічної діяльності та надмірному статевому збудженні.

З материнки готують чай. На 1 склянку окропу беруть 1 чайну ложку квіток та листків рослини і настоюють 20 хв. П'ють 1–2 склянки настою протягом дня, ковтками. При запальних проце-

сах у травному каналі настоюють 1 столову ложку суміші трави материнки звичайної (10 г), листків меліси лікарської і трави маренки запашної (по 20 г), листків суниць лісових (30 г) на 300 мл окропу, проціджують і п'ють по 1/2 склянки 3 рази на день.

При епілепсії 10 г трави материнки настоюють на 300 мл окропу. Вживають 3 рази на день за 15 хв. до їди. Курс лікування — 3 роки.

Терен звичайний (Prunus spinosa L.).

Колюча кущова рослина заввишки до 3 м, а іноді й вища. Молоді гілки пухнасті. Листки довгасто-еліпсовидні, чергові, квітки білі, п'ятипелюсткові. Плоди — кулясті, темно-сині, з сизим нальотом кістянки, що мають терпкий зелений м'якуш.

Рослина поширена в Україні, Західному Сибіру та на Кавказі. Росте на схилах, узліссі, по межах, у ярах, іноді на крутих берегах річок.

З лікувальною метою використовують кору, квітки й листки терну звичайного. Збирають їх у травні, ягоди — у вересні-жовтні.

Препарати з квіток терну посилюють потовиділення, виявляють легку сечогінну дію, збуджуючи секреторну функцію нирок, гальмують нудоту, регулюють обмін речовин при шкірних хворобах і діють як ніжні послаблювальні та заспокійливі засоби.

Плоди терну звичайного виявляють сильну в'яжучу дію при розладах діяльності шлунка й кишок, але у формі не лікарського препарату, а харчових продуктів: повидла, настойки на вині або горілці, компоту й киселю. З цією ж метою можна вживати й свіжі плоди.

Корені, кора і навіть сама деревина (молода) терну звичайного мають потогінну й жарознижувальну здатність, тому відвар цих частин дуже корисний при підвищеній температурі тіла. Його також застосовують у народі як протизапальний засіб для спринцювання при білях.

Препарати з квіток і листків рослини використовують при запаленні слизових оболонок рота, горла і стравоходу, при гастриті, нирковокам'яній хворобі, спастичному коліті внаслідок атонії кишок, при циститі, набряках, у разі недостатнього виділення сечі.

Як депуративний засіб при нирковокам'яній хворобі рекомендують відвар 20–30 г квіток терну в 1 л води, який п'ють 3–5 разів на день по 1/4 склянки. Добрі депуративні властивості має настій суміші квіток терну звичайного, маку польового, мальви лісової, кореня тирличу жовтого, алтеї лікарської, солодцю голого, кореневища пирію повзучого, плодів анісу звичайного (по 10 г) на 1 л води. П'ють цей настій по 1/2 склянки 3 рази на день після їди.

При спастичному коліті застосовують суміш квіток терну звичайного (8 г), кореня ревеню лікарського (2 г), кори крушини ламкої (3 г), кореня оману високого, листків м'яти перцевої (по 2 г). Одну столову ложку цієї суміші кип'ятять 10 хв. у 300 мл води, проціджують. Відвар п'ють по 1/2 склянки 3 рази на день.

Для лікування хронічного спастичного ентероколіту рекомендують вживати настій суміші квіток терну колючого і кореня барбарису звичайного (по 8 г) і трави очанки.

Весняні рецепти народного цілителя В. В. Тищенка

Йде весна. Але в цю прекрасну пору року людський організм найбільш ослаблений. Загострюються хвороби. Отут і згодяться рецепти народних цілителів, зокрема авторитетного і знаного в країні і за кордоном В.В.Тищенка.

Для очищення організму

Насамперед, радить В.В.Тищенко, треба очистити організм від шлаків. Рецепт простий. Склянку насіння льону заливають трьома літрами окропу і варять на слабкому вогні 2 години. Настоюють ніч, п'ють протягом двох тижнів теплим. Весь цей період бажано їсти якомога більше буряку, картоплі, петрушки і різко обмежити, а можна і зовсім не вживати, м'ясо і тваринні жири.

Виразка шлунка

завдає багато страждань. Лікування її довготривале. Один із засобів — квітки лаванди, настояні на спирті. Наповнюють квітками склянку чи керамічну посудину. Заливають 70-процентним спиртом, щільно закривають. Настоюють

два тижні в темному місці. Вживають по десертній ложці вранці і ввечері.

Відновлюють формули крові

квіти каштана. Вони допомагають навіть при променевій хворобі. Беруть 5 столових ложок сухого квіту каштана або 10 столових ложок свіжого, заливають літром води, кип'ятять, настоюють 6–8 годин. Проціджують і п'ють лише по ковтку протягом дня кілька разів.

Використовують також відвар трави материнки звичайної з розрахунку: столова ложка подрібненої сухої трави на склянку окропу. Загортають в тепле, настоюють ніч. П'ють по третині склянки кілька разів на день. На добу доза відвару для дорослої людини 0,5–0,7 літра.

Лікує облітеруючий ендартеріїт, відновлює судинну систему

трава повитиці. Відвар її готують у співвідношенні: склянка води на столову ложку сухої подрібненої повитиці. Доводять до кипіння, настоюють 8 годин, приймають по ковтку в день.

Цей відвар лікує також варикозне розширення вен, гемофілію, дискінезію жовчовивідних шляхів.

Вилікувати пієлонефрит

допоможе відвар цибулиного лушпиння. Залийте гарячою водою дві столові ложки сухого цибулиного лушпиння. Доведіть до кипіння. Нехай настоїться ніч у теплі; пийте по два–три ковтки.

Добре діє й така суміш. У півлітра води додають 5 столових ложок подрібнених голок сосни, 3 столові ложки подрібненої шипшини або ложку лушпиння цибулі. Доводять до кипіння. Варять на слабкому вогні 10 хвилин, настоюють ніч у теплі. П'ють протягом усього дня 0,5–1,5 літра.

Щоб швидше позбутися наслідків інсульту

рекомендують скористатися сумішшю з вищевказаних трав. Крім того, щоденно протягом 2–3-х тижнів вживати по 1–2 лимони. З половини лимона знімають шкірку, подрібнюють, заливають відваром хвої чи материнки звичайної та випивають за годину до їди або через годину після їди.

Універсальний засіб для оздоровлення

Мумійо лабораторного очищення фірми «Медифлор» Киргизії відновлює функцію печінки, лікує за 1,5–2 тижні жовтяницю, розріджує кров, внутрішні тромбози, позитивно впливає на деякі форми саркоми. Сприяє заживленню переломів, лікуванню перитоніту (при цьому мумійо вводять у черевну порожнину через дренаж). Припиняє певною мірою зростання ракових пухлин. Однак його не рекомендується вживати при раку крові і пухлинах головного мозку.

Вживають мумійо таким чином: відщипують крихітку, завбільшки з рисове зернятко, кладуть під язик, запивають водою. При підвищеному тиску роблять це 1–2 рази на день, при пониженому — до 4-х разів, при нормальному — 2–3 рази. При туберкульозі дають одночасно дихати випарами водяного розчину мумійо.

При опіках

Найкращий засіб — олія лаванди, змішана з вазеліном у пропорції 1:1 або 1:2. Можна використовувати й іншу мазьову основу — синтоміцин. На рану наносять шар лавандулової мазі. Заживлення йде швидко.

Для лікування хвороб крові

Перший. Беруть житні висівки, запарюють їх і ставлять у гарячу духовку, запікають як бабку. Їдять тричі на день з гірським або луговим медом.

Другий. Столову ложку трави материнки кладуть на склянку молока, ставлять на слабкий вогонь, доводять до кипіння. Настоюють ніч у теплі, проціджують і п'ють по 0,5 або 0,3 склянки 4 рази на день.

Третій. Беруть порівну по столовій ложці на склянку води кропиви і материнки звичайної, ставлять на слабкий вогонь, доводять до кипіння, настоюють 8 годин у теплі. Випивають 1–2 склянки протягом дня.

Четвертий. 2 столові ложки квітів каштанів заливають склянкою окропу, настоюють в теплі ніч і п'ють протягом дня по ковтку.

П'ятий. Бджолиний пилок змішують порівну з медом, чотири рази на день їдять його по 4 чайні ложечки, запиваючи відваром материнки звичайної.

Харчування і рак

(За даними доктора медичних наук Ю.Г.Григор'єва)

Наукові колективи, дослідники різних галузей біологічної науки в багатьох країнах нині зайняті розшифруванням механізмів виникнення, розвитку і лікування раку. Французький учений Жорж Мате у своїй книзі «Досьє на рак» пише, що пошуки привели до пізнання того, що 80 відсотків злоякісних новоутворень пов'язано з навколишнім середовищем і поведінкою самої людини, включаючи і режим харчування, вживані нею, людиною, продукти. Нині накопичено значний епідеміологічний і експериментальний матеріал про можливості попередження цієї патології з допомогою раціонального харчування.

Фактори харчування, що сприяють розвитку деяких видів раку і окремих його локалізацій, можна визначити як такі, що частково є причиною підвищення ризику розвитку хвороби. Перші називаються канцерогенами, другі — промотарами. До канцерогенів харчування належать деякі речовини рослинного походження — дубильні речовини, алкалоїди. При довготривалій термічній обробці м'яса і риби утворюються продукти, які також належать до канцерогенів. При коптінні риби, м'яса, а також при підсмажуванні зерен кави відбувається утворення найбільш сильних канцерогенів. Джерелами останніх в їжі можуть бути деякі фарбники, що використовуються в харчовій промисловості, нітрати, що перетворюються мікрофлорою шлунка в канцерогени, а також ряд інших речовин.

В епідеміологічних дослідженнях виявлено збільшення частоти онкологічних уражень при висококалорійному харчуванні, при значному вмісті в їжі жирів, холестерину, високобілковому харчуванні, в основному за рахунок м'ясних продуктів, зловживанні кавою і алкогольними напоями. Менше ракових уражень виникає при вживанні овочів, злакових, бобових.

Експерименти дають змогу певною мірою розкрити можливий механізм як утворення, так і запобігання онкологічним хворобам завдяки різним видам і різним методам приготування їжі. Так, висловлено думку, що висока калорійність харчування пов'язана з канцерогенезом.

Профілактична спрямованість харчування відносно раку пов'язана з високим вмістом в їжі овочів, фруктів, зернових і бо-

бових. Клітковина наче «розчиняє» концентрацію канцерогенів, що надходять до організму, і сприяє їх більш швидкому виведенню. Велика кількість експериментальних робіт нині спрямована на з'ясування антиканцерогенного ефекту вітаміну А. В деяких овочах, зокрема в білокачанній і цвітній капусті, міститься речовина, що пригнічує неопластичні процеси.

Враховуючи все це, пропонуються такі рекомендації для зниження факторів ризику розвитку раку: обмеження кількості жиру як насиченого, так і ненасиченого, насичених і поліненасичених жирних кислот, холестерину, простих вуглеводів і збільшення складних, підвищення вмісту волокон у їжі. Слід менше класти у страви солі, обов'язково вводити в щоденне меню фрукти й овочі, особливо з оранжевим забарвленням — цитрусові, моркву, а також зернові, бобові. Привчіть себе до мінімального вживання маринованих продуктів, а також продуктів, що підлягали довгій термічній обробці й коптінню. Обмежте прийом алкоголю, повністю відмовтесь від цигарок.

Негативна роль незбалансованого харчування в розвитку багатьох хвороб величезна, особливо в похилому віці. Вченими доведено, що раціональним харчуванням можна суттєво загальмувати або запобігти хворобі, зокрема такій страшній, як рак, зупинити передчасне старіння, а значить — продовжити активне довголіття людини.

Суміші трав для вживання[1]

При вітиліго

Ягоди бузини трав'яної	10 ст. л.
Листки м'яти	8 ст. л.
Листки меліси	8 ст. л.
Листки волошки лучної	8 ст. л.
Корінь лопуха справжнього	5 ст. л.
Трава парила звичайного	8 ст. л.

2 столові ложки суміші кип'ятити 5 хв. у 500 мл окропу. Приймати 3–4 рази на день до їди при червоному плоскому лишаєві.

При псоріазі

Мед ранньовесняний	200 г
Білки курячих яєць	5 шт.
Екстракт елеутерококу	100 мл
Трава чистотілу	10 ст. л.
Квіти нагідок лікарських	10 ст. л.
Кореневища з коренями синюхи голубої	15 ст. л.
Квітки глоду колючого	10 ст. л.
Листки кропиви дводомної	5 ст. л.
Бруньки берези бородавчастої	10 ст. л.
Солідол	200 г

---

[1] Рецепты сборов лекарственных растений, нетрадиционные методы лечения. — К.: «Освіта», РИЦ «Орбіта», 1992. — 224 с.

Змішати, додати 100 г прополісу на 0,5 л 96°-ного спирту етилового. Отриману емульсію настояти 10 днів. Щоденно змащувати уражені ділянки шкіри.

Для лікування важкозагоюювальних ран, трофічних і варикозних виразок

Кора берези бородавчастої	2 ст. ложки
Кора дуба пухнастого	2 ст. ложки
Плоди каштана кінського	2 ст. ложки
Ісландський мох	5 ст. ложок
Трава хвоща польового	20 ст. ложок
Корінь ожини сизої	10 ст. ложок
Трава астрагалу солодкого	15 ст. ложок
Корінь ревеню	3 ст. ложки
Квітки цмину піскового	10 ст. ложок

2 ст. л. суміші залити 400 мл води, кип'ятити у водяній бані 5 хв., остудити, процідити. Приймати по 0,5 склянки 4 рази на день до їди.

ЛАТИНСЬКІ НАЗВИ РОСЛИН

УКРАЇНСЬКІ НАЗВИ РОСЛИН

РОСІЙСЬКІ НАЗВИ РОСЛИН

ВІДОМОСТІ
про збір і використання лікарських рослин

№№	Назва рослини	Органи, які використовуються	Пора збирання / місяць	Спосіб сушіння	Основні види захворювань, при яких застосовують ці рослини	Вихід сухої сировини[1]	Сторінка
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Авран лікарський*	надземна частина	IV–IX	у затінених, добре провітрюваних приміщеннях або на повітрі	як проносне, при водянці, жовтяниці, гарячці, глистах і захворюваннях печінки	–	235
2	Агалик, трава гірська	трава	VI–VIII	– " –	при головному болю, непритомності, безсонні, як сечогінне, при жіночих хворобах, дистрофії, кольках і болю у шлунку	–	254
3	Аїр тростиновий, лепеха звичайна	кореневище	IX–X	на повітрі або в сушарках при 40°С	ароматичний, заспокійливий, відхаркувальний засіб; поліпшує апетит; при гастритах, імпотенції	5:1	111
4	Акація біла, робінія звичайна	кора, квітки	III–IV, V	– " –	жарознижувальна, протизапальна, відхаркувальна, спазмолітична дія	5:1	38

* Отруйні рослини.
[1]Рослини, на які є дані в літературі.

1	2	3	4	5	6	7	8
5	Аконіт молдавський*	молоді коренебульби	VIII–IX	у сушарках при 40°C	при невралгії, подагрі, ревматизмі	4:1	110
6	Актея колосиста*	трава, корені, плоди	V–VI, IV–X, VIII	у добре провітрюваних приміщеннях або в сушарках при 35°C	при ревматизмі і запаленні м'язів, бронхіальній астмі, зобі		113
7	Актинідія гостра	плоди	VIII	у добре провітрюваних приміщеннях, в сушарках при 45–50°C	болетамувальна, відхаркувальна, послаблювальна, глистогінна дія, при авітамінозі, бронхіті, малокрів'ї		33
8	Алтея лікарська	листки, квітки, корені	VI–VIII, III–IV, IX–X	у теплому і провітрюваному приміщенні або в сушарках до 45°C	слизовий і відхаркувальний засіб при запаленні дихальних органів; при проносах	8:1 8:1 4:1	118
9	Анемона дібровна	трава	IV–V	– " –	злоякісні новоутворення, серцеві захворювання, запалення легенів, біль у шлунку, ревматизм, подагра, дерматози		126
10	Анемона жовтцева*	листки	VI–VIII	– " –	у народній медицині: потогінне, хвороби нирок, легенів, при паралічах, пізніх менструаціях, коклюші, венеричних хворобах, як болезаспокійливе		127

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
11	Аніс звичайний	насіння	VIII	у добре провітрюваних приміщеннях або на горищах, в сушарках при 40°С	протизапальна, спазмолітична та відхаркувальна дія; ларингіти, трахеїти, бронхіти, бронхіальна астма, коклюш, гангрена легенів, для секреції молока		128
12	Аралія велика, а. маньчжурська	корені	IX–XI	у добре провітрюваних приміщеннях	препарат "Сапарал", тонізуючий, кардіотонічний, антистресовий, стимулює обмін речовин, поліпшує апетит, при контузії мозку, гіпотонії, облисінні, червоному лишаї		32
13	Арніка гірська	суцвіття-кошики, кореневища і корінь, листки	VI–VII III–IV	у добре провітрюваних приміщеннях, на горищах, у сушарках при до 45°С	спазмолітична, холеритична та відхаркувальна дія, кровоспинна в гінекології, судинорозширювальний, заспокійливий засіб, при атеросклерозі, розширює мозкові судини, тонізує центральну нервову систему, діє заспокійливо	4,5:1	136

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
14	Аронія, горобина чорноплідна	ягоди	VIII–IX	у приміщеннях або в печах чи в сушарках при 55–55°С	при атеросклерозі, гіпертонічній хворобі, кровотечах різного походження; радіопротекторна дія	вологи 70-80%	78
15	Багатоніжка звичайна	кореневище	III, VIII	у приміщеннях, які добре провітрюються	бронхіальні катари, хвороби печінки, серцева астма, як сечогінний засіб		27
16	Багно звичайне*	трава	VI–VIII	на повітрі або в приміщенні, в сушарках при t° до 30°С	пом'якшує кашель, сприяє видаленню мокроти, має протизапальні і болезаспокійливі властивості, при бронхіальній астмі	32-35%	99
17	Барбарис звичайний*	листки	V–VI	на повітрі або в приміщенні, під бляшаним дахом, при добрій вентиляції	при захворюваннях жовчних шляхів і печінки, при кровотечах	48-54%	62
18	Барвінок малий	трава	V–VI	**Не рвати з корінням!**	препарати "Вінкапан", "Девінкан" – судинорозширювальні (судини мозку); гіпертонія, спазми судин головного мозку, заспокійливий, кровоспинний засіб, при злоякісних пухлинах ("Вінбласин", "Вінкрестин")	40%	374

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
19	Бедринець ломикаменевий	корінь, кореневище	III–IV, IX–X	на повітрі, в добре провітрюваних приміщеннях, на горищах	відхаркувальний і заспокійливий засіб при кашлі; катар горла		374
20	Беладона*	корінь, дворічна рослина, рідше трава або листки	IX–X VI–VIII	у сушарках при t° до 70°C	болезаспокійливий, протиспазматичний засіб, розширює зіниці. **Сировина дуже отруйна!**	3-4:1 5-6:1	145
21	Береза бородавчаста	бруньки, молоді і весняні листочки	III–IV, V–VI	на повітрі або в сушарках при t° до 45°C	сечогінне, жовчогінне, хвороби шлунка, ревматизм, ріст волосся; екзема, "Карболен" (адсорбент), при отруєннях	4:1	48
22	Березка польова	трава	V–VIII	– " –	для заживлення ран, відвар квітів – при непритомності		190
23	Билинець комариний	бульби	IX–X	у приміщеннях або в печах чи в сушарках при 50-55° C	обволікаючий засіб при шлунково-кишкових захворюваннях, при гострих катарах кишківника, "бульби салепу"	2,5-3:1	295

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
24	Білоцвіт весняний	цибулина, трава	VI–IX, III	у добре провітрюваних приміщеннях або на горищах	при лікуванні паралічів, міостенії, імпотенції; галантамін	–	266
25	Білоцвіт літній	– " –	IV–V	– " –	при лікуванні паралічу, міостенії; галантамін	–	264
26	Блекота чорна*	листки першого року життя рослини, насіння	VII–VIII, VIII–IX	у сушарках при t° до 45°C	зовнішньо при подагрі, ревматичному, м'язовому і невралгічному болю, протиспазматичне	7:1 1,2:1	244
27	Бобівник трилистий	листки	V–VI	у сушарках при t° до 45°C	збуджує апетит і поліпшує перестальтику шлунково-кишкового тракту	4,5-5:1	288
28	Болиголов плямистий*	трава	V–VIII	– " –	болезаспокійливий і протисудомний засіб, при лікуванні раку, фіброміоми матки, затримці сечі	–	186
29	Бруслина бородавчаста	кора, листки, квітки	VI–VII	– " –	при гіпертонічних хворобах, малярії, запорах, нервових розладах і мігрені, стимулює статеву діяльність	–	–

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
30	Бузина трав'яна	корінь	III або X	в теплому приміщенні або на печі	сечогінний, протидіабетичний засіб, при запаленні нирок, пієлонефриті	–	92
31	Бузина чорна	квітки, плоди	V–VI, VIII–IX	на повітрі або в сушарках при t° до 30°С	потогінна, сечогінна, протизапальна, знеблювальна дія, бронхіти; сечовий міхур, ревматизм, невралгія, камені в нирках, поліартрит, епілепсія	6:1 8:1	93
32	Бузок звичайний	квітки, листки, бруньки	V–VI	на повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється	протикашлевий засіб, при бронхіті, коклюші, астмі, ревматизмі, невралгії, поліартритах, радикуліті	–	358
33	Буквиця лікарська	трава	VI–VII, VIII	на повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється	як відхаркувальний при кашлі, сечогінний і жовчогінний засіб	–	153
34	Бук лісовий, б. звичайний	деревина		на повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється	припікаючий і антисептичний засіб, при хронічних катарах дихальних шляхів	–	50
35	Буркун білий	трава	V–IX, VI–VIII	в добре провітрюваному приміщенні, на горищах	відхаркувальний, протизапальний, протисудомний засіб, при стенокардії, тромбозі	4:1 5,6:1	284

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
36	Буркун лікарський, б. жовтий	трава, квітки	V–IX , VI–VIII	на повітрі або на горищах	для виготовлення мелілотового пластиря, чай з квіток п'ють при болю у грудях, стенокардії, тромбозі; як відхаркувальний, протизапальний, протисудомний		284
37	Буряк звичайний	коренеплід	VIII–IX	використовують у свіжому вигляді	має протизапальну, гіпотензивну і сечогінну дію, стимулює шлункову секрецію, перистальтику кишок; при спастичних колітах, атеросклерозі, хворобах печінки, імпотенції		153
38	Буяхи, лохина (*рос.*: голубика)	ягода	VII–VIII	у добре провітрюваних приміщеннях, на горищах	протизапальний, жарознижувальний, загальнозміцнювальний, протицинготний засіб	–	107
39	Валеріана лікарська	корені і кореневища	VIII–IX	пров'ялюють на вільному повітрі, а потім досушують у печах при температурі не вищій ніж 35-40° С	для поліпшення діяльності серцево-судинної системи, при нервовому збудженні, безсонні, мігреноподібному головному болю, істерії, легких формах неврастенії, психостенії, неврозах серцево-судинної системи,	4,5:1	368

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
					ранніх стадіях стенокардії, гіпертонії, деяких захворюваннях печінки і жовчовивідних шляхів		
40	Верба	кора	IV–V	у печах або на повітрі без доступу сонця	гарячка, ревматизм, шлункові захворювання, жовтяниця, головний біль, невралгія, проноси	–	92
41	Вербозілля звичайне та в.лучне	квітки і листки	VI–VIII	у добре провітрюваних приміщеннях, на горищах	кровохаркання, кривавий пронос, сильні менструації, цинга, загальна слабкість	–	273
42	Верес звичайний	надземна частина, квітки	VIII–IX	– " –	камені в нирках, водянка, простуда, заспокійливе, снотворне	–	98
43	Виноград справжній	ягоди	VIII–X	– " –	функціональні неврози, атонічні запори, нефрити, порушення обміну речовин, хронічний бронхіт	–	95
44	Вишня звичайна	плоди	V	– " –	поліпшує апетит; при анемії, гарячці, як легке проносне, знижує згортання крові, попереджує інфаркти, імпотенцію	–	77

1	2	3	4	5	6	7	8
45	Відкасник безстеблий	корінь	VIII–IX	– " –	простуда, захворювання сечових органів і нирок, біль у шлунку, катар легенів, глистогінне	–	164
46	Вільха клейка, в.чорна та вільха сіра	супліддя "шишки"	XI–II	спочатку пров'ялюють на сонці, потім досушують на горищах та під навісами	гостре та хронічне запалення кишок, дизентерія, суглобовий ревматизм з запаленням, подагра	–	45
47	Вовконіг європейський	трава	VII–VIII	на відкритих або в добре провітрюваних приміщеннях	седативний засіб, впливає на сон, знижує обмін речовин, при хворобах щитовидної залози	–	273
48	Вовчі ягоди, вовче лико* **(смертельно отруйні)**	кора, плоди **(дуже отруйна сировина)**	III–IV, VI–VIII	у добре провітрюваних приміщеннях, на горищах	у народній медицині для лікування раку; виявляють антилейкозну активність; при невралгії, радикуліті, ревматизмі, подагрі, паралічі	–	67
49	Вовчуг колючий	корінь	IV, X–XII	у сушарках при t° 40-45°C	хронічний запір; потогінний, сечогінний, жовчогінний засіб, при фурункульозі, екземі, для лікування геморою	3:1	292
50	Вовчуг польовий	корінь	IV, X–XII	– " –	при геморою, потогінний та жовчогінний засіб	3:1	292

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
51	Водяний жовтець	надземна частина	VI–VIII	– " –	головний біль; абортивний, заспокійливий засіб при болю в суглобах, від корости	–	151
52	Водянка чорна	надземна частина	V–VI	у добре провітрюваних приміщеннях, на горищах	шлунково-кишкові захворювання, ревматизм, діатез, екземи	–	99
53	Волошка лучна	трава з квітками, квітки	VI–IX	у добре провітрюваних приміщеннях, на горищах	шлунково-кишкові захворювання, ревматизм, діатез, екземи	–	170
54	Волошка синя	квітки	V–IX	– " –	нефрити, кашель, коклюш, захворювання сечового міхура, жовчних шляхів, сечогінне, жовчогінне		169
55	В'язіль барвистий, кучерявий горошок	насіння	VIII–IX	– " –	сечогінний і серцевий засіб	–	192
56	Гадючник звичайний	трава, квітки, корінь	VI–VII, VI–VII, VIII–X	– " –	катари, геморой, подагра, ревматизм, потогінне й сечогінне, входить у збір Здренка, хвороба шлунка, гіпертонія, лейкози, протипухлинний засіб	2:1	214

1	2	3	4	5	6	7	8
57	Гадючник оголений	трава, квітки, корінь	VI–VII, VI–VII, VIII–X	– " – у добре провітрюваних приміщеннях, на горищах	противиразковий, седативний, ранозагоювальний засіб; у гомеопатії: подагра, ревматизм, хвороба шкіри, загальнозміцнювальне, діуретичне, протигеморойне, при нервових хворобах, гіпертонії	–	215
58	Гарбуз звичайний	плоди і насіння	VIII–IX,	повітряні сушарки, горища, можна сушити і на сонці	сечогінне, глистогінне, при імпотенції та хворобі простати, при бронхітах	–	194
59	Герань криваво-червона*	кореневища	III–IV, VIII–IX	– " –	при онкологічних захворюваннях	–	226
60	Герань лісова*	трава	VI–VII	– " –	легеневі кровотечі, ангіни, захворювання слизової оболонки рота, болі в серці	–	226
61	Герань Робертова*	трава	VI–IX	– " –	катар кишок, геморой, шлункові та кишкові кровотечі, при підвищенні функції щитовидної залози		225

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
62	Гінкго дволопатеве	листки, плоди	V, IX		спазмолітична, судинорозширювальна, бактеріостатична дія, прискорює кровообіг в мозку, при атеросклерозі, діабеті, ушкодженні судин нікотином, хворобі Рейно (спазми судин кінцівок), бронхіальній астмі, корості		30
63	Гіркокаштан звичайний, кінський каштан	квітки, насіння, кора, плоди	V–VI, VI–VIII, IV–V	у закритих і добре провітрюваних приміщеннях; насіння досушується при t° до 50° С	тромбози вен, запалення гемороїдальних вузлів, маткові кровотечі; препарати викликають гальмування лімфосаркоми і карценоми; зменшує в'язкість крові; при варикозному розширенні вен, геморої ("Ескузан", "Есфлазид")	6:1 4:1 3:1	43
64	Гірчак зміїний, змійовик, ракові шийки	кореневища	VII–IX	у добре провітрюваних приміщеннях	протипухлинний засіб, розлади кишок, запалення сечового міхура, виразки шлунка, кишок, при каменях у жовчному міхурі, шкірній хворобі		316

1	2	3	4	5	6	7	8
65	Гірчак перцевий, водяний корінь	трава	VII	– " –	кровоспинне в гінекології, знеболювальне, протизапальне, антисептик, при геморої, для лікування гнійних та гангренозних ран		318
66	Гірчак почечуйний	трава	VI–IX	– " –	перистальтика кишок, кровоспинне, знеболювальне, кровоспинне в гінекології; лишаї, висип		319
67	Гірчиця сарептська	насіння	VII–IX	– " –	посилює апетит, протизапальне, при запорах, отруєнні опіумом, гіпертонічна криза; гірчичники		155
68	Гледичія колюча	лушпиння плодів	IX–X	– " –	знижує кров'яний тиск; бронхіальна астма, препарат "Триакантин"		41
69	Глечики жовті	кореневища	VI–IX	розрізані на тонкі пластинки сушать у добре провітрюваних приміщеннях	трихомонадний коліт, грибкові захворювання, при запальних процесах травного тракту, надмірних місячних, імпотенції, фригідності, абортивне		290
70	Глід колючий та г. одноматочковий	плоди, квітки, листки	IX–X, IV–V, VI–IX	на повітрі, плоди досушують у сушарці при t^{o} до 50°С	серцеві захворювання, неврози, гіпертонія, ревматизм, водянка, артеріосклероз, ожиріння	4:1 6:1 5:1	69, 66

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
71	Глуха кропива біла	квітки	V–IX	на повітрі в тіні, на горищах	геморой, цистит, уретрит, нефрит, екзема, кропивниця, для лікування ран, при легеневих і маткових кровотечах	–	254
72	Головатень круглоголовий	плоди	VIII–IX	на повітрі в тіні, на горищах	периферійні паралічі, м'язова атрофія, гіпотонія, атеросклероз, як кардіотонічний засіб	–	201
73	Головатень руський	плоди	VIII–IX	– " –	– " –	–	203
74	Горіх грецький, г. волоський	листки, оплодень	VI–VIII, VI–VIII	у затінених місцях на вільному повітрі, в сушарках або в печі при 30-40°C	золотуха, рахіт, загоєння ран, туберкульоз шкіри, лишаї, екзема, шлункові, серцеві захворювання, авітаміноз, алергія	вихід сухої сировини 23-25%	42
75	Горобина звичайна	плоди	IX–X	у печах або сушарках	сечогінне, протизаплідне, кровозупинне, при цинзі, лікувальний вітамінний засіб, при атеросклерозі (знижує рівень холестерину)	–	55
76	Грабельки звичайні	трава	III–VIII	на відкритому повітрі, в затінку	сечогінне, при надмірних менструальних кровотечах, катарах кишок, шлункових і кишкових кровотечах, простудних захворюваннях, для підвищення кров'яного тиску	–	209

1	2	3	4	5	6	7	8
77	Гравілат міський	трава, кореневище з коренями	VI–VII, VIII–X	у затінку, на вільному повітрі або в теплому приміщенні	відхаркувальне, протизапальне, знеболювальне, жовчогінне, протиблювотне, заспокійливе; діарея, хвороби печінки, гастрит	–	227
78	Гравілат річковий	корені, молоді листки	IV, IX–X, V–VI	– " –	проноси, тонізуючий, кровоспинний засіб, малярія, безсоння, мігрень, алергія, укуси змій, цинга	–	227
79	Грицики звичайні	квітуча трава	V–X	на відкритому повітрі, в тіні або сушарках при t° 40° С	маткові кровотечі, захворювання печінки, нирок, сечового міхура; при каменях у жовчному міхурі та нирках	3-4:1	163
80	Деревій тисячолистий	трава, квітки	VI–X, IV–VIII	у добре провітрюваному приміщенні	протизапальна, спазмолітична дія, кровоспинний засіб, коліт, виразкові хвороби шлунка, 12-палої кишки, сечовивідні канали; шлункові мікстури	7:1 4:1	108
81	Дивина звичайна	квітки, листки	VI–VIII, – " –	– " – у сушарках при t° 40°С	відхаркувальне, обволікальне; захворювання верхніх дихальних шляхів, при хворобах шлунка	8-10:1	372
82	Дивина скіпетровидна	квітки	VI–VII	– " –	– " –	– " –	372

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
83	Дрік красильний	трава	VI–VII	на вільному повітрі або в провітрюваних приміщеннях	гемостатична, жовчогінна, сечогінна, послаблювальна дія	–	232
84	Дуб звичайний	кора, жолуді	навесні і восени	під навісом, у сушарках	в'яжуча і протизапальна дія	–	57
85	Дубова омела європейська	молоді гілки, листки, плоди	XI, IV	у сушарках при t° 40°C	при атеросклерозі, проносах, епілепсії, злоякісних пухлинах і як добрий регулювальний засіб при порушеннях менструацій	3:1 свіжа сировина	84
86	Дурман звичайний*	листки молоді, пагони	VI–VIII	у приміщенні, що добре провітрюється	при астматичному кашлі, хронічних катарах дихальних шляхів, нервово-психічних захворюваннях	5-7:1	197
87	Дягель лікарський	кореневища з коренями, плоди	III-IV, IX, VII–IX	в сушарках при t° 60°C	сечогінна, потогінна, вітрогінна, заспокійлива, знеболювальна, відхаркувальна дія, регулювальна функціональна діяльність шлунка	4-5:1	131
88	Евкомія в'язолиста	кора і молоді пагінці	IV–V	на вільному повітрі, в затінку	гіпотензивна, спазмолітична дія, в незначних дозах – збуджувальна; гіпертонія	–	49

1	2	3	4	5	6	7	8
89	Енотера дворічна	коріння, суцвіття	VI–IX	– " –	при туберкульозі легенів, запаленні нирок, регулює протромбіновий індекс крові, при проносах, кашлі, коклюші, астмі, нирковокам'яній хворобі	–	291
90	Еспарцет посівний	трава, корінь	VI–VII III–IV, IX–X	– " –	підсилює чоловічу імпотенцію	–	296
91	Женьшень справжній	корінь	VI–VII	у добре провітрюваних приміщеннях, на горищах	недокрів'я, виснаження, хвороби нирок, печінки, серця, діабет, тонізуючий і стимулювальний засіб, при імпотенції		298
92	Живокіст лікарський	кореневище з коренями	VII–X	– " – в сушарках при t° до 45°С	проноси, чиряки, нариви, ранозагоювальне, при виразках шлунка, 12-палої кишки, при кістковому туберкульозі, переломах, алергії, артритах	5-6:1	354
93	Жовтозілля звичайне	трава	IV–IX	– " –	регулює менструації	–	343
94	Жовтяниця черговолиста	трава	IV–V	– " –	протизапальне, діуретичне, відхаркувальне, в'яжуче, ранозагоювальне, гемостатичне; грижа, сечовий міхур	–	247

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
95	Жостір проносний	плоди	VIII–IX	у теплому приміщення або в звичайних печах	хронічні запори	–	87
96	Заяча конюшина багатолиста	квітуча трава	VI–VII	на повітрі, в добре провітрюваних приміщеннях	при захворюваннях нирок, сечового міхура, діабеті, епілепсії, переляку, безсонні, виразкових хворобах	–	130
97	Звіробій звичайний	квітуча трава	VI–VIII	на повітрі, в добре провітрюваних приміщеннях, у сушарках при t° до 45°C	при захворюваннях печінки, шлунка, запальних процесах, ревматизмі, при застоях жовчі, гастриті, при вітиліго	5:1	243
98	Зеленчук жовтий	листки, квітки	V–VII	на повітрі, в приміщенні	настій п'ють при гострому циститі, пієлонефриті	–	220
99	Зірочки жовті	цибулини	III–VIII	у добре провітрюваних приміщеннях	поліпшує діяльність серця, стан нервової системи; знеболювальний, кровоспинний, розсмоктує пухлини, при гнійних ранах, хворобах печінки, жовчного міхура, геморою, тиреотоксикозі, катаракті, вуграх	–	218

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
100	Зірочник середній	трава	протягом цвітіння	– " –	поліпшує діяльність серця, нервової системи; кровоспинна дія, розсмоктує пухлини. Настій вживають при захворюваннях печінки, жовчного міхура, легенів, геморої, тиреотоксикозі, катаракті, хворобах шкіри	–	348
101	Зозулинець чоловічий	кореневі бульби	VI–VIII	у добре провітрюваному приміщенні	салеп використовують як обволікаючий засіб, сечогінне, при отруєннях, катарах, проносах, для відновлення сил	2,5-3:1	294
102	Зозулинець шоломоносний	– " –	VI–VIII	– " –	– " –	–	294
103	Золототисячник звичайний	трава	VI–VII	у добре провітрюваному приміщенні	відвар використовують для збудження апетиту, посилення діяльності органів травлення	4:1	171
104	Золотушник звичайний	квітуча трава	VII–IX	– " –	відвар трави застосовується при жовчнокам'яній хворобі, проносах, цинзі	–	347

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
105	Ісландський мох	слань	VI–VIII	– " –	діє як обволікаючий засіб, п'ють при розладі кишківника, хронічних бронхітах, астмі, туберкульозі легенів	1,5--1,3:1	19
106	Кадило мелісолисте	квітуча трава	V–VI	у добре провітрюваному приміщенні	виразка шлунка, дванадцятипалої кишки, біль у шлунку; туберкульоз легенів, захворювання печінки, серця, жіночі хвороби, катари		283
107	Калачики лісові, зензівер	листки	V–VIII	– " –	для полоскання горла		279
108	Калина звичайна	кора, плоди	IV-V, VII–VIII	на відкритому повітрі або в спеціальних печах	посилює скорочення серця, підвищує діурез		94
109	Калізія духмяна, золотий вус	надземна частина (пагін, вуса)	впродовж цілого року	свіжозібрані частини рослини	гіпертонія, бронхіальна астма, шкірні захворювання, рак, діабет, гоєння ран, шлунок, кишки, нирки, міома матки, щитовидна залоза		160
110	Капуста городня	надземна частина	V–VIII	вживається в свіжому або в квашеному вигляді	виразки шлунка та дванадцятипалої кишки, коліт, гастрити, атонія кишок	–	157

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
111	Картопля	бульби	V–IX	вживається у свіжому вигляді	дієтичне, профілактичне харчування, цинга, протизапальне, спазмолітичне, сечогінне, гастрит, виразкові хвороби, опіки, головний біль		346
112	Квасоля звичайна	стулки або лушпиння	VIII–IX	в добре провітрюваних приміщеннях	ревматизм, водянка, що виникла внаслідок ниркових захворювань, сечогінне, діабет	–	309
113	Кизил справжній	плоди, листки, кора, корені	VIII–IX, VI–VIII, III–VI	плоди зберігають до 7 днів; у затінку на вільному повітрі	для підвищення апетиту, протигарячковий засіб, при простудних і шлунково-кишкових захворюваннях, діабеті, протицинговий засіб	–	69
114	Кінський часник черешковий	листки, насіння	IV–VI, VI–VII	у затінку на вільному повітрі	цинга, глисти, астма, проноси; гоїть нариви	–	115
115	Кмин звичайний	плоди	VII–VIII	– " –	вітрогінне, жовчогінне, посилює травлення при атонії кишківника	–	168
116	Козлятник лікарський	трава, насіння	VI–VIII	у затінку на вільному повітрі	сечогінне, потогінне, при діабеті, посилює секрецію молочних залоз	–	221

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
117	Комонник лучний ·	кореневища, листки, надземна частина	IX–X, VII–VIII	у добре провітрюваних приміщеннях	для промивання ран, глистогінне, при головному болю, шлункових хворобах, бронхіті, укусах змій, гоїть рани	–	354
118	Конвалія звичайна*	квітки, листки, вся надземна частина	IV–VI	у затінку, але треба швидко висушувати, в сушарках при t° до 50°C	регулює діяльність серця, заспокійливо діє на центральну нервову систему	6:1	187
119	Коноплі посівні*	насіння, листки, квітки	VIII, VI–VII, VI–VII	у добре провітрюваних приміщеннях	асцит, цистит, скрофульоз, мастит, хронічний ревматизм, хвороби нирок і сечогінного міхура, простатит, імпотенція	–	165
120	Конюшина гірська	квітки	V–VIII	– " –	захворювання органів дихання, нариви, опіки	–	364
121	Конюшина лучна	квітки	IV–VIII	у добре провітрюваних приміщеннях	відхаркувальний, сечогінний, антисептичний засіб, бронхіальна астма, анемія, цистит, набряки серцевого і ниркового походження	–	362
122	Конюшина повзуча, к. біла	квітки	V–IX	– " –	жіночі захворювання, туберкульоз, простуди	–	363

1	2	3	4	5	6	7	8
123	Копитняк європейський*	кореневище, корінь	III–IV, IX	у добре провітрюваних приміщеннях	відхаркувальне, сечогінне, серцево-судинні захворювання, гастрити, хвороби печінки, жовтяниця, абортивне, алкоголізм	–	142
124	Коріандр посівний	плоди	VIII–IX	у добре провітрюваних приміщеннях	спазмолітичний, антибактеріальний, знеболювальний, антисептичний, протиглисний засіб; посилює секрецію залоз травного тракту; печінка, жовчний міхур, гастрит, виразки, геморой, істерія	1,5:1	191
125	Королиця звичайна	трава	VI–IX	– " –	грижа, розслаблення сечового міхура, простуда, захворювання очей, проти дрібних глистів	–	263
126	Коронарія зозуляча, зозулин цвіт	трава	V–VIII	– " –	маткові кровотечі, захворювання нирок, жовтяниця	–	190
127	Косарики черепичасті	листки, бульбоцибулини	VI, IX	– " –	знеболювальний, лактогенний; ревматизм, золотуха, алергія, камені в нирках		233

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
128	Котячі лапки дводомні	трава	IV–VII	– " –	шлункові, маткові і кишкові кровотечі, жовчогінне	–	129
129	Кремена лікарська	листки	V–VIII	– " –	кашель, для промивання ран	–	307
130	Кріп пахучий	трава	V–VIII	у добре провітрюваних приміщеннях, у затінку на відкритому повітрі	гіпертонія, сечогінний засіб, хронічна коронарна недостатність, безсоння, посилення секреції молока	–	127
131	Кропива дводомна	листки, трава	VI–IX	у добре провітрюваних приміщеннях, у затінку на відкритому повітрі, без доступу сонця	кровоспинний, сечогінний, протигарячковий засіб, полівітамінний, при аденомі простати		366
132	Крушина ламка	кора	III–IV	– " –	проносний засіб	3:1	68
133	Куколиця біла, меландріум білий	корені, листки	IX, VI–VIII	– " –	тахікардія, ревматизм, хвороба нирок, безсоння, зубний біль, фурункули, пухлини залоз, геморой		276

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
134	Кульбаба лікарська	корені, листки	IV,VIII IV–V	спочатку пров'ялюють кілька днів, потім сушать у теплому приміщенні або на печах	для збудження апетиту і поліпшення діяльності травних органів, жовчогінне, легкопроносне, діабет, водянка, нирковокам'яна і жовчнокам'яна хвороби, запори, хвороби селезінки, запалення лімфатичних вузлів	4,5:1 5:1	360
135	Купальниця європейська*	квітки, листки, корені	V–VI IX	у добре провітрюваних приміщеннях	цинга, шлункові хвороби, фурункули, епілепсія, короста	–	364
136	Курячі очка польові	трава	V–IX	– " –	нервові розлади, хронічні запори, хвороба печінки, жовтяниця, камені в нирках, довгонезагоювальні рани, катаракта, алергія, сказ	–	125
137	Лаконос американський, фітолака	корінь	IX–X	у добре провітрюваних приміщеннях	радикуліт, плексит, тонзиліти, фарингіт, виразкові хвороби; нирки, дифтерія, ангіна, ларингіт та ішіас	–	310
138	Ласкавець золотистий	трава	VII–VIII	– " –	жовчогінний засіб	–	158
139	Липа дрібнолиста та л. широколиста	квітки	VI	– " –	потогінний засіб	4-5:1	56

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
140	Листовик сколопендровий	листки	VI–VIII	у затінку	туберкульоз легенів, потогінне, сечогінне і відхаркувальне	–	29
141	Ліщина звичайна	листки, плоди	IV–VIII	– " –	катар кишок, хвороби печінки, для полоскання горла, сечогінне, судинозвужувальне, при розширенних вен, запаленні простати; плоди – при анемії, діабеті	–	64
142	Лобода біла	трава, насіння	VII–IX X	– " – у добре провітрюваних приміщеннях	ангіна, короста, проноси; протизапальний, знеболювальний, седативний, відхаркувальний, проносний, сечогінний, протиглисний засіб; кашель, бронхіти, виразкові хвороби, хвороби печінки, селезінки; гоїть рани від укусів комарів, при радикуліті, мозолях	–	180
143	Лопух павутинистий, л. справжній	корінь, трава, насіння	VIII–X III–IV	після пров'ялення сушать у теплому місці	сечогінне, потогінне, хронічний ревматизм, подагра, діабет, камені в печінці та нирках	–	134

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
144	Льон звичайний	насіння	VIII–IX	на вільному повітрі	запальні процеси дихальних шляхів, травного каналу, нирок, сечового міхура, жовчнокам'яна та нирковокам'яна хвороби, геморой, дизентерія	–	271
145	Льонок звичайний	трава	V–IX	– " –	сечогінне і легкопроносне, при жовтяниці, золотусі, головному болю, від глистів	–	270
146	Любисток лікарський	корінь, трава	VIII–X	у закритих, добре провітрюваних приміщеннях	сечогінний, відхаркувальний, болезаспокійливий засіб; захворювання нирок, серця, шлунково-кишкового тракту; недокрів'я	–	268
147	Любка дволиста	кореневі бульби	VII–VIII	у добре провітрюваних приміщеннях	при отруєннях, кишково-шлункових захворюваннях, гострий катар кишківника, проноси	–	295
148	Лядвенець рогатий, л. польовий	надземна частина	V–IX	– " –	бронхіт, легкопроносне, знеболювальне	–	272

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
149	Мак дикий	пелюстки	V–VIII	– " –	заспокійливе, протикашлеве; пітливість, бронхіт, безсоння, дизентерія, хвороба сечового міхура	7-9:1	305
150	Мак снотворний	плоди-коробочки, насіння	IV–VI	– " –	знеболювальне, спазмолітичне, розширює судини	–	305
151	Малина звичайна	листки, плоди	VI–VIII	у сушарках при 50-60°C	потогінна, в'яжуча, протизапальна дія, авітаміноз	4-5:1	90
152	Маренка запашна*	надземна частина	VI–VII	у добре провітрюваних приміщеннях	спазмолітична, заспокійлива, сечогінна дія	–	144
153	Маслина вузьколиста	плоди, листки	VIII–IX VI–VIII	у добре провітрюваних приміщеннях, у сушарках при 45-50°C	в'яжучі, протизапальні, знеболювальні властивості, хвороби шлунково-кишкового тракту, бронхіт, від глистів, при водянці і подагрі	–	34
154	Материнка звичайна	– " –	VII–VIII	на повітрі	протиспазматична, знеболювальна, антисептична, протизапальна, жовчогінна, сечогінна дія	3-4:1	297, 411

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
155	Мати-й-мачуха, підбіл звичайний	квітки, листки	III–V – " –	на свіжому повітрі	жовчогінна, протизапальна, відхаркувальна, потогінна, пом'якшувальна дія	5:1 6:1	365
156	Медунка лікарська	надземна частина, листки	IV–V	у приміщеннях, що добре провітрюються або в сушарках при t° до 45°C	відхаркувальна, пом'якшувальна, протизапальна та слабка сечогінна дія	5:1	327
157	Меліса лікарська	листки	V–VIII	– " –	седативна, протиспазматична, протизапальна дія; тонізує матку, серце, при судинно-вегетативній дистонії, безсонні	5:1	277
158	Миколайчики плоскі	трава	VII–VIII	у провітрюваному приміщенні	відхаркувальна, заспокійлива, знеболювальна, антитоксична, сечогінна дія	–	210
159	Миколайчики польові	суцвіття, листки, корені	VI–VII, – " – IX–X	– " –	діуретичний засіб; органи дихання, коклюш, ревматизм, асцит, сечо-, жовчнокам'яні хвороби, скрофульоз, шкірні хвороби	–	210
160	Морква дика	насіння	VIII	– " –	протимікробна, холеретична, сечогінна, солерозчинна дія, захворювання серцево-судинної системи	–	198

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
161	Морква посівна	коренеплід		– " –	гіпо- і авітаміноз, анемія, занепад сил, захворювання серцево-судинної системи, стенокардія, хвороби печінки, нирок	–	198
162	"Мох" дубовий	слань	IV, або IX–X	– " –	вживається як засіб для збудження апетиту, при запорах	–	20
163	М'ята перцева, м. холодна	надземна частина, листки	VI–VIII	у провітрюваному приміщенні або в сушарках при t° 40°C	спазмолітична, знеболювальна, жовчогінна дія, збудження апетиту	4-5:1	286, 404
164	Нагідки лікарські, календула	квіткові кошики, корені	VI–VIII IX–X	у добре провітрюваному приміщенні, в сушарках при температурі 40-45°C	протизапальні, бактерицидні, ранозагоювальні, спазмолітичні, гіпотензивні, кардіотонічні, седативні властивості, знижує рівень холестерину		153
165	Наперстянка великоцвіта	листки	VII–VIII	– " –	активізує кровообіг, посилює скорочення серцевого м'яза; сечогінна дія	4-5:1	199
166	Нечуйвітер волохатенький	трава, корінь	V–VI		при захворюваннях печінки, жовтяниці, катарі товстих кишок, туберкульозі	–	242

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
167	Обліпиха крушиновидна	плоди	VIII–VIII	у провітрюваному приміщенні	знеболювальна, протизапальна, протимікробна, ранозагоювальна, протипроменева дія, від пролежнів, туберкульозу шкіри, лишаїв, трофічних виразок	–	74
168	Овес посівний	трава, солома		– " –	жарознижувальна, потогінна, протиспазматична, пом'якшувальна дія; шлунково-кишковий тракт (атонія шлунка), астенія, порушення ритму серця, діабет	–	149
169	Ожина сиза	листки, плоди, корені	VI–VII IX–X IX–X	– " –	в'яжуча, кровоспинна, очисна, потогінна, протизапальна дія	–	91
170	Олеандр звичайний*	листки	VI–VIII	– " –	кардіологічний засіб, сповільнює ритм серця, підвищує діурез, розширює вінцеві судини, знижує артеріальний тиск; тахікардія, стенокардія, безсоння, епілепсія		53

1	2	3	4	5	6	7	8
175	Остудник голий	трава	VI–VIII	у добре провітрюваних приміщеннях	сечогінна, в'яжуча, спазмолітична, антибактеріальна дія, обмін речовин, серцева недостатність, мимовільне сечоспускання, ниркокам'яна хвороба, пієлонефрит, артрит	–	242
176	Очанка Ростковіуса	надземна частина		у добре провітрюваних приміщеннях	очні хвороби, шлунково-кишковий тракт	–	219
177	Очанка стиснута	– " –	VIII–IX	– " –	у гомеопатії; бронхіт, гіпертонія, гастрит, нежить, очні хвороби (самолікування не бажане)		212
178	Очиток їдкий*, заяча капуста їдка	– " –	V–VII	– " –	у гомеопатії; тонізує кишки, підвищує кров'яний тиск, при склерозі, фурункульозі, туберкульозі шкіри у дітей	–	342
179	Пальчатокорінник плямистий (орхідні)	рослина охороняється					295
180	П.м'ясо-червоний	– " –					294
181	Папороть чоловіча*	кореневища	IX–X	у добре провітрюваному приміщенні	глистогінна, знеболювальна, спазмолітична і ранозагоювальна дія	–	28

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
182	Парило звичайне	надземна частина	VI–VIII	на вільному повітрі	сечогінна, загальнозміцнювальна дія; регулює мінеральний обмін, пригнічує вірус герпесу, розвиток золотистого стафілокока, при гепатиті, жовтяниці, запаленні сечового міхура	4-5:1	114
183	Пасифлора інкарнатна	– " –	–	на вільному повітрі	гіперкінезія, неврастенія, безсоння, хронічний алкоголізм, клімактеричні розлади	–	307
184	Паслін солодко-гіркий*	стебла з листками і зеленими ягодами	VIII	– " –	антисептичне, протиглисне, заспокійливе, епілепсія, спазми шлунка, ревматизм	–	344
185	Паслін чорний*	плоди	VIII	– " –	у народній медицині використовується проти ядушливого кашлю, при грудних хворобах	–	345
186	Пахучий колосок	трава	V–VI	– " –	у народній медицині використовується проти ядушливого кашлю, при грудних хворобах	–	129

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
187	Первоцвіт весняний	рослина з квітками	IV–VI	на відкритому повітрі	відхаркувальна, потогінна, заспокійлива, спазмолітична, сечогінна дія	–	324
188	Перестріч гайовий	трава	V–VIII	– " –	водний відвар трави п'ють при захворюваннях серця, шлунка	–	282
189	Перстач білий	трава з квітками	V–VI	– " –	при хворобах щитовидної залози	–	321
190	Перстач гусячий, гусячі лапки	трава	V–IX	у провітрюваних приміщеннях	спазмолітична, жовчогінна дія	–	322
191	Перстач прямостоячий, калган	кореневища	IX–X, IV–V	у провітрюваних приміщеннях	в'яжуча, протизапальна, відхаркувальна, жовчогінна, кровоспинна, бактерицидна, знеболювальна, заспокійлива дія, хвороби шлунково-кишкового тракту	–	323
192	Перстач сріблястий	трава	VI–VIII	у добре провітрюваних приміщеннях	як симптоматичний засіб при захворюванні сечового міхура, гастритах	–	322
193	Петрушка посівна	насіння, корені, листки	VI–VIII VIII VI–VIII	– " –	сечогінна і спазмолітична дія, при нирковокам'яній хворобі, імпотенції	–	308

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
194	Печіночниця звичайна*	трава, квітки	IV–V	на вільному повітрі	протизапальна, жовчогінна, антисептична дія; нирки, сечовий міхур, селезінка, печінка, гонорея, висипи, поліартрит	–	241
195	Пижмо звичайне*	суцвіття	VI–IX	– " –	секреторна, жовчогінна, тонізуюча дія; протиглисне, протилямблійний засіб	4-5:1 6:1	359
196	Пирій повзучий	кореневище	IV–X	– " –	сечогінна, метаболічна дія; при нирковокам'яній хворобі, атеросклерозі	–	207
197	Півники болотні	кореневища і корені	VIII–IX	– " –	протизапальна, в'яжуча, кровоспинна дія	–	252
198	Півники німецькі	кореневища і корені	IX	– " –	галенові препарати, відхаркувальне, обволікаюче	–	253
199	Підлісник європейський	трава	VI–VII	– " –	при кровотечах легенів, листки – при кашлі	–	337
200	Підмаренник справжній	стебла, листки	VI–VII	– " –	сечогінна, протизапальна, знеболювальна, кровоспинна, заспокійлива дія	–	223

1	2	3	4	5	6	7	8
201	Підмаренник чіпкий	трава	V–IX	на вільному повітрі без доступу сонця	при шкірних захворюваннях, при золотусі, як протидія укусові гадюки	–	223
202	Підсніжник звичайний	цибулина	V–VI	– " –	при міастенії, міопатії, поліневриті, інсульті, ураженні нервової системи, імпотенції (галантамін)	–	219
203	Пізньоцвіт осінній* **(смертельно отруйний)**	насіння, бульбоцибулини	VI–VII	у теплому темному місці, в сушарках при t° до 50°C	знеболювальна, потогінна, жовчогінна, ранозагоювальна, сечогінна і послаблювальна дія, при злоякісних пухлинах	5:1	182
204	Плаун баранець*	трава	VII–VIII	на повітрі	хронічний алкоголізм		24
205	Плаун булавовидний	вся рослина, зокрема колоски, спори	VII–VIII	– " –	протизапальна, знеболювальна, сечогінна дія	–	22
206	Плющ звичайний	листки	IX–X	у добре провітрюваних приміщеннях	при хронічних катарах слизових оболонок, туберкульозі, рахіті, бронхіті; ранозагоювальне, протиалергічне; гострі захворювання шлунково-кишкового тракту	–	83
207	Повитиця європейська*	трава	–	– " –	у гомеопатії від висипок, грипу; жіночі хвороби	–	195

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
208	Подорожник великий	листки і насіння	IV–IX	– " –	обволікаюча, відхаркувальна, протизапальна, кровоспинна, знеболювальна, секреторна, антисептична дія	–	314
209	Подорожник ланцетолистий	листки	V–VIII	– " –	кровоспинний, обволікаючий засіб	–	313
210	Подорожник середній	листки	V–VIII	у добре провітрюваному приміщенні або на повітрі	листя стягує і гоїть рани; при опіках, лишаях; відвар з листків вживають при захворюванні нирок і печінки	–	315
211	Полин гіркий	трава і листки	VI–VII	– " –	жовчогінна, жовчотворна, глистогінна, протимікробна дія, регулювальна функція травного каналу	–	139
212	Полин звичайний	трава, корені	VII–VIII	– " –	заспокійлива, жарознижувальна, протисудомна, знеболювальна, глистогінна дія	–	140
213	Портулак городній	трава, насіння	VI–IX	– " –	трава використовується для загоювання ран; насіння – як жарознижувальний засіб та при проносах, імпотенції, як замінник адреналіну при гіпотонії	–	319

1	2	3	4	5	6	7	8
214	Приворотень звичайний	надземна, частина	VI–VII	у добре провітрюваних приміщеннях	відхаркувальне, протипроносне; хвороби дихальних шляхів, серцеве, кровоспинне, тонізуюче, при ревматизмі	–	121
215	Пшінка весняна*	листки, кореневі бульби	IV–V VII	– " –	у гомеопатії; проносне, протизапальне, ранозагоювальне, при алергії	–	213
216	Родіола рожева	кореневища, корені	IV–V	на повітрі або в добре провітрюваних приміщеннях	тонізуюча дія, при імпотенції	–	328
217	Родовик лікарський	кореневища з коренями	VIII–IX	– " –	в'яжуча, протизапальна, кровоспинна дія	–	337
218	Розмарин справжній*	листки	VIII–IX	– " –	сприяє травленню, при здутті, серцевих захворюваннях, випаданні волосся; галогенні препарати	–	100
219	Розрив-трава звичайна	надземна частина	VII–VIII	– " –	при набряках, каменях у нирках і сечовому міхурі, блювотне, протизапальне; ванни при ревматизмі	–	248
220	Розхідник звичайний	– " –	IV–VII	– " –	шлункові хвороби, катари кишок, хвороби нирок, сечового міхура, печінки	–	233

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
221	Росичка круглолиста	трава	VII–VIII	– " –	заспокійливий засіб при коклюші	–	200
222	Рута запашна*	листки	VI–VII	на повітрі або в добре провітрюваних приміщеннях	плексит, радикуліт, ішіас, хвороби з порушенням проникливості судин, виразкові хвороби, заспокійливе	–	332
223	Рутвиця орликолиста	трава	V–VI	на горищах під бляшаним дахом	при проносах, жовтяниці, епілепсії, нервових захворюваннях	–	361
224	Рутка лікарська	трава	IV–IX	на повітрі	холестерична, сечогінна, тонізуюча дія	–	219
225	Ряска мала	трава	V–VI	на повітрі	жарознижувальний, сечогінний засіб, при ревматизмі	–	261
226	Ряст порожнистий	бульби	V–VI	– " –	має заспокійливу дію на нервову систему	–	193
227	Саротамнус віниковий	трава	V–VIII	– " –	серцево-судинна система, хвороба нирок	–	339
228	Селера пахуча	трава, корені, насіння	VII–VIII IX–X IX	– " –	сечогінний, протиалергічний засіб, при лишаях, імпотенції, відкладанні мінеральних солей у суглобах	–	131

1	2	3	4	5	6	7	8
229	Сіверсія гірська	трава, корене-вища	V–VII VIII	– " –	гастрити і виразка шлунка	–	344
230	Сідач коноплевий	верхні частини пагонів, трава	VI	– " –	захворювання нирок, жовчного міхура, печінки		211
231	Скополія карніолійська*	корене-вище, корінь	VII–VIII	на повітрі, в спеціальних сушарках	недокрів'я, гарячка, жовтяниця, епілепсія, очні хвороби, спазмолітичний, знеболювальний, сечогінний засіб, хвороба Паркінсона	вихід сухої сировини 30-32%	340
232	Скумпія звичайна, рай-дерево	листки	VI–VIII	– " –	в'яжуча, протиотрутна дія, протизапальні, антисептичні властивості, зубний біль, гнійні рани, запалення ясен, відмороження, інфекційні тріщини, вугрі, гноячкові висипи, пролежні, геморой, білі у жінок, діарея, дизентерія		34
233	Собача кропива волосиста	трава	VI–IX	у теплих провітрюваних приміщеннях	при серцево-судинних неврозах, підвищенні кров'яного тиску		262

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
234	Сокирки польові*	трава	VI–IX	на повітрі, в приміщенні	протиглисний, сечогінний засіб; паралізує дихальний центр	–	187
235	Соняшник бульбистий, топінамбур	бульби	X	сирими	при цукровому діабеті		237
236	С. десятипелюстковий	– " –	X	– " –	– " –		239
237	Соняшник однорічний	квітки, листки, олія	VI–VII (X) – " –	у добре провітрюваних приміщеннях, на горищах	спазмолітичне; при атеросклерозі, малярії		236
238	Сосна звичайна	бруньки, хвоя	II–III	у добре провітрюваних приміщеннях, на горищах	відхаркувальний, сечогінний засіб, при захворюваннях верхніх дихальних шляхів, серцево-судинна система, дезінфікуюче, запалення сечового міхура, хвороби шкіри		37
239	Софора японська*	пуп'янки квіток, боби, листки	VII-VIII, IX	– " –	при випаданні волосся, ячменях, стенокардії, ревматизмі, тромбофлебіті, гнійних запальних процесах, внутрішніх кровотечах, діабеті; ущільнює стінки судин, зменшує їхню ламкість		58

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
240	Соя щетиниста	боби	IX	– " –	протисклеротичне, при атеросклерозі, нашкірних хворобах, протипухлинне, для загоювання ран		234
241	Стевія, дволисник солодкий	трава		– " –	при цукровому діабеті, карієсі, атеросклерозі, гіпертонії, алергії		350
242	Стенаксис однорічний	квітки	VIII–IX	у провітрюваних приміщеннях, на горищах	протисклеротичне, при атеросклерозі, для загоювання ран, чиряків, нашкірних хвороб	–	349
243	Стокротки багаторічні	квітки, трава	IV–VI	– " –	при туберкульозі, захворюваннях спинного мозку, сечового каналу, запорах	–	152
244	Стручковий перець	плоди	VIII–IX	у провітрюваних приміщеннях, на горищах	вітамін С, подразнює шкіру при невралгіях; міозити, радікуліти, артрит	–	167
245	Суниці лісові	плоди, листки	VI–VII IV–VI	– " –	настої плодів і листків використовують як потогінний і сечогінний засіб, при каменях у нирках, гіпертонії, цукровому діабеті, авітамінозі С, гастриті, коліті, печінкових хворобах		216

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
246	Суховершки звичайні	трава	VI–IX	– " –	в гомеопатії при захворюваннях горла, туберкульозі шкіри, зобі		326
247	Сухоцвіт багновий	трава	VII–VIII	– " –	при виразці шлунка, опіках, наривах, гіпертонії		235
248	Сфагнум; торфовий, або білий, мох	надземна частина	V–IX	– " –	перев'язувальний засіб		21
249	Терен звичайний	кора, квітки, листки, ягоди	V IV–V V IX–X	на повітрі або в добре провітрюваних приміщеннях	потогінна, послаблювальна, в'яжуча, протизапальна дія, розлад шлунка, кишок, регулює перистальтику кишківника		86
250	Тирлич ваточниковидний	кореневище	X	– " –	збуджує апетит		230
251	Тирлич жовтий	– " –	IX–X	при t° 50-60°C	тонізуюча, антисептична дія, збуджує апетит	3:1	228
252	Тирлич крапчастий	кореневище	IX–X	– " –	– " –		230
253	Тополя чорна, осокір	бруньки	III–IV	у провітрюваному приміщенні	сечогінна, потогінна, антисептична дія, при аденомі простати	3:1	54
254	Туя західна*	пагони	– " –	– " –	при каменях в печінці, нирках, подагрі, ревматизмі	–	38

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
255	Фенхель звичайний	плоди	IX	у добре провітрюваному приміщенні	секретолітичний, вітрогінний засіб, при спазмі кишок, диспепсії, коліті, жовчнокам'яна, нирковокам'яна хвороби, бронхіт, статевий інфантилізм, мікоз, екзема, нейродерміт	1,5:1	218
256	Фізаліс звичайний	плоди	VIII	– " –	знеболювальна, діуретична дія		312
257	Хаменерій вузьколистий, іван-чай	листки	VI–IX	– " –	протизапальна, знеболювальна дія, при аденомі простати		177
258	Хамоміла лікарська, ромашка лікарська	кошики	V–VIII	у провітрюваному приміщенні	протизапальна, протиспазматична, жовчогінна, послаблювальна дія	–	172
259	Хвощ польовий	пагони	VI–VIII	на повітрі	сечогінна, демінералізуюча, протизапальна, кровоспинна, дезінфікуюча дія	3,5-4:1	26
260	Хміль звичайний	шишки	VIII–X	– " –	заспокійлива, антисептична, знеболювальна дія	–	246
261	Хрін звичайний	кореневище	IX–X	у свіжому вигляді	поліпшує травлення, активізує кровообіг; сечогінне, протимікробне, відхаркувальне	–	150

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
262	Цибуля городня	цибулини	IX–X	– " –	бактерицидна, фунгіцидна, секреторна дія	–	116
263	Цикорій дикий, петрові батоги	вся рослина	VII-VIII	у провітрюваних приміщеннях	заспокійлива, загальнозміцнювальна, жовчогінна, протизапальна дія; при діабеті		181
264	Чай китайський	верхівкові частини пагонів (флеші)	V–IX	спеціальна обробка	збуджує центральну нервову систему і діяльність серця, підвищує кров'яний тиск, розширює судини головного мозку, при занепаді сил		379
265	Чебрець боровий	трава з квітками	VI–IX	– " –	антисептична, знеболювальна, жовчогінна, сечогінна дія	3,5-4:1	102
266	Чемериця біла*	кореневища, корені	IX, X	у провітрюваних приміщенннях	знеболювальна, бактерицидна дія		371
267	Чемерник червонуватий*	– " –	IX, X	– " –	при хворобах серця		240
268	Череда трироздільна	вся рослина	VI, VIII	– " –	заспокійливе, гіпотензивне, сечогінне, збільшує амплітуду скорочень серця		154
269	Черемха звичайна	плоди	VIII–IX III–IV	– " –	в'яжуча, потогінна, сечогінна дія		85
270	Чина лучна	трава	VI–VIII	– " –	відхаркувальна, снотворна дія		256

1	2	3	4	5	6	7	8
271	Чистець лісовий, пшінка весняна*	– " –	VI–VII	– " –	заспокійливе; знижує артеріальний тиск, посилює серцеві скорочення		213
272	Чистотіл звичайний*	надземна квітуча частина, корінь	V–VII IX–X	– " – свіжий сік	антибактеріальний, антифунгальний засіб; вовчий лишай, атонічні виразки шлунка, мастити, пухлини, катари шлунка, кишок, пухлини молочної залози, при онкозахворюваннях препарат "Україн"		178
273	Чорниця	ягоди, листки	VII–VIII VI–VII	при t^{0} 50-70°C, на вільному повітрі	в'яжучий (сухі плоди), протидіабетичний, сечогінний засіб (свіжі ягоди), поліпшує зір; при проносі, екземі та псоріазі	7:1 3:1	105
274	Чорнокорінь лікарський*	листки, корені	V–VII IX–X	у провітрюваному приміщенні, на вільному повітрі	знеболювальна, заспокійлива, кровоспинна, протизапальна, протимікробна дія	–	196
275	Шавлія мускатна	надземна частина	VIII–IX	– " –	поліартрит, остеомієліт, артроз, трофічні виразки	–	334
276	Шандра звичайна	трава	VI–IX	на вільному повітрі	відхаркувальна, знеболювальна, тонізуюча, жовчогінна дія; при екстрасистолії; в гомеопатії		257

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
277	Шизандра китайська, лимонник китайський	плоди	VIII–IX	– " –	стимулює центральну нервову систему, при гіпотонії		81
278	Шипшина собача	плоди		в сушарках при 50°С	вітамінний засіб, при зниженій кислотності шлункового соку, анемії, атеросклерозі, гоїть рани		88
279	Шовковиця біла	плоди, кора, корені	VII–VIII III–V IX–X	у добре провітрюваних приміщеннях	антисептична, потогінна, відхаркувальна, сечогінна, жовчогінна, послаблювальна дія		402
280	Шовковиця чорна, тутове дерево	плоди, кора, корені, листки	VII–VIII III–V IX–X V–VII	у добре провітрюваних приміщеннях (свіжозібрані)	антисептична, потогінна, відхаркувальна, сечогінна, жовчогінна, послаблювальна дія, при цукровому діабеті		52
281	Щавель альпійський	кореневища, корінь	навесні, восени	у добре провітрюваних приміщеннях	проносне, при нашкірних хворобах	–	331
282	Щавель гороб'ячий	листки	V–VIII	– " –	при гарячці, хворобах печінки і болю голови		330
283	Щавель кінський	кореневище, корінь	IX–X	– " –	в'яжуча, послаблювальна, кровоспинна, протиглисна, бактерицидна, протизапальна дія		332

1	2	3	4	5	6	7	8
284	Щириця закривавлена	насіння, пагони	VIII–IX VII–VIII	у добре провітрюваних приміщеннях, в сушарках при температурі 40-45°C	комплексне лікування променевої хвороби; при опіках, хворобах нирок, неврозах, ожирінні, діабеті, авітамінозі		122
285	Щириця загнута	листки, корінь	VI–VIII IX–X	– " –	проносне, кровозупинне, бактерицидне; коліти, коліки, запори, сильні менструації, геморої́дальні кровотечі		121
286	Яблуня лісова	плоди	VIII–IX	у свіжому вигляді	дієтичний і зміцнювальний засіб, при розладах кишок, атеросклерозі; полівітамінний засіб		51
287	Ялина звичайна, смерека	бруньки	III	у добре провітрюваних приміщеннях	знеболювальний, дезінфікуючий засіб, при туберкульозі легенів, серцевих захворюваннях, при висипах, лишаях		36
288	Ялиця біла	хвоїнки, бруньки, шишки	III–IV	– " –	при цинзі, для лікування ревматизму, бронхіальної астми, артриту; дезінфікуючий засіб; препарати камфори		31

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
289	Ялівець звичайний	плоди	IX–X	у добре провітрюваних приміщеннях	сечогінний засіб, поліпшує травлення, лікує шлунково-кишковий тракт		61
290	Ялівець сибірський	– " –	IX–X	– " –	– " –		611
291	Ясен звичайний	листки, трава, сік	IV–V IV –IX, X	– " –	відвар з листків при радикулітах, протиревматичний, глистогінний та сечогінний засіб, при нирковокам'яній хворобі; сік закапують у вухо при запальних процесах, прикладають до ран		50

ЛІТЕРАТУРА

Ахматова Б.Х. Полезное лекарственное растение. — Уфа, 1962.

Акулова З.В., Шагова Л.И. Род Lotus L. — Лядвенец. Растительные ресурсы СССР. Цветковые растения, их химический состав, использованне, Семейства Hydrangeaceae-Haloragaceae / Отв. ред. П.Д.Соколов. — Л.: Наука, 1987. — 1955 С.

Ареалы лекарственных и родственных растений СССР. — Л.: Атлас. Изд-во Ленинградского университета, 1983.

Атлас лекарственных растений СССР / Гл.ред. Н.В.Цицин. — М.: Медгиз, 1962. — 703 с.

Атлас ареалов и ресурсов лекарственных растений СССР. — М.: 1976, — С. 1–339.

Балицкий К.П., Воронцова А.П. Лекарственные растения и рак. — К.: Наукова думка, 1982.

Березнеговская Л.Н., Нестерова В.М. Лекарственные растения Томской области. — Томск, 1954.

Болотова З.Н., Толстая П.С. Лечение и профилактика хронического алкоголизма (Методическое письмо). — Харьков, 1968.

Болтарович З.Є. Народне лікування українців Карпат кінця XIX — початку XX ст. — К.: Наукова думка, 1980.

Велигорський М. і *Тимощук Г.* О лічничих рослинах. — Ужгород, 1922.

Велигорський М. Наші лічниці рослини. — Ужгород, 1938.

Введение в культуру стевии — источника низкокалорийного заменителя сахара. Всесоюзный ордена Ленина научно-исследовательский институт сахарной свеклы (ВНИИС). — Киев, 1990. — С. 156.

Вульф Е.В., Малеева О.В. Мировые ресурсы полезных растений: Справочник. — Л.: Наука, 1969.

Гаммерман А.Ф. Курс фармакогнозии. Изд. 6-ое. — Изд.-во «Медицина», Ленинградское отделение, 1967.

Гаммерман А.Ф., Шунинская М.Д., Яценко-Хмелевский А.А. Растения-целители. — М.: Высшая школа, 1963.

Гаммерман А.Ф., Кадаев Г.Н., Шунинская М.Д., Яценко-Хмелевский А.А.. Лекарственные растения (Растения-целители). Изд. 2-ое, перераб. и доп. — М.: Высшая школа, 1976.

Гаммерман А.Ф., Кадаев Г.Н., Яценко-Хмелевский А.А. Лекарственные растения. Изд. третье, переработанное и дополненное. — М.: Высшая школа, 1983. — С.1–400.

Герсамия В.С. Новые лекарственные средства из растительного сырья ГССР и их терапевтическое значение. (Автореф. на соиск. уч. степ. доктора мед.наук). — Тбилиси, 1958.

Гесь Д.К., Горбач Н.В., Кадаев Г.Н., Ким Г.А., Козловская Н.В., Кузнецова Г.И., Михайловская В.А., Мишенин И.Д., Николаева В.Г., Парфенов В.И., Попов В.И., Рыковский Г.Ф., Сержанина Г.И. Лекарственные растения и их применение. Изд. 7-е. — Минск: Наука и техника, 1976. — С.1–592.

Гладун Я.Д. Цитотоксическое и антибластическое действие лабазника шестилепестного на карциому Эрлиха и саркому Крекера. — Сб. «Вопросы экспериментальной онкологии». — Вып. 3-й. — К.: Здоров'я, 1968. — С.218.

Губергриц А.Я., Соломченко Н.И. Лекарственные растения Донбасса. — Донецк: Донбасс, 1964.

Дудченко Л.Г., Кривенко В.В. Плодовые и ягодные растения, целители. — К.: Наукова думка, 1987. — С. 1–111.

Еникеев Д.Г. К вопросу о лечении ликоподиум селаго больных хроническим алкоголизмом. — В кн.: Вопросы рационального использования растительных ресурсов Южного Урала. — Уфа, 1963.

Заготовителю дикорастущей продукции: Каталог. — М.: Главкоопинформреклама, 1987.

Закордонец А.И. Культура лекарственных растений на Украине. — Киев–Харьков: Госмедиздат УССР, 1946.

Землинский С.Е. Лекарственные растения СССР. — Медгиз, 1958. С. 1–608.

Золотой ус и другие природные целители. — М.: РИПОЛклассик. — 2005. — 576 с.

Зубенко В.Ф., Ильенко И.И., Чудновский Б.Д. Введение в культуру стевии — источника низкокалорийного заменителя сахара. — К., 1990.

Зубицький Д.Н., Зубицька Н.П. Для вашого здоров'я (Поради народних цілителів). — К.: Медекол, Байда, 1993. — 142 с.

Зубицький Д.Н., Зубицька Н.П. Аптека народних ліків (Збірник анотацій). Видання 4-е. — Чернігів, 1998. — 78 с.

Ивашин Д.С. О распространении арники горной и горечавки жёлтой в Украинских Карпатах. — Бот.журнал АН СССР, т.41, 1956, №2.

Івашин Д.С. Ресурси лікарських рослин Українських Карпат. Укр. бот. журнал АН УРСР, т. XVII, № 5. — К.,

Илиева С. Лекарственные культуры. — София: Земиздат, 1971. — С. 1–260.

Иорданов Б., Николов Б., Бойчинов А. Фитотерапия. (Лечение с билки). — София. — Медицина и физкультура. — 1963.

Иорданов Б., Николов Б., Бойчинов А. Лечение лекарственными травами. — Медицина и физкультура. — София, 1972. — С.1345.

Калашников В.П. и Овчинников Б.Н. Лекарственные растения северо-западной части РСФСР. — М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1957. — С.1–141.

Катіна З.Ф., Івашин Д.С., Анісімова М.І. Дикоростучі лікарські рослини УРСР. — К.: Здоров'я, 1965. — С.1–309.

Клименко С.В. Кизил. — В кн.: Интродукция и селекция южных и новых плодовых растений. — К.: Наукова думка, 1983. — С.158–189.

Клюева Г.Н. Новое пищевое и лечебное растение на Закарпатье. // Проблемы агропром. компл. Карпат. — Вип. 4. — В.Бахта, 1995. — С. 70–77.

Ковалёва Н.Г. Лечение растениями. Очерки по фитотерапии. — М.: Медицина, 1971. — С.1–550.

Козій Г.В. Лікарські рослини Східних Карпат / Праці Інституту агробіології АН УРСР, т. 6. — К., 1955.

Коломиец Н.И., Бойченко Э.С. Девясил высокий (Inula helenium L.). ЦБНТИ Медпром. Сер. Лекарств. растениеводство, 1979. — № 1. — С.5–7.

Комендар В. Лікарські рослини (Закарпатської області). — Ужгород, 1961.

Комендар В. І. Лікарські рослини Карпат. — Ужгород: Карпати,1971.

Кондратюк Е.Н., Ивченко С.И., Смык Г.К. Дикорастущие лекарственные и плодовые растения Украины. — К.: Урожай, 1969.

Котов М.І. і *Фіалков Я.А.* Дикорослі лікарські рослини України. — Київ, 1946.

Котуков Г.Н. Лекарственные и эфиромасличные культуры: Справочник. — К.: Наукова думка, 1964.

Котуков Г.Н. Культивовані і дикорослі лікарські рослини: Довідник. — К.: Наукова думка. 1971. — С.1–147.

Красная книга. Дикорастущие виды флоры СССР, нуждающиеся в охране / Под ред. акад. А.Л.Тахтаджяна. — Л.: Наука, 1975.

Лекарственные растения: Каталог. Центрокооплектехсырье. — М., 1985. — С. 1–157.

Лекарственные растения СССР. Культивируемые и дикорастущие: Фотоальбом. Изд. второе, исправленное. — М.: Планета, 1988. — С.1–193.

Леонтьев С.А. О лечении псориаза у больных хроническим алкоголизмом. — Советская медицина, 1962, № 9.

Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник. Колектив аторів / За ред. А.М.Гродзінського. — Вид-во «Укр. Рад. Енциклопедія ім. М.П.Бажана». — Київ: Укр. виробн.-комерц. центр «Олімп», 1992. — 544 с.: іл.

Ляликов С.И. Лекарственная флора Молдавии. — Кишинёв,1968.

Мамчур Ф.І. Довідник з фітотерапії. — К.: Здоров'я, 1984. — С.1–263.

Мамчур Ф.І., Я.Д.Гладун. Лікарські рослини на присадибній ділянці. — К.: Урожай, 1985. — С. 1–109.

Мацку И., Крейча И. Атлас лекарственных растений. — Изд-во Словацкой акад. наук. «Веда», 1981. — С. 1–461.

Машковский М.Д. Лекарственные средства. — М.: Медицина, 1977.

Мельник М. Українська номенклатура вищих рослин. —Львів, 1922.

Минаева В.Г. Лекарственные растения Сибири. Изд. четвертое, исправленное и дополненное. — Новосибирск: Наука. Сибирское отд., 1970. — С.1–272.

Мушинский Я.Я. Алкалоиды плаунов. — Аптечное дело, 1956. № 4.

Никитин Ю.И. и *Чопик В.И.* Применение плауна (Lycopodium selago) для лечения больных хроническим алкоголизмом. — Киев.: Врачебное дело, 1963.

Носаль М.А., Носаль І.М. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі. Видання 2-е, доповнене і виправлене. — К.: Держ. мед. вид-во УРСР, 1962.

Огарков В. Золотой ус в лечении болезней века. — Издательская группа «Весь» Санкт-Петербург, 2004. — 128 с.

Первая республиканская конференция по медицинской ботанике: Тезисы докладов. — К.: Наукова думка, 1984. — С. 1–285.

Попов А.П. Лекарственные растения в народной медицине. — К., 1969.

Попов В.И., Шапиро Д.К., Данусевич И.К. Лекарственные растения. Сбор, заготовка, применение. — Минск: Полымя, 1984. — С. 1–240.

Правила сбора и сушки лекарственных растений: Сборник инструкций. — М.: Медицина, 1985. — С. 1–338.

Рабинович А.М. Лекарственные растения СССР: Фотоальбом. — М.: Планета, 1988.

Растительные ресурсы СССР, т. 1–4. Л.: Наука, 1985–1988.

Российский Д.М. Лекарственные растения нашей страны. — М., 1953.

Селиванова–Городкова. Лекарственное значение и биологические особенности баранца. — Проблемы соврем.ботаники. — Л., 1965.

Сикура И.И., Антонюк Н.Е., Пироженко А.А., Собко В.Г., Сарычева З.А., Мороз И.И., Бородина Р.М., Скворцова Л.С., Охрименко Н.Ф., Козин В.Г., Пакали Д.А., Смык Г.К. Интродуцированные лекарственные растения. — К.: Наукова думка, 1983. — С. 1–150.

Смик Г.К. Зелена аптека. — К.: Урожай, 1970.

Современная фитотерапия / Под ред. чл.-кор. проф. д-р Веселина Петкова. — София, 1982. — 504 с.

Современная фитотерапия / Под ред. Веселина Петкова. — София, 1988.

Соколов В.С. Горечавка жёлтая и арника горная / Бот. журнал. — 1954, № 5.

Соколов С.Я., Замотаев И.П. Справочник по лекарственным растениям. Фитотерапия. Изд. 2-е, стереотипное. — М.: Медицина, 1988. — С.1–463.

Станець М.П. Про лікувальні властивості чистотілу звичайного. — К.: Здоров'я, 1966. — С. 1–79.

Станков С.С. Дикорастущие полезные растения СССР. — М.: Советская наука, 1951.

Стары Ф., Йирасек В. Лекарственные растения. — Прага: Артия, 1982.

Степашкина К.И. Астрагал и его применение в клинической практике. — К., 1959.

Стрельчук И.В. О дифференциации хронического алкоголизма и выработке отрицательной условной реакции на алкоголь при помощи ликододиум селяго. — В сб.: Алкоголизм, 1959.

Товстуха Є.С. Фітотерапія. Здоров'я. — Київ, 1991. — С. 191.

Травинская М.А., Калягин А.Г. Лечение алкоголизма и курения карпатским баранцом. — К., 1966.

Турова А.Д. Лекарственные растения СССР и их применение. — М.: Медицина, 1967.

Флоря В. Лекарственные растения. — Кишинёв: Изд-во «Картя Молдовеняске»,1976. — С. 1–335.

Фодор С.С. Флора Закарпаття. — Львів: Вища школа, вид-во при Львів. ун-ті, 1974.

Фодор С.С., Мартин И. Руководство для сбора важнійшихъ лікарственыхъ растеній Карпатской территоріи. — Ужгород, 1941. — 66 с.

Фодор С.С., Янцо Л.И. Подсолнечник десятилепестный Helianthus decapetalus L. во флоре Закарпатья // Флора и растительность Украины: Сб. научных трудов. — Киев: Наукова думка, 1986. — С. 129–130.

Фодор С.С., Д.И.Янцо. Подсолнечник десятилепестный — перспективное кормовое растение // Тезисы докладов региональной научно-производственной конференции «Рациональное использование кормовых ресурсов зоны Карпат». — Ужгород, 1987. — С. 36–87.

Харкевич С.С. Пізньоцвіт осінній (Colchicum autumnale L.) в Українській РСР: Український бот.журнал, т.XIII. — К., 1956. — № 3.

Харченко М.С., Сила В.І., Володарський Л.Й. Лікарські рослини і їх застосування в народній медицині. — К.: Здоров'я, 1971. — С. 1–533.

Червона книга України. Рослинний світ / Редкол.: Ю.Р.Шеляг-Сосонко (відп. ред.) та ін. — К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1996. — 608 с.: іл.

Чопик В.І. Скополія карніолійська (Scopolia carniolica Jacq.) в Східних Карпатах / Український бот.журнал, т. 14, 1967, № 3.

Чопик В.И., Дудченко Л.Г., Краснова А.Н. Дикорастущие полезные растения Украины: Справочник. — К.: Наукова думка, 1963. — С. 1–397.

Чопик В.И. и *Никитин Ю.И.* Плаун баранец (Lycopodium selago L.). — ценное растение для лечения больных хроническим алкоголизмом / Флора и фауна Карпат. — М.: Изд-во АН СССР, 1963.

Чопик В.И. и *Никитин Ю.И.* Плаун баранец (Lycopodium selago L.). — новое лекарственное растение: Бот.журнал АН СССР, Т.XIX. — 1964. — № 1.

Шайтан І.М., Клименко С.В., Клименко Л.Ю., Клеєва Р.Ф., Аніпілогова В.А. Високовітамінні плодові культури. — К.: Урожай, 1985.

Швагер І.Г., Розенцвейг П.Є. Поділення алкалоїдів плауна баранця і лікарські форми з нього / Фармацевтичний журнал. — 1964. — № 1.

Шиманская В.Е. Лекарственные растения народной медицины северо-западных областей Украинской ССР. (Автореферат диссертации). — Львов, 1966.

Шретер А.И. Лекарственная флора Советского Дальнего Востока. — М.: Медицина, 1975.

Blažek Z., Kučera M., Hubik J. Lečivé rostliny ve sbéru a v kultuře. Druhe vydáni, přepracované a rozšiřené. — Praha, 1956. — 454 c.

Rápóti J., Romváry V. Gyógyitó növények. Nyolcadik kiadás. Medicina Könyvkiadó. — Budapest, 1987. — 511 c.

Schaffner W. Phito pharmaka kompendium. — Basel. Arboris-Verlag, 1992. — 333 c.

ЗМІСТ

Там, де схили гір поросли високими травами, де кожен камінь вкритий мохом, а кожна краплина води позолочена сонцем, де раптом долинає поклик трембіти, яка своїм звучанням охоплює кожний куточок душі...
... Саме там народився цілющий Бальзам Комендаря.

ЗАКАРПАТСЬКИЙ БАЛЬЗАМ КОМЕНДАРЯ

Transkarpatian Komendar Balm

Біологічно активна добавка до раціону харчування

Закарпатський бальзам Комендаря – біологічно активна добавка до раціону харчування з природних компонентів, без домішок, де ідеально підібрано екстракти з 22 лікарських рослин, зібраних в екологічночистій зоні Закарпаття.

Унікальність Бальзаму визначається особливим складом підібраних рослин, кожна з яких впливає на відповідний орган людини, завдяки чому досягається максимальний терапевтичний ефект.

Цінність Бальзаму забезпечується його широким хімічним складом біологічно активних речовин.

Уперше в Україні для виготовлення Бальзаму використано слабомінералізовану воду Піренейсько-Кульдурського типу, яку видобувають з глибини 300 метрів. Вода природно насичена унікальними органічними сполуками з цінними лікувальними властивостями.

Склад. Водно-спиртова витяжка з плодів анісу, апельсина, аронії чорноплідної, бузини чорної, глоду колючого, горіха волоського, листя горіха волоського, трави звіробою звичайного, плодів ківі, лимона, малини свіжої, листя малини, м'яти перцевої, плодів ожини, листя полину звичайного, бруньок сосни, ялиці, плодів терну, фенхеля звичайного, трави чебрецю, плодів чорниці та шипшини, спирт 38° -ний.

Властивості. Закарпатський Бальзам Комендаря має радіопротекторну, детоксикоційну та адаптогенну дію, підвищує розумову і фізичну працездатність, нормалізує функцію серцево-судинної системи, забезпечує організм комплексом природних вітамінів (А, B_1, B_2, B_{12}, С, Н, РР, Е, К) і мінеральних елементів (бор, магній, кальцій, кобальт, мідь, марганець, залізо, цинк, молібден, йод), підвищує імунітет, поліпшує обмін речовин, апетит і сон, знімає стрес.

Показання.

Закарпатський Бальзам Комендаря доцільно вживати:

- у комплексному лікуванні анемії
- при нейроциркуляторній дистонії за гіпотензивним типом
- при запальних захворюваннях верхніх дихальних шляхів
- для профілактики авітамінозу
- при імунодефіцитних станах
- при променевих ураженнях та інтоксикаціях хімічними речовинами
- при сильному фізичному та розумовому навантаженні, перевтомі, стресових станах
- у період одужання після інфекційних захворювань.

Застосування. Закарпатський Бальзам Комендаря призначено для загального споживання. У лікувально-профілактичних цілях вживати по 1 чайній ложці розчиненого бальзаму у 30 мл кип'яченої води 3 рази на добу після їди. Бальзам можна додавати також до кави, чаю та інших напоїв. Тривалість прийому визначається індивідуально.

Протипоказання. Індивідуальна чутливість до окремих інгредієнтів.

Зберігання. Зберігають у темному місці при температурі від +2 до +20°С протягом трьох років від дати виготовлення. При зберіганні допускається поява незначного осаду.

Комендар В.І.
К – 63 **Лікарські рослини Карпат.** Дикорослі та культурні. Третє видання, доповнене і перероблене / Редактор О.Козоріз. – Ужгород: Мистецька Лінія, 2007. – 504 с.; іл.; 16 кольор. іл.

ISBN 966-8764-37-4

У книзі розповідається про дикорослі та деякі культивовані лікарські рослини Українських Карпат і прилеглих територій, їх застосування в народній і науковій медицині. До кожної рослини подано латинську, українську, російську назви та місцеві синоніми, ботанічну та фармакологічну характеристики рослин, способи лікування, час і місце збирання, а з основних — і їх розведення.

Для широкого кола читачів — лікарів, біологів, заготівельників лікарських рослин, — для всіх, хто цікавиться флорою Карпат та її застосуванням у медицині.

ББК 28.581

УДК 581.9 : 502.7

Наукове видання

Комендар Василь Іванович

ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ КАРПАТ

Дикорослі та культурні

Редактор
Олександра Козоріз

Комп'ютерна верстка
Аніко Ач

Комп'ютерне опрацювання ілюстрацій
Володимир Сливканич,
Юрій Керецман

На обкладинці — світлина *Олексія Жукова*

Світлини: *автора, Семена Мельника, Романа Кіша, Віталія Борисенка, Мирослава Обладанюка і Ернеста Брези*

Здано до набору 10.10.2001. Підписано до друку 04.01.2007.
Формат 60х84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Друк офс. Ум. друк. арк. 30,2. Обл.-вид. арк. 33,4.
Тираж 500. Замовлення № 27.

Оригінал-макет виготовлено в комп'ютерному центрі
ТОВ "Видавництво "Мистецька Лінія"
Свідоцтво серія ДК № 519 від 05.07.2001 р.

Віддруковано у друкарні Видавництва "Мистецька Лінія"

ТОВ "Видавництво "Мистецька Лінія"
88000 м. Ужгород, пл. Жупанатська, 15/4, тел./факс: (380312) 61-60-07

Лікарські рослини Карпат

Дикорослі та культурні

У книзі розповідається про дикорослі та деякі культивовані лікарські рослини Українських Карпат і прилеглих територій, їх застосування в народній і науковій медицині. До кожної рослини подано латинську, українську, російську назви та місцеві синоніми, ботанічну та фармакологічну характеристики рослин, способи лікування, час і місце збирання, а з основних — і їх розведення.

Для широкого кола читачів — лікарів, біологів, заготівельників лікарських рослин, — для всіх, хто цікавиться флорою Карпат та її застосуванням у медицині.

Василь КОМЕНДАР

Василь Іванович Комендар, доктор біологічних наук, професор Ужгородського національного університету та Національного університету „Києво-Могилянська академія", академік Академії наук Вищої школи, Соросівський професор (1997 р.), експерт BSP, науковий керівник Міжвідомчої науково-дослідної лабораторії охорони природних екосистем, заслужений діяч науки і техніки України, голова секції екології Закарпатського наукового осередку ім. Т. Шевченка.

"На рослини треба дивитись як на необхідну ланку в існуванні життя – не лише людини, але й усіх живих істот. Захищаючи рослину, ми при цьому захищаємо життя."